

ספרי' – אוצר החסידים – ליובאוויטש

שער
רביעי

קובץ
שלשלת האור

היכל
תשיעי

הגדה של פסח

עם

לקוטי טעמים ומנהגים

גל קט ונערך על ידי

כבוד קדושת

אדמו"ר מנחם מענדל

וצוקל"ה נבג"מ זי"ע

שניאורסאהן

מליובאוויטש

וניתוספו בו

פיענוח המראי מקומות והציונים

ע"י חבר המערכת

חזקת וחוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ז

יוצא לאור על ידי מערכת

„אוצר החסידים”

סניף אה"ק ת"ו, כפר-חב"ד

ברוקלין, נ.י.

770 איסטערן פארקוויי

שנת חמשת אלפים שבע מאות חמשים ושבע לבריאה

מפתח כללי

פתח דבר..... 3
הגדה של פסח עם לקוטי טעמים ומנהגים..... א

הוספות :

מנהגי חה"פ..... צד
מילואים לליקוטי טעמים ומנהגים..... קד
פיענוח המראי מקומות וציונים..... נא

Published and Copyrighted by
KEHOT Publication Society
770 Eastern Parkway brooklyn N.Y. 11213
tel: (718) 493-9250 - (718) 774-4000

Printed in israel
5756 - 1996

Order Department:
291 Kingston Avenue / Brooklyn, New York 11213
(718) 778-0226 / FAX (718) 778-4148

בהזמנות לפנות אל:

הוצאת ספרים קה"ת

כפר חב"ד, ת"ד 3, טל' 03-9606725 - 03-9606018

פתח דבר

לקראת חג הפסח הבעל"ט, הננו מר"ל בהוצאה חדשה את ה"הגדה של פסח עם לקוטי טעמים ומנהגים" שנלקט ונערך ע"י כ"ק אדמ"ר נשיא דורנו.

בסופו הוספנו פיענוח המראי מקומות והציונים - ע"י חבר מערכת. ע"פ רוב פוענחו רק הציונים שבהם נכתב "עייך" "ראה" וכי"ב, מלבד במקומות אחדים שבהם פוענחו גם שאר ציונים.

מובן ופשוט אשר לקיטת ועריכת פיענוחים אלו הוא על אחריות המלקטים והעורכים בלבד.

מערכת "אוצר החסידים"

י"א ניסן ה'תשנ"ו

כפר חב"ד, אה"ק

(1) נלקטו ע"י חברי מערכת "מראי מקומות" שע"י מוסד חינוך "אהלי תורה" בברוקלין, הרה"ת: ר' מנחם מענדל אזימאוו, ר' דובער (בר"מ) לברטוב, ר' מנחם מענדל (ברחשד"ב) ליפסקער, ר' מנחם מענדל (בר"א) ליפסקער, ר' מנחם מענדל (ברשד"ב) פערזונער, ר' אברהם יהושע העשיל שטרנברג ור' מנחם מענדל שמוטקין יחיו. ונערך ע"י הרה"ת ר' צבי הירש שי' נאטיק.
י"ל בחוברת בפני עצמה, בשנת תשמ"ז, בלי ההגדה - בשולי הגליון של ה"ליקוטים" עצמם. ולתועלת המעינים צירפנו בהוצאה זו את ה"פיענוחים" בסוף ההגדה.
בתור הוספה - באו שם כמה פיענוחים, שמפני האריכות שבהם לא נכללו בשולי הגליון ה"ל. ונדפסו כאן לאחר הפיענוחים.

ב"ה.

פתח דבר

לכבוד יום הבהיר, י"א ניסן שנה זו, הננו מו"ל בזה — בהוצאה חדשה — את ההגדה של פסח עם לקוטי טעמים ומנהגים" שנלקט ונערך על ידי כ"ק אדמו"ר שליט"א.

שונה הוצאה זו מההוצאות הקודמות: (א) ה"לקוטי טעמים ומנהגים" באים בהעמוד של גוף ההגדה (בהתאמת כל קטע (או התחלתו) של ה"לקוטים" להפיסקא או להענין שאליו שייך). (ב) ההוספות וההשמטות (שבאו בההוצאות הקודמות במדור בפ"ע בטוף ההגדה) הוכנסו כל אחת במקומה המתאים. (ג) בהוצאה זו תוקנו טעויות הדפוס שהיו בהוצאות הקודמות.

הוספה: מנהגי חת"פ וכו' מ"ספר המנהגים — מנהגי חב"ד". (ברובם מקורם בה"לקוטי טעמים ומנהגים" שבהגדה זו).

ועד להפצת שיחות

ד"ר ניסן, חדש הנאולה ה'תשל"ו. ברוקלין, נ. י.

ב"ח

פתח דבר להוצאת תשנ"ה

באשר החוצאות חקודמות ד"הגדה של פסח עם לקוטי טעמים ומנהגים" כבר
אזלו מן השוק,

הננו מו"ל בזה הוצאה חדשה, עם הוספות, שהן:

- (א) במנהגי פסח שבסוף החגדה - מנהגים שלא נכללו בספר המנהגים -
חב"ד, רובם נלקטו מאגרות קודש ורשימות שנתפרסמו לאחרונה.
 - (ב) מילואים לליקוטי טעמים ומנהגים - מאגרות קודש (מילואים אלה
כבר נדפסו בחגדה של פסח עם לקוטי טעמים ומנהגים וביאורים חשלם).
- ועד להפצת שיחות

כ"ה אדר שני תשנ"ה
ברוקלין, נ.י.

פתח דבר

לכבוד יום הבהיר, יום עשתי עשר לחודש ניסן (חודש הגאולה), נשיא לבני אשר, אשר „הוא יתן מעדני מלך“, יום הולדת השמונים וחמש של כ"ק אדמו"ר שליט"א, לאורך ימים ושנים טובות, ולקראת חג הפסח הבעל"ט — הננו מוציאים לאור, ע"פ הוראת כ"ק אדמו"ר שליט"א, את ה„לקוטי טעמים ומנהגים“ להגדה של פסח שנלקט ונערך ע"י כ"ק אדמו"ר שליט"א, וניתוספו בו, בשוה"ג, פיענוח המראי מקומות והציונים.

ע"פ רוב פוענחו רק הציונים שבהם נכתב „עיין“ „ראה“ וכיו"ב, מלבד במקומות אחדים שבהם פוענחו גם שאר ציונים.

בתור הוספה באו כמה פיענוחים שמפני האריכות שבהם לא נעתקו בשוה"ג.

פיענוחים אלו נלקטו ע"י חברי מערכת „מראי מקומות“ שע"י מוסד חינוך „אהלי תורה“ בברוקלין, הת': מנחם מענדל אזימאוו, דובער (בר"מ) לברטוב, מנחם מענדל (ברשד"ב) ליפסקער, מנחם מענדל (בר"א) ליפסקער, מנחם מענדל (ברשד"ב) פעוונער, אברהם יהושע העשיל שטרנברג ומנחם מענדל שמוטקין שיחיו, ונערך ע"י הרה"ת ר' צבי הירש שי' נאטיק.

מובן ופשוט, אשר לקיטת ועריכת פיענוחים אלו הוא על אחריות המלקטים והעורכים בלבד.

ויהי רצון, שיחזק השי"ת בריאות כ"ק אדמו"ר שליט"א, ויתן לו אריכות ימים ושנים טובות, ויוליכנו קוממיות לארצנו הקדושה, במהרה בימינו ממש.

מערכת „אוצר החסידים“

הגדה של פסח

דינים, מנהגים, מקורות וטעמים

סדר בדיקת וביעור חמץ

המנהג להניח פתיתי חמץ קשה זמן מה קודם הבדיקה כדי שימצאם תבדוק. ועל פי הקבלה יש להניח עשרה פתיתין. וקודם שיתחיל לבדוק יברך:

ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו

הל' פסח

בדיקת וביעור חמץ

המנהג להניח פתיתי חמץ כ"י קודם הבדיקה. מעיקר הדין אין צריך כלל להניח, כי המצוה לחפש אחר החמץ, וגם אם לא מצא כבר קיים המצוה כתיקונה (שכלי הל' ס' ר"ו בשם שו"ת הגאונים, כלבו בשם רה"ג). אבל כבר נתפשט המנהג להניח ומנהג ישראל תורה היא (שו"ע אדה"ז סו"ס תל"ב). ראה בחק יעקב טעמי מנהג זה. ויש להוסיף מעט: כדי שבכיסול היום יוכל לומר כל חמירא וחמיעא דחמיתיי, וגם שלא ישכח חובת ביעור ולא יצטרך לשרוף הכלי שלקח לבדיקה כמ"ש סו"ס תמ"ה.

חמץ קשה. כדי שלא יתפרר (שו"ע סתל"ב).

וע"פ הקבלה יש להניח עשרה פתיתין. (משנת חסידים, ס' האריו"ל) בס' ברית הלוי למחר"ש אלקבץ כתב שמרומז בנמרא (פסחים י, א) הניח עשר כו' (שער הכולל).

מנהג בית הרב. מניחים במקומות שונים בבית עשרה פתיתי חמץ קשה, כל אחד מהם כרוך בפיסת נייר — בכתר ש"ט ח"נ כותב אשר כן הוא גם מנהג הספרדים כאה"ק סוריא תוגרמא ומצרים. והטעם כדי שלא יתפרר. ועדמ"ש בשו"ע סתל"ב. — בודקים לאור נר של שעוה (שו"ע סתל"ג) וע"י נוצת עוף. הכודק מניח החמץ שמוצא בשק קטן של נייר. כגמר הבדיקה מניח שק זה הנוצה ושירי הנר — אם ישנם — בסערורית כפ"ע, מעטף הכל בנייר (אבל לא יד הכף, שנשאד בלתי מעוטף), ומחרק ע"י חוט שכורכו סביב הנייר כמה פעמים וקושרו.

הל' פסח. ה' הראשונות שנדפסו משו"ע רבנו הזקן (ע"י בניו, שקלאו, תשע"ג), והן גם הראשונות (ביחד עם הל' ציצית) שנכתבו ונגמרו ע"י רבה"ז עוד, בהיותו יושב בשבת תחכמוני" במעורמט אדהאמ"צ להשו"ע, הקדמת הרבנים בני הגאון המחבר ז"ל. — הל' ת"ת (וסדר ברה"ג) — נדפסו ע"י אדה"ז, אבל כענין בפ"ע ולא כהל' מהשו"ע.

שבת הגדול

נקרא כך מפני שנעשה בו גם גדול (תור"ה ואותו שבת פז, ב' טושו"ע ר"ס תל"ז). — במחזור ישן כת"י נמצא דגם שבת שלפני שבועות נקרא שה"ג, וכן שבת שלפני ר"ה (כתר שם טוב ח"ג). וי"ל שקראו שם זה לשבתות אלו, (אף רלא שייך בהם הטעם הנ"ל), מפני הרמיון לשבת שלפני הפסח, שגם הם באים לפני יו"ט.

שבת הגדול שחל להיות בערב פסח — ורק אז — מטטירין וערבה (באה"ט סת"ל סק"א), לפי שבאותה פרשה כתוב הביאו המעשר אל בית האוצר, וערב פסח (של שנה רביעית ושביעית לשמיטה) הוא זמן ביעור מעשרות (שו"ע אדה"ז ס"ס ת"ל ע"י"ש).

בשבת הגדול אחר מנחה אומרים עבדים היינו עד לכפר על כל עונותינו, לפי שאז היתה התחלת הנאולה והנסים (שו"ע ס"ס ת"ל) וכן נוהגים (ורלא כמ"ש בשער הכולל).

יצונו על בעור חמץ:

וצריך לחפש לאור הנר בכל המחבואות גם בסדקים שבקרקע. ולא ידבר בין הברכה לתחלת הבדיקה אפילו מענייני הבדיקה. ונכון שלא ישיח, שלא מענייני הבדיקה, כל זמן בדיקתו. ויעמיד מבני ביתו אצלו לשמוע הברכה, שיבדקו איש במקומו, ולא ישיחו ביניהם. ויזהרו לבדוק תחלה בחדר הסמוך למקום ששמעו הברכה, ולא ילכו לבדוק תיכף אחר הברכה לחדר אחר. ואחר הבדיקה יזהרו, בחמץ שמושייר להצניעו למחר לשרפה או לאכילה, לשמרו שלא יוליכוהו אנה ואנה, שלא יתפרר ויתגרר ממנו על ידי תינוקות או עכברים. וגם צריך לבטל אחר הבדיקה ויאמר:

**כָּל חֲמִירָא וְחֲמִיעָא דְאֵבָא בְּרִשּׁוֹתֵי דְלָא חֲמִיתִיהּ וְדָלָא בְּעִרְתִּיהּ
וְדָלָא יְדַעְנָא לִיהּ לְבַטֵּל וְלִהּוֹי הַפֶּקֶר כְּעִפְרָא דְאַרְעָא.**

משניהם, חמץ או שאור, מבטל צ"ל: כל חמירא וכל חמיעא. וי"ל דתיבת כל עצמה מורה דבאיזה אופן שיהי' — מבטל. וראה בס' קול יעקב רמזי תיבת וחמיעא בוא"ו¹ וחמיעא, אף שחמירא כולל גם חמץ, ראוי לכל מדרק במעשיו להזכירו בפירוש (ב"ח, שו"ע אדה"ז סתל"ד ס"ט).

דלא חמיתיי. כ"ה בס' של"ה, סי' קול יעקב ועוד. ודלא כהב"ח, ח"י סי' הר"ש ראשקוב שכתבו דלא חמיתיי (והבאה"ט לא דק בהעתיקו לשון הב"ח) וראה בס' קול יעקב הטעם ע"פ סוד¹⁵.

ודלא ידענא ליי, כי החמץ שמצניע למחר אינו מבטל (ב"ח סתל"ד).

כעפרא דארעא, ממעט זהב שנקרא ג"כ עפר, כמו שנאמר (איוב כח, ו) ועפרות זהב לו (ח"י, שו"ע אדה"ז סתל"ד ס"ז).

בדיקת חמץ. אדמו"ר הזקן הלך למעור ריטש בפעם הראשונה בשנת תקכ"ד ושהה שם (בפעט ההיא) עד לפני חה"פ תקכ"ה. כשחזר לביתו — ביום י"ג ניסן בשנה ההיא לא אכל (לא התענה שהרי אסור בתענית, אלא שלא אכל) כי הי' טרוד בהכנה לבדיקת חמץ, אשר כל הכוונות שקיבל במעורריטש בענין בדיקת חמץ יבוא כן בהבדיקה בפועל. הבדיקה נמשכה כל הלילה, ולא הי' לו או רק חדר אחד (שיחות כ"ק מו"ח אדמו"ר חה"פ תרח"ץ).

או פירש רבנו המשנה (ריש פסחים): אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר — יג' בנימט' אחד, הוא ענין הדעת, כזה אין שייך (צריך ?) בדיקה. יד' הוא ענין המדות (ו' מדות דנפה"א ודנה"ב) שם צ"ל בודקין את החמץ, והבדיקה היא לאור

ברוך כו' על ביעור חמץ (פסחים ז,

ב) ואע"פ שבשעה זו אינו מבקרו עדיין, מ"מ כיון שאין הבדיקה תכלית המצוה ולאחר הבדיקה מיד הוא מבטל ומפקיר כל החמץ שנשאר ולא מצאו, הרי ביטול זה נקרא ביעור. וגם ביעור שביום יד' נפטר בברכה זו (מור וב"י, שו"ע אדה"ז סתל"ב).

על ביעור. ולא לבקרו ראה רמב"ם הל'

ברכות פי"א הט"ו ובנ"כ הש"ס שם¹⁷.

וצריך לחפש לאור הנר מפני שאור הנר

יפה לבדיקה (פסחים ת, א).

ויזהרו לבדוק תחלה בחדר הסמוך

למקום ששמעו הברכה. לפי שהליכה מבית

לבית חשובה הפסק בין הברכה לתחלת עשיית

המצוה (שו"ע אדה"ז סתל"ב ס"ח).

צריך לבטל אחר הבדיקה. בטול בזמן

זה הוא תקנת חכמי הנמרא, כדי שיהי' לו

זמן קבוע... ובדורות האחרונים הוסיפו

לבטלו גם ביום (שם סתל"ד סי"ג).

כל חמירא. בירושלמי (פסחים פ"ב

ה"ב), נוסח הביטול הוא בלשון הקודש, אבל

הנאונים תיקנוהו בלשון ארמי מפני עמי

הארץ (ר"מ. שו"ע אדה"ז תל"ד ס"ח). ונמצא

בשינויים — ברש"י (פסחים ו, ב) רי"ף

(שם ג, א), רא"ש (שם פ"א, ס"ט), בה"ג¹⁸,

מחזור ויטרי, יוצר לשבת הגדול ועוד.

נוסח רבינו מדויק עפ"מ"ש הב"ח סתל"ד

— הובא בח"י — וכ"ה בס' שער

השמים להשל"ה. והנה ככ"ה ושעה"ש

כתבו: כל חמירא וכל חמיעא, אבל רבינו

העתיק כל חמירא וחמיעא וכ"ה בח"י

ובאה"ט (שם) בס' האריז"ל בס' יעב"ץ

ועוד, ולכאורה ע"פ מרז"ל (מו"ק כו, א)

ואימא עד דהו כולהו א"ל על על הפסיס

הענין, גם כאן, כיון שגם אם ישנו רק אחד

ביום י"ד בשעה ה' יעשה לו מדורה בפני עצמו וישרפנו ויבטלנו. ובביטול היום יאמר:

**כָּל חֲמִירָא וְחֲמִיעָא דְאֵבָא בְּרִשּׁוֹתֵי דְחֻזִּיתִיהּ וְדָלָא חֻזִּיתִיהּ
וְדְחִמִּיתִיהּ וְדָלָא חֲמִיתִיהּ דְּבִעְרִיתִיהּ וְדָלָא בִּעְרִיתִיהּ לְבָטֵל
וְלִהְיוּ הַפֶּקֶד כַּעֲפָרָא דְאַרְעָא.**

ויש לשרוף עשרה פתיתין ובשעת שריפת החמץ יאמר זה:

יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ כְּשֵׁם שְׁאֵנִי מְבַעַר חֲמֵץ מִבֵּיתִי וּמִרְשׁוֹתַי
כִּי תִבְעַר אֶת כָּל הַחִיצוֹנִים וְאֶת רוּחַ הַסָּמָא תִּעְבִּיר מִן הָאָרֶץ וְאֶת תְּרֵעֵי הָרַע
תִּעְבִּירֵהוּ מֵאֵתָּה וְחֲמֵץ לֵט לֵב בְּשֵׁר לְעִבְרָה בְּאֵמֶת וְכָל סִמְרָא אֲחֵרָא וְכָל הַקְּלָפוֹת וְכָל
הַרְשָׁעָה בְּעֵשֶׂן תִּקְבֵּל וְתִעְבִּיר מִשְׁלַל דָּוָן מִן הָאָרֶץ וְכָל הַמַּעֲשִׂים לְשִׁכְתָּהּ תִּבְעַר
בְּרוּחַ בָּעַר וּבְרוּחַ מִשְׁפָּט כְּשֵׁם שֶׁבִעְרָתָ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת אֱלֹהֵיהֶם בְּיָמִים הָרִים וּבְיָמֵינוּ
הַזֶּה אָמֵן סָלָה:

ומ"ש בשער הכולל על יה"ר כו' מעזי
פנים שהטעם מפני שאינו בצבור — צ"ע
שהרי גם יה"ר דביעור חמץ אינו בצבור.

בעשן תכלה וכ"ה בתפלות ר"ה ויוהכ"פ
— בכי"ת, וכל' הכתוב (תהלים לו, כ) כלו
בעשן כלו.

ברוח בער וברוח משפט. לשון הכתוב
(ישעי' ד, ד) הוא ברוח משפט וברוח בער.
ומה ששינו והקדמו בער למשפט מוכן,
דלענין הדחה וזיכור עונות בנות ציון
שבכתוב, ידיח ברוח משפט דאיהו רחמי, כמו
שפירש"י ביסורין, שזהו כמו אב המיסר את
בנו (ראה בזה אנה"ק לרבינו הזקן ס' כב)²⁷
ומה שישאר בלי בירור יבער מן העולם ברוח
בער. אבל כאן, לענין החיצונים והקליפות
המעיקים לשכינה, יבער ברוח בער, וכל
ניצוצי הקדושה שהחיצונים יונקים מהם (עיין
פע"ח שער חהמ"צ פ"א)²⁸ ידיח ברוח משפט
לזככם (שער הכולל).

בימים ההם ובזמן הזה. וכ"ה בסי'
הרש"ר. וצ"ע דבכל התפלות הנוסח הוא
„בזמן" ולא נמצא במ"א „ובזמן" בתוספת
וא"ו. ובסי' קול יעקב כאן הוא לנכון בזמן
בלא וא"ו.

ביעור חמץ. מאן דאכיל חמץ בפסח כמאן
דפליח לכו"ם (זח"ב קפב, א). האריז"ל
כתב הנזהר ממשוה חמץ בפסח מובטח לו
שלא יחטא כל השנה (באה"ט רסתמ"ז). —
ואולי הכוונה שלא יאונה לו כל און בשוגג,
שהרי בודאי בעל בחירה הוא גם אז.

הנר, נר ה' נשמת אדם. והבדיקה היא
בחורין ובסקרין שלכן צ"ל לאור הנר, כי
מדורה היא כחי' אצילות ושם הרי לא
ינורק רע, אבוקה היא כבריאה ואור הנר —
יצירה, כי עשי' היא כחי' חושך (שם).
ועיני"ב של"ה מס' שבת — קלו, כ. סה"י
מע' אבוקה. ר"ה אור ליד' ה'ש"ת.²⁹

ביום י"ד בשעה ה'. ראה שו"ע סתמיג
איך משערין שעות אלו.³⁰
מדורה בפני עצמו (טור סי' תמ"ה.
מהרש"ל, מהר"ל, מ"א), דגורין אטו שורפו
לאחר זמן איסור הנאתו (כ"י).

דחזיתיי כו' דחזיתיי. אפ"ל: דחזיתיי
בשעת הבדיקה. חזיתיי — מעולם (כ"ח
סתל"ד).

ויש לשרוף עשרה פתיתין. כפל עוד
הפעם ע"ד י' פתיתין, כי הן בבדיקה והן
בשריפה צ"ל י' פתיתין (עיין בפע"ח שחהמ"צ
ספ"ד ובמ"ח שם).³¹

יְהִי רְצוֹן. כסידור האריז"ל, ושם
הוא „ד' אלקי ואלקי אבותיי" בלשון יחיד.
ואולי הטעם דשינה ללשון רבים „אלוקינו
ואלקי אבותינו" שמתוך כך התפלה נשמעת
(ברכות ל, א. שו"ע ארה"ז או"ח סק"י ס"ד).
ובפרט ששאר כל תפלה זו היא ג"כ בלשון
רבים. וראה מ"א ואחרונים או"ח ריש ס' מו.
וצע"ק דבתפלת יה"ר כו' מעזי פנים כו'
ובסוף סדר קדוש לבנה גם נוסח רבינו הוא
בלשון יחיד וכ"ה בסי' של"ה (ובסי' רש"ר:
יה"ר כו' מעזי פנים הוא בל"ר).

סדר קרבן פסח

יגשלה פרים שפתינו ותפלת מנחה היא במקום תמיד של בין הערבים, ובזמן שבית המקדש היה קיים, היה הפסח נשחט אחר תמיד של בין הערבים. כן ראוי לעסוק בסדר קרבן פסח אחר תפלת המנחה, ויאמר זה:

קרבן פסח מביא מן הכבשים או מן העזים וזר בן שנה ושחטו בעזרה בקל מקום אחר חצות ארבעה עשר וקרא ואחר שחיטת תמיד של בין הערבים ואחר תפלת מנחה של בין הערבים. ואין שוחטין את הפסח על התמיד. ואם שחט קודם לתמיד, קשה, ובלבד שיהא אחר מקדש בדם הפסח כדי שלא יקדש עד שיקדש דם התמיד, ואחר כך יקדש דם הפסח ויקרא אחת כנגד תמיד. ויביא עזשין? שחט השוחט וקבל הבתן הראשון שבראש השורה ונתן לתברו, ותברו לתברו, ותפלת הקרוב אצל המזבח וקרא ויקרא אחת כנגד תמיד, וחזר הכל ויקרא לתברו, ותברו לתברו, ומקבל בלי הפלא תפלה ואחר כך סחור הריקן. והיו שחטות של בויכי קספ לשחטות של בויכי קרב, ולא היו לבויכין שוליים שחט ימים וקדש הדם. אחר כך תולין את הפסח ומשחיטין אותו בלוי וקורעין אותו ומסחין את קרביו עד שיצא הפרש ומציאין את האמורים והם תולין שער הקרב ויתרת הכבד וכו' כליות ותחלב שעריתן ותאליה לעזת העצה, ונתנם בכלי שרת ומלחם ומקטירים הבתן על גבי המזבח כל אחד לבדו. ותשחיטה ותוריקה ומחי קרביו ותקטר תלביה דחין את השבת, ושאר עניני אינם דחין את השבת. וכן אין מליכין את הפסח לבית קשה בשבת אלא פת האחת הם מתעבבים עם פסחיהם בזה הבית והפת השניה יושבת לה בחיל והשלישית במקומה עומדת. השבת, יצאו וצלו פסחיהם. בשלישה בתות הפסח נשחט ואין פת פחותה משלישים אנשים. נבנסה פת הראשונה נחמלאה העזרה נעלין אותה.

סדר קרבן פסח

וושלמה פרים כוי (בשינוי לשון קצת: של"ה מס' פסחים בתחלתו, סידור הארז"ל).

קרבן פסח כוי זהו הענין כוי (לשון סדר היום הועתק שם). בס' יעבץ הקשה על סדר זה כמה קושיות וכתב לאומרו בנוסח אחר. וכדי שלא יוקשה מה שרבינו הביא בכל זה לשון סדה"י, י"ל בתירוץ קושיות היעבץ:

א] שלא הזכיר זמן ההקרבה ביחוד וקדימתו בחל ער"פ להיות בע"ש — י"ל דכיון דאמירת סדר ק"פ הוא משום ונשלמה פרים שפתינו, ולא חייבוהו לכוון לאומרו בדיוק בשעה שהיו מקריבין את הק"פ בפועל ודיו שיהיו בזמן שהקרבת ק"פ כשרה, וכמו שהוא לענין תפלת מנחה, לא רצו להזכיר בנוסח זה שה' הפסח קרב בשמונה ומחצה כו', כיון דער"פ רוב לא יוכל לכוון אמירתו לזמן זה, ויהי כסותר א"ע. ב] לא פרט על מי מוטל חיובו — וי"ל דלא רצו לפרוט בזה דהוא דוקא בטהורים ויכולים להגיע לירושלים בשעת שחיטת הפסח, דא"כ הוא סותר לענין ונשלמה כו' וכו"ל. ג] לא פרט שנוי הפשטו

בשבת. — י"ל דאפילו את"ל דאין הפשטו בשבת כהפשטו בחול (ראה נ"כ הרמב"ם הל' פ"פ פ"א ה"ד), הרי אין השינוי אלא באופן ההפשטה ולא נחית לפרטים כאלו. ד] כתב בפשיטות שהאלי קריבה ולא התנה שזהו בכבש, כי עז אין אליה קריבה. — וי"ל דאין זה מצוי, כי רוב פסחיהם היו מן הכבשים, וכתירוץ הראשון על קושיא מעין זו בתוד"ה מאלי (פסחים ג. ב.) ועדיין צ"ע. ה] נשמטו פרטי צליית הפסח נקורו ואכילתו, — וי"ל מפני שאין כל זה נוגע להקרבת ק"פ, וגם אינו בזמן אמירת סדר ק"פ, לכן לא הזכירם אלא בכללות. וא"ו] לא נזכר ע"ד חגיגת יד'. — וי"ל, וכמו שרמזו ביעבץ נופא, שנשמט מפני שהחגיגה אינה אלא רשות, ואינה באה בשבת במרובה ובטומאה (פסחים סט, ב.).

ומקבל כלי המלא תחלה ואח"כ מחזיר הריקן מפני שאין מעבירין על המצות (פסחים סד, ב.).

קוראין את ההלל — הלויים (תוספתא פסחים, ספ"ד).

תוקעין — הכהנים בחצוצרות (במדרב י. ה. — תמיד פ"ו, מ"ג).

ובעוד שהם שומעין וסבירין את האימורים קוראין את ההלל. אם נקרי אותו קודם
שיתקריבו בלש שונים אותו. ואם שני שלש. על כל קריאה תוקעין ג' תקיעות תקיעה
תרועה תקיעה. נקרי לתקריב פותחין העצרה. תראה פת ראשונה נבנקה פת שניה נעלין
ולתחת העצרה. נקרי. פותחין. תראה פת שניה נבנקה פת שלישית נעשה פתן שני.
ואחר שניא פתן ותחין העצרה ואפילו בשבת מפני דלילת דתם שניה ביה. וכיחד היתה
התחילה? אמת היום היתה עוברת בעצרה וזה היה סקום לצאת מקצה. וכשחזרין
לקריאת את הרצפה. סתמין סקום תציאתה והיא סתמלאה על כל גזיתיה ספה וספה
עד שהמים עליהם תפסין סקאן וסקאן וסקאן אליה כל דם וכל דלילת שניה בעצרה
ואחר כך פותחין סקום תציאתה והכל יצא עד שישאר הרצפה סקקה וקשפה ודו כבוד
הבית. ואם הסתם נקרא מריפה. לא עליה לו עד שסביא אחר:

זהו הענין בקיצור גדול. וצריך האדם הירא וחרד על דבר חי לקרות אותו בזמנו שתעלה קריאתו
במקום חקרבתו, וידאג על חורבן הבית ויתחנן לפני ה' בורא עולם שיבנה אותו במהרה בימינו
אמן:

סדר הגדה

יסדר על שולחנו קערה בגי מצות מונחים זה על זה, הישראל ועליו הלוי ועליו הכהן. ועליו לימין
הזרוע, וכנגדו לשמאל הכיצה, תחתיהם באמצע המרור, ותחת הזרוע החרושת, וכנגדו תחת תביעה
הכרס, ותחת המרור החזרת שעושין כורך:

ונוטנים כנראה הוא טה"ד וצ"ל ונותנם
וכ"ה בכמה דפוסים. [בדפוס זה נמקן].

סדר הגדה

סדר הגדה. פעם אמר לי אאמו"ר: יוסף
יצחק מ'אראף טראכטען — (במשך הסדר)
— אף זיין א מענטש וועט דער אויבער-
שטער העלפן. בפרט בעת פתיחת הרלת.
ניט בעט קיין גשמיות בעט רוחניות (שיחות
הה"פ תש"ב).

סדר ההגדה. ראה במשנה פסחים פ"י,
מכילתא פ' בא, תלמוד בבלי וירושלמי שם
וכו'. סדר הגדה בצורה קבועה נמצא כבר
בסידור ר' עמרם נאון, סי' רס"ג, ברמב"ם,
מחזור ויטרי ועוד, הביאור ע"ד הסוד בפע"ח
וסי' האריו"ל.

יהא כל אדם חרד באימה לקיים מאמר
חכמים שתקנו מצות הסדר והגדה, ולא יהא
הדבר קל בעיניו, אף אם כמה דברים יש
בסדר שנראה בעיני האדם שאין הקפדה
בהם, ישכיל בדעתו לקיים שאין שום דבר
ריק בהן (מהרי"ל).

יש מקום לומר שאין הגר חייב בפסח
לפי שלא הי' לא הוא ולא אבותיו במצרים,
דומה למאמרם גר אינו קורא שאינו יכול
לומר נשבע ה' לאבותינו (בכורים פ"א מ"ד.
אבל עיין רמב"ם שם)²⁹ לזה אמר (במדרב"ט,
יד) וכי יגור אהכם גר ועשה פסח, אתכם הוא
כאחד ממנו ויציאתו ממצרים הייתה גאולה
עולם גם לנפש הגר, הגם שלא הי' בנגלה

הי' בנסתר כי שורש הקדושה אחד הוא,
וכשהיו אבותינו במצרים הייתה כללות
הקדושה טבועה בטומאת מצרים ואם ח"ו
הייתה כללות הקדושה נטבע אין תרופה
לענפים והצלת העיקר נוגעת גם לענפים
(אור החיים במדבר שם).

השם „הגדה" — בפסחים (פטו, ב).
הגדה ע"ש והגדה לבנך, וי"מ הגדה שהוא ל'
הוראה ושבת להקב"ה על שהוציאנו מארמ"צ
כמו שמתרגם בירושלמי הגדתי היום לר'
אלקין שבחתי יומא דין. וכן תרגמו ר'
סעדי' בערבי (אבודרהם). ויש גורסין אגדה
באל"ף (ראה ד"ס, לפסחים פטו—פטו³⁰ תוד"ה
אמר ע"ז מה, א. ובכמה ראשונים).³²

יסדר על שולחנו כו', בפע"ח³³ וסי'
האריו"ל בשינוי לשון קצת. וראה ג"כ שו"ע
רבינו סי' תע"ג סכ"ו.³⁵

יסדר על שולחנו קערה. בטור ושו"ע
(סי' תע"ג ס"ד) מבואר שגם עתה מביאין
הקערה רק אחר שתית כוס ראשון, ורק
שולחנו יהי' ערוך מבעוד יום (ר"ס תע"ב).
בסי' קול יעקב³⁶ משמע דהקערה יסדר על
השולחן קודם הליכתו לביהכנ"ס וקודם
אמירת סדר קרבן פסח. וכ"מ קצת בשל"ה
ריש מס' פסחים³⁷ אבל בסי' הרש"ר כתב:
„כשיבוא לביתו (אחר תפלת ערבית) ישמח
ויאמר כו' ותכין הקערה עם המצות כנ"ל
סידורו".

וכן אנו נוהגין לסדר הקערה בלילה וקודם
קידוש, וכדמוכח גם מסידור רבינו שכתב ע"ד

המקרה בין סדר ק"פ לקידוש. וכ"כ גם בפרמ"ג מש"ז סתפ"ו. ומ"ש במשנה (פסחים קיד, א) מזנו לו כוס א' כו' הביאו לפניו מטבל כו', י"ל כפירוש ר"ח (הובא שם בתוס') דהיינו הביאו את השלחן, וזהו דוקא בימי חכמי הש"ס שהיו להם שלחנות קטנים לפני כאו"א ולא היו מביאין השלחן עד אחר קדוש משא"כ בדורות האחרונים. ועיין תוד"ה שאין (פסחים ק, ב) ³⁹.

סדר הגדה. יסוד על שולחנו. ה' אצלנו בירושלם הכוס לקידוש של רבנו הזקן וכו' שיורי היין (שנקרשו) שקידש בו לאחרונה. והיו מעמידים אותו על השלחן בעת הסדר, עד שעל פי סיבה נאבד. כן קערת הכסף שהיא עתה על השלחן היא של רבנו הזקן. בדרך כלל לא ה' בבית רבה"ו עשירות בכלי כסף. אין די טיעפע יארען פון רבי'סטוע (לאחר שכתב נהג בנשיאות כו"כ שנים), אספו החסידים ביניהם סכום מסוים, מכל משפחה לקחו לא יותר ממטבע פולנית ששווי ה' בערך ג' ערשי (שעורות?) כסף ובוזה קנו מתנה לרבנו הזקן קערה זו וכן מנורה. — כן ה' לרבנו הזקן „הרס" שנתן לו הרב המגיד „א. כתנה פון רבי'ן — הבעש"ט — מיט וריח לו כלבנון".

גם קופסת-טאבאק של כסף הייתה אצל רבה"ו מתנת בעל חשובה אחר (אף שבכלל לא קבל רבה"ו מתנות). ויאמר: אבר אחר ישנו באדם ואינו בעל תאוה וגם אותו רוצים להלעיטו (אן שטאפן) תאוה! ויפריד את מכסה הקופסא, שהייתה כסף מיומש, והשתמש בה בתור מראה לכוון התפלין שתהינה מונחות במקומן (שיחות חה"פ תש"ב).

כוס קידוש הנ"ל ושיורי היין שבו — הם שקידש רבה"ו בשבת האחרונה בכפר פיענא (שיחת י' אייר תרצ"א).

קערה. בכית הרב מסדרין המצות על מפה ולא על קערה. מלבד האדמו"ר המסדר המצות על טס של כסף.

בני חצות. שאלו אנשי קירואן למר רב שרירא נאון למה לוקחין ג' מצות בלילי פסחים לא פחות ולא יותר, והשיב להם רמז מן התורה הוא לנ' סאין שאמר אברהם לשרה לעשות מהם ענות כו', וגמירי אותו זמן פסח ה', וי"א זכר לנ' הררי עולם אברהם יצחק ויעקב (מעשה רוקח טז, נח).

הישראל ועליו הלוי כו'. ראה הביאור בפע"ח ⁴⁰ וסי' האריו"ל ⁴¹. ונוהגין להפסיק במפה בין מצה למצה, והטעם מבואר בסי' קול יעקב. ⁴² וכ"ה ג"כ בתפא"י סוף מסכת פסחים (תוספות חיים).

יסוד כו' הישראל ועליו כו'. אצלנו הסדר ישראל לוי כהן, יל"ך — ורומז ג"כ שהוא כבר מהלך בעבודתו — ולא כל"י. בכלל: המצות — רומזים לכלים, מה שמניחים על המצות — לאורות. ולכן נוהגים לקחת מצות כפופה — בית קבול, שזהו ענין כלי האמיתי (שיחות פסח תרח"ץ). הערה מהמלקט: בסידור האריו"ל הסדר — יל"ך. בפע"ח שחהמ"צ פ"ו — כל"י. עפ"י הנ"ל שהמצות — כלים וששת המינים — אורות, יש לבאר ג"כ מה שרבים נתחבטו להבין הסדר שהמינים צ"ל מונחים על המצות דוקא וכו'.

הזרוע כו' הביצה. כי צ"ל שני תבשילין אחר זכר לפסח ואחר זכר לחגיגה (פסחים קיד, ב) ואמרינן בירושלמי שמנהג לקחת זרוע וביצה (ביעא בלשון ארמי) כלומר בעא רחמנא למיפרק יתנא בדרעא מרמא (כל בו הובא ככ"י, אבודרהם). יש שכתבו דלוקחים ביצה משום שעושים זכר לאבילות דחורבן ביהמ"ק. וצע"ק דמוכח במשנה ובירושלמי דגם בזמן בהמ"ק היו לוקחים שני תבשילין ואז לא עשו זכר לאבילות. וא"כ נצטרך לומר אשר מאות שנים לקחו מין אחר לזכר החגיגה ואחר החורבן שינו מנהג זה.

הזרוע. נוהגין לקחת חלק מצואר עוף. כן מדרקין שלא לאכול הזרוע אח"כ — כל זה הרחקה שלא יהא כל דמיון לקרבן פסח. ומטעם זה הנה כבוד קדושת מו"ח אדמו"ר מסיר כמעט כל הבשר מעל עצמות ה"זרוע". הביצה. מבושלת עד שתתקשה.

גם כשחל ע"ג בשבת לוקחים הביצה זכר לחגיגה (ודלא כמ"ש באבודרהם) ⁴³ אף שלא קרבה חגיגה אז (תוד"ה אחר פסחים קיד, ב).

תחתיהם באמצע המרור. לכאורה ה' צ"ל המרור כמו שמאל כי הוא בחי' גבורות. אך הוא מפני שהמרירות מעורר המשיכת רחמים רבים, כאשר תשתפך במר נפשו ויבוא לידי מרירות גדולה איך שהוא רחוק מאלקות עי"ז מעורר בחי' רחמים רבים (לקו"ת שה"ש ד"ה קול דודי, ס"ב).

החרושת. זכר לטיט שנשתעבדו בו אבותינו. ונותנין בה דבר של קיוהא (פסחים קטז, א) זכר שהיו שיני ישראל קיהות מקושי השעבוד (ב"ח סתע"ג). ועושינן אותה מפירות שנמשלה בהם כנסת ישראל (תשובות הגאונים הובאו בתוד"ה צריך שם) ואח"כ מרככין אותה במשקה אדום זכר לדם מכה הראשונה (ירושלמי פסחים פ"י סה"ג). — וכל דבר שטובלין בו קרוי חרושת (מחזור ויטרי).

סימן סדר של פסח

קדש. ורחץ. כרפס. יחץ. מניד. רחצה. מוציא. מצה.
מרור. בורך. שלחן עורך. צפון. ברך. הלל. נרצה:

נוהגין ליקח חזרת (סאלאט) ותמכא (חריין) שניהם יחד למרור והן לכורך.
אין אנו נוהגין ללבוש סיטל להסדר. וכן אין מקפידין לאיזה רוח יהי מקום מושבו.

סימן סדר של פסח

סימן סדר של פסח קדש כו'. במחזור ויטרי סי' סה הובאו סימנים אלו ב"סדר ערוך שסידר ר' שלמה בר יצחק וצ"ל" — רש"י (וי"א כי אחד מבעלי התוספות ר' שמואל מפלייזא — מפלייש — הובא באור זרוע סי' דנ"ו — חבר הסימן קדש ורחץ כו'. שר"ל בשם כת"י). ובפרדס רש"י⁴⁷ בהגמ"י (על סדר הנדה שברמב"ם) ובאבודרהם⁴⁸ הובאו עור סימני שש"פ כנוסחאות שונות. אבל בפע"ח (שער חמץ פו"ז), במ"ח ובסי' האריו"ל מבאר סדרו ש"פ ע"פ הסימן קדש ורחץ כו'. והאלישיך⁵⁰ חיד"א⁵¹ ועוד פ' ע"ד המוסר. ורחץ תיבה זו בתוספות וא"ו — למען שיהיו כל התיבות שבסימן זה. בני שתי תנועות. ובסי' הרש"ר וקול יעקב איתא רחץ בלא וא"ו, ואולי מנקדים רחץ בשני פתחים. עוי"ל תוספת הוא"ו להדגיש שצ"ל קדש ואח"כ רחץ אף למי שאין נוהג כן בשאר ימות השנה (וכדעת הט"ז וח"י ר"ם תע"ג), או שאף שרוחץ קודם קדש (כדעת הב"ח שם) חוזר ורוחץ (שמה"ר).

מאבא מארי ז"ל שמעתי ע"ד הסוד לבאר דיוק הוא"ו ועוד שינוי שישנו בשתי תיבות אלו, אשר רק הם נאמרו בלשון ציווי ולא סיפור, כי קדש ורחץ רומזין על נ"ד רחמנא (קדושה) ור"ד דבינה (טהרה, רחיצה) שלא הי' בהם פירוד ושביירה, כי לקחם עתים לחלקו. משא"כ י"ג בחי' הנשארות מהם. וזהו אשר קדש ורחץ בא בוא"ו החיבור. וגם רק הם באים בלשון ציווי — רמז רמזו לקדש ולרחץ מהבחי' העליונות את שאר י"ג בחי', הנרמזות כי"ג הסמנים: כרפס כו' נרצה.

רחצה. יש שרצו להני' רחץ (בשני פתחים), אבל במחזור ויטרי, אבודרהם, פע"ח מ"ח, סי' האריו"ל⁵², סי' שלה, סי' יעבץ וכו' איתא רחצה, וראה בפע"ח⁵³ טעם הדבר.

סי' אל' ההרוסת: חרושת אבן חרושת טע בלשון אשכנז: איפ"ל בארין גיס"ן איננב"ר צימרנ"ד, ובלה"ק: תפוחים אגסים קידה אנוזים וקנמון (פע"ח שחהמ"צ פ"ו). אבל זה מכמה שנים אשר מנהגנו לא לקחת קידה וקנמון מחשש תערובת חמץ.

נקרא שמו חרוסת — זכר ללבינה שהיא מעשה חרסית (מרדכי לפסחים סדר הגדה הקצר — בשם הירושלמי).

הנרפס. נוטריקון ס' פרך כלומר ס' רבוא עברו עבודת פרך (אבודרהם. מהרי"ר). ואנו נוהגין ליקח בצל (או תפוח אדמה). ועין מ"א סתע"ג ס"ד⁵⁴ ובאחרונים.

ותחת המרור החזרת שעושין כורך, מחמת שינוי הלשון, דבתחילה קורא אותו מרור ואח"כ חזרת (וכ"ה נ"כ בפע"ח, מ"ח, סי' קול יעקב, סי' הרש"ר), יש נוהגין שלא ליקח מין אחד למרור ולכורך, ואפילו במקומות שנמצא סאלאט אינם עושים הכל מן סאלאט, וטעמם אולי אין כפיאין בחמשה מינים שבמשנה (פסחים לט, א) לכן יוצאים אכילה מרור בידם מר. ולא דקו דא"כ יש לאכלו בלא ברכה, וכמ"ש בשו"ע אדה"ז ס' תע"ג סל"א⁵⁵ אבל כאמת מצוה להדר אחר חזרת (פסחים שם), דהיינו סאלאט, שעיקר המצוה בה (שו"ע סתע"ג ס"ל) ואין חילוק בין מרור לכורך. והא דשינה בלשונו הוא כי אם הי' כותב ותחת המרור המרור שעושין כורך (ועדמ"ש בשו"ע אדה"ז סכ"ו)⁵⁶ היו טועים לומר שלכורך יותר טוב ליקח המין הנקרא במשנה מרור, ובאמת מצוה בחזרת (שער הכולל). והתירוץ תמוה, דא"כ גם עתה יש מקום לטעות, דלמרור יותר טוב ליקח מרור שבמשנה ולהוציא מכל טעות הול"ל: „תחתיהם באמצע החזרת ותחת כו' ותחת החזרת החזרת שעושין כורך". ואולי יש לתרץ שינוי הלשון, כי הנה התבות „מרור“, „חזרת“ כמה רמזים ע"ד הסוד בהם — וכמ"ש בפע"ח וקהלת יעקב — ורמזי תיבת מרור שייכים יותר לבחינת מרור שעל הקערה ורמזי תיבת חזרת — לכורך. ולכן בשו"ע אדה"ז שהוא יותר ע"ד הנגלה לא קפיד לשנות, וצ"ע. — ואנו

קידוש

אתקינו סעודתא דמלכא עלאה דא היא סעודתא דקדשא
ברוך הוא ושכנותיה:

קדש

כשחל י"ט בשבת אומרים תחלה "יום הששי":

יום הששי: ויכלו השמים והארץ וכל צבאם: ויכל אלהים
ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישבת ביום השביעי

קידוש

קדש. בכל יו"ט הייב בקדוש מדברי
סופרים, וכשחל בשבת הרי יש לו נ"כ עיקר
מן התורה — מוסיף עליהם בלילה זה, שהוא
אחד מארבעה כוסות שהן מצוה מד"ס בלי
פסח. ולכן: (א) אינו מקדש על הפת. (ב)
אין אחר מוציא אותו ידי חובתו (שו"ע
רבינו סת"ע ס"ב). (ג) דוחק עצמו לשנות
ד' כוסות אף שמזיקו או שצריך למכור כסותו
(גדרים מט, ב. פסחים צט, ב). (ד) אינו מקדש
אלא בליילה ממש ולא בתוספות יו"ט (תה"ד
סק"ז). כי תקנו חכמים ד' כוסות בזמן
הראוי לאכילת מצה (שו"ע רבינו שם ס"ב).
(ה) יש לחוש לדעת אלו האומרים שמצוה
לשנות כל הכוס ועכ"פ רובו (שם ס"ט).

ד' כוסות — מצוה מדברי סופרים. ואף
נשים חייבות בה, שאף הן היו באותו הנס
של יציאת מצרים (תור"ה היו פסחים קח,
ב). ואין מברכים עליהם ברוך כו' וצונו
לשנות ד' כוסות, לפי שהם מופסקים (כלבו,
רוקח).

ותקנום כנגד ד' לשונות של נאולה:
והוצאתי והצאתי ונאלתי ולקחתי (שמות ו,
ו—ז) — שהן כנגד ד' נזירות שנוצרו עליהם
פרעה (שמ"ר ס"א). כנגד שבירת ד' קליפות
(תולעת יעקב) — כנגד ד' כוסות של פרעה
(בראשית מ, יא—יג) שגרמו באותו חלום
נאולתן של ישראל כדו"ל בב"ר פ' פ"ח.⁵⁹
כנגד ד' מלכיות, כנגד ד' כוסות של פורעניות
שהקב"ה משקה את או"ה וכנגדן משקה את
ישראל ד' כוסות של נחמה (ירושלמי פסחים
פ"י ה"א). כנגד ד' אותיות שם הוי' (סי'
של"ה. ועיי"ש מזהר ח"ג צה, ב).⁶⁰

כשחל יו"ט בשבת אומרים תחלה יום
הששי (פסחים קו א ותור"ה זוכהו).
מתחילין יום הששי (ולא מ, ויכולו") כי יום
הששי ויכלו השמים ר"ת הוי'. וכשמתחיל
יתן עיניו בנרות ובשעת ברכת הקידוש בכוס

אתקינו סעודתא. (סי' הרש"ר וראה
זח"ב פ"ה א' ושמ').

קדש. (משנה פסחים קיר, א) ואנו
נוהגין לקדש מעומר הן בשווי"ט הן בפסח
(כ"ה בפע"ח ש"ח פי"ד ושכ"א פ"ו, סי'
הארז"ל מ"ה. ועיין שו"ע או"ח סרע"א
ס"י ונ"כ).⁵⁸

קדש. בכל התיבות של הסימן קדש ורחץ
הביא אדה"ו בכאו"א במקומה גם פירוש
התיבה וכמו ורחץ ונט"י ואינו מברך וכה"נ,
מלבד בתיבת קדש הגל ורצה. וי"ל הטעם
מפני שאין כל חדוש בפירוש תיבות אלו.
ואף שבשו"ע שלו (ריש סי' תע"ג) העתיק
מ"ש ברמ"א (שם) וכתב, ואם אפשר טוב
שלא ימוזג הבעה"ב בעצמו אלא אחר ימוזג
לו שיהא לו כמשרתו, כלומר דרך חירות
ושרות זכר לצי"מ, י"ל דכיון שאין זה אלא
אם אפשר לא העתיקו בסידורו (ומה שתירץ
כשעה"כ דרין אחר מוזג לו הוא דוקא ביינות
חזקים שטרחא רבה בדבר כי צריך להביא
מים למוזגה משא"כ ביינות שלנו כאו"א
מוזג לעצמו — צ"ע, כי פשיטא דגם ביינות
שלנו אם אחר ימוזג לו ה"ז ענין של עשירות
וא"כ ה"ז דרך חירות ושרות זכר לצי"מ
ומניין לנו לחלק בזה? ועוד דא"כ למה לא
אשתמיט בנ"כ השו"ע ובשו"ע אדה"ז לכתוב
דביינות שלנו כאו"א מוזג לעצמו וכמו
שחילקו דין יינות שלנו בסי' רד, רעב תעב).
מנהג בית הרב: מוזגין הכוס, ואין
מדקדיקין שימוזג אחר. לוקחו בימינו, מוסרו
לשמאלו, מעמידו, דרך הורדה מלמעלה למטה,
על כף ידו הימנית, כשהיא כפופה קצת כעין
בית קבול, ד' אצבעותיו מונבהות והגודל
מושכב מן הצד. ומקדש מעומר, והכוס מונבה
למעלה משלשה טפחים מעל נבי השולחן —
וכ"ז הוא גם בשאר ימות השנה.

מִכָּל מִלֵּאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: וַיִּבְרָךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשׁ
אֹתוֹ כִּי בּוֹ שָׁבַת מִכָּל מִלֵּאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת:

בחול מתחילין כאן

סברי מרע בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי הַגֶּפֶן:
בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר בָּחַר
בָּנוּ מִכָּל עָם וּרְמַמֵּנוּ מִכָּל לָשׁוֹן וּקְדָשְׁנוּ
בְּמִצְוֹתָיו. וְתַתֵּן לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה (לשבת) שְׁכֵנֻת
לְמַנְתָּהּ וּמוֹעֲדִים לְשִׁמְחָה חַגִּים וְזִמְנִים לְשִׁשּׁוֹן אֶת יוֹם
(לשבת) הַשְּׁבִיט הַזֶּה וְאֶת יוֹם

חַג הַמִּצְוֹת הַזֶּה.

וְאֶת יוֹם מִזְבַּח מִקְרָא קָדֹשׁ הַזֶּה

וּמִן חֲרוּתֵנוּ

(לשבת בְּאַהֲבָה) מִקְרָא קָדֹשׁ זָכַר לְיִצְיָאֵת מִצְרַיִם. כִּי בָנוּ
בְּחֶרֶף וְאוֹתֵנוּ קִדְּשָׁתָּ מִכָּל הָעַמִּים. (לשבת) וּמוֹעֲדֵי
קִדְּשֶׁךָ (לשבת בְּאַהֲבָה וּבְרַצוֹן) בְּשִׁמְחָה וּבְשִׁשּׁוֹן הִנְחַלְתָּנוּ:
בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מִקְדָּשׁ (לשבת) וְיִשְׂרָאֵל וְהַזִּמְנִים:

שהנהיגו השם חה"פ — זכר למקדש (עטרת זקנים).

ואת יו"ט מקרא קדש הזה כן הוא במס' סופרים פי"ט, בס' רב עמרם גאון, בס' התפלה להרמב"ם ובסוף הל' שבת, אבודרהם, סי' הרש"ר ועוד. וראה שו"ע ריש סימן תפ"ז וג"כ.

בשבת באהבה מקרא קדש. כי מקרא קדש דשבת קבלו ישראל באהבה, במרה, אבל של יו"ט הי' ע"י שכפה עליהם הר כניגית בסניני (לבוש ס' תפ"ז מטה משה א"ר).

ומועדי גם בחול אומרים ומועדי בוא"ו, וכמו שאומרים ושבח בוא"ו.

ומועדי קדש מעין החתימה סמוך לחתימה (פסחים ק"ר, א).

מקדש ישראל והזמנים (פסחים קד, ב) ואין אומרים והמועדים כלשון הכתוב לפי שכל המועדים תלויים בזמנים: פסח בזמן האביב כו' (בחי' ס"פ בא).

(רמ"א סי' רע"א ס"י). אין להתחיל מתחילת המקרא וירא אלקים כו' משום דדרו"ל טוב מאד זה המות (שו"ת חת"ם חאו"ח ס"י).

סברי חרנו. כצ"ל ולא יותר (סי' יעב"ץ) כי הם משלימין מספר תיבות שבקדוש. הטעם לאמירת ס"מ — שו"ע אדה"ז ס"ם קע"ד.⁶² ובאבודרהם הביא עוד טעמים.⁶³

סברי חרנו בתקוני זוהר תי' כ"ד וצריך למימר סברי חרנו ועד"ז הוא בתנחומא ר"פ פקודי, בלקוטי שו"ת הנאונים שבסו"ס כלבו ובסור סקע"ד בשם אביו (בתור"ה הואיל — ברכות מג, א — ועוד: סברי חורי ברא"ש ברכות שם — סברי רבותי). וראה בפע"ח שי"ח פט"ז ביאור לשון זה דוקא ע"ד הסוד.

יוט חג המצות. כן נקרא בכל התורה, ואנו קורין אותו פסח — כי השי"ת מספר שבחן של ישראל שלא התמהמהו ולא אמרו היאך נצא למדבר ואנו מספרים שבחן של השי"ת אשר פסח נו' (קדושת לוי, פ' בא). וי"א

ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם שהחיינו וקיימנו והגיענו
לזמן הזה:

במוצאי שבת מקדשין יקנה"י יין קדוש. נר. הברלה. זמן:

ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם בורא מאורי האש:
ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם המבדיל בין
קדש לחול. בין אור לחשך. בין ישראל לעמים.
בין יום השביעי לששת ימי המעשה. בין קדשת
שבת לקדשת יום טוב הברלה. ואת יום השביעי
מששת ימי המעשה קדשת. הברלה וקדשת את
עמך ישראל בקדשתך: ברוך אתה יהוה המבדיל
בין קדש לקדש: שהחיינו

שנתה הכוס בישיבה בהסיבת שמאל דרך חירות:

ורחץ ונטל ידיו ואינו מברך:

הבדלת וקדשת. ב' הברלות: בין כהנים
ללוים, ולוים לישראלים (תוס' שם).
בפסח שנתה הכוס. כולו (ב"ח סתע"ב)
ובכת אחת (מ"א שם) — מנהג בית הרב.
וכן בשאר ג' כוסות.

בהסיבת שמאל. כי הסיבת ימין, על
פניו, או על גבו אין זו הסיבה (פסחים קח,
א וכפי' הרמב"ם הל' חומ"צ פ"ז ה"ח).

הסיבה. ויסב אלפים את העם מכאן אמרו
רבותינו אפילו עני שבישראל לא יאכל
עד שיסב שכך עשה להם הקב"ה (שמ"ר
פ"ב, יח). מהו ויסב שהריבועם כדרכי
המלכים רבוצין על מטותיהם (במדב"ר
ט"א, ב).

ורחץ

ורחץ ונטל ידיו ואינו מברך כי הבא לאכול
דבר שטיבולו במשקה צריך נט"י תחלה
(פסחים קטו, א) בלא ברכה כי ספק ברכות
להקל (שו"ע רבינו סי' קנח ס"ג). ואף מי
שאינו נוהג בזה כל השנה — נט"י והוא
כאחד משאר שנויים שעושין בליד זה כרי
שישאלו (ח"י סתע"ג סכ"ח).

שהחיינו כו' במוצאי יקנה"י (פסחים
ק"ג, א) נוסח ברכת שהחיינו כמשנה (ברכות
רפ"ט). ג"פ שהחיינו וקיימנו והגיענו — כנגד
הללי נפשי את ד' אהללה ד' בחיי אומרה
לאלקי בעודי (רוקח שע"א. וראה ג"כ סי'
האר"ז ל' ברה"נ).

אין מברכים ברכת שעשה נסים, לפי
שעתיד לאמרו בהגדה (מח"ו. ר"י טוב
עלם ביוצר אלקי הרוחות. רוקח) למי
שעשה לנו כל הנסים האלו (סי' רע"ג. שב"ה).
וי"א מפני שאין מברכין ברכה זו אלא על
מצוה דרבנן (מהרי"ל).

לזמן הזה הלמד בחירק וכ"ה בסי'
של"ה. רש"ל מט"מ מנ"א ר"ס תרע"ו.

הברלה. מנהג בית הרב: בהברלה
מוצש"ק שחל ביו"ט אין מקרבין הנרות ואין
מאחדין השלהבת שלהם, וכן אין מביטים
בצפרנים. ורק, בעת ברכת בורא מאורי
האש, מסתכל בנרות כמו שהם כ"א בפ"ע.
חאורי האש. כי הרבה מאורות (אדומה
וירקרקת) יש באור (ברכות נא, ב. נב, ב.
וראה ג"כ ת"ז תי' כא)⁶⁸
החבדיל כו' (פסחים קד, א ובתור"ה
בעי שם).

כרפס נוטל פחות מכוית כרפס ויטבול במי מלח או חומץ ויברך: **בָּרוּךְ אַתָּה יְיָהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרֵי הָאֲדָמָה:** יכוין להוציא גם המרור בברכה זו:

יחץ ויקח מצה האמצעית ופורסה לשנים, חלק אחד גדול מחבירו. וחלק הגדול יניח לאפיקומן, והקטן מניח בין ה'בי מצות:

כרפס

כרפס נוטל כו' כדי להתמי' התינוקות. שאין עושים כזה בכל ימות השנה (פסחים ק"ד, א, ב). פחות מכוית כי גם זה דיו להתמי' התינוקות, ואז לכל הריעות לא יתחייב לברך אחריו כנ"ד (שו"ע אדה"ז סתע"ג סט"ו וס"ח).

ויטבול — ואח"כ — ויברך. כדי לתכופ' הכרסה להאכילה בכל מה דאפשר (ח"י סתע"ה סק"ה). והא דבסעודת כל השנה מברך המוציא ואח"כ טובל במלח, הוא משום דמברך קידם שפורס (כדי שיברך על הגדולה). במי מלח או חומץ, תור"ה מטביל (פסחים קיד, א) כתב בחומין או במים ומלח אבל בס' שו"ה ויעב"ן במי מלח או בחומץ. אבל לא בהרסות, דכיון דבטיבול שני הרוסת מצוה — לאחד שמיילא כריסו ממנו יביאנה למצוה אמתהה (רא"ש שם).

יכוון. לכאורה כצ"ל בשני זאווין, ולא בוא"ו יו"ד. וכן בכ"מ.

יכוין להוציא גם המרור. כי אין אמירת ההגדה וכו' חשובים הפסק והיסה הרעת (שו"ע רבינו סתע"ד). ומכוון להוציא גם המרור של כורך.

בכרפס לא ציין אם יאכלנו בהסיכה או בלא הסיכה (כמש"כ במרור). וי"ל דדינו כמו שאר הסעודה דליילא זה דהרשות בידו שלא להסיב והמיסב ה"ו משובח (שו"ע רבינו ס' תע"ב ס"ד) ולא ציין אלא במקום שהחייב או הפטור הוא מוחלט. ונוהגין לאכלו שלא בהסיכה.

לדעת רוב הפוסקים כרפס א"צ הסיכה (שבלי הלסט, מט"מ, ברכ"י, ועוד. ודלא כדעת הבית דוד).

לאחר כרפס לא ראיתי מחזירין הנשאר מהכרפס על הקערה ובמיילא מכאן ולהלן אין על הקערה אלא ה' דברים.

יחץ

יחץ ויקח כו' מקדים לפרוס המצה קודם הגדה נר"ן בשם ר' האי נאון, כי ההגדה צ"ל על מצה הראוי' לצאת בה ידי חובתו רהיינו לחם עני — פרוסה (פסחים קטו, ב ושם).

וצריכה שתהי' בין ב' מצות השלימות (ברכות יט, ב) כי ברכת המוציא שהיא קודמת לברכת על אכילת מצה היא על השלמה (תור"ה הכל"ש וכן עיקר — שו"ע רבינו סתע"ה ס"ה וס"ז) ומשום אין מעבירין על המצות צריכה השלמה להיות למעלה. ופורסין המצה כשהיא בתוך המפה, מכוסה.

חלק גדול יניח לאפיקומן כי הוא מצוה חשובה שהוא ינו' במקום הפסח (מהרי"ל ב"ח). ונוהגין לברכו במפה (ראה זח"ב סנ"ח, ב' טישו"ע סתע"ג) וזכר למשארותם צדירות בשמלותם (ראה רוקח, ב"י) ולהניחו בין הכרים (המנהיג) שלא יבא לאכלו בתוך הסעודה (ס' יעב"ן).

כ"ק אדמו"ר (מהורש"ב) נ"ע — (ומובן אשר כן עשה גם בנו כ"ק מו"ח אדמו"ר) ה' שובר את האפיקומן לחמש חתיכות. — פעם נודמן שנשבר לשש חתיכות — והניח אחת הצדה. — ביאר אשר מצה האמצעית היא כנגד יצחק. וצ"ל שכירה ובה' חתיכות — המחפת ה' גבורות דיצחק כאפיקו מן, השפעת מזון, חסד דאכרס (שיחות תרח"צ).

אפיקומן (פסחים קיט, ב) מצה הנאכלת באחרונה וזכר לפסח נקראת אפיקומן (שו"ע רבינו סתע"ו ס"ג). פי' אפיקומן כלומר הוציאו והביאו מוונות ומאכלים על השלחן (שם ס"ב וס"ה בס' הפרדס לרש"י הל' פסח). בתשבי ובמוסף הערוך: אפיקומן בלשון יוני — דברים הנאכלים אחר הסעודה.

יש נוהגין שהתינוקות, חוטפין את האפיקומן (ופודין אותו מהם תמורת איון מתנה). ואומרים שחרוזו בל' רו"ל: חוטפין מצה בלילי פסחים כשביל התינוקות שלא יישנו (פסחים קט, א. חק יעקב סתע"ב סק"ב). כ"ק מו"ח אדמו"ר סיפר איך שפעם "חטפה" בתו הבכירה של אדמו"ר מהר"ש האפיקומן שלו, והי' זה בקטנותה. וכנראה שהי' זה מקרה יוצא מן הכלל, ואין נוהגין בחטיפת האפיקומן בבית הרב. ולהעיר ממרו"ל בתר ננבא גנוב ומעמא טעים (ברכות ה, ב).

והקטן מניח ב'ו הבי מצות כי עלי' אומרים ההגדה כנ"ל.

מגיד ומגביה הקערה שיש בה המצות ויאמר:

**הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים.
כל דבפין ייתי ויכול. כל דצריך ייתי ויפסח.
השתא הבא. לשנה הבאה בארעא דישׂראל. השתא
עבדין לשנה הבאה בני חורין:**

מסלקין הקערה עם המצות לצד אחר, ומוזגין לו כוס ב', וכאן הבן שואל מה נשתנה:

מגיד

נשתנה כדי שיבינו הנשים והקטנים ויש
לועזים אף עבדים ומנהג יפה הוא כו' כי
מה תועיל הכנת השאלה אם לא ידעו
המטובות.

וליושב מנהגנו אשר אין לועזים כי אם
מה נשתנה — ראה לקמן —
י"ל בפשיטות שמדקדקין אשר עכ"פ
האומר הפסקא יבין את הנאמר על ידו. ומה
נשתנה הרי שואלין התינוקות.

כל דצריך ייתי ויפסח. כלומר יבוא
ויעשה סדר הפסח היינו מצה של מצוה ד'
כוסות וכו' ועדמ"ש רז"ל (תענית כ, ב) ר'
הונא כי הוה כרך ריפתא הוה פתח לבביו
ואמר כל מאן דצריך ליתי וליכול (אבודרהם).

לשנה הבאה כו' הבאה. אאמ"ר אמר
הראשון — מלעיל, השני — מלרע (שיחות
תרצ"א). — ראה רש"י בראשית כט, וא"ו.⁷⁶
זח"א רס"ה א' רמב"ם ה"ל תשובה ספ"ת⁷⁷

חטלקין הקערה (פסחים קטז, ב) כדי
שיחממה התינוק וישאל: עדיין לא קא
אכלינן אתו קא מיעקרי תכא מיקמן ומתוך
כך יבוא לשאול שאר הדברים (שם תורה
כדי).

ומוזגין לו כוס ב' וכאן הבן שואל (משנה
פסחים קטז, א) כאן, כמוינת כוס שני, הבן
שואל מה נשתנה עכשיו שמוזגין כוס שני
קודם אכילה (רש"י ורשב"ם שם) ומתוך כך
ישאל ג"כ שאר השאלות ולכן מוזגין הכוס
קודם אמירת ההגדה אף שאין צריך לאחוזו
בידו עד שיגיע ללפיכך (שו"ע רבינו
סתע"ג ס"ם).

ומוזגין לו תיבת לו — טעות הרפוס,
ובסידור קאפוסט הראשון שהניחו אדה"ז
אינה וכן השמיטה בשו"ע שלו (שער הכולל,
וראה לעיל פיסקא קדש).

הבן שואל. זה שהתינוק דוקא שואל
מעורר למעלה הענין דכי נער ישׂראל

ומגביה הקערה (רא"ש סוף פסחים,
טוש"ע. אבל מ"ש בפסחים קטז, ב' — קאי
בסילוק הקערה שאנו עושין אחר אמירת הא
לחמא, ודלא כמ"ש בשעה"כ). בבית הרב אין
מגביהין הקערה ורק מגלין מקצת המצות.
הא — בצירי (מ"ח, ס' הארז"ל עיי"ש
הטעם) ונמצא בכתוב בנקוד זה (בראשית מז,
כג. יחזקאל טז, מג. דניאל ב, מג). אבל שם
פירושו הוה, ולא זה.

הא לחמא כן הוא בסידור ר' עמרם גאון
יוצר לשבת הגדול לר"י טוב עלם (הובא
בתורה"ה למה פסחים קטז, ב) מחזור ויטרי,
שה"ל ס' רי"ח, רמב"ם סוף ה"ל תו"מ,
אבודרהם ועוד. ואף שאין זה אותו הלחם
כמש אלא דוגמת הלחם — לישנא דקרא
הוא (שמות טז, לב) למען יראו את הלחם
אשר האכלתי (מ"א סתע"ג סקכ"ד עיי"ש).⁷⁸
והתקינו זה המאמר כל' ארמי כדי שיבינו
גם עמי הארץ כי נתקן בעת שדברו כולם
ארמית אבל לשנה הבאה בני חורין בלשון
קודש כדי שלא יבינו הבבלים ויחשבו
למורדים במלכות (כלבן, וראה בש"ה ביאור
כ"ז ע"ד הסוד). ואין להקשות משאר ההגדה
שהיא בלח"ק, ובפרט מזה דמה נשתנה שהוא
שאלת התינוקות הוא ג"כ בלח"ק — כי חלק
הגדה זה ה' כבר בזמן הבית כמובא במשנה
(פסחים קטז, א), ולהעיר אשר בס' רס"ג
כל הפיסקא היא בלשון ארמי (אלא שהתחלת
הפיסקא, הא לחמא — דמצרים אינה שם)
וכרמב"ם רק לשנה הבאה (הראשון) הוא
בלח"ק והשאר — ארמית.

ובמחזור ויטרי מוסיף בסוף הפיסקא
דהא לחמא וכן בסוף מה נשתנה —
ולועז. ובס' המנהג מזכיר זה כמנהג
שנתקבל כבר. וז"ל: ומה שנהגו ללעז
שני המקראות הראשונים משום הכר ולפרסם
הנם. ובכל כו': יש לועזים הא לחמא ומה

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות. שבכל הלילות אין אנו מסבילין אפילו פעם אחת. הלילה הזה שתי פעמים: שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ או מצה. הלילה הזה בלוי מצה: שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות. הלילה הזה מרור: שבכל הלילות אנו אוכלין בין יושבין ובין מסבין. הלילה הזה בלוי מסבין:

הארז"ל, מ"ח ועוד. וכ"ה בהגדה הראשונה שבדפוס (שונצינו 1485). וזהו מתאים לסדרם בליל זה: טיבול (עכ"פ הראשון שהוא אינו אלא להתמיל את התינוקות), מצה, מרור, וקושית מסובין אינה בכלל הנ"ל, כי נתוספה זמן רב אחרי קושיות הראשונות, היינו כשחדלו מלאכול בהסיבה כל השנה. ולכן לא נזכרה במשנה וגמרא (הנר"א). ופירושו צע"ג, כי ברמב"ם הל' חו"מ פ"ח ה"ב הביא קושית מסובין וגם קושית כולו צלי, הרי דהיו שואלים מסובין גם בזמן ביהמ"ק ולכן באה ג"כ בסוף כל הקושיות לכל הדעות. ועיין בפע"ח אשר סדר הנ"ל מתאים לסדר העולמות מלמטה למעלה: עשי' יצירה בריאה אצילות¹ אין להקשות א"כ לנוסח הרמב"ם למה לא נזכרה קושית מסובין בש"ס — ואינה קושיא, שהרי עכצ"ל שלהרמב"ם נשנית קושית מסובין (אם במשנה או בגמרא) — שהרי לא יחדש מעצמו בנוסח שהיו אומרים — מה שלא הובא בשום מקום! ועוד י"ל בכהנ"ל, ובהקדם — שכמה שינויים ישנם בכת"י הש"ס — לא רק בהסדר, כ"א גם במנין הקושיות [יש שהושמטה קושית מרור, או צלי (אפי' בזמן שביהמ"ק קיים)].

והטעם י"ל, כי ע"פ דין אין מעכב לומר בדוקא כל הקושיות, ואפילו לא לכתחילה (פסחים קטו, ב: פסרתו לומר), ולכן הי' בזה מלכתחילה שינויי מנהגים, או שלא הי' מנהג קבוע בכלל עד שלאחרי זמן (בזמן שביהמ"ק הי' קיים — כדמוכח מהרמב"ם) איחדו המנהגים ותיקנו לומר כל חמץ הקושיות בכל מקום. שיהיו כל ישראל עושים מעשה א", וע"ד הפי' באחקין ר' אבהו בנוגע לתק"ש (רה"ג בב"י או"ח סתק"צ)².

ואוהבהו, כתוב המדבר בזמן דיצי"מ (שיחות חה"פ תש"ד).

הבן שואל מה נשתנה, בסי' הישנים הי' ג"כ נירסא: הבן שואל מה (שיחות חה"פ תש"ג אות ה).

ובז"ח תיקונים שבסופו (קיב, ד): כליל שימורים... כד ייתי ליל פורקנא דילה [דשכינתא] אנהיר לה מ"ה דאיהו שמא מפרש בההוא זימנא בן שואל לאביו מ"ה נשתנה הלילה הזה כו'. עיי"ש³.

מנהגנו אשר השואל מקדים לאמירתו מה נשתנה: טאטע איך וועל בא דיר פרענען פיר קשיות.

— וגם אם אין לו אב אומר כן — וממשיך:

מה נשתנה כו' הלילות. וואס איז אנדערש די נאכט פון פסח פון אלע נעכט פון א נאנץ יאָר. די ערשטע קשיא איז שבכל הלילות אין אנו כו' שתי פעמים, אלע נעכט פון א נאנץ יאָר כו' צוויי מאל איין מאל כרפס אין זאלץ וואסער דעם צווייטען מאל מרור אין חרוסת. די צווייטע קשיא איז שבכל הלילות וכו'.

לאחר אמירת מה נשתנה כנ"ל ע"י הקטן שבמסובים — נהג כ"ס מו"ח אדמו"ר לחזור ולאמור — בלחש — מה נשתנה כו' (עם הקדמה הנ"ל) והעתקתה.

מה נשתנה כו' (משנה פסחים קטו, א). אנו. האל"ף קמוצה.

מסבילין, מצה, מרור, מסובין, בסדר זה הוא במשנה שכירושלמי רי"ף ורא"ש (אבל שתי קושיות האחרונות חסרות שם. והגהת הב"ח ברי"ף צ"ע) בסי' רע"ג (בכת"י ב"מ) בסי' רס"ג, רמב"ם, טור, אבודרהם (מדמקדימין פי' קושית מסבילין לפי' שאר ירקות) ובת פסח למהר"י אברבנל, פע"ח, סי'

ומחזירין הקערה ומגלין מקצת הפת, ואומרים עבדים וכו' :

מרו"ל אשר אלקים מורה על מדת הדין (ב"ר ספ"ב) וזרוע היינו יד שמאל (ברכות ו', א נזיר ג, ב).

לפועה — מלך קשה — במצרים —
שלא הי' עבד יכול לברוח משם (י"ש רמז
רמז).

משם — בכתוב נאמר מחצרים. וצ"ע
מעם השינוי.

היו אנו כו' חשועבדים היינו לפרעה.
כמובן אין הכונה לפרעה שבימי משה, אלא
שכל מלכי מצרים נקראו בשם כלאי: פרעה
(יש' תהלים ל"ד, א) ואף פרעה הממנה
ורשור התגדה כבר בטל מנהג זה (ובקושיט)
האבודרהם. ולכן השמיט תיבת לפרעה בנוסח
ההגדה "ל — לתרץ נוסח שלנו — שבטל
מפני שביצי"מ ירדה מצרים מגדולתה. ואח"כ
היתה בעליזות וירודות וגם נכבשה ע"א אבותיו.
אבל אלו לא היו היות הקב"ה את אבותיו.
חמצרים היתה נשאת בתוספה (להעיר
מ"ל"ש רמז רל: כשיצאו ישראל ממצרים
בטלה מלכותן של מצרים כו' פרעה שולט
מסור העולם ועד סופו כו' נשגלי כבודו של
ישראל) וכל הנימוסים וכל המלוכה היו
נשמרים. וע"כ צ"ל כן לתרץ מה שהיו
אומרים — גם לפי נוסח האבודרהם —
חשועבדים היינו בחצרים, אף בזמן שבטלה
מלכות מצרים.

ואפילו כולנו חכמים כו' וראי' לזה : מעשה
ברבי אליעזר כו'.

כולנו נבונים כולנו יודעים ואין אומרים
כולנו זקנים, וכ"כ בשלל הקלט הובא בתניא
רבינו, ובברית הלוי למהר"ש אלפכץ, אף
שמיישב ב' הנוסחאות, "אעפ"כ בתורה שאלו
השמיים כולנו זקנים (שעה"כ). וכן אין תיבות
אלו גם בסה"צ להראב"ם מ"מ ע"ג (משא"כ
בתורה שבחיבורו), בזבח פסח, למהר"ב
אברבנאל פת"מ, מ"ח, סי' קנ"ד עסק, הנה"א.

שתי פעמים. אף שמטבילין ג"פ —
טבילת המרור והחזרת הכורך כאחד חשיבי
(ט"ז סתע"ה).

הלילה הזה חרור. אינו אומר כלו מרור
מפני שאוכלים שאר ירקות, בטבול ראשון
(תור"ה הלילה פסחים שם).

שבכל הליכות אנו אוכלים בשר עלי שלוק
ומבושל הליכה הזה כולו עלי (משנה שם)
כן ה' שואל בזמן שביהמ"ק ה' קיים.

אינו שואל על החיוב לשתות ר' כוסות — כי הוא מדרבנן למרי ואין בו דבר מן התורה, משא"כ הסיבה שחיובה במצה, ומטבילין — שטיבול השני הוא במרור (מהר"ם).

ומחזיריו הקערה ומגליו מקצת הפת, כי הגדה צ"ל על המצות, לחם עוני שעונין עליו דברים הרבה (פסחים קטו, ב.).

עבדים היינו כי מתחלה בנות מאי בנות
 דרב אמר מתחלה עז' ושמואל אמר עבדים
 היינו (פסחים קטז, א) והאינא עבדינן
 בכתרווייהו (רי"ף רבא וש"י עיי"ש פי' ר"ח⁸¹
 אבודרהם) ⁸² וי"ף רב (סי' רע"ג) או רבא
 (הה"מ הל' חומ"צ פי"ז הל' ד) ועיין בר"ס
 ג' לספחים) אומר עבדים היינו וא"כ אתי שפיר
 מנהגנו כי הלכתא כרבי באיסורי והלכתא
 כרביא (ומש"פ בס' ארבי שפ"ל להנצי"ב —
 וישאמר מתחלה עז' ⁸³ — תמוה, שהוא סותר
 ללמ"ש ברי"ף, ר"ח, אבודרהם ורא"ש הנ"ל.
 ועכ"פ ה' י"ז להוכיחים), ולכן הקדים מסדר
 ההגדה עבדים היינו אף כי ענין המסופר
 בהקדמה מתחלה עז' הו' אבותינו קדם
 למאורע של עבדים היינו (אבודרהם).

עבדים היינו גו' אלקינו גו' ובדורו נסוי' —
מיוסר על הכתוב (דברים ו, כא) ובהוספת
ההתייבות אלקנו⁸⁷ ובדורו נסוי' שאינם בקרא.
וראה בפס"ח מ"ח יו"ס⁸⁸ האריו"ל הביאור —
ע"ד הסוד ובס' רבינו י"ל נתבאר ע"פ דא"ח
ושליכות ובדורו נסוי' לאלקינו מובן ע"פ

התורה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים. וכל המרבץ לספר ביציאת מצרים הרי זה משבח:

להרמב"ם מ"ע קנו כ': והגדת לבנך אע"פ שאינו שואלך כו' אין לי אלא בזמן שיש לו בן * בינו לבין אחרים מנין ת"ל כו'. אבל במכילתא דרשב"י כ': בינו לבין עצמו בינו לבין אחרים ** מנין ת"ל כו'. (ד' ספור יצ"מ דפסח נשמנה במנין המצות וכו') (ולעזר אשר הרס"ג בה"ג ור"ש בן גבירול לא מנוהו במנין העשין שלהם. ועיין בזה בבאור על סהמ"צ להרס"ג רי"פ פערלא מ"ע ל"ג) משא"כ הזכירה דכ"י, ונפ"מ לדינא (ראה מנ"ח שם) צ"ח ברכות שם. ערוך השולחן או"ח סו"ס ס"ז¹⁰¹ (ועוד). (ה' זכירה דכ"י אינה לימוה"מ לדעת בן זומא (ברכות י"ב, ב) ולכ"פ (ראה נ"כ המשנה שם) הלכה כמותו. — (ז' בליל פסח המצוה היא במשך כל הלילה (או עד חצות — לראב"ע) אף שכבר ספר בתחלת הלילה, משא"כ בכ"י — דאם הזכיר פ"א לא מצונו מצוה (וגם מדרבנן) להזכיר עוד. ועדיין צ"ע.

מצוה עלינו לספר ביצי"מ. סיפר כ"ס מו"ח אדמו"ר: בהיותי קטן שאלני אבי למה אין מברכים על סיפור יצי"מ? ולא ידעתי. ואמר לי כי גם הוא נשאל ע"ז מאביו (אדמו"ר מהר"ש) ולא ידע, וא"ל אביו כי גם הוא נשאל ע"ז מאביו (אדמו"ר הצ"צ) ולא ידע, וא"ל אביו כי גם הוא נשאל ע"ז מאביו זקנו (אדמו"ר הו"ק) ולא ידע, ודודו (אדמו"ר האמצעי) שהי' באותו מעמד השיב דעת הרי"ף כי כבר יצא בברכת הקידוש שנזכר בו יצי"מ, ויש תירוץ הרשב"א להיות כי מספיקה זכירה כל דהו. ואדה"ז הקשה ע"ז כי בליל פסח הרי צ"ל הגדה וסיפור. ותירץ כי הוא ע"ד שאין מברכין על ברהמ"ז, לברך ברהמ"ז (שיחות חה"פ תרצ"ז).

וכל החובה. ואפילו כהנים ולוים שלא נשתעבדו וגרים, וראי לזה: מעשה ברא"ו ורי' יהושע (לוי) וראב"ע (כהן) ורע"ס (בן גרים) ור"ט (כהן) (שמחת הרגל).

הוספה לאחר זמן:

(*) כן הוא בס' הרמב"ם והמכילתא דרשב"י (נכשר, נ"י. התש"ג) ע"ס נדלא כמגדל עוז וס' המנוחה (שבהם הוא כדלקמן במדרשבי"י) — שמוכרס שם. — וקרוב לומר שזוהי השמחת הדפוס בס' הרמב"ם והמכילתא (ש).
(**) דלגירסא זו צע"ג: לאחר שאומר. בינו לבין עצמו. בינו לבין אחרים מיוחד.

מצוה עלינו לספר ביצי"מ (מכילתא סוף בא. זח"ב מא, א¹⁰² — אבל אין מוכרת שם דקאי על ליל פסח דוקא — רמב"ם הל' חו"מ רפ"ז סמ"ג מ"ע מ"א. ס' החינוך מ' כ"א. רבינו בריש הל' פסח ועוד).

ואף נשים חייבות במצוה זו (מדאורייתא — לדעת החינוך ולר"י בתוד"ה שאף מגילה ר. א. ועיין תוד"ה מי סוכה ל"ח, א¹⁰³ — או מדרבנן. ראה ברכי יוסף סתע"ג ס"ק ט"ו ובשבת פסח בארוכה, וכן משמע דעת רבינו בשו"ע שלו סי' תעב סכ"ה¹⁰⁴ וגם בס' בית דור דקס"ד דפטורים — וכן ס' להמנ"ח — חזר בו בספרו לחם הפנים. ראה ס' מגיד דבריו ס' מ"ב¹⁰⁵).

ואין מברכין על מצוה זו, וכמה טעמים נאמרו בזה: כי כבר יצא באמירת ובר ליציאת מצרים שנעדר, מפני שנפטרת בקריאת שמע שמברכין לפני' ולאחרי', מפני שאין לה שיעור ואפילו בדבור בעלמא יוצא, מפני שכולה ברכה ושבה ובפרט שתקנו בה ברכת אשר נאלנו ואין מתקנין ברכה לברכה, מפני שעושה המצוה בהפסס — אכז"ש וכו' — ואין מברכין בכגון זה וכמ"ש לענין ר' כוסות (רי"ף, שבלי הלסט, רשב"א, מע"נ, ש"פ) ועוד טעמים.

ואף שמצוה מן התורה להזכיר יצי"מ בכל יום ובלי' (ברכות יב, ב. רמב"ם הל' ק"ש פ"א ה"ג. שו"ע רבינו או"ח ר"ס ס"ז ועוד) יש לחלק ביניהם, וגם מדאורייתא: (א' דבכ"י יוצא גם בזכירה בלב ובעיון בעלמא (ראה מגילה יח, א¹⁰⁶ ובשאנ"א סו"ס י"ג די"ל דכן יהא דעת הספרא, ואפילו לש"ס דילן שקו"ט שם, ושערי תירוץ לא ננעלו, וי"ל דרס מדרבנן חייבוהו בכ"י בדבור. ואכמ"ל), משא"כ בליל פסח שנאמר והגדת לבנך. ה"ה בדבור דוקא (ראה מנ"ח שם).¹⁰⁷ — (ב' בכ"י די בזכירה בעלמא וכל' המשנה. וברמב"ם: מצוה להזכיר יצי"מ, משא"כ בפסח שצ"ל ספור (מעשה נסים, שבת פסח, סי' מהרי"ד, מלבי"ם בא יג, ה ועוד. אבל ל"מ בן ברי"ף ורשב"א וכמ"ש במע"נ ומנ"ח שם). — (ג' י"מ שבפסח נוסף שצ"ל בדרך תשובה לבן או לאחר (מנ"ח, ש"פ, וכ"מ קצת בס' החינוך. ועיין נ"כ שו"ת הרא"ש כלל כ"ד ס"ב. אבל ברי"ף, רשב"א, רמב"ם, שו"ע רבינו ועוד ל"מ כן. — ואולי אפ"ל שתלוי בשתי הגרסאות: במכילתא שהביא בסהמ"צ

**מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן
עזריה ורבי עקיבא ורבי מרפון שהיו מסבים
בבני ברק. והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו
הלילה עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם רבותינו
הגיע זמן קריאת שמע של שחרית:**

**אמר רבי אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים
שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות
עד שדרשה בן זומא. שנאמר למען תזכר את
יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך.**

שהיו בלוד, וא"כ לא היו קרובי פסח אז, בכ"ז
עסקו בהלכות הפסח כל הלילה.

כל אותו הלילה גם ר"א וראב"ע אף דס"ל
(מכילתא ס"פ בא ופסחים ק"כ, ב) דאכילת
הפסח הוא רק עד חצות, וראה אמרי שפר
שהאריך במכילתא ס"פ בא: ר' אליעזר
אומר... צריכין לעסוק בחל' פסח עד חצות.

אחר ראב"ע (ברכות יב, ב ועוד). יש
נורסין (ירושלמי ברכות פ"א ה"ו, שכלי
הלקט השלם ס' רי"ח. הגדה שברמב"ם,
מחזור רומא) אמר להם ראב"ע וא"כ
הוא המשך פיסקא הקודמת — ואפילו
לגירסתנו ג"כ, יש לפרש שהיו זה במסיבת
בני ברק, — ומובן בפשיטות מה שסידרו
משנה זו בהגדה, אף שמדברת בפ' ציצית
שאומרים אותה בכל יום.

כבן שבעים שנה ולא זמן ממש, כי באת
עליו שיבה ביום שמינוהו נשיא והוא בן
שמונה עשרה שנה (ברכות כח, א), ולפי
הירושלמי (ברכות פ"ד סוף ה"א) בן שש
עשרה שנה. ולגירסת האבודרהם — בן ו"ג
שנה. (אכל נמצא בטוי זה גם במכילתא
לשמות יג, ב, וביל"ש שם כבן פ' שנה.
ושניהם בר' יהושע).

כבן עי שנה, שהשתדלתי עם אנשי
החכמה לא זכיתי לדעת הרמז לחיוב אמירת
כו' (פיה"מ שם). או זכיתי — נצחתי
(הרע"ב).

למען תזכור (דברים טז, ג).

מעשה ברבי אליעזר. פיסקא זו ישנה כבר
בסדר הגדה של רע"ג ונזכרת בתוד"ה
דחשיב (כתובות ק"ה, א) ור"ה אמר (ע"ז,
מ"ה, א). ובתוס' מצ"ח מקומה לאגדת
הפסח. ולע"ע לא מצאתי בשום מדרש, וראה
תוספתא ספ"י דפסחים מעשה כעין זו בר"ג
כלוד שעסקו בהלכות הפסח כל הלילה כו'.
בר"א ור"י וראב"ע ורע"ק ור"ט. מקדים
ראב"ע לרע"ק מפני שהיו ממשפחה מיוחסת
ונשיא (תוס' כתובות שם). וי"ל דהא שמקדים
רע"ק לר"ט (וכפושית התוס' בע"ז שם) הוא
מפני שאירע זה בבני ברק שרע"ק הוא מרא
דאתרא שם (סנהדרין ל"ב, ב). וככ"ז אינו
מקרימו לר' יהושע, ומכל שכן לר"א, כי
ה"י היו רבו של רע"ק, משא"כ ר"ט שאף
שהיו רבו אבל אח"כ (כן י"ל, ובזה יובן
בטוב הש"ס כתובות פ"ד, ב) נעשה חברו
(ראה סה"ד מע' ר"ט ו"ש"ג).

לאחר זמן מצאתי י"ט הסדר ע"פ
מרו"ל (ברכות מו, ב ותוספתא שם)
סדר הסיבה גדול באמצע שני לו למעלה
הימנו שלישי לו למטה הימנו. ועפ"ז
הפיכו כאן הנשיא באמצע ר"א ור"י —
רבותיו של רע"ק — למעלה מהנשיא, ורע"ק
ור"ט למטה הימנו. ומזכירם בהגדה בסדר
שהיו מסובים (מאיר עין על הגש"פ).

בבני ברק שם עיר (יהושע יט, מה).
וי"ל דמזכיר שם העיר שע"ז מובן הסדר
שמונה אותם וכנ"ל. — ובתוספתא, הנ"ל
מזכיר שהיו בלוד. וי"ל — להשמיענו שאף

ימי חייך תמים. כל ימי חייך להביא הלילות. וחכמים
אומרים ימי חייך העולם הזה. כל ימי חייך להביא
לימות המשיח:

ברוך המקום. ברוך הוא. ברוך שנתן תורה לעמו
ישראל. ברוך הוא. בנגד ארבעה בנים דברה
תורה. אחד חכם. ואחד רשע. ואחד תם. ואחד שאינו
יודע לשאול:

חכם מה הוא אומר מה העדת והחקים והמשפטים
אשר צוה יהוה אלהינו אתכם ואף אתה אמור
לו בהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן:

ובירושלמי „999שׁׁ במקום „תם״ ועוד כמה
שינוים.

חכם, רשע, תם, שאינו יודע לשאול. סדר
המקראות אינו כתיב כך, ומזכירם בדרך
חכמתם: חכם ואחריו רשע שנים הוא חכם
ומתוך זדון לבו מרשע ואחריו תם שיש בו
קצת חכמה לשאול (אבודרהם).
חכם מה הוא — אומר כו' רשע מה הוא
— אומר כו' רמז: האדם מה הוא ומהותו
הוא מגלה באמירתו (שיחות כ"ק מו"ח
אדמו"ר, בכה"פ).

מה העדות — צוה הי' אלקינו אתכם
(דברים ו, כ) אתכם כלומר אתם שיצאתם
ממצרים שהי' הדבר אליכם אבל, על כרחך,
שאינו מוציא עצמו מן הכלל, כיון שאומר
אלקינו (מחזור ויטרי).

ולמעשה אשר בירושלמי, מכילתא
ורמב"ם הנירסא כאן אותנו במקום אתכם.
וכן הוא בהגדה הראשונה שבדפוס.

ואף אתה אומר כו' — מלבד מה שכתוב
בפרשה, (עבדים היינו — שכבר הובא בהגדה
לעיל), אמר לו אתה עוד שאר הלכות הפסח,
עד הדבר האחרון שבו, שהוא אין מפטירין
כו' (זבח פסח).

אין מפטירין (פסחים קיט, ב) אין נפטרינן
מן הסעודה, לאחר שאכל הפסח, באכילת
קנח סעודה (הרע"ב).

למעשה אשר בירושלמי תשובה זו היא
לבן תם. בשמחה"ר מביא נוסח שזהו
תשובת בן רשע.

להביא הלילות בליון כתב יד מינכען של
הש"ס הנירסא „כל להביא הלילות״. ובשום
מ"א לא מצאתי לע"ע „כל ימי חייך להביא
הלילות״.

וחכ"א וחולקין על בן זומא וס"ל דאין
מזכירין יצי"מ בלילות (ראה נ"כ המשנה"י
פע"ח שער חמ"צ פ"ו) ויש מפרשים
דחכמים חוסיפים על ב"ו ולכ"ע מזכירין
יצי"מ בלילות (זבח פסח, ש"ה, צל"ח ועוד)
ולכאורה גם לפירוש זה מחולקים הם, דלבן
זומא הם בי חיובים: אחד ביום ואחד בלילה,
וכמו ק"ש. אבל לחכמים הוא חיוב א' שזמנו
ביום ובלילה. ואכ"מ.

ברוך המקום כו' (כן היא הנירסא כסי'
של"ה, יעב"ץ, הרש"ר) עתה הוא מתחיל
לדרוש פסוקים, ואומר ברוך המקום כו',
כאדם הדרוש ואומר „בשם ה' " ואח"כ
מתחיל לדרוש (אבודרהם). הרי כאן ד'
ברכות כנגד ד' פסוקים הכתובים במצות
ההגדה, שהיא מצות עשה ומעונה ברכה, אלא
שנפטר בק"ש שמברכין לפני' ולאחריו,
ומתוך חיבתה רמזו עלי' אלו ד' ברכות
(שכ"י הלסט).

המקום. מפני מה מכנין שמו של הקב"ה
וקוראין אותו מקום? שהוא מקומו של עולם
ואין עולמו מקומו (ב"ר פס"ח, ט).

כנגד די כו'. (ע"פ הירושלמי פסחים פ"י
ה"ד, מכילתא ס"פ בא) כ"ה בהגדת הרמב"ם,
זבח פסח, סי' של"ה, יעב"ץ, הרש"ר ועוד.

רָשַׁע מַה הוּא אוֹמֵר מַה הָעֲבוּדָה הַזֹּאת לָכֶם. לָכֶם
וְלֹא לוֹ. וְלִפִּי שְׁהוּצִיא אֶת עַצְמוֹ מִן הַבֵּלֶל
כִּפְר בַּעֲקָר. וְאִם אֵתָּה הִקְהָה אֶת שְׁנֵי וְאָמַר לוֹ
בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם. לִי וְלֹא
לוֹ אֱלֹהֵי יְהוָה שֵׁם לֹא הָיָה נִגְאָל:

תָּם מַה הוּא אוֹמֵר מַה זֹאת. וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֻזֵּק
יָד הוּצִיאָנוּ יְהוָה מִמִּצְרָיִם מִבֵּית עֲבָדִים:

וְשֵׁאִינוּ יוֹדְעֵי לִשְׁאוּל אֶת פֶּתַח לוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וְהִגַּדְתָּ
לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה
יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם:

יְכוֹל מְרֹאשׁ חֹדֶשׁ תִּלְמֹד לֹמֵר בַּיּוֹם הַהוּא אִי בַּיּוֹם
הַהוּא יְכוֹל מִבְּעוֹד יוֹם תִּלְמֹד לֹמֵר בַּעֲבוּר
זֶה. בַּעֲבוּר זֶה לֹא אָמַרְתִּי אֱלֹא בְּשַׁעֲה שִׁישׁ מִצָּה

מר"ח). — אין זה מן האמירה להבן, אלא מכיון שהזכיר הפסוק הביא דרו"ל עליו בעניני הגדה ש"פ (אבודרהם). וז"א שגם זה מן האמירה להאינו יודע לשאול (ו"פ, מע"נ).

מראש חודש. וכמו שגם מרע"ה ספר לבנ"י מר"ח (שם). מבעוד יום. שאז הוא זמן עבודת הפסח שהזכיר בכתוב לפני זה (שם).

זה כ"י מצה ומרור. ואין לומר דמדבר בפסח לבד וא"כ הוא מבעוד יום, דא"כ התיבות בעבור זה או התיבות ביום ההוא — מיותרות (ומתורצת הקושיא שבס' שעה"ש)¹⁸.

מצה ומרור מונוחים. בזמן הפסח היו אומרים: שפסח מצה ומרור מונחים לפניך (שבה"ל⁵). ועיין פרש"י עה"ת¹⁹. אבל עכ"ל שגם אחד מהם די לחייבו בספור יצי"מ, שהרי הגדה בזמנה"ל דאורייתא אף שאינו לפסח, ומרור הוא רק דרבנן (פסחים סב, א. ועיי"ש סט, ב)²⁰.

מה העבודה (שמות יב, כו).

ואף אתה — מלבד התשובה שבפרשה שם¹¹⁶ — הקהה כו' (זבח פסח).

בעבור זה (שמות יג, ח). כתוב בפרשת שאינו יודע לשאול, אבל בו נדרשות רק התיבות בעבור זה, אבל „לי ולא לו" ורש ברשע וכאלו אומר אם אינו ענין לשאינו י"ל תנהו ענין לרשע (זבח פסח. אבודרהם). לי ולא לו. במכילתא הוא בלשון נוכח: ולא לך אלו היית כו'. וכנראה מפני כבוד המסובין עשה מסדר ההגדה שינוי זה.

מה זאת — עבדים (שמות יג, יד). את פתח לו, גדל צער האב, וכראותו שאין מענה בפי בנו, תשש כחו כנקבה, על דרך דרו"ל (ע"פ ואם ככה את עושה¹⁷ שמחת הרגל).

פתח לו. מל' הכתוב (משלי לא, ח) פתח פיך לאלם.

והגדת לבנך (שמות יג, ח).

יכול מר"ו (כ"ה בכל הנוסחאות. אבל במכילתא — שמות שם — גרים שומע אני

ומרור מונחים לפניה:

מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו ועבשו
קרננו המקום לעבדתו. שנאמר ויאמר
יהושע אל כל העם בה אמר יהוה אלהי ישראל בעבר
הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי
נחור ויעבדו אלהים אחרים:

ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואליך
אותו בכל ארץ כנען וארב* את זרעו ואתן
לו את יצחק: ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו ואתן
לעשו את הר שעיר לרשת אותו ויעקב ובניו ירדו
מצרים:

ברוך שומר הבטחתו לישראל. ברוך הוא שתקדוש

אבותינו. כימי תרח ומלפניו (רמב"ם
הל' חו"מ פ"ו ה"ד).

ועבשו — יש כותבין עכשיו ביו"ד
ואינו צריך (תשבי) — הקירוב הי' כימי
אאע"ה, אבל מכיון שהפעולה נמשכת גם
עתה, ולכן מחוייבים גם אנחנו להודות ע"ז,
אומר ועבשו, ולא ואח"כ. — (ולהעיר מוזח"ג
רח"צ, ב)¹²²

ויאמר יהושע כו' בה אחר ד'. (יהושע
כד, ב—ד). וכי כל ישראל לא הוו ידעי דא
וכ"ש יהושע, אלא כו' (זח"ג צח, ב)¹²³ ענין
הטובה לפי פי' הנהר — מבואר במק"מ
שם ובסי' האריו"ל בהגדה).

וארב — חסר הי"א — את זרעו. כמה
ריבים עשיתי עמו עד שלא נתתי לו את
יצחק (ירושלמי פסחים פ"י ה"ה).

ברוך שומר. הובאה פיסקא זו בסי'
רע"ג, רס"ג וכו'; אבל, לע"ע, לא מצאתי
בשום מדרש.

הבטחתו. בזמנים שונים: לאאע"ה ע"ד
גלות מצרים, ולנביאים ע"ד הקמים בכל דור
ודור, והיא שעמדה לאבותינו וכו'.

לישראל. יל"פ: א) שומר לישראל מה
שהבטיח לאברהם ולנביאים. ב) לישראל כמו
ע"ד ישראל.

והנהגות לפניה. ר"ל בשעה שאכילת
מצה ומרור היא מצוה, שע"ז אומר הכתוב
בעבור זה, שאקיים מצותיו אלו, עשה ה'
לי. ולא כשהניחם מבעוד יום (ע"פ תרוה"ד
סי' קלז. וראה שו"ע רבינו סתע"ג ס"ג)¹²¹
לפניה. במכילתא ובמדרש שכל טוב
יש גירסא לפניה על שולחן. וכ"מ במאמר
החמץ להרשב"י. וי"ל דלפי גירסא זו יודעים
אנו מיתור הלשון דשני תנאים לחייב בספור
יצ"מ: בשעה שמחוייב במרור או מצה,
כשיש אצלו מרור או מצה. משא"כ לפי
גירסתנו.

והנהגה בביאור סהמ"צ להרס"ג (שם)
האריך בזה ומסיק דלדעת כמה ראשונים אם
אין לו מצה פטור מספור יצ"מ. וצ"ע דהרי,
לכמה דעות, מה שאין מברכין על ההגדה
הוא מפני שיצא כבר באמירת זכר ליציאת
שבנוסח הקידוש, כמובא לעיל. והקידוש הוא
בשעה שאין מצה ומרור מונחים לפניו, כי
לא היו מביאין השולחן עד לאחר שקידש
וכנ"ל. וגם אלו הנותנים טעם אחר למה שאין
ההגדה טעונה ברכה, אין קושיא זו סיבת
מחלוקתם. ודוחק לומר בזה כל הראוי לבילה
אין בילה מעכבת בו. ואכמ"ל.

ותחלה עושי נזכר בפסחים קטז, א
ובירושלמי שם.

* וארבה קרי

ברוך הוא חשב את הקץ לעשות כמה שאמר לאברהם
אבינו בבית בין הבתרים. שנאמר ויאמר לאברהם
ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום
וענו אותם ארבע מאות שנה: וגם את הגוי אשר
יעבדו בן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול:

צריך להגביה הכוס ולכסות הפת, כן כתב הארז"ל:

מנהג בית הרב: מכסין את הפת ורק
אח"כ מנביהין את הכוס, מתאים למה
שאומר בסיום פיסקא זו: יעמיד הכוס ויגלה
הפת. וכן בפיסקא לפיכך — מקדים כסוי
הפת להגבהת הכוס. — והטעם י"ל, דכיוון
דכיוסוי הפת הוא כדי שלא יראה בושתו
כדלקמן, נכון שלא יראה גם הגבהת הכוס.
ובפרט שלא נמצא טעם לרחות כסוי הפת
לאח"כ. וזכר לדבר — סדר קדוש שו"ת,
שהפת מכוסה בעת ההגבהה. ומה שכתב
כאן: להגביי כיו ולכסות, הוא כי כאן בא
להשמיענו החידוש שכתב הארז"ל וכדלקמן,
והחידוש ה"ה הגבהת הכוס (אלא שבחי"א,
ע"ז צריך לכסות הפת) ולכן הקדימו.
והחיובות ולכסות הפת הם מאמר המוסגר.
להגביי את הכוס. ע"ש כוס ישועות
אשא (עפ"י בשל"ה ויעבץ שם). בשעה"כ
מבאר שייכות פיסקא זו להכוס מפני שאין
אומרים שירה אלא על היין (ברכות לה, א).
והוא תמוה כי אין פיסקא זו שירה ושבח
אלא ספור דברים, ולכן רק יש נוהגין לאחוז
הכוס, משא"כ כשמיניע ללפיק כו' להודות
כו' כ"ע נוהגין (כדיוק הל' בשו"ע רבנו).
אלא הטעם הוא ע"ד הקבלה. וכלשון הרוקח
הובא בשל"ה ריש מס' פסחים ש"ל.
ולכסות הפת. שלא יראה בושתו (אגור,
שו"ע רבינו שם). אף שהטור בס' רע"א פ'י
ענין בושת הפת, כשמקדש על היין, מפני
שהפת מוקדם לברכה לגבי יין, וכאן הרי אין
מקום ברכה — מ"מ גם כאן הוי בושת לפת
כשאומר חלק זה מההגדה על היין בה בשעה
כשכללות ההגדה צ"ל נאמרת על המצה
דוקא, שלכן נקראת לחם עוני, ולא על היין.
כן כתב הארז"ל. מה שהעתיק רבינו
ג"ן, אף שאין דרכו כס' לציון המקורים, י"ל
שהוא ע"פ הנ"ל, להורות שאינו רק ע"ד
הקבלה, כי אין זה שירה כמו הפיסקא לפיכך.

חשב. ולא גרסינן מחשב, כי חשבון זה
כבר עבר (אבודרהם, וכ"ה בשל"ה, יעבץ,
ס' הארז"ל). אבל בשב"ה"ל, ס' רס"ג,
רמב"ם, ו"פ הנוסחא מחשב.
לעשות. נמשך למטה (שב"ה"ל, ז"פ).
ויש מפרשים — למעלה (מהר"ל, ס' קול
יעקב).

בבית"ל בין הבתרים. כ"ה במח"ל,
ז"פ, ס' הארז"ל, של"ה, יעבץ, משא"כ
בשב"ה"ל, ס' רס"ג, רמב"ם הנידא לא"א
בין הבתרים). והוא כלשון הס"ע (הובא
ביל"ש רמז עז). וניחא יותר, כי הבטחת ידוע
תדע נאמרה קודם שעבר בין הבתרים.
ויאחר לאברם (בראשית טו, יג—יד).

ואחרי כן יצאו. שאל ר' ייסא זעירא דמן
חבריא מרשב"י האי דקביה מדבר להון
לישראל בכל אתר ואתר הוצאתיך מארץ
מצרים מאי רבותא אוליף הכא, תנאה שלים
הוא ואח"כ יצאו. א"ל תא חזי ברי קביה
לא אתני עם אברהם אלא דיפיק ית ישראל
מן גלותא דמצרים ולא מיד שעבודא דחלא
אחרא. ישראל במצרים הוו שראן תחות מ"ט
חילי דמסאכנותא, וקביה אפיס יתהון, ועוד
דאעיל יתהון במ"ט תרעו דסוכלתנו לקבליהון.
וכנין כך תשכח כאורייתא חמשין זמנין
יצי"מ. ודא איהו ראנן מנן להו מיו"ט דפסחא
יומי ושבועי כי בכל יומא אפיס לן מחילא
דמסאכו ואעיל לן בחילא דרכיו (זהר חדש
ר"פ יתרו בקיצור לשון. ועיין בת"ז תל"ב).
מ"מ נ' פעמים שהוזכרה יצי"מ בתורה
— ראה פרס להרמ"ק שער השערים
בתחלתו¹².

צריך להגביי — הארז"ל. כ"כ בס'י
השל"ה ויעבץ — וכן נוהגים — אף כי
במ"ת, ס' הארז"ל ושו"ע רבינו סתע"ג
סמ"ד כתבו: יקח (יאחזו) הכוס בידו.

וְהָיָא שְׁעֻמְדָּה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ שְׂלֵא אֶחָד בְּלִבֵּד עֻמֵּד
עָלֵינוּ לְבִלְוֹתָנוּ אֱלֵא שְׂבָבֵל דּוֹר וְדוֹר עוֹמְדִים
עָלֵינוּ לְבִלְוֹתָנוּ. וְהַקְדֻשׁ בְּרוּךְ הוּא מְצִילָנוּ מִיָּדָם:

יעמיד הכוס ויגלה הפת:

צֵא וְלִמַּד מֶה בִּקְשׁ לְבֵן הָאָרֶץ לַעֲשׂוֹת לַיעֲקֹב
אֲבִינוּ. שְׁפָרְעָה לֹא גָזַר אֱלֹא עַל הַזִּכְרִים וְלְבֵן
בִּקְשׁ לַעֲקוֹר אֶת הַכֹּל. שְׁנֵאמַר אַרְמִי אֶבֶד אָבִי וַיֵּרֶד
מִצְרַיִם וַיִּגַּר שָׁם בְּמִתִּי מַעֲט וַיְהִי שֵׁם לְגוֹי גְּדוֹל
עֲצוֹם וָרֹב:

וַיֵּרֶד מִצְרַיִם אָנוּס עַל פִּי הַדְּבָר. וַיִּגַּר שָׁם מְלָמֵד
שְׂלֵא יֵרֵד יַעֲקֹב אֲבִינוּ לְהַשְׁתַּקֵּעַ בְּמִצְרַיִם אֱלֵא
לְגוֹר שָׁם. שְׁנֵאמַר וַיֹּאמְרוּ אֵל פָּרְעָה לְגוֹר בְּאַרְץ
בְּאֵנוּ כִּי אֵין מִרְעָה לְצֹאן אֲשֶׁר לַעֲבָדֶיךָ כִּי כִבֵּד הָרַעֲב

ארמי אבר אבי (דברים כו, ה) וכתרגומו: לבן ארמאה בעא לאוכרא ית אבא. ובספרי (שם): מלמד שלא ירד יעקב לארם אלא להאבר. וירד מצרימה כו' וגם אז הצילנו הקב"ה. אנוס, כמרו"ל (שבת פט, ב) ראוי ה' יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברזל — ע"פ הדבור — דגורת גר יהי' זרעך. ובמאמר זה בא לספר איך היתה הירידה, אבל לא שלומד זה מן הכתוב (ולכן אינו אומר: תלמד שירד אנוס) כי אדרבה: וירד — ולא הורד — ברצון הטוב משמע. ובספרי ובהגדת הרמב"ם דרשה זו — אינה. וי"ל הטעם, כיון דכפועל הרי ירד יעקב ברצונו הטוב. ויגו שם — דצ"י עד"ש באח"ב (ספרי שם בשנויים קלים). ויאחזרו גוי (בראשית מז, ד). כי כבד הרעב — אבל כעבור הרעב יחזרו לכנען, הרי שלא ירדו להשתקע (שבה"ל, מח"ו).

והיא — ההבטחה — היא שעמדה. ראה לעיל פיסקא הבטחתו. אחד כו' לכלותינו. בס"ג רמב"ם, שבה"ל וי"פ השמיטו תיבת לכלותינו (הראשונה). והטעם לפי שהאחד כיון בו אל פרעה ולא היתה כונתו לעקור את הכל (ו"פ). וי"ל טעם הנוסחא שלנו (וכ"ה בס"י האריו"ל, של"ה, יעבין), כי אף שבתחלה לא גזר א"א על הזכרים, הרי אח"כ אמר אריק חרבי תורישמו ידי שבקש לעקור את הכל וכמ"ש מהר"ל וכ"מ בת"א ות"י עה"ת שם. צא ולמד כו'. ע"פ מ"ש במשנה (פסחים קטז, א) ודורש מארמי אוכד אבי עד שיגמור כל הפרשה, הוא דורשה עתה כראיתא בספרי (אבודרהם). צא ולמד. בטוי זה אף שאין יציאה במקום — נמצא גם בדרושין לז.א. סנהדרין פג, א. חולין סג, א. ובכ"מ במדרשים. ובז"פ מפרש: צא מענין מצרים שעתה עוסק בו ולמד מספורי לבן ויעקב. ולמד — שהקב"ה מצילנו מיד הקמים עלינו — שלבן בקש לעקור את הכל — לולא שהצילם הקב"ה (מח"ו, שבה"ל אבודרהם).

בארץ כנען ועתה ישובו נא עבדיך בארץ גשן:

במתי מעט כמה שנאמר בשבעים נפש ירדו אבותיך
מצרימה ועתה שמך יהיה אלהיך כבוכבי
השמים לרב: ויהי שם לגוי מלמד שהיו ישראל מצינים
שם: גדול, עצום כמה שנאמר ובני ישראל פרו וישרצו
וירבו ויעצמו במדבר מאד ותמלא הארץ אתם: ורב
כמה שנאמר ואעבר עליך ואראך מתבוססת בדמך
ואמר לך בדמך חי ואמר לך בדמך חי: רבבה
בצמח השדה נתתיך ותרבי ותגדלי ותבואי בעדי
עדיים שדים נכנו ושערך צמח ואת ערס ועריה:

ובניי (שמות א, ו).

ורב כח"ש ואעבור גוי רבבה גוי (יחזקאל

מז, ו-ז).

ואעבור עליך. פסוק זה קבעוהו מסדרי
ההגדה באמצע הנדת ליל פסח (שעה"כ ענין
פסח סוף ד"א. פע"ח שעה"כ צ"פ"א. מ"ח.
סי' האריו"ל — ותימה על היעבץ שכותב
שהוא ואביו, החכם צבי, היו אומרים פסוק
זה אבל לא נמצא בשום ספר). והנה כמה
נוסחאות ישנם בזה: א) ואעבור עליך בא
אחרי ותמלא הארץ אותם, קודם דרשת ורב
כחש"ו (מ"ח. סי' הרש"ר). ב) אחרי עירוס
וער"י (קול יעקב, יעבץ). ג) נוסחת רבינו
(וכ"ה גם בהגדות הספרדים בח"פ ומני"ד)
ובשמחה"ר כתב שכן היא נוסחת האריו"ל.

והטעם לסדור רבינו י"ל, ע"פ דרך
הפשט: א) ואעבור נו' אין לו שייכות לדרשת
גדול עצום. וגם לא מצינו שיביא בעל ההגדה
פסוקים ממקומות שונים בדרשה אחת. ב)
סידר הפסוקים כמו שהם כתובים בקרא.
והספור ואעבור עליך מבאר ענין ורב, כמו
שפסוקים בדמך חי, וכמש"נ (שמות א, יב)
וכאשר יענו אותו כן ירבה.

במתי מעט כמה שנאמר — ונתבאר
בקרא בפרטיות. וכן להלן יש אשר רק זוהי
כוונת מסדר ההגדה באמרו כמה שנאמר.
ובזה מתורצות כמה מקושיות המפרשים.

בשבעים (דברים י, כב).

ועתה שמך גוי. קשה למה הביא הסיום
דפסוק זה (ובספרי אינו), ועוד דהי' לו להביא
מבראשית (מו, כז) כל הנפש לבית יעקב
הבאה מצרימה שבעים (מע"נ. ותירוצו"צ"ע).
וי"ל דהכתוב בשבעים נפש גוי' עיקרו בא
להדגיש איך שמועטים היו בירידתם למצרים
ועל כוונה זו מורה סיום הכתוב: ועתה שמך
גוי'. ולכן הביא בעל ההגדה פסוק זה דוקא
וגם סיומו ועתה שמך גוי'.

זיהי שם לגוי מלמד. במח"ו, אבודרהם,
של"ה, יעבץ קו"י נרים כאן לגוי גדול, אבל
בסי' רס"ג, רמב"ם, מהר"ל, סי' הרש"ר
נשמטה תיבת גדול. והטעם י"ל: הציון הלז
נדרש על מלת גוי בלבד. ועוד דרש המגיד
על מלת גדול מה שאמר הכתוב ובני ישראל
גוי' (ז"פ). וכיון שאין מלת גדול נדרשת כאן
— לדעת אלז — השמיטה.

מצוינים — מסומנים, שלא שינו את
שםם לשונם דתם ומלבושיהם (ז"פ).

וַיִּרְעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּחַצּוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה: וַיִּרְעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים כָּמָה שֶׁנֶּאֱמַר הִבֵּה נִתְחַכְמָה לוֹ פֶּן יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֵף גַּם הוּא עַל שְׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ: וַיַּעֲנוּנוּ כָּמָה שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּשְׁלִיכוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עַנּוּתוֹ בְּסִבְלָתָם וַיִּבְּנוּ עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפָרְעֹה אֶת פְּתֹם וְאֶת רַעַמְסֵס: וַיִּחַצּוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה כָּמָה שֶׁנֶּאֱמַר וַיַּעֲבִדוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרָךְ: וַיִּמְרְדוּ אֶת־חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחִמְרָם וּבִלְבָנִים וּבְכָל־עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה אֶת כָּל־עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרָךְ:

וְנִצְעַק אֵל יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת קוֹלֵנוּ וַיֵּרָא אֶת עֲנִינֵנוּ וְאֶת עֲמָלֵנוּ וְאֶת לַחֲצֵנוּ: וְנִצְעַק אֵל יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ כָּמָה שֶׁנֶּאֱמַר וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֹּאנְחוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה וַיַּזְעִקוּ וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם אֶל הָאֱלֹהִים מִן הָעֲבֹדָה:

וכשבא להספור איך שנתנו על ישראל עבודה קשה, הרי ביאורו מפורש, בכתוב דוּמְרָו, מה היתה עבודה זו ואופנה, ומובא בו גם הבטוי עבודה קשה. ובדואי הביאו בעל ההגדה ולא הי' מסתפק בקרא דויעבדו, שאין בו אלא הודעה כללית בלבד, שהעבודה היתה בפרך — ובפרט אשר „בפרך” זה, ר' אלעזר מפרש אותו כפה רך (סוטה יא, ב), ולפי"ז אין מדבר כתוב זה בעבודה קשה כלל (ודברי האמרי שפר בפסוקא ז"ל — צע"נ ולכאורה גם סותר דברי עצמו). ומה שנשמט פסוק זה בשאר הנוסחאות, י"ל: סופרי כת"י הראשונים של ההגדה (והספרי) רשמו בקיצור ויעבדו מצרים גוי בפרך. וכוונתם היתה על תיבת „בפרך” השניי שבסוף פסוק וימררו. ובא מעתיק שלא שמש כל צרכו וכשהעתיק עד תיבת „בפרך” הואשוה — עמד. ולא שם לבו שגם פסוק שלאחריו מסתיים בתיבה זו.

ונצעק (דברים כו, ז).
ויהי בימים (שמות כ, כג).

וירעו אותנו (דברים כו, ו) — המשך הדרשה בפרשת ארמי אובד אביו. וכן לקמן בפסוקים: ונצעק, ויוציאנו.
וירעו — דלכאורה מה בא להוסיף על ויענונו. וע"כ פירוש וירעו שכל כוונת המצרים (ולא רק מה ששמו עליו שרי מסיים) היתה למצוא עצה איך להרע לישראל. וע"ז מביא רא"י נחש"ן הבה.
הבה נתחכמה (שמות א, י).
וישליחו עליו (שם א, יא).

ויעבדו גוי וימררו גוי (שמות א, יג) — פסוק וימררו לא מצאתי לע"ע, בשום נוסח הגדה אחר. מלבד בסי' תפלה למשה להרמ"ק¹³ משמע דגם הוא נרים ל"י בהגדה ואין לברר בשינויי גירסאות הספרי, כי המדפיסים, התחל מדפוס הראשון ויניציא ש"ו, השמיטו מן הספרי (וכן מן היל"ש) כל ההגדה. — בספרי הנדפס עם פי' המלבי"ם נדפסה גם ההגדה ובה הפסוק וימררו, אבל איני יודע מי הוא המצווה לעשות זה. — אבל נוסחת רבינו מוכרחה היא, דהנה כוונת בעל ההגדה בדרשותיו היא, לבאר ולפרט יותר את הענינים ע"פ מש"נ במס"א.

וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת קֹלֵנוּ כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקָתָם
וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ אֶת אֲבֹתָם אֶת יַעֲקֹב וְאֶת יַעֲקֹב:
וַיֵּרָא אֶת עֲנִינוֹ זֶה פְּרִישׁוֹת דֶּרֶךְ אֶרֶץ כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר וַיֵּרָא אֱלֹהִים
אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּדַע אֱלֹהִים:

וְאֶת עַמִּלָּנוּ אֱלֹהֵי הַבָּנִים כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר כָּל הַבֶּן הַיְלֹד הַיְאֹרָה
תִּשְׁלִיכֵהוּ וְכָל הַבֵּת תַּחֲזִין: וְאֶת לַחֲצֵנוּ זֶה הַדָּחֵק כְּמָה
שֶׁנֶּאֱמַר וְגַם רֵאִיתִי אֶת הַלֶּחֶץ אֲשֶׁר מַצְרִים לַחֲצִים אֹתָם:
וַיּוֹצִיאֵנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרֹעַ נְטוּיָה וּבִמְרֹא גְדוֹלָה
וּבְכֹחַת וּבְמִפְתִּיחַ: וַיּוֹצִיאֵנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם לֹא עַל יְדֵי
מִלָּאךְ וְלֹא עַל יְדֵי שָׂרָף וְלֹא עַל יְדֵי שְׁלִיחַ אֱלֹהֵי הַקְדוּשָׁה בְּרֹךְ
הוּא בְּכַבּוֹדוֹ וּבְעֲצָמוֹ. שֶׁנֶּאֱמַר וַעֲבַרְתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה
וְהַבֵּיתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאֲדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל אֱלֹהֵי
מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי יְהוָה: וַעֲבַרְתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲנִי וְלֹא

מעשה ידיו של האדם הוי אומר בניו ובנותיו
(שבה"ס).

כחש"ו כל הבן (שמות א, כב) — ראי'
על הענין (ולא על הפי'), שנזרע על הבנים.
לחצנו זה הדחק. מלת לחץ תאמר על
מעיקה נופנית, ועל אונס וננישה בעשית איזה
דבר וזהו הנקרא בדבריהם ז"ל דוחק. ואומר
שכאן הוא כפירוש השני, שלא די שהעבירו
אותם אלא שגם לא היו נותנים להם מנוחה
בעבודתם וכמש"נ (שמות ה, יג) והנוגשים
אצים (ו"פ).

וגם ראיתי (שמות ג, ט) — ראה לעיל
פיסקא כחש"ו וירא.

ויוציאנו הי' (דברים כו, ח).

מלאך, שרף, שליח. חילוק מדרגות אלו
ראה: רמב"ן¹³⁷ ובחיי¹³⁸ (שמות יב, יב), ו"פ¹³⁹,
מהר"ל¹⁴⁰ אלשיך, סי' קול יעקב, יעב"ז¹⁴¹, הגר"א¹⁴².
בלקו"ת ר"ה להבין מ"ש בהגדה ס"ג: מלאך,
שרף, שליח — עשי', יצירה, בריאה¹⁴³.

ולא ע"י שליח. בסי' רס"ג יש כאן
הוספה: לא ע"י הדבר, אלא כו'. וצע"ס מזהר
(ח"א קיז, ב)¹⁴⁴.

בכבודו ובעצמו (כן הוא בסי' האריו"ל,
אבורהם, ז"פ, סי' של"ה, יעב"ז) — חלכות
דאין סוף ועצמות דא"ס שלפני הצמצום
(כתבי כ"ק אדמו"ר נ"ע).

ועבורתי (שמות יב, יב).

וישמע אלקים (שם ב, כד).

ענינו זו פרישות דרך ארץ. ענינו מל'
ענינו, ופרישות ד"א סרוי' ענינו (בראשית
לא, ג. יומא עד, ב).

פרישות ד"א. כי גם לזה נתכוון פרעה
בגזירתו וכספור דו"ל (שמ"ר פ"א, יב). וראה
ג"כ ס' הלכות ע"פ וכאשר יענו אותו¹⁴⁵.

כחש"ו וירא (שמות ב, כה) כמה
מפרשים הקשו שאין מפסוק זה שום ראי',
ותרצו באופנים ורמזים שונים. — ולכאורה
כוונת הדורש מוכנת בפשיטות, כי הראי'
כחש"ו מתייחסת לחיבת וירא, ולא לדרשת
זו פרישות דרך ארץ, שהיא אינה באה אלא
במאמר המוסגר. וכאלו אמר: וירא את ענינו
כחש"ו וירא אלקים גוי', אלא שדרך אנב
מפרש מהו ענינו, ועד"ז הוא ג"כ לקמן במ"ש
ואת לחצנו זה הדחק כחש"ו כו' ובמורא גדול
זה גילוי שכינה כחש"ו כו' — שאין הראי'
על פירוש התיבות לחץ, ובמורא גדול, אלא
על הענין (ועי' סרו תמיהות המפרשים שם)
— ופי' התיבות בא במאמר המוסגר. ואין
להקשות דא"כ הי' לו להביא בפסקא זו רק
התיבה וירא, ולעשות פסקא בפ"ע ענינו זו
פרישות ד"א — די"ל דחיבת וירא בפ"ע
הוא דבור מוטע.

עמלנו אלו הבנים. שהם כחו ואונו של
האדם וכמש"נ (בראשית מט, ג) כחי וראשית
אוני (מח"ו). ודרז"ל (שבת לב, ב) איזה הן

מֵאֵדָה. וְהִבִּיתִי כֹל בָּבוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲנִי וְלֹא שָׂרָף. וּבְכָל
אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי וְלֹא הַשְׁלִיחַ. אֲנִי יְהוָה. אֲנִי
הוא וְלֹא אֲחֵר:

בְּיַד חֲזָקָה זֶה הַדָּבָר כִּמְהָ שֶׁנֶּאֱמַר הִנֵּה יַד יְהוָה הַזֶּה בְּמִקְנֶה
אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה בַּפּוֹסִים בְּחִמְרִים בְּגַמְלִים בְּבִקְרָה וּבְצִאֵן דָּבָר
כְּבֹד מְאֹד: וּבְזֶרַע נְמוּיָה זֶה הַתֵּרֵב כִּמְהָ שֶׁנֶּאֱמַר וַחֲרִבוּ שְׂלֹפָה
בְּיָדוֹ נְמוּיָה עַל יְרוּשָׁלַיִם. וּבְמִרְא גִדֵּל זֶה גִּלְדֵי שְׂכִינָה כִּמְהָ שֶׁנֶּאֱמַר
אוֹ הַנֶּסֶח אֱלֹהִים לָבֹא לְקַחַת לוֹ גּוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי בְּמִסַּת בְּאִתּוֹ
וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה וּבְיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְמוּיָה וּבְמוֹרָאִים גִּדְלִים
כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֵם יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ: וּבְאִתּוֹת זֶה
הַמִּטָּה כִּמְהָ שֶׁנֶּאֱמַר וְאֵת הַמִּטָּה תָּקַח בְּיָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה
בּוֹ אֵת הָאִתּוֹת: וּבְמוֹפְתִים זֶה הַדָּם שֶׁנֶּאֱמַר וְנִתַּחֲמוֹתִי מוֹפְתִים
בְּשָׂמִים וּבְאֶרֶץ

באמירת דם ואש וחמרות עשן, ישפוך ג' שפיות. ואין ליטול באצבע לשפוך כי אם בכוס עצמו.
וישפוך לתוך כלי שבור (ויכוון, שהכוס הוא סוד המלכות, ושופך מהיין שבתוכו סוד האף והזעם
שבה על ידי כח הבינה לתוך כלי שבור סוד הקליפה שנקראת אורח):

כחש"ו או הוטה (דברים ד, לד) —
הרי שהי' מורא גדול. ותיבות זה גילו' שכינה
הם מאמר המוסגר, כנ"ל. וסרה תמיהת
המפרשים.
ואת המטה (שמות ד, יז).

ובמופתים זה הדם. מכה הראשונה
מעשר המכות, שמונה אותם בסמוך — כ"פ
רוב המפרשים. אבל הכלבו מפרש: לא
מכת היאור קאמר, אלא מאשר היו המים
לדם ביבשת כאשר עשה האותות לעיני העם,
שע"י אותו האות האמינו בו כל ישראל. —
ובתפלה למשה ע"י: הוא הדם שהי' יוצא
מנופם (של המצריים) במותם. — ולשני פי'
אלו צ"ע, דא"כ הי' לו, לבעל ההגדה, לפרש
כוונתו.

ונתתי מופתים — עשן (יואל ג, ג).
באמירת דם — אורח. באמירת עשן
— יוסיף י"ן. לשון המ"ח — בשנויים קלים.
אלא שמה שאינו שייך לעש' — הקיף
בחצ"נ.

והזעם "שבה" (כה"א ולא באלף).
החשחח לכו' (גם תיבת לכו' מוספת)
— כ"ה בכמה דפוסים. ולפענ"ד כצ"ל.

וצע"נ מפני מה לא כתב שצריך להטיף
באמירת דצ"ך עד"ש באח"ב, וכמ"ש בשו"ע
(תענ ס"ג) וסי' של"ה וכן הוא המנהג. ואין
לומר דנכל"ל במ"ש באמירת עשן מכות —

ועברתי בארמ"צ אני ולא כוי ולא אזור.
ברמכ"ם אינו וכן בשכה"ל כתב שרבו לא
אמרו אבל נמצא הוא, לגירסתנו, בספרי וכן
בסי' האריו"ל, ז"פ, מהר"ל, אלישיך, של"ה,
יעבץ.

אני ולא חלאך — הובא ונתבאר בזהר
(ח"א קי"א, א)¹⁴⁵.
אני הוא ולא אחר — (כ"ה בכל הנ"ל,
לכד מספרי שאינו שם) — מה בא למעט עור,
ראה: מהר"ל¹⁴⁶, אלישיך, יעבץ, לקו"ת שם¹⁴⁷.
זה הדבר כוי זו החרב כוי זה הדם. הקשו
המפרשים למה ייחד ופרט ג' מכות אלו ובסדר
זה דוקא — ולפענ"ד י"ל דמבאר הגדולות
אשר עשה: הרג את ממונם (מקניהם). גדולה
מזו — הרג את בכוריהם (חרב). ועוד גדולה
מזו — גם באלקיהם עשה שפטים, שלקה
היאור שהיו עובדים לו כמרו"ל (שמ"ר
פ"ט, ט).

הנה יד (שמות ט, ג).

כחש"ו וחורבו (דה"א כא, טז) — הרי
מצינו לשון נטוי' במכת חרב (שכה"ל, ז"פ),
והיא החרב שהרג בה את הבכורות (ו"פ.
שמחה"ר).

ובמורא גדול — (לשון מראה. וכן ת"א
ות"י ובחזונוא רבא) — זה גלוי שכינה —
בלילה בעת מכת בכורות ונאולת ישראל
(שכה"ל אכודרהם).

דָם וְאֵשׁ וְתַמְרוֹת עֶשֶׂן:

דָּבָר אַחֵר בְּיַד חֲזָקָה שְׁתִּים. וּבְזֶרַע נְטוּיָה שְׁתִּים. וּבְמִזְרָא גָדוֹל שְׁתִּים. וּבְאֵתוֹת שְׁתִּים. וּבְמִזְפֵּתִים שְׁתִּים: אֵלֹו עֶשֶׂר מִכּוֹת שֶׁהֵבִיא הַקֹּדֶשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְוֹת בְּמִצְרַיִם. וְאֵלֹו הֵן:

באמירת עשר מכות, ישפוך עשר שפיכות מהכוס עצמו כנוצר לעיל (ויכוון בשפיכה גם כן כנ"ל). ומה שנשארו בכוס (נעשה סוד יין המשמח), לכך לא ישפוך אלא יוסיף יין.

דָם. צִפְרִידֵעַ. בָּנִים. עָרוֹב. דָּבָר. שְׁחִין. בָּרָד. אֶרֶבָה. חֶשֶׂךְ. מַכַּת בְּכוֹרוֹת:

רַבִּי יְהוּדָה הָיָה נוֹתֵן בָּהֶם סְמָנִים:

רַצ"ד. עַד"ש. בָּאח"ב:

רַבִּי יוֹסִי הַגִּלְלִי אוֹמֵר מִנֵּין אֵתָּה אוֹמֵר שְׁלָקוּ הַמִּצְוִים בְּמִצְרַיִם עֶשֶׂר מִכּוֹת וְעַל הֵימָּן לָקוּ חַמִּשִּׁים מִכּוֹת. בְּמִצְרַיִם מֶה הוּא אוֹמֵר וַיֹּאמְרוּ הַתַּרְשָׁמִים אֵל פֶּרַעַה אֲצַבֵּעַ אֱלֹהִים הִיא. וְעַל הֵימָּן

ובאותות — לשון רבים. ה"ז — שתיים. ר"י הי' נוהג בהם טעמים. לדעת סדר המכות. כי בתהלים (עת, קה) לא נמנו בסדר זה. ותאמר אין מוקדם ומאוחר בתורה, על כן כא להודיענו סדרם (שבה"ל ואבודרהם. ועי"ש עוד טעמים. וראה מנחות — צו, א — ר"י אוֹמֵר שֶׁאֵין תַּטְעָה כו'). דצ"ד עו"ש באח"ב. באמירת תיבות אלו ישפוך נ' שפיכות, ורק אח"כ מוסיף יין בכוס.

בס' קול יעקב העתיק מכתהאריו"ל סוד תיבות אלו¹⁵³. ראה בתו"ט אבות (פ"ה מ"ד) וס' יעב"ץ פ"י התיבות ע"ר הדרוש. ניקוד תיבות אלו שוה בכל הניסוחאות שראיתי. ועדיין לא מצאתי טעם לניקוד זה דוקא.

ר"י הגלילי, ר' אליעזר, ר' עקיבא (מכילתא בשלח יד, לא). בהגדת הרמב"ם ליתא. אבל ישנם בס' רע"ג, רס"ג, מח"ו, ז"פ, ס' האריו"ל וכו'.

ר' אברהם בנו של הרמב"ם כותב (הועתק בס' מעשה רוקח) אשר הרמב"ם לא הכי'א הנ"ל בנוסח ההגדה לפי שהוא בלתי מפורסם בכל המדינות ולא הכרחי, אבל "אמירת זה מנהגנו ומנהג קרמונינו אבא מארי ז"ל והקורמין לו וחכמי הסערכ".

שהרי מסיים עשר שפיכות, וא"ת כנ"ל, הי' לו לומר יג שפיכות (ובמ"ח אין התיבות עשר שפיכות וי"ל כנ"ל).

ואין ליטול באצבע לשפוך כ"א בכוס עצמו (פע"ה שחהמ"צ פ"ו. מ"ח. ס' האריו"ל, של"ה. ש"פ).

ויכוון. אדמו"ר בסידורו אין דרכו לבאר מה שיכוון, ומה שביאר כאן, נ"ל שהוכרח בזה, מפני שאריו"ל (ברכות נא, ב) אין מברכין על כוס של פורעניות ובכ' פסח מעובין (הובא בח"ס תע"ג סק"ז) כתב דיש שושבין היין הנשאר ושומטין הכוס משום שנזכר שם המכות. וראה בד"מ הובא בשו"ע רבינו (תע"ג ס"ג) אשר טו' השפיכות הם כנגד חרבנו של הקב"ה מלאך הממונה על הנקמה (יעויין בזה מעבר יבק מ"ג פ"ט)¹⁵⁰ ולהוציא מכל הנ"ל צריך לכוון שהפורעניות האף והזעם הוא על היין ששופך לתוך כלי השבור, ומה שנשאר בתוך הכוס הוא יין המשמח (יעויין שעה"כ)¹⁵¹.

ושופך בו ע"י כח הבינה. הפירוש: ושופך, ע"י כח הבינה, מהיין שבתוכו (שיחות כ"ק מו"ח אדמו"ר).

דיא ביד — סתם מורה לכה"פ: מכה אחת. כשהוסיף — חזקה — ה"ז — שתיים.

מה הוא אומר ויֵרָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה
בַּמִּצְרִים וַיֵּרְאוּ הָעָם אֶת יְהוָה וַיֹּאמְרוּ בִּידְהוּהוּ וּבְמִשְׁהוּהוּ עֲבָדוּ:
כִּמָּה לָקוּ בְּאַצְבַּע עֹשֶׁר מִכּוֹת. אָמַר מַעֲתָה בַּמִּצְרִים לָקוּ עֹשֶׁר
מִכּוֹת. וְעַל הַיָּם לָקוּ חֲמִשִּׁים מִכּוֹת:

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר מִנֵּן שְׁבַל מֶכָּה וּמֶכָּה שֶׁהֵבִיא
הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרִים בַּמִּצְרִים הַיְּהוּדִים
שֶׁל אַרְבַּע מִכּוֹת שֶׁנֶּאֱמַר יִשְׁלַח בָּם חֲרוֹן אַפּוֹ עֲבָרָה
וְזַעַם וְצָרָה מִשְׁלַחַת מִלֵּאכֵי רָעִים: עֲבָרָה אַחַת. וְזַעַם
שְׁתֵּים. וְצָרָה שְׁלֹשׁ. מִשְׁלַחַת מִלֵּאכֵי רָעִים אַרְבַּע.
אָמַר מַעֲתָה בַּמִּצְרִים לָקוּ אַרְבָּעִים מִכּוֹת. וְעַל הַיָּם
לָקוּ מֵאַתִּים מִכּוֹת:

רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר מִנֵּן שְׁבַל מֶכָּה וּמֶכָּה שֶׁהֵבִיא
הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרִים בַּמִּצְרִים הַיְּהוּדִים
שֶׁל חֲמֵשׁ מִכּוֹת. שֶׁנֶּאֱמַר יִשְׁלַח בָּם חֲרוֹן אַפּוֹ עֲבָרָה
וְזַעַם וְצָרָה מִשְׁלַחַת מִלֵּאכֵי רָעִים. חֲרוֹן אַפּוֹ אַחַת.
עֲבָרָה שְׁתֵּים. וְזַעַם שְׁלֹשׁ. וְצָרָה אַרְבַּע. מִשְׁלַחַת
מִלֵּאכֵי רָעִים חֲמֵשׁ. אָמַר מַעֲתָה בַּמִּצְרִים לָקוּ חֲמִשִּׁים
מִכּוֹת. וְעַל הַיָּם לָקוּ חֲמִשִּׁים וּמֵאַתִּים מִכּוֹת:

וירא ישראל (שמות יד, לא).
„שכל חכה“ כוי היתה של די חכות כוי
הי חכות. וי"ל דאין ריה"ג חולק עליהם, כמו
שאין ר"א ור"ע חולקים עליו. ומצינו לשון ר'
פלוגי אומר אף שאין מחלוקת בדבר וכמ"ש
בתיו"ט (בכורים פ"ג מ"ו) ועוד.
על החצרים „בחצרים“. לכאורה תיבת
בחצרים אינה בדוקא, שהרי גם מכה שעל הים
היתה של ד (או ה') מכות, וכמו שמסיים.
ואולי נכתבה מפני שהכתוב שעליו נשען מדבר
במכות שבחצרים. ודוחק.
ישלח בם (תהלים עח, מט).

וי חכות, רי חכות, ר"ג חכות. אבל
כולם היו מעשרה המינים ההם אשר ירדו
במצרים, ונחלקו למינים רבים על הים (פיה"מ
אבות פ"ה מ"ד). וא"כ אינו חולק על מ"ש
באדר"נ פל"ג (ולנוסחא אחת כ"ה גם במשנה
אבות פ"ה) דעשר מכות הביא על המצרים
בים (ז"ב).

בס' תפלה למשה מפרט החמשים מכות,
ר' ור"ן מכות.¹⁵⁶
ויאמרו החרטומים (שמות ת, טו). אף
שנאמר במכת כנים, אבל, פשוטו של מקרא
הוא, שמזה נובחו החרטומים, אשר כל החכות
אצבע אלקים היא (ז"ב).

במה מעלות מזכות למקום עלינו:

אלו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפמים דינו:
 אלו עשה בהם שפמים ולא עשה באלהיהם דינו:
 אלו עשה באלהיהם ולא הרג את בכוריהם דינו:
 אלו הרג את בכוריהם ולא נתן לנו את ממונם דינו:
 אלו נתן לנו את ממונם ולא קרע לנו את הים דינו:
 אלו קרע לנו את הים ולא העבירנו בתוכו פתרכה דינו:

והכיתי כל בכור וזה מסבב אשר ובכל אלפי מצרים אעשה שפמים. ועד"ו בכתוב השני. אבל זמן עשית השפמים והריגת בכור בהמה ה' קודם להריגת בכוריהם. — וכן מובן גם מהמכילתא (שמות יב, כט): וכל בכור בהמה שלא יאמרו יראתנו הביאה עלינו את הפורענות. וכ"מ גם ממד"ל (סוכה כט, א): חמה לוקה סימן רע לעכו"ם, כו' ואין לך כל אומה ואומה שלוקה שאין אלפי' לוקה עמה שנאמר ובכל אלפי מצרים אעשה שפמים (עיי"ש בחדא"ג).¹⁰⁰ וכ"ה בפירוש בזהר (ח"ב יח, א ושם. — בשמות רבה פכ"א, ה מדובר ע"ד שר האומה). וכן כנתינת המסון — הכוונה למה ששאלו מצרים כלי כסף וכלי זהב וכו' והוחלט זה לרשות בני' כשנודע שאין הם חוזרים למצרים.

ובמן ושבת — י"ל שהוא לרעת האומר באלוש ניתנה שבת (ירושלמי ביצה פ"ב, ה"א, דברים רבה רפ"ג, וראה מכילתא לשמות טו, כה). או ע"פ המפרשים (ריב"א לשמות טו, א) דאף שניתנה במרה שכת משה להזהירם עד שבאו לאלוש.

ולא קרע לנו את הים. ואז לא ה' הקב"ה מצווה לשוב ולחנות על הים ולחכות לפרעה, ולא ה' מחזק לב פרעה לדרוף אחריהם, כי כ"ז נעשה בשביל ג' דקרו"ם, וכמש"נ בתחלת פרשת בשלח (וסרו קושיות המפרשים) — דינו.

ולא העבירו בתוכו "בחורבה" — אלא במעט מים או טיט דינו (ז"פ, אבודרהם, מהר"ל). וצ"ע דהי' צ"ל ביבשה — במקום בחורבה: א) כלשון הכתוב. ב) יבשה מורה שיבשה לגמרי, משא"כ חרבה, וכמש"נ (בראשית ת, יג—יד) בראשון ג' חרבו פני האדמה ובחדש השני בכו' יום לחדש יבשה הארץ.

כחה מעלות כו' על אחת כמה ברמב"ם ליחא אבל ישנם בכהנ"ל בפיסקא ריה"ג, ולא מצאתים, לע"ע, בשום מדרש אבל בז"פ משמע דזהו סיום מאמר רע"ק אומר!¹⁰¹ אלו כו"י דינו. אין מפסיקין באמירת הארבעה עשר דינו.

במ"ח כתב: דינו מספרו יסוד וחמשה עשר דינו כו' (ועד"ו הוא בס' הרש"ר). — כנראה, מפני שהיו"ד דנושה, לכן חשובה לשנים. והנה לפי נוסחא שלנו אינם אלא יד וי"ל — ברוחק — שהכונה על המעלות — שבהם דינו. שוב מצאתי אשר בשבלי הלפט הגירסא היא: אלו הכניסנו לא"י ולא בנה לנו את בית המקדש (היינו שילה ונוב ונבעון) דינו. אלו בנה לנו את ביהמ"ד ולא בנה לנו את בית הבחירה (ביהמ"ק שבירושלים) דינו. וכ"ה גם בדפוס ראשון של ההגדה לפסח מתוך מחזור שונצינו — ה' רמ"ו. — וא"כ — לפי נוסח זה — הם טו דינו. ובשים לב אשר בעהמ"ם משנת חסידים חי באיטליא — מקום בעהמ"ם שבלי הלפט ודפוס שונצינו — קרוב לודאי, אשר גם הוא אחז בנוסחא שלהם ולכן כותב אשר טו דינו הם. אבל בס' הרש"ר צ"ע.

אלו עשה באלהיהם ולא הרג את בכוריהם. לכאורה צ"ע שאין זה ע"פ סדר המאורעות, וכמש"נ והכיתי כל בכור ג' ובכל אלפי מצרים אעשה שפמים (שמות יב, יב) וה' הכה כל בכור ג' וכל בכור בהמה (שם יב, כט). ובמכילתא ותנחומא דבהמה לקחה — שהיתה ע"ז שלהם).

וכן לאח"ו: הרג את בכוריהם, נתן לנו את מסונם, קרע לנו את הים — ג"כ אינו על הסדר.

וכן האכילנו את המן — באלוש — נתן לנו את השבת — במרה שלפני'. וי"ל אשר כתובים הנ"ל פירושם:

אלו העבירנו בתוכו בחרבה ולא שקע צרינו בתוכו:
 אלו שקע צרינו בתוכו ולא ספק צרנו במדבר ארבעים שנה הינו:
 אלו ספק צרנו במדבר ארבעים שנה ולא האכילנו את הפן הינו:
 אלו האכילנו את הפן ולא נתן לנו את השבת הינו:
 אלו נתן לנו את השבת ולא קרנו לפני הר סיני:
 אלו קרנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה הינו:
 אלו נתן לנו את התורה ולא הכניסנו לארץ ישראל הינו:
 אלו הכניסנו לארץ ישראל בנה לנו את בית הבחירה הינו:
 על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכפלת למקום עלינו.
 שהוציאנו ממצרים. ועשה בהם שפטים. ועשה באלהיהם.
 והרג את בכוריהם. ונתן לנו את ממונם. וקרע לנו את היס.
 והעבירנו בתוכו בחרבה. ושקע צרינו בתוכו. וספק צרנו במדבר
 ארבעים שנה. והאכילנו את הפן. ונתן לנו את השבת. וקרנו
 לפני הר סיני. ונתן לנו את התורה. והכניסנו לארץ ישראל.
 ובנה לנו את בית הבחירה לכפר על כל עונותינו:

רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה
דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו. ואלו
הן: פסח. מצה. ומרור:

פסח שהיו אבותינו אוכלים בזמן שבית המקדש קיים על שום
מה. על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים.

רבן גמליאל — ונאמר לפניו הלוי
 (משנה פסחים קטז, א—ב. ולהרמב"ם גירסא
 אחרת שם ולכן נ"א לו גם בהגדה).
 כל שלא אחר — שלא פירש טעמן
 (רשב"ם).

לא יצא ידי חובתו — כראוי, אבל יצא
 מן התורה (ר"ן פסחים שם. וכ"מ דעת הרי"ף
 רשב"א אבודרהם ועוד — שכתבו שבדיבור
 בעלמא יוצא מ"ע של סיפור יצוי"מ. ראה
 לעיל פיסקא מצוה עליו לספר).

שהיו אבותינו אוכלים כוי שאנו אוכלים
 כוי כל זה אינו במשנה והוא הוספה ממסדר
 ההגדה (וכבר הקשה בשמחה"ר על הרשב"ץ
 שכתב אחרת).¹⁶¹

ולא ספק צרכנו בחורב — והיינו
 קונים צרכנו מתגרי אומות העולם, וע"ד
 מרז"ל יומא (ע"ה, ב) — דיונו.

אלו קרנו לפני הר סיני — שעל זה
 נאמר: הן הראנו ר' אלקיננו את כבודו ואת
 גדלו (דברים ה, כא). ובנוסף מוסף ר"ה:
 אתה נגלית בענן כבודך על הר סיני — ולא
 נתן כוי דיונו.

עוד י"ל: אלו קרנו לפני ה"ס — והיו
 שומעים נ"כ עשרת הדברות — ולא נתן לנו
 את התורה — אח"כ, היינו הלוחות והתורה
 והמצוה — דיונו.

שנאמר ואמרתם זבח פסח הוא ליהוה אשר פסח על בתי בני
ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל ויקד העם
וישתחו:

נוטל הפרוסה בידו ויאמר:

מצה זו שאנו אוכלים על שום מה. על שום שלא הספיק
בצקת של אבותינו להתמיץ עד שנגלה עליהם מלך
מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם. שנאמר ויאפו את
הבצק אשר הוציאו מצרים ענת מצות כי לא חמץ כי גרשו
מצרים ולא יכלו להתמהמה וגם צדה לא עשו להם:

נוטל המרור בידו ויאמר:

מרור זה שאנו אוכלים על שום מה. על שום שמררו המצרים
את בני אבותינו במצרים. שנאמר ומררו את חייהם
בעבדה קשה בחמר ובקנים ובכל עבודה את כל עבדתם
אשר עבדו בהם בפרך:

ואחרתם זבח (שמות יב, כז).

נוטל הפרוסה בידו כו' נוטל המרור
בידו בפסחים קטן, כ הל' להגביי. אבל בסי'
רש"י ובמח"ו כתב: כשמגיע למצה זו מרור
זה מניח ידו עליהם (ואולי נ"א הי' להם
בש"ס). ומנהג בית הרב לאחוז המצות,
השני' והשלישית (ע"י המפה שעליהם)
ולהניח ידיו על המרור והכווץ — עד על
שום השני.

מצה זו כו' על שום שלא הספיק כו'.
כמשנה (שם) הוא בקיצור: על שום שנגאלו
אבותינו ממצרים. ובעל ההגדה מפרש
ומבאר: על שום שנגאלו ועל אופן הנאולה,
שהיתה במהירות כל כך עד שלא הספיק כו'
— אשר רק בזה יוכן מה שנאולת אבותינו
מחייבת לאכול מצות.

ו"ל אשר ב' הדברים — עצם הנאולה
ואופנה — אחר הם ע"פ מ"ש בספרים (סי'
הרש"ר וכו' כאן. צדור המור — הובא
בש"ה פיסקא עבדים היינו — שמחה"ר
שם) שאם היו שוהים עוד רגע במצרים

לא היו ננאלים לעולם — ועפ"ז מוכן נ"כ
מה שמדגיש במכילתא (שמות יב, מא):
שמכיון שהזמן הגיע לא עכבן הכתוב כהרף
עין.

על שום שלא הספיק. אף שנצטוו על
המצות קודם לזה (שמות יב) — הסב"ה
ציום לעשות המצה לזכרון הפלא שהוא עתיד
לעשות להם. וכן נצטוו בפסח — ע"ש ופסח
ד' כנ"ל — קודם מעשה הנס (ז"פ, שבה"ל
אבודרהם. לקו"ת סר"ה להבין מ"ש בהגדה).
חלץ חלכי המלכים. מלכים — שלמטה
בעוה"ז. מלכי המלכים — שרים העליונים
שבצבא המרום כמ"ש (דניאל י, יג) ושר
מלכות פרס. והקב"ה נקרא מלך על מה"מ
(לקו"ת שם).

ענות מצות כי לא חמץ כי גורשו ממצרים
ולא יכלו להתמהמה. שאלו יכלו להתמהמה
היו אופים חמץ כי פסח מצרים לא נהג אלא
לילה ויום (ר"ן, שבה"ל, לקו"ת שם).

ויאפו את הבצק (שמות יב, לט).
ויחררו (שמות א, יד).

בְּכֹל דּוֹר וָדוֹר חֵיב אָדָם לָרְאוֹת אֶת עַצְמוֹ כְּאִלּוּ הוּא יֵצֵא
מִמִּצְרַיִם. שְׁנֵאמַר וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בַּעֲבוּר
זֶה עָשָׂה יְיָהוָה לִי בְצֵאתִי מִמִּצְרַיִם: לֹא אֶת אֲבוֹתֵינוּ בְּלֶכֶד גָּאֵל
הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מִמִּצְרַיִם אֱלֹא אֶף אוֹתָנוּ גָּאֵל עָמְדָם. שְׁנֵאמַר
וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הֵבִיא אוֹתָנוּ לְתֵת לָנוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר
נִשְׁבַּע לְאַבוֹתֵינוּ:

יכסה את הפת, ויגביה את הכוס ואוחזו בידו עד סיום ברכת אשר גאלנו:

לְפִיכָךְ אֲנַחְנוּ חֵיבִים לְהוֹדוֹת לְחֵלֶל לְשִׁבְחָה לְפָאֵר
לְרוֹמֵם לְהַדִּיר לְכַרֵּךְ לְעֲלֶה וּלְקַלֵּם. לְמִי
שֶׁעָשָׂה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ אֶת כָּל הַנִּסִּים הָאֵלֶּה. הוֹצִיאָנוּ
מֵעֲבָדוֹת לְחֵירוֹת. מִיָּגוֹן לְשִׁמְחָה. וּמֵאֲבֵל לַיּוֹם טוֹב.
וּמֵאֲפֵלָה לְאוֹר גָּדוֹל. וּמִשְׁעָבוֹד לְגֵאֲלָה. וְנֵאמַר לְפָנָיו
חֵלְלִי:

מנהג בית הרב (למרות מ"ש בהנהגות
אדמו"ר נ"ע שבס' תורה אור ע' רלג)¹⁶⁶
להגבי' הכוס ואוחזו עד שמסיים ונאמר לפניו
הללו' — הובא מנהג זה בהגמ"י —
ומעמידו על השולחן וחוזר ומגבי' לברכת
אשר גאלנו (וכ"כ בערוך השולחן).

יכסה את הפת — שלא יראה בשתו —
ויגבי' את הכוס — כי אין אומרים שירה אלא
על היין (ראה לעיל פיסקא צריך להגבי').

לפיכך — שהוציא אותנו וגאלנו —
אוחזו חייבים להודות כו' — ט' שבחים
(כ"ה לגירסתנו במשנה שכבבלי. מח"ו.
מהר"ל. מט"מ בשם הרוקח. תויו"ט פסחים
שם, סי' הרש"ר) — לפניו הללו' — שבח
עשירי, כנגד עשר לשונות של שבח שאמר
דוד בתהלים ונדול בכולם הללו' שכולל שם
ושבח בבת אחת (פסחים קיז, א. מח"ו).

ונאמר לפניו הללו' (כ"ה במשנה.
רי"ף. רמב"ם. שבה"ל. אבודרהם — דעת
עצמו. מהר"ל. סי' יעבץ).

בכל דור ודור. — ובכל דור ודור —
בכל יום ויום וכאילו הוא יצא היום ממצרים
(תניא ר"פ מז. עיי"ש).¹⁶⁴

והגדת לבנו ביום ההוא וגוי עשה די
ל"י (שמות יג, ח) — הרי שצ"ל לי אף ביום
ההוא, היינו גם כמה דורות אחרי יצי"מ
(מהרש"א פסחים שם).

לא את אבותינו. הוספת מסדר ההגדה,
וכפל הדבר כדי לחזקו. ובמשנה אינו.
ואוחזו הוציא (דברים ז, כג). בפסחים
(קטז, ב): צריך שיאמר ואותנו הוציא נו'.
יכסה כו' ויגבי' כו' גאלנו. (טור
ושו"ע). וצ"ע דהי' לו לומר — כלשון הגמ"י
— עד שיברך בפה"ג ושותה. ואולי הטעם
מפני שלברכת בפה"ג אין צריך אלא אחיזת
הכוס, ולא הגבהה.

יכסה את הפת כו'. בס' תורה אור (דף
קפ"ח ע"ב) העתיק הנהגת הצ"צ על זה:
וואוחזו בידו עד שיחתום גאל ישראל.
והטעם מבואר בטור בשם המדרש. — מזה
מוכת אשר התיבות ואוחזו כו' גאלנו לא היו
בסידורו. וכן אינם בס' קול יעקב, של"ה,
יעבץ.

«הִלַּלְנוּהָ הַלְלוּ עֲבָדֵי יְהוָה הַלְלוּ אֶת שֵׁם יְהוָה: בְּיְהוָה
שֵׁם יְהוָה מְבָרַךְ מִעַתָּה וְעַד עוֹלָם: מִמְּזִרְחַ
שֶׁמֶשׁ עַד מְבֹאֵה מַהֲלָל שֵׁם יְהוָה: רָם עַל כָּל גּוֹיִם
יְהוָה עַל הַשָּׁמַיִם בְּבוֹדוֹ: מִי בִיהוָה אֱלֹהֵינוּ הַמְּגַבִּיהוּ
לְשִׁבְתָּ: וְהַמְשִׁפִּילֵי לְרֹאשׁוֹת בָּשָׂמִים וּבְאָרְצִי: וּמְקִימֵי
מַעֲפָר דָּל מֵאֲשַׁפֶּת יָרִים אֲבִיוֹן: לְחֹשִׁיבֵי עִם גְּדִיכִים
עִם גְּדִיכֵי עָמוֹ: מוֹשִׁיבֵי עֶקְרַת הַבַּיִת אִם הַבָּנִים
שְׂמֵחָה הַלְלוּהָ:

«בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם בֵּית יַעֲקֹב מִעַם לְעֹז:
הִתְהַלְּלָה יְהוּדָה לְקִדְשׁוֹ יִשְׂרָאֵל מִמִּשְׁלוֹתָיו:
הֵימָּה רָאָה וַיֵּנֶם הַיַּרְדֵּן יֹסֵב לְאַחֲזֹר: וְהַהָרִים רָקְדוּ
כְּאֵילִים גְּבַעוֹת כְּבָנֵי צֹאן: מִהָ לֶךְ הֵימָּה כִּי תֵנֶם
הַיַּרְדֵּן תִּסָּב לְאַחֲזֹר: וְהַהָרִים תִּרְקְדוּ כְּאֵילִים גְּבַעוֹת
כְּבָנֵי צֹאן: מִלִּפְנֵי אֲדוֹן חוֹלֵי אֶרֶץ מִלִּפְנֵי אֱלֹהֵי יַעֲקֹב:
וְהַהֲפָכִי הַצּוֹר אֲנִי מִיָּם חֲלָמִישׁ לְמַעֲנֵי מִיָּם:
בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר גָּאֲלָנוּ וְגָאֵל

הנאולה ואכילת המצה שכל זה זכר ליציאתנו
והפרקים שלאחריהם המדברים בלעתיד לבוא
(פסחים שם) באים אחרי הסעודה, כי הם
ענין בפ"ע (ז"פ).

ברוך כו' אשר גאלנו (משנה פסחים
קטז, ב כדעת רע"ק וכנידסת הרי"ף הרא"ש
וכו'. ראה בד"ס שם) — ברכה זו היא
במקום ברכת שעשה נסים (רש"י בס' האורה.
אבודרהם וראה לעיל פיסקא שהחזינו).

גאלנו — כנ"ל אשר אלו לא הוציא
הקב"ה את אבותינו ממצרים הרי אנו
משועבדים היינו. וא"כ אנו מרגישים הנאולה.
ולכן מקדים גאלנו לגאל את אבותינו שזה
אינו אלא מה שאבותינו ספרו לנו. משא"כ
בפיסקא לפיכך אומר: שעשה לאבותינו —
ואח"כ — ולנו את הנוסים — כי האבות ראו
וקרובים אל הנסים (חתם סופר).

הללו"י הללו — למענו מים (תהלים
קיג—קיד). — יאמר הלל כשם שאמרו ישראל
כשיצאו ממצרים כמרז"ל — פסחים קיז, א
(מח"ו). עד היכן הוא אומר — בית הלל
אומרים עד חלמיש למעינו מים (פסחים
קטז, ב).

אין מברכין על הלל זה. ר' צמח גאון
זצ"ל פי' לפי שמפסיקין בו בסעודה ורה"ג
זצ"ל פי' שאינו אלא כקורא בתורה (או"ו
ח"א ר"ס מנ).

ובלילה זה קורין אותו אפילו מיושב,
אע"פ שמצות קריאת הלל מעומד, לפי שכל
מעשה לילה זה הוא דרך חירות (שו"ע
אדח"ו סתע"ג ס' מו—מח).

הפרקים הללו' ובצאת המדברים
ביציאת קרי"ס ומ"ת (פסחים קיח, א),
לשעבר, מפסיקין בהם ותקנו אחריהם ברכת

את אבותינו ממצרים והגיענו תלילה הזה לאכל בו
מצה ומרור. בן יהוה אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו
למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום
שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן
הזבחים ומן הפסחים (במוצאי שבת מן הפסחים ומן הזבחים) אשר
יגיע דמם על קיר מזבחך לרצון ונודה לך שיר חדש
על גאלתנו ועל פדות נפשנו: ברוך אתה יהוה גאל
ישראל:

ומברך ושונה בחסיבה:

ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם בורא פרי הנפץ:

רחצה ואחר כך נוטל ידיו ומברך על נטילת ידים:

מוציא ויקח המצות כסדר שהניחם הפרוסה בין שתי השלימות, ויאחזם בידו ויברך:

ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם המוציא לחם מן הארץ:

נפטר בכרכת השני. אבל לענין ברכה אחרונה
— אפילו היסח הדעת אין מזקיק לברכה זו
שתהי' חיד אחד האכילה ושתי' ויכול
להסתין עד שיהא נמלך לאכול או לשתות
ויברך אחריהם ויפסור גם את זו (שו"ע
אדה"ז סו"ס תע"ר וש"נ).

רחצה

רחצה. ואחר כך, צ"ע מפני מה לפעמים
מוסיף התיבות ואח"כ, ולפעמים לא.

מוציא מצה

מוציא ואח"כ מצה, כי תדיר ושאינו
תדיר תדיר קודם (ראה ברכות נ"א, ב) ¹⁶⁹
ואורחא דמילתא לברוכי לקב"ה דאפיס
לחמא מן ארעא והדר לברוכי על מצה
דמתעביר מינה מצוה (סי' רע"ג).
ואין מברכין שהחיינו על מצות מצה,
כי די לו בברכתו והגיענו תלילה הזה לאכול
בו מצה ומרור. אי נמי כבר אמרו בקידוש
(אבודרהם). ברכ"י סתע"ג). ומעם השני
צע"ג, רא"כ צריך ה' לכוון כשהחיינו דקדוש
גם על מצה, וע"ד שהחיינו דקריאת מנלה
שצריך לכוון על משלוח מנות והסעודה,
וכמש"כ השל"ה ומנ"א ר"ס תרצ"ב.

למועדים — ר"ה ויוהכ"פ — ולרגלים
— פסח שבועות וסוכות (שבה"ל. אבודרהם).

מן הזבחים — חגיגה (הבאה קודם
הפסח כדי שיהא נאכל על השוכע. פסחים
ע, א) ואח"כ — ומן הפסחים.

במוצאי שבת — (שארין החגיגה באה
בערב פסח שחל להיות בשבת. פסחים סט,
ב) נאכל שם — מן הפסחים ומן הזבחים —
החגיגה שתבוא למחרתו (שו"ע אדה"ז תע"ג
סמ"ט).

קיר מזבחך. לשון הכתוב (ויקרא א,
טו). וצ"ע מה ששינה כאן דוקא להביא ל'
זה. וכס"י יעבץ סי' ע"ד הסוד. וראה זח"א
(רכה, ב) ¹⁶⁸.

שיר חדש — לשון זכר (מכילתא.
הוכאה בתור"ה ונאמר פסחים קטז, ב).

ונוטל הכוס בידו. תיבות אלו הם טה"ד
(שעה"כ). [בדפיס זה נתקן].

ומברך. מברכין על כל כוס וכוס מארבע
הכוסות ברכה ראשונה, — אבל אין מברכין
ברכה אחרונה כ"א אחרי האחרון (רב שריא
ורב האי גאון). והטעם: כל אחד מארבע
הכוסות חשוב מצוה ודרך חרות כפ"ע ואין

מצה ולא יבצע מהן, אלא יניח המצה השלישית להשמיט מידו. ויברך על הפרוסה עם העליונה טרם ישברם, ברכה זו. ויכוין לפטור גם כן אכילת הכריכה שממנה השלישית, וגם אכילת האפיקומן יפטור בברכה זו:

ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מצה:

מהפכים לרוחניות (שיחות ח"פ תש"ב).
(וראה זח"ב קפג, ב. זח"ב מא, א. לקו"ת צו יג, ד.)¹⁷⁶

הפרוסה בין שתי השליחות. כי, כמו בכל יו"ט, חייב לבצוע על לחם משנה (שו"ע או"ח סתקכ"ט) ודרז"ל שבפסח, מוסיף עליהן עוד מצה פרוסה משום לחם עוני (רא"ש, מרדכי, שו"ע אדה"ז תע"ה ס"ג). ויאחזם בידו ויברך, כי כל דבר שמברך עליו לאכלו צריך לאחזו בימינו כשהוא מברך (שו"ע סי' רז ס"ד), וכאן י"א דברכת המוציא היא על השלימה וברכת על אכילת מצה על הפרוסה (רש"י, רשב"ם, ר"י ורא"ש בפסחים קטז, א. וכן עיקר), וי"א להיפך (סמ"ג, ראב"ן, תוס' ושאר גאונים כמ"ש בהנמ"י סוף הל' חו"מ), ולצאת ידי שניהם אוחדו שתיים בידו (שו"ע רבנו סתע"ה ס"ה. וראה בפמ"נ מש"ז סק"ב).¹⁷⁷

ולא יבצע מהן, כדי שתהא ברכה על השלימה.

יניח המצה הגי להשמיט מידו ויברך (מהרי"ל). אף שמכוון לפטור בברכה זו גם אכילת מצה הנ', וכמו שמסיים. וי"ל — כדי להראות שבכ"ז עיקר שייכות ברכה זו היא למצה א' וב', ואפילו לדעת הל' וכן"ל פיסקא כו"ד. ויותר נ"ל שהוא כדי שלא יטעה ויבצע גם ממצה הנ', וכמו שמצינו שמצניע האפיקומן מפני טעם זה (ראה לעיל פיסקא חלק הגדול).

ויכוין לפטור ג"כ אכילת הכריכה. ולכן נזהרין בינתיים משיחה שלא מעין הסעודה (ר' יחיאל אחי בעה"ט. אבן הירחי).

לפטור כ"י אכילת האפיקומן — (של"ה) — וחומרא יתירה הוא (שו"ע רבינו סתע"ה סי' יח). ולכן בזה אין נזהרין בהפסק שיחה — מנהגי בית הרב.

ועל אכילת מצה כ"י חרור — ולא לאכול מצה כ"י מרור (פרדס לרש"י, ד"צ גיאנות בשם רע"ג. רמב"ם וכו') מפני שמוציא גם אחרים השומעים (הה"מ הל' חו"מ פ"ח הי"ב). וראה מנדול עוז פי"א מהל' ברכות ה"ו).¹⁷⁸

מצה. גם בזמננו דאורייתא (פסחים קד, א). הן אנשים הן נשים (שם מג, ב). וחידוש הכתוב כלילי פסח, אף שגם בשאר יו"ט חייב לאכול פת, שאינו יוצא במצה עשירה (ר"ן פ' הישן). וי"א שחייב פת ביו"ט אינו אלא מדברי סופרים — (שו"ע רבינו סתקכ"ט ס"ה).¹⁷⁹ וראה רמב"ם הל' יו"ט פ"ו ה"ו. וצ"ע קמ"ש רבינו במי' רמ"ב ס"א במוסגר. ודעת ר"י, ברא"ש ברכות שם סכ"ג, משמע שהוא מה"ת — ראה שם במי"ט¹⁸⁰ — משום שמחה. אבל אין שמחה בליל יו"ט הראשון מה"ת — שאנ"א סי' סח באריכות — וא"כ גם לדבריו לא הוי אז אלא מד"ס. מלבד ליל א' דחה"ס) — לבר ליל א' דחה"ס דילפינן ממצה דחה"פ. (ומ"ש בשו"ת רעק"א ס"א רק ליל פסח, ושם בהשמות כ' בפשיטות דאין פת שייך לשמחה — צע"ס) ואכמ"ל.

מצה. א מקובל לדיקער וואָרט:

מצה שמורה ווערט גערופען בשני שמות עצמיים ופנימיים: מיכלא דמהימנותא און מיכלא דאסותא, עס גיט א חיזוק אין דעת. דאס איז דער פנימי נקודי עצמי וואָרט וואָס מורנו הרב המגיד ממעזריטש האָט מקבל געווען ממורו הקדוש מורנו הבעש"ט בשם מורו הבעל ח"י ומסרו להוד כ"ס תלמידו המקבל פנימי רבנו הזקן וכו' ביחוד וביאור מרבי לרבי.

כל אחד ואחד מהוד כ"ס אבותינו רבותינו הק' זי"ע בדורו חזר מסר וביאר את ה"נקודה וואָרט" האמור (שיחת י"א ניסן תש"ט, כס' המאמרים ה'תש"ט).

מצה. אדמו"ר הזקן אמר: מיכלא דמהימנותא — לילה הראשון. מיכלא דאסותא — לילה השני. והסביר אדמו"ר האמצעי החילוק: כשהרפואה מביאה לאמונה, הרי ה' חולה אלא שאח"כ נתרפא ומורה לה' על רפואתו; הרפואה הבאה ע"י האמונה — היינו שמלכתחילה אינו בא לידי חולי. והוסיף: כן הוא בגשמיים וברוחניות, כי בכנ"י הגשמיים אינה נפרדת מן הרוחניות, מהרוחניות נמשך בהגשמיים והגשמיים

ואחר כך יבצע כזית מכל אחד משניהן, ויאכלם ביחד ובהסיבה:

מרור ואחר כך יקח כזית מרור, ויטבל בחרוסת, וינער החרוסת מעליו כדי שלא יתבטל טעם המרירות, ויברך ברכה זו:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָהּ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל אֲכִילַת מָרוֹר: ויאכלנו בלי הסיבה

בורך ואחר כך יקח מצה הגי וחזרת עמה כשיעור כזית, ויטבל בחרוסת ויכרכם ביחד ויאמר זה:

חייב עלי' בזה"נ. והא דאין מברכין על מצותה הוא מפני שהיא טפלה למרור ונפטרת בכרכתה (אבודרהם) — ועל כרחך כונתו שחצותה טפלה למצות מרור. ויש לכאור עפמ"ש מהר"ל, וז"ל: חרוסת מצוה, מפני שלא נזכר במרור רק שמררו את חייהם בעבודה קשה, ויש מרירות לאדם בעבודה קשה, אבל אינו מרירות נמור. לכן עושין זכר לטיט ואין דבר יותר קשה מן מלאכת הטיט שכן אמרו"ל שמ"ר (פ"א, כז).

ברוך אתה כו' מרור. לי הכתוב מרורים (וראה פסחים לט, א). וכן הוא בנוסח הברכה אשר ברמב"ם (הל' חומ"צ פ"ח ה"ו, ה"ב). וראה ג"כ ירושלמי פסחים ט, ג, יו"ד, ה.¹⁸³ — אבל בלי יחיד ברמב"ם שם ה"ה, ה"ח, ה"יב. ועיינ"כ השינויים בנוסח ההגדה שלו: הליכה הזה מרור כו' מרורים אלו שאנו אוכלים. וצ"ע.

בורך

בורך (פסחים קטו, א). לדעת הלל הזקן: בזמן שיש פסח אינו יוצא אלא א"כ בורך פסח מצה ומרור ואוכלן ביחד. בזמן שאין פסח אינו יוצא ידי חובת מצה — שהוא מן התורה — אלא אם אוכלה בפ"ע. ואינו יוצא ידי חובת מרור — שתקנוהו חכמים וכו' לחקדש — אא"כ כורכו עם מצה ואוכלן ביחד (כמו שעשה בזמן ביהמ"ק). נמצא יש עליו, בזמנה"ז, חיוב מצה שני מדרבנן, לדעת הלל. ולא נפסקה הלכה לא כהלל ולא כחבריו וצריך לצאת ידי שניהם. (שו"ע רבנו סתע"ה ס' טז—יח¹⁸⁵ ובאחרונים ובס' שבח פסח האריכו).

ויסבול כו' ובהסיבה, כיון שאנו עושין זכר למקדש כהלל, והוא הי' טובל ומסיב (שו"ע רבינו סתע"ה ס' יט—כ).

ויסבול בחרוסת — רק החזרת ולא המצה. והמדקדקין בזהירות ממצה שריו', אין טובלין ורק נותנין מעט חרוסת יבשה על החזרת ומנעדין אותה אח"כ ממנה. וכ"ה מנהג בית הרב.

ויאמר זה. לכאורה זה יתור לשון הוא. ואולי מדגיש שיאמר דוקא בנוסחא זו, היינו

ואח"כ יבצע כזית חב"א — כיון שאכילת מצה צ"ל בכזית, וי"א שזהו ממצה הא' וי"א שזהו ממצה הב', כנ"ל.

ויאכלנו. ואינו טובל במלח מפני חיוב מצוה שלא יהא תערובות טעם אחר כלל (מהרי"ל. שו"ע רבינו סתע"ה ס"י) — וכן הוא מנהג בית הרב (וצ"ע שהרי כתב השל"ה שע"פ כתהאריז"ל יטבול במלח. ולהעיר מלקו"ת ביאור לד"ה ולא תשבית ס"ח).¹⁷⁹

ביחד. דהיינו שיכניסם לפיו כב"א. והטעם שלא יהא הפסק בין הברכה דאכילת מצה לאכילת כזית השייך לה שהוא ממצה הא' או ממצה הב' כנ"ל (טושו"ע שם).

מרור

מרור. בזמנה"ז שאין פסח אינו אלא מדרבנן (פסחים קד, א). וגם נשים חייבות בזה כשאר מצות שבלילה זה (שו"ע רבינו סתע"ב סכ"ה).

ויסבול — ואחר כך — ויברך. כדי לתכופ הברכה לעשיית המצוה כנ"ל פיסקא ויסבול.

ויסבול בחרוסת. וקודם הטבילה מרכז החרוסת ביין שבתוך כלי (שו"ע רבינו סתע"ג סל"ב—ד). ואין משקע כל הכזית בחרוסת, לפי שעתה אין מצוה קפא (מין תולעת) במרור כמו בימי הש"ס, ואין מטבילין בחרוסת אלא משום מצוה זכר לטיט (פר"ח. שו"ע רבינו סתע"ה ס' יא) — ועדיף שלא לשקוע כולו, כדי שלא לבטל טעם המרירות, כן אפ"ל.

וינער החרוסת (עפמ"ש פסחים קטו, ב). ויברך. צ"ע מפני מה לא העתיק מ"ש בשו"ע שלו (תע"ה ס' יח) — וכן מנהגנו — שצריך לכוון לפטור בברכה זו גם מרור שבכורך.

ברכה זו. לכאורה יתור לשון הוא. ואולי מרמז דרך אנב, שהי' מקום גם לברכה אחרת והיא ברכת המצות על החרוסת (ראה פיה"מ להרמב"ם פסחים פ"י מ"ג,¹⁸⁰ ולח"מ להל' חו"מ פ"ז הו"א),¹⁸¹ אף שאין

בן עשה הלל בזמן שפית המקדש היה קיים ונרדף פסח מצה ומרור ואוכל ביהוד. כמו שנאמר על מצות ומרורים יאכלו:

(ואוכלם ביחד [ובהסיבה. טושיע סימן תע"ה. הגהה מסדור אדמו"ר בעל צ"צ ז"ל]:

שלחן עורך ואחר כך אוכל ושותה כדי צרכו. ויכול לשתות יין בין כוס ב' לג'.

(ג) כורך פסח מצה ומרור — רלדעת המפרשים (מלבד הרמב"ם בהל' חו"מ פ"ח ה"ו. אבל עיי"ש בלח"מ) כן עשה הלל. ואם ישמיט פסח, ידבר שקרים בספורו. — ומה שהקשה בח"י, דא"כ איך יאמר: כן עשה הלל, ואין פסח בידנו. י"ל, דתיבת כן נמשכת לחטה, והיא התחלת ענין: כן עשה הלל כאשר יספר. ולא הוצרך לסיים וכריכתי זכר לזה (אף שאינו דומה ממש), כי מבואר הוא, ובנ"ל שממעטין בדיבור בין הברכה להכריכה. או י"ל כן — כמו שאני כורך המרור ואני אוכלו עתה בפ"ע, כן — עשה הלל, לכורך המרור. — ובפרט, שלשימת אדה"ו, הכורך עיקרו בא בשביל חובת אכילת מרור.

עשה הלל בזמן שביהמ"ק היה קיים. כל ימי הלל היו בפני הבית — וא"כ, לכאורה, התיבות בזמן כו' מיותרות. ובש"ס אינם ואולי אפ"ל שהוא להדגיש, שדוקא מפני שביהמ"ק הי' קיים עשה כן, משא"כ בזמנ"ז לא יצא י"ח מצה בכריכה.

על מצות (במדבר ט, יא) והוא כתוב בפסח שני. ולא הביא ממ"ש בפסח ראשון (שמות יב, ח) ואכלו את הבשר גו' ומצות על מרורים יאכלוהו, כי אדרבה, מיתור תיבת יאכלוהו שבפסוק זה ילפינן דאוכל פסח אף שאין לו מצה ומרור (מכילתא שם), וגם פשוטו של מקרא זה משמע כמ"ש הרמב"ן שם, כי מצות נמשך למעלה, ואכלו את הבשר ומצות, והורו וצווה עם מרורים יאכלוהו לבשר. וא"כ אין ראי' שצריך לכורך גם עם מצה, לולא שבא הכתוב בפ"ש וממנו נלמוד גם לפ"ד (ראה רש"ש שם).¹⁸⁷ אבל הרשב"ם משמע דגרים בש"ס הפסוק דפ"ר, וכמ"ש בהנהות הר"ב מרנשבזרג.¹⁸⁸

שלחן עורך

שלחן עורך מנהגנו: אוכלין שלא בהסיבה. מתחילין — בשני הלילות — באכילת הביצה (שעל הקערה) וטובלה במי המלח — והוא זכר לאבלות חורבן ביהמ"ק, שכשהי' קיים היו מקריבין ואוכלין פסח (שו"ע רבינו סו"ס תע"ו).

בהשמת התיבות זכר למקדש כהלל, ובהוספת התיבה פסח.

בן עשה כו' הי' קיים כו' פסח כו'. כ"ה בס' קול יעקב. וכ"כ גם בח"י, באה"ט ומשנה ברורה (וע"פ הוספת הט"ז) אלא שהם השמיטו תיבת הי' (הראשונה) וכן אינה בשו"ע רבינו סתע"ה ס' יח. וראה לקמן בזה.

וי"ל בדיוק נוסחא זו: (א) אין אומרים זכר למקדש כהלל, כמו שא"א באכילת מרור זכר למקדש. — ובפרט"ג (סתע"ה מש"ז סק"ז) מפרש האמירה — להודיע שהוא רק זכר למקדש אבל בזמנ"ז אין יוצאין בכריכה. וכיון שאומרים זה אחרי שכבר אכל מצה ומרור יוצא י"ח, ע"כ שכונת הפרט"ג — שההודעה היא להזהיר שלא יטעה לשנה הבאה לומר שהלכתי כהלל, ויטעה שהלל ס"ל שגם עתה יוצא בכריכה, וישכח שאשתקד אכל מקורם מצה, ויזכור שאמר זכר למקדש. והוא דוחק גדול. — ובפרט שככורך הוא כפל לשון קצת, דמיד אומר: כן עשה הלל בזמן שבהמ"ק כו'. ובין הברכה והכריכה אין להפסיק כמה שא"צ, כנ"ל (ובמשנה ברורה סתע"ה ס"א בבה"ל רוצה לדחות כל האמירה לאחר שיאכל — מטעם זה). וביחוד לדעת אדה"ו, שהלל לא יצא יחיד חובת מרור אלא בכורך, כנ"ל.

עוד זאת שע"י אמירה זו יבוא לטעות שאין הכריכה אלא לזכר. ובאמת — רק עתה יוצא י"ח מרור כהלל, וצריך לצאת גם לדעתו, כנ"ל (משא"כ להפרט"ג, שהוא לשיטתו שבזה"ז גם להלל יוצא י"ח מרור כשאוכלו בפ"ע. וא"כ לא הוי אלא לזכר).

(ב) שביהמ"ק הי' קיים. וכ"ה בס' קול יעקב, הרש"ר, שמחה"ר. אבל לרבינו צ"ע כיון שבאמירת פ' הקטורת הנוסחא שלו היא: אתה הוא כו' בזמן שביהמ"ק קיים. וכ"כ לעיל: פסח שהיו כו' שביהמ"ק קיים.

אבל בס' קו"י והרש"ר — בכל הנ"ל איתא: הי' קיים. — בס' יעבץ ושל"ה אין לתיבת הי' בכל ג' מקומות אלו.

צפון ואחר כך יקח האפיקומן ויחלקו לכל בני ביתו, לכל אחד כזית, ויזהר שלא ישתה אחר אפיקומן, ויאכל בהטיבה, וצריך לאכלו קודם חצות:

רק מכשיר הפסח (פסחים צ, א) ואינו מצוה בפ"ע (רמב"ם הל' חומ"צ רפ"ז) — כי ישנו חיוב למרור גם אם אין מחוייבים בקרבן פסח (עין פסחים צא, ב). קידושין לז, ב. תוספתא פסחים ספ"ב. צפנת פענח על הרמב"ם שם).

ויזהר שלא ישתה אחר אפיקומן (רי"ף — כ"ב בח"י וכמ"מ בשו"ע רבינו סתע"ח. אבל צ"ע וכמ"ש בפרמ"ג בא"א רסתע"ח). שלא יבטל טעם האפיקומן (כן משמע מהב"י ורמ"א ר"ס תפ"א)¹⁹⁷

לכאורה צ"ע: א) הו"ל להזהיר שלא יאכל אחר האפיקומן ובפרט שאכילה חמורה מן השתי, כמ"ש בטוש"ע ונ"כ סי' תע"ה ותפ"א. ב) הו"ל ואסור לשתות, או ואין לשתות אחר אפיקומן, וכמ"ש כל הפוסקים. ומהו פי' ויזהר שלא ישתה. ג) אזהרה זו הו"ל לכתוב אחר גמר דיני אכילת האפיקומן, כיון שזמנה אח"י.

וי"ל: פירוש ויזהר שלא ישתה, היינו ע"י שישתדל שלא יהי' צמא, ובזה מובן כהנ"ל: א) לא הוצרך להזהיר על אכילה, כיון דבלא"כ האפיקומן צ"ל נאכל על השובע. ב) לא בא להשמיענו דין איסור אכו"ש אחר האפיקומן, כי מקום הדינים הוא בשו"ע ולא בסידור. ורק הנהגות וסדר קמ"ל, שישתה, באופן שלא יצמא אח"כ. ג) מובן שזהירות זו זמנה היותר אחרון הוא סמוך לאכילת האפיקומן וקודם לה, ולכן כתבה סמוך וקודם לתיבות ויאכל. — באו"א קצת י"ל: אם לא ישתדל שלא יצמא, ויתאב הרבה לשתות הרי יתירו לו לעבור על דעת קצת פוסקים ולשתות שאר משקין (סתפ"א ס"א, בשו"ע רבינו) ולכן מזהירין ע"ז, משא"כ באכילה. שלא ישתה — מרסתר דבריו משמע: א) שמכל שתי' יזהר, ואפילו מים (ר"ש מאוירא במרדכי ס"פ ע"פ). ב) שגם בליה השני צריך לזהר (שבה"ל). וכן נוהגין.

ויזהר שלא ישתה אחר אפיקומן. מעיקר הדין אין איסור כו' והאוכל ושותה (כליל ב') אין עליו כלום אלא שנמצא מוציא עצמו מכלל המהדרין ועובר על דברי חכמים שאמרו לעולם אל יוציא אדם עצמו מן הכלל (אדה"ז בשו"ע סתפ"א סוס"א — משבה"ל

נוהרין ביותר ממצה שריו' (ראה שו"ת אדה"ז ס"ו. וראה שע"ת סוסת"ס). ולכן המצות ישער השולחן מכוסות, שמא יפלו עליהם מים. קודם ששופכין מים, או משקין שמים מעורבים בהם, לכוס או קערה בודקין שלא יהיו בכלי פירורי מצה. למים אמצעים ואחרונים אין להעביר ידיו על שפתיו. (וכן כל ז' ימי הפסח, משא"כ אחש"פ שמהדרין לשרות). התחל מבקר ע"פ עד אחרי כורך של סדר השני אין אוכלין מכל המינים הנכנסים בחרוסת ומרור.

לאחר זמן מצאתי: יש נוהגים שלא לאכול חזרת קודם הפסח וכן הי' נוהג הרשב"א (ר' ירוחם נתיב ה' ח"ד). להעיר אשר י"א שבזמן שביהמ"ק קיים הי' אוכלין כל הסעודה (בברכת הכוציא על מיני בצקת וכו') קודם הסדר ואח"ז הי' בא הסדר ואכילת מצת מצוה מרור ופסה (מרדכי סוף פסחים, ופליג בזה על הרמב"ם הל' חו"מ פ"ח)¹⁹⁸

אוכל ושותה כדי צרכו. בפע"ח: ואוכל די צרכו. ועד"ז הוא בטור ומ"ח. בסי' יעבץ: אוכלין ושותין כל צרכו. וי"ל דמשמענו שתיים: א) שיאכל די צרכו. כדי שיאכל האפיקומן על השובע, כיון שהוא זכר לפסח שהי' נאכל על השובע. ב) שלא יאכל יותר מכדי צרכו, כדי שלא תהא אכילת האפיקומן אכילה נסה.

צפון

צפון כו' כזית. בשו"ע (הע"ז ס"ג) כתב: וליכתילה טוב לאכול שני זיתים, אחד זכר לפסח ואחד זכר למצה הנאכלת עם הפסח. וכ"ה מנהג בית הרב.

פי' ישנן שתי דיעות: שכזית האפיקומן הוא זכר לפסח או שהוא זכר למצה שנאכלת (עם הפסח) על השובע, ולצאת ידי שתיהן טוב לאכול ב' זיתים. [וי"ל שאם קשה עליו שאז אוכל רק כזית א', עליו להתנות שהוא זכר ע"פ הדעה שהלכה כמותה] — ולא תקנו לדיעה השני' זכר גם למרור הנאכל על השובע, כיון שבזמן שאין פסח חיובו רק מדרבנן (ראה ב"ח סתע"ז דו"פ שם).¹⁹⁹

— אין לומר המעם על אייתקנה זו, כי כל עיקר המרור — מן התורה — הוא

ברך^א ואחר כך מוזגין כוס שלישי ואומר עליו ברכת המזון

אֲשִׁיר הַמַּעֲלֹת בְּשׁוּב יְהוָה אֶת־שִׁיבֹת צִיּוֹן הָיִינוּ כְּחֻלָּמִים: בְּאֵז
יִמְלֹא שְׁחֹק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה אִזּוּ יֹאמְרוּ בְּנוֹת הַגִּדְיֹל
יְהוָה לַעֲשׂוֹת עִם אֱלֹהֵי: גִּדְיֹל יְהוָה לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ הָיִינוּ שְׂמֵחִים:
הַשׁוֹבָה יְהוָה אֶת שְׁבִיתֵנוּ כְּאִפְיָקִים בְּנֹב: הַחֹרְעִים בְּדַמְעָה
בְּרִנָּה יִקְצְרוּ: וְהַלֹּךְ יִלֵּךְ וּבָכָה נִשָּׂא מִשְׁדֵּה־הָעֵרָע בְּאִיבָא בְּרִנָּה
נִשָּׂא אֶלְמָתֵינוּ:

אֶלְבְּנֵי קָרַח מְזֻמָּר שִׁיר יְסֻדָּתוֹ בְּהַר־רִיקָדָשׁ: אֹהֵב יְהוָה שְׁעָרֵי
צִיּוֹן מִכָּל מִשְׁכָּנֹת יַעֲקֹב: גִּבְעוֹת מְדָבָר בְּךָ עִיר הָאֱלֹהִים
סֵלָה: הַאֲפִיר רָהֵב וּבִבְלָ לִידְעֵי הַנָּה פִּלְשֶׁת וְצוֹר עֲסִיפּוֹשׁ זֶה
יִלְד־שָׁם: הַיִּצְיֹן יֹאמֶר אִישׁ וְאִישׁ יִלְד־בָּהּ וְהוּא יִכְנָנָה עֲלִיוֹן:
יְהוָה יִסְפֹּר בְּכַתוּב עַמּוּם זֶה יִלְד־שָׁם סֵלָה: וְיִשְׁרָיִם כְּחֻלָּלִים כֹּל
מַעֲיָנֵי בְךָ:

אֲבָרְכָה אֶת־יְהוָה בְּכָל־עֵת תָּמִיד תִּהְיֶה בְּפִי: סוֹף דְּבַר הַכֹּל
נִשְׁמָע אֶת הָאֱלֹהִים יֵרָא וְאֶת־מִצְוֹתָיו שְׂמֹר בְּרִינָה כֹל
הָאָדָם: תִּהְיֶה יְהוָה יְדַבֵּר פִּי וַיְבָרֶךְ כֹּל בְּשׁוֹר שֵׁם קָדְשׁוֹ לְעוֹלָם
וָעֵד: וְאַנְחֵנוּ נִבְרָךְ יְהִי מַעֲתָה וְעַד עוֹלָם הַלְלוּיָהּ:

קודם מים אחרונים יאמר פסוק זה:

זֶה חֻלְק־אָדָם רָשָׁע מֵאֱלֹהִים וְנִחַלֵּת אָמְרוּ מֵאֵל:

ואחר מים אחרונים יאמר פסוק זה:

וַיְדַבֵּר אֵלֵי זֶה הַשִּׁלְחָן אֲשֶׁר לִפְנֵי יְהוָה:

וכו'. פס"ד ברור עד כמה מחוייב כאו"א
כהידור מצוה אפילו כשאינו מעיקר הדין
ואין עליו כלום!

ברך

מים אחרונים. נשאל אדמו"ר הזקן
מבנו (אדמו"ר האמצעי): מה יהי' ענין מים
אחרונים לעת"ל כשיקוים מש"נ את רוח
הטומאה מעביר מן הארץ. ויענהו: ענינם
או יהי' בנוגע לאלה שעסקו בעניני עוֹלָם
בטהרה (שיחות חה"פ תש"ב).

ברך. כל מעיני—בברהמ"ו כל בחול"ם.
אוהזין הכוס בידו, מונכה, עד סוף בונה
ברחמיו ירושלים אמן. מעמידו אח"כ, וחוזר

ויאכל בהסביבה (רא"ש פ' ע"פ סי' כ"ו)²⁰⁰
וטשו"ע סתע"ז ס"א. ורלא כמשמעות
הרמב"ם הל' חומ"צ פ"ז ה"ח ופ"ח ה"ט.²⁰²
עיין הנמ"י שם זמ"מ לשו"ע רבינו תע"ז
ס"ב).²⁰⁴

קודם חצות (תוד"ה לאתויי מגילה כא,
א) כמו הפסח שלא הי' נאכל אלא עד חצות.

בשו"ע שלו כתב, שלכתחילה טוב לנמור
את ההלל נ"כ קודם חצות (ר"ן ס"פ ע"פ

(א) תהלים קכו. (ב) שם פז. (ג) שם לד. (ד) קהלת יב יג. (ה) תהלים קמה כא. (ו) שם קטו יח. (ז) איוב כ כט. (ח) יחזקאל מא כב.

אם מברכין בזימון אומר המברך:

הב לן ונברך:

(או בלי"א רבתי מיר וועלן בענטשן):

ועונין המסובין: **יהי שם יהוה מברך מעתה ועד עולם:**

המברך אומר: ברשות מרן ורבנן ורבתי נברך שאכלנו משלו:

ועונין המסובין: **ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו:**

ומי שלא אכל עמהם עונה: **ברוך ומברך שמו תמיד לעולם ועד:**

ואם הם עשרה אומר המברך: **נברך אלהינו שאכלנו משלו:**

ועונין המסובין: **ברוך אלהינו שאכלנו משלו ובטובו חיינו:**

ומי שלא אכל עונה: **ברוך אלהינו ומברך שמו תמיד לעולם ועד:**

**ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם הן את העולם
כלו בטובו הן בחסד וברחמים הוא נותן
לחם לכל בשר כי לעולם חסדו: ובטובו הגדול
עמנו תמיד לא חסר לנו ולא יחסר לנו מזון לעולם
ועד. בעבור שמו הגדול כי הוא אל וזן ומפרנס לכל
ומטיב לכל ומכין מזון לכל בריותיו אשר ברא
באמור פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון: ברוך
אתה יהוה הן את הכל:**

נוודה לך יהוה אלהינו על שהעלת לאבותינו ארץ חמדה טובה
ורחבה ועל שהוצאתנו יהוה אלהינו מארץ מצרים ופדיתנו
מבית עבדים ועל בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדנו
ועל חקך שהודעתנו ועל חיים חן וחסד שחוננתנו ועל אכילת
מזון שאפתה וזן ומפרנס אותנו תמיד בכל יום ובכל עת ובכל
שעה:

ועל הכל יהוה אלהינו אנחנו מודים לך ומברכים
אותך יתברך שמוך בפי כל חי תמיד לעולם
ועד: בכתוב ואכלת ושבעת וברכת את יהוה אלהיך
על הארץ הטובה אשר נתן לך: ברוך אתה יהוה
על הארץ ועל המזון:

רחם יהוה אלהינו על ישראל עמך ועל ירושלים
עירך ועל ציון משכן כבודך ועל מלכות בית
דוד משיחך ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמוך
עליו: אלהינו אבינו רוענו זוננו פרנסנו וכלכלנו
והרוחנו והרחו לנו יהוה אלהינו מהרה מכל צרותינו:
וגא אל תצריכנו יהוה אלהינו: לא לידי מתנת בשר
ודם ולא לידי הלואתם כי אם לידך המלאה הפתוחה
הקדושה והרחבה שלא נבוש ולא נכלם לעולם ועד:

בשבת: רצה והתליצנו יהוה אלהינו במצותך ובמצות יום השביעי
השבת הגדול והקדוש הזה כי יום זה גדול וקדוש
הוא לפניך. לשבת בו ולנוח בו באהבה במצות רצונך. וברצונך
הניח לנו יהוה אלהינו שלא תהא צרה ויגון ואנחה ביום מנוחתנו.
והראנו יהוה אלהינו בנחמת ציון עירך. ובבגין ירושלים עיר
קדשך כי אתה הוא בעל הישועות ובעל הנחמות:

אלהינו ואליהי אבותינו יעלה ויבא. ויגיע ויראה וירצה. וישמע
ויפקד ויזכר. וזכרנו ופקדונו. וזכרון אבותינו. וזכרון
משיח בן דוד עבדך. וזכרון ירושלים עיר קדשך. וזכרון כל
עמך בית ישראל לפניך. לפליטה למובה. לחן ולחסד ולרחמים
ולחיים טובים ולשלום. ביום חג המצות הזה. ביום טוב

מקרא קדש הוה. זכרנו יהוה אלהינו בו לטובה. ופקדנו בו
לברכה והושיענו בו לחיים טובים: ובדבר ישועה ורחמים חום
וחנו ורחם עלינו והושיענו כי אלקי עינינו. כי אל מלך חנו
ורחום אתה:

ובנה ירושלים עיר הקדש במהרה בימינו. ברוך
אתה יהוה בנה ברחמי ירושלים. אמן:

ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם האל. אבינו
מלכנו. אדירנו בוראנו גואלנו יוצרנו. קדושנו

קדוש יעקב רוענו רועה ישראל המלך הטוב והמטיב
לכל בכל יום ויום. הוא המטיב לנו. הוא מטיב לנו.

הוא ייטיב לנו. הוא גמלנו הוא גמלנו הוא יגמלנו
לעד. לחן ולחסד ולרחמים. ולרחם הצלה והצלה.

ברכה וישועה. נחמה פרנסה וכלכלה ורחמים וחסדים
ושלום וכל טוב ומכל טוב לבעולם אל יתפרנו:

הרחמן הוא ימלוך עלינו לעולם ועד: הרחמן הוא
יתברך בשמים ובארץ: הרחמן הוא ישתבח לדור

דורים ויתפאר בנו לעד ולנצח נצחים ויתתדר בנו
לעד ולעולמי עולמים: הרחמן הוא יפרנסנו בכבוד:

הרחמן הוא ישבור עול גלות מעל צוארנו והוא
יוליכנו קוממיות לארצנו: הרחמן הוא ישלח ברכה

מברכה בבית זה ועל שלחן זה שאכלנו עליו: הרחמן
הוא ישלח לנו את אליהו הנביא ובור לשון ויבשר

לנו בשורות טובות ישועות ונחמות: הרחמן הוא

ונוטלו לברכת כפה"ג. בועלה ויבוא: המברך
מנבי' מעט קולו באמירת זכרנו כו' בו
(בי"ת רגושה) לטובה כו' בו (בי"ת רפוי')
לברכה כו' לחיים טובים — וכל המסובין

עונין אמן אחרי: לטובה, לברכה, טובים.
הנוסח: מלך חנון ורחום אתה. אין עונין
אמן אחר יחסרנו. כאו"א אומר אבי מורי

יִבְרַךְ אֶת אָבִי מִזֵּרֵי בְעַל הַבֵּית הַזֶּה וְאֶת אֲמֵי מִזֵּרֵי
בְעַלֹּת הַבֵּית הַזֶּה. אוֹתָם וְאֶת בֵּיתָם וְאֶת זֶרְעָם וְאֶת
כָּל אֲשֶׁר לָהֶם אוֹתָנוּ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָנוּ: כְּמוֹ שֶׁבֵרַךְ
אֶת אֲבוֹתֵינוּ אֲבֵרָהֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב בְּכָל מָקוֹם כָּל כֵּן
יִבְרַךְ אוֹתָנוּ (בְּנֵי בְרִית) בְּלֵנוּ יַחַד בַּבְּרָכָה שְׁלֵמָה וְנֹאמַר
אָמֵן:

מִמָּרוֹם יִלְמְדוּ עָלֵינוּ וְעַלֵּינוּ זְכוֹת שֶׁתִּהְיֶה לְמִשְׁמֶרֶת שְׁלוֹם וְנִשְׁאֵר
בְּרָכָה מֵאֵת יְהוָה וְצִדִּיקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְנִמְצָא חֵן וְשִׂכָּר
טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וָאָדָם:

בשבת: הַרְחֵקֵנוּ הוּא יִנְחִילֵנוּ לַיּוֹם שֶׁכָּלֹו שַׁבָּת וּמְנוּחָה לְחַיֵּי הָעוֹלָמִים:
הַרְחֵקֵנוּ הוּא יִנְחִילֵנוּ לַיּוֹם שֶׁכָּלֹו טוֹב:

הַרְחֵקֵנוּ הוּא יִנְחֵנוּ לַיּוֹם שֶׁלִּמּוֹת הַמְּשִׁיחַ וְלְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. מְגִדֵּל
יִשְׁוּעוֹת מִלִּפְנֵי וְעֵשֶׂה חֶסֶד לְמַשִּׁיחוֹ לְדוֹר וּלְדוֹר עַד
עוֹלָם: עֵשֶׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל
יִשְׂרָאֵל וְאָמְרוּ אָמֵן:

יִרְאוּ אֶת יְהוָה קִדְּשׁוּ כִּי אֵין מַחְסוֹר לִירְאָיו: כְּפִירִים רָשׁוּ וְרַעֲבּוּ
וְדֹרְשֵׁי יְהוָה לֹא יִחְסְרוּ כָּל טוֹב: הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב כִּי
לְעוֹלָם חֶסֶד: פִּתְחֵם אֶת יָדָם וּמִשְׁפִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן: בְּרוּךְ הַגִּבּוֹר
אֲשֶׁר יִבְטַח בִּיהוָה וְהִנֵּה יְהוָה מְבַטְּחוֹ:

ומברך על הכוס ושותה בהסיכה

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרֵי הַגֶּפֶן:

ערל לא יאכל בו (הר"מ חאניז בס' ברכת אליהו). ויש להמתיק זה עפ"מ"כ (שמ"ר פי"ט, ה) שבלילה זה מלו ישראל עצמם [ואף שאין מלין אלא ביום — וכמו שהקשו ע"ז בכמה ספרים — י"ל בפשיטות, דהר"ן דמילה שלא בזמנה אינה אלא ביום — נתחדש לאחר מ"ת (תורה מר, יבמות עב, ב)].

אבל קשה דלטעם זה הי' צריך למוזג כוס זה בתחלת הסדר, ועכ"פ לפני אכילת האפיקומן שהוא זכר לפסח.

(א) שמואל ב כג, ב. (ב) תהלים לד, ג. שם לד, יא. (ד) שם קלו, א. (ה) שם קמו, טו. (ו) ירמיה יז, ז.

בעה"ב הזה ואת א"מ בעה"ב הזה, אף אורח או מי שאין לו או"א — כ"ז נוהגין כך גם בכל השנה.

כוסו של אל"י (ח"י. שו"ע רבינו ס"ס תפ). מוזגת כוס זה אחר ברהמ"ז (חז"ל מוזגים ידועים — שיחת חה"פ תש"ג). כ"ק מו"ח אדמו"ר הי' מדקדק למוזג בעצמו כוס זה, ומדור לדור דקדקו האדמו"רים בזה.

טעם כוס זה — כי אל"י הוא המעיד שישראל מקיימים מצות מילה (עפ"מ"כ בפדר"א פכ"ט) המעכבת בפסח כמש"נ וכל

**שְׂפּוֹךְ חֶמֶתְךָ אֶל הַנּוֹיִם אֲשֶׁר לֹא יִדְעוּךָ. וְעַל מַמְלָכוֹת
אֲשֶׁר בְּשִׁמְךָ לֹא קָרְאוּ: כִּי אָכַלְתָּ אֶת יַעֲקֹב וְאֵת
נַהֲוֵי הַשָּׁמַיִם: שָׁפַךְ עֲלֵיהֶם וְעַמְּךָ וְחֶרֶן אַפְּךָ יִשְׁנֵם:
תִּרְדּוּךָ בָּאֵף וְתִשְׁמַדֵּם מִתַּחַת שְׁמֵי יְהוָה:**

הלל נרצה

**אֵל לֹא קָנוּ יְהוָה לֹא קָנוּ כִּי לְשִׁמְךָ הֵן כְּבוֹד עַל חֶסֶדְךָ עַל אֲמִתְּךָ:
בְּלִמָּה יֹאמְרוּ הַנּוֹיִם אֵיהֶן נָא אֱלֹהֵיהֶם: גִּיּוֹלָהֵינוּ בְּשִׁמְךָ
כֹּל אֲשֶׁר חָפֵץ עָשָׂה: - עֲצִבֵיהֶם כְּסָף וְהֵב מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם:**

אמונה זו יבוא משיח וישפוך הקב"ה את
חמתו על הנזים (שו"ע רבינו שם).
פותחין הדלת שיכנס אליהו כו' כי
אכל את יעקב נז' ויעקב נטל מאליהו משכון
אות הוא"ו שיכוא ויבשר נאולת בניו (סי'
מהרי"ד).

שפוך גוי כי אכל גוי (תהלים עט, ו-ז).
— שפוך גוי (שם סט, כה) — חרוף גוי
(איכה נ', סו) — כן הוא בס' האריו"ל,
של"ה, יעבץ (בס' רע"נ וז"פ אין כ"א שני
הפסוקים שפוך גוי כי אכל גוי²⁰⁶ בספ"ו מוסיף
כמה פסוקים על נוסחא שלנו).

שפוך גוי — ואע"פ שאין אנחנו
ראויים — לא לנו די לא לנו כי אם לשחז'
גוי (ז"פ).

הלל נרצה

הלל נרצה. פי' נרצה — אם עשה כסדר
הזה הוא מרוצה לשמים (של"ה). וצ"ע רס"מ
נרצה מקומו צ"ל בסוף הסדר, ולא כאן.
הרש"ר ושל"ה כתבוהו לכסוף.

הלל. פי' רבנו הזקן: הלל — הוא לשון
שבח וגם לשון בהילו נרו (תו"א ל, א). ובכל
זמן שתקנו לומר הלל, הוא זמן התנלות
אמת ה' שמלמעלה למטה, שהוא — להיות
מה שלמטה נקרא אין, ושלמעלה — נקרא
בחי' יש (לפ"ת רד"ה ביום השמע"צ —
השלישי).

לא לנו גוי אהבתי גוי הללו גוי הודו גוי
(תהלים קטו—ק"ח) — משנה פסחים (ק"ו,
ב): רביעי נומר עליו את ההלל.

מוזגין כוס כו' שפוך גוי. צע"ס שחלק
הגדה זה אינו נכלל בסימן קדש כו', כי פיסקא
ברך כבר נגמרה, והלל נכתבה אח"ו. ובס'י
קו"י נכתב הסימן הלל קודם שפוך.

מוזגין כוס די. קודם אמירת שפוך חמתך
(סי' רע"ג. ר"ן ר"פ ע"פ. בחי' פ' וארא.
אבודרהם). כי ד' כוסות הם כנגד ד' כוסות
של פורעניות שעתידי הקב"ה להשקות את
או"ה — ירושלמי פסחים רפ"י — ואנו
אומרים: בזה הכוס הננו משלימין המצוה
לכן עשה מה שהבטחתנו ושפוך חמתך גוי'
(שם).

וצ"ע מפני מה לא ביארו, שהוא ע"פ
דברי ד' לוי בירושלמי שם, שד' כוסות הם
כנגד ד' מלכויות. וא"כ כוס ד' הוא רמז
לנלות ונאולה האחרונה, ולכן אז דוקא אומרים
שפוך (וסרה קושית הרשב"י על טעם הא'
מפני מה אומרים דוקא בכוס ד' ולא
באחרים).

ופותחין הדלת. מנהג בית הרב: (כשחל
בחול לוקחים מנורת נרות דוקים ו)הולכים
לפתוח כל הדלתות שבין החדר שבו עורכים
הסדר ורה"ר (או החצר), ואומרים שפוך
— השלוחים אומרים אותו אצ: הדלת. קרה
ואדמו"ר בעצמו, בלוי' א' מבני ביתו. הלך
לפתוח הדלת ואז גם הוא אמר שפוך חמתך
גוי' אצל הדלת — בחזירת השלוחים מתחילין
לא לנו.

אמירת שפוך חמתך בישיבה, וא"צ
לעמוד.

ופותחין הדלת. כדי לזכור שהוא ליל
שמורים ואין מתיראין משום דבר ובזכות

הָפַח לָהֶם וְלֹא יִדְבְּרוּ עֵינִים לָהֶם וְלֹא יֵרְאוּ: וְאֹנִים לָהֶם וְלֹא יִשְׁמְעוּ אָף לָהֶם וְלֹא יִרְחוּ: וְיָדֵיהֶם וְלֹא יִמְשֹׁן רַגְלֵיהֶם וְלֹא יִהְיוּ בְּגָרוֹנָם: הַכְמוּהֶם יְהוָה עֲשֵׂיהֶם כֹּל אֲשֶׁר בְּטַח בָּהֶם: * יִשְׂרָאֵל בְּטַח בִּיהוָה עֶזְרָם וּמִנָּם הוּא: * בֵּית אֶהֱרֹן בְּטַחוּ בִיהוָה עֶזְרָם וּמִנָּם הוּא: * יִרְאִי יְהוָה בְּטַחוּ בִיהוָה עֶזְרָם וּמִנָּם הוּא:

יְיָ יְהוָה זָכְרֵנוּ יְבָרֵךְ יְבָרֵךְ אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל יְבָרֵךְ אֶת בֵּית אֶהֱרֹן: * יְבָרֵךְ יִרְאִי יְהוָה הַקְטַנִּים עִם הַגְדֻלִּים: * יִסַּף יְהוָה עֲלֵיכֶם וְעַל בְּנֵיכֶם: * בְּרוּכִים אַתֶּם לִיהוָה עֲשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ: * הַשָּׁמַיִם שָׁמַיִם לִיהוָה וְהָאָרֶץ נָתַן לַבְּנֵי אָדָם: * לֹא הַמְתִּים יְהוָה וְלֹא כָל יִרְדֵי הַדּוֹמָה: * וְאַנְחֵנוּ נִבְרָךְ יְהוָה מִעַתָּה וְעַד עוֹלָם הַלְלוּהָ:

* אֶתְבַּתִּי כִּי יִשְׁמְעוּ יְהוָה אֶת קוֹלִי תַחֲנוּנִי: כִּי הִטָּה אָזְנוֹ לִי וּבִימִי אֶקְרָא: נֶאֱפַפּוּנִי חֲבֵלֵי מוֹת וּמִצָּרִי שְׂאוֹל מִצָּאוּנִי צָרָה וְיָגוֹן אֶמְצֵא: * וּבִשְׁם יְהוָה אֶקְרָא אֵנִי יְהוָה מִלִּטָּה נִפְשִׁי: * תַּנּוּן יְהוָה וְצָדִיק וְאֱלֹהֵינוּ מִרְחָם: * שֹׁמֵר פִּתְאִים יְהוָה דְּלוֹתִי וְלִי יְהוֹשִׁיעַ: * שׁוּבִי נִפְשִׁי לְמַנוּחֶיךָ כִּי יְהוָה גָּמַל עָלַיְכִי: * כִּי חִלַּצְתָּ נִפְשִׁי מִמָּוֶת אֶת עֵינֵי מִן דְּמָעָה אֶת רַגְלִי מִדָּחִי: * אֶתְהַלֵּךְ לִפְנֵי יְהוָה בְּאַרְצוֹת הַחַיִּים: * הִיאֲמַנְתִּי כִּי אֲדַבֵּר אֲנִי עָנִיתִי מְאֹד: * אֲנִי אֶמְרָתִי כַחֲפוּי כָּל הָאָדָם כֹּזֵב:

יְיָ מָה אָשִׁיב לִיהוָה כָּל תַּגְמוּלוֹתָיו עָלַי: * בּוֹם יִשׁוּעוֹת אִשָּׁא וּבִשְׁם יְהוָה אֶקְרָא: * נִדְרֵי לִיהוָה אֲשַׁלֵּם נִגְדָה נָא לְכָל עַמּוֹ: * יִקַּר בְּעֵינֵי יְהוָה הַמּוֹתָה לְחַסִּידָיו: * אֵנִי יְהוָה כִּי אֲנִי עֹבֵדךָ אֲנִי עֹבֵדךָ בֶּן אֶמְתָּךְ פִּתְחַת לְמוֹסְרֵי: * לֵךְ אֲזַכֵּחַ זָכַח תּוֹדָה וּבִשְׁם יְהוָה אֶקְרָא: * נִדְרֵי לִיהוָה אֲשַׁלֵּם נִגְדָה נָא לְכָל עַמּוֹ:

* האל"ף נעלם והחזיריק נקראת תחת הי"ד

בְּתַצְרוֹת בֵּית יְהוָה בְּתוֹכִי יְרוּשָׁלַּיִם הִלְלוּהָ:
הִלְלוּ אֶת יְהוָה כָּל גּוֹיִם שִׁבְחוּהוּ כָּל הָאֲמִים: בְּכִי
גָבַר עָלֵינוּ חֲסֹד וְאַמֶּת יְהוָה לְעוֹלָם הִלְלוּהָ:

הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
יֹאמְרוּ נָא יִשְׂרָאֵל כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
יֹאמְרוּ נָא בֵּית אֱהֲרֹן כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
יֹאמְרוּ נָא יְרֵאֵי יְהוָה כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:

מִן הַמִּצַּר קָרָאתִי יְהוָה עֲנֵנִי בְּמַרְחֵב יָהּ: יְהוָה לִי
לֹא אִירָא מִה יַעֲשֶׂה לִּי אָדָם: יְהוָה לִי בַּעֲזָרִי
וְאֲנִי אֲרָאָה בְּשִׁנְאִי: טוֹב לְחַסּוֹת בִּיהוָה מִבְּטַח בְּאָדָם:
טוֹב לְחַסּוֹת בִּיהוָה מִבְּטַח בְּגִדִּיכִים: כָּל גּוֹיִם סָבְבוּנִי
בְּשֵׁם יְהוָה כִּי אֲמִלֵּם: סְבֻנוּ נָם סָבְבוּנִי בְּשֵׁם יְהוָה
כִּי אֲמִלֵּם: סְבֻנוּ כְּדֹבְרִים דַּעְבוּ כְּאֵשׁ קוֹצִים בְּשֵׁם
יְהוָה כִּי אֲמִלֵּם: דָּחָה דָּחִיתָנִי לְנֶפֶל וְיְהוָה עֲזָרָנִי: עֲזִי
וְזָמַרְתָּ יְהוָה וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה: קוֹל רָנָה וִישׁוּעָה בְּאֶהְלִי
צְדִיקִים יָמִין יְהוָה עָשָׂה חֵיל: יָמִין יְהוָה רֹמְמָה יָמִין
יְהוָה עָשָׂה חֵיל: לֹא אָמוֹת כִּי אֲחִיה וְאֶסְפֹּר מַעֲשֵׂי
יְהוָה: יִסֹּר יִסְרֵנִי יְהוָה וְלִמּוֹת לֹא נִתְּנִי: פָּתַחוּ לִי שַׁעֲרֵי
צֶדֶק אֲבֹא בָם אֲזַכֶּה יְהוָה: זֶה הַשַּׁעַר לַיהוָה צְדִיקִים
יָבֹאוּ בּוֹ: אֲזַכֶּה כִּי עֲנִיתָנִי וְתַהֲרִי לִי לִישׁוּעָה אוֹדֶךְ:

גו' יאמרו גו'. וכן ביאמרו, אנא ה' (ד')
פעמים). — אחרי הפסוקים יאמרו גו'
— אומרים: הודו גו' כל"ת.

הודו לרי גו'. הגדול (או הש"ץ בשאר
ימות השנה) מקריא הודו גו' וכל המסובין
עונין אחריו הודו גו' יאמר גו'. וחוזר הגדול
ומקריא: יאמר גו' ועונין אחריו: הודו

בב אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה אבן: ב מאת
יהוה היתה זאת היא נפלאות בעינינו מאת: ב זה היום
עשה יהוה נגילה ונשמחה בו זה:

ה אנא יהוה הושיעה נא: אנא יהוה הושיעה נא:
ה אנא יהוה הצליחה נא: אנא יהוה הצליחה נא:
ט ברוך הבא בשם יהוה ברכנוכם מבית יהוה ברוך:
ט אל יהוה ויאר לנו אסרו חג בעבתיים עד
קרנות המזבח א: ט אל יהוה ויאר לנו אסרו חג בעבתיים עד
אלי: ט חודו ליהוה כי טוב כי לעולם חסדו חודו:

יהללוך יהוה אלהינו (על) כל מעשיך ותסדך צדיקים עושי
רצונך וכל עמך בית ישראל ברנה יודו ויברכו וישבחו
ויפארו וירוממו ויעריצו ויקדישו וימליכו את שמך מלכנו. כי קד
טוב להודות ולשמך נאה לומר כי מעולם ועד עולם אתה אל:
א חודו ליהוה כי טוב כי לעולם חסדו:
ב חודו לאלהי האלהים כי לעולם חסדו:
ג חודו לאדני האדנים כי לעולם חסדו:
ד לעשה נפלאות גדולות לברו כי לעולם חסדו:

כ"א ניסח

כי לעולם חסדו. צריך להתין כל"ח
(ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד) דלא לישתמע
כלעולם, וגם ס' של חסדו (רש"י ברי"ף שם).
חודו לדי גוי (תהלים קלו) — נקרא
הלל הגדול.
— (הלל סתם נקרא הלל המצרי —
ברכות נו, א) —
— ולמה מפני דכתיב ב' נותן לחם
לכל בשר והיינו דבר גדול (פסחים קיח, א.
וראה ברכות ד, ב), יש בו כ"ו פסוקים של
הודאה לשם יתברך כנגד מנין שם המיוחד
כו' ואפשר כי מזה הטעם נקרא בדרו"ל הלל
הגדול, ע"ש כי גדול ד' ומהולל מאד, ורו"ל
נתנו בו טעם אחר דגרסינן בפ' ע"פ כו'²⁰⁹

יהללוד כו' חודו לדי גוי נשמת כו'
ובכן ישבח כו' יחיד חי העולמים. משנה
ונמרא שם. הדעות בפ' הנמרא ובנוסח
ההגדה נקבצו בפרמ"ג אשל אברהם ר"ס ת"פ.²⁰⁷
ונוסחת רבינו היא כמ"ש הרא"ש והטור
(ע"פ פירוש הט"ז ס"ס תפ"ו), וכ"כ הלבוש
בס' תפ"ו, חק יעקב ובה"ט ס"ס ת"פ, סי' יעב"ז,
חיי אדם.
יהללוד. נזכר בנמרא שם.

ה' אלקינו כל מעשיך. ולא: על כל
מעשיך (וכהנחת אדמו"ר הצ"צ על הסידור
של) — וכ"ה בס' רע"ג, רס"ג, רמב"ם הל'
מגילה וחנוכה פ"ג ה"י, אבודרהם, סי'
יעב"ז ועוד. והוא ע"פ הכתוב (תהלים קמה, י)
יודוך ד' כל מעשיך (אבודרהם).

ה לעשה השמים בתבונה
ו לרוקע הארץ על המים
ז לעשה אורים גדלים
ח את השמש לממשלת ביום
ט את הירח ובוכבים לממשלות בלילה
י למכה מצרים בכבוריהם
יא ויוצא ישראל מתוכם
יב ביד חזקה ובזרוע נמויה
יג לגזר ים סוף לגזרים
יד והעביר ישראל בתוכו
טו ונער פרעה וחילו בים סוף
טז למוליד עמו במדבר
יז למכה מלכים גדלים
יח ויהרג מלכים אדירים
יט לסיוחן מלך האמרי
כ ולעוג מלך הבשן
כא ונתן ארצם לנחלה
כב נחלה לישראל עבדו
כג שבשפלנו זכר לנו
כד ויפרקנו מצרינו
כה נתן לחם לכל בשר
כו הורו לאר השמים

בה"א כו' (פע"ח ש' השבת פי"ט). וכנראה כוונה זו שייכת לרכים, מרהכנים רבינו בסידורו האותיות יו"ד, ה"א כו' מול פסוקים הנ"ל (בתפלת שבת), אף שבכלל לא כתב הכוונות בסידורו, כיוון שהוא שוה לכל נפש.

(אבודרהם) — וראה בזה בסי' של"ה (שחרית לשבת)²⁰⁹ ומסיים שם אשר מ"כ ברברי המקובלים שזהו הלל הגדול של מלאכי השרת.

מהורו ועד ויוצא ישראל יכוון ביו"ד של שם הוי' ומפסוק ויוצא ישראל עד למוליד

נִשְׁמַת כָּל חַי הַבֶּרֶךְ אֶת שְׁמֵךְ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ. וְרוּחַ כָּל בֶּשֶׂר
 תִּפְאֹר וּתְרוֹמָם זְכָרְךָ מִלְּכֵנוּ תָמִיד. מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם
 אֲתָה אֵל. וּמִבְלָעָדֶיךָ אֵין לָנוּ מֶלֶךְ גּוֹאֵל וּמוֹשִׁיעַ פּוֹדֶה וּמַצִּיל
 וּמַפְרֵגִם וְעוֹנֶה וּמְרַחֵם בְּכָל עֵת צָרָה וְצוּקָה אֵין לָנוּ מֶלֶךְ אֱלֹהֵי
 אֲתָה: אֱלֹהֵי הָרְאשׁוֹנִים וְהָאַחֲרוֹנִים אֱלֹהֵי כָּל בְּרִיּוֹת אָדוֹן כָּל
 תּוֹלְדוֹת הַמֶּלֶךְ בְּרַב הַתְּשַׁבְּחוֹת. הַמַּעֲהֵג עוֹלָמוֹ בְּחֶסֶד וּבְרִיּוֹתָיו
 בְּרַחֲמִים. וַיְהִי הֵנָּה לֹא יָנוּם וְלֹא יִישָׁן. הַמַּעֲוֵר יְשָׁנִים וְהַמְּקַיֵּץ
 נִדְרָמִים וְהַמְּשִׁיחַ אֱלָמִים וְהַמְּתִיר אֲסוּרִים וְהַסּוֹמֵךְ נוֹפְלִים וְהַזּוֹכֵק
 בְּפוֹפִים. קֵד לְבִרְךָ אֲנַחְנוּ מוֹדִים. אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ שִׁירָה בִּים
 וְלִשְׁנוֹנוֹ רִנָּה כְּהַמּוֹן נִלְיוֹ וּשְׁפָתוֹתֵינוּ שִׁבְחָה בְּמִרְחָבִי רִקִּיעַ וְעֵינֵינוּ
 מְאִירוֹת בְּשִׁמְשׁ וּכְיָרַח וַיְדִיעַ פְּרוֹשׁוֹת בְּנִשְׁרֵי שָׁמַיִם וְרַגְלֵינוּ קָלוֹת
 בְּאֵילוֹת: אֵין אֲנוּ מְסַפִּיקִים לְהוֹדוֹת לָךְ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי
 אֲבוֹתֵינוּ וְלִבְרַךְ אֶת שְׁמֵךְ עַל אַחַת מֵאַלְפֵי אֲלָפִים וְרַבִּי
 רַבְבוֹת פְּעָמִים הַטּוֹבוֹת נְפִים וּנְפִלְאוֹת שְׁעָשִׂית עִמָּנוּ וְעַם־אֲבוֹתֵינוּ
 מִלְּפָנִים: מִמַּצְרַיִם נֶאֱלַתְנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ. מִבֵּית עַבְדִּים פְּדִיתְנוּ.
 בְּרַעַב וְנָתַתְנוּ וּבְשִׁבְעָה בִלְבָלְתָנוּ מִחֶרֶב הִצַּלְתָנוּ וּמִדְּבַר מִלְחָמָתְנוּ
 וּמִחֲלָלִים רָעִים וּנְאֻמָּנִים דִּלִּיתְנוּ: עַד הֵנָּה עֲזָרְנוּ רַחֲמֶיךָ וְלֹא עָזַבְנוּ
 חֲסִדֶּיךָ. וְאֵל תִּפְשָׁנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לְנֶעֱצָה: עַל כֵּן אֲבָרִים שְׁפִלְתָּ
 בָּנוּ וְרוּחַ וּנְשָׁמָה שִׁנַּפְתָּ בְּאַפֵּינוּ וְלִשׁוֹן אֲשֶׁר שְׁמַת בְּפִינוּ: הֵן
 הֵם יוֹדוּ וַיִּבְרְכוּ וַיִּשְׁבְּחוּ וַיִּפְאֲרוּ וַיְרוֹמְמוּ וַיַּעֲרִיצוּ וַיִּקְדִּישׁוּ וַיִּמְלִיכוּ
 אֶת שְׁמֵךְ מִלְּכֵנוּ: כִּי כָּל פֶּה לָךְ יוֹדֶה וְכָל לִשׁוֹן לָךְ תִּשְׁבַּע. וְכָל עֵין
 לָךְ תִּצְפֶּה וְכָל בֶּרֶךְ לָךְ תִּכְרַע וְכָל קוֹמָה לְפָנֶיךָ תִּשְׁתַּחֲוֶה. וְכָל
 הַלְּבָבוֹת יִירָאוּךָ וְכָל קֶרֶב וּבִלְיוֹת יִזְכְּרוּ לְשִׁמְךָ. בְּדִבְרֵי שְׁכָתוֹב
 כָּל עֲצֻמוֹתֵי תְּאֵמָרְתָּ יְהוָה מִי כָמוֹךָ. מַצִּיל עַנִּי מִחֻזֵּק מִמֶּנּוּ
 וְעַנִּי וְאֲבִיוֹן מִגִּזְלוֹ: מִי יִדְמָה לָךְ וּמִי יִשְׁוֶה לָךְ וּמִי יַעֲרֶךְ לָךְ.
 הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא אֵל עֲלִיּוֹן קִנְיָ שָׁמַיִם וָאָרֶץ: נְהַלֶּךְךָ
 וּנְשַׁבְּחֶךָ וּנְפַאֲרֶךָ וּנְבָרְךָ אֶת שֵׁם קִדְשֶׁךָ. בְּאִמּוֹר לְדוֹר בְּרַכִּי
 נַפְשִׁי אֶת יְהוָה וְכָל קֶרֶבִי אֶת שֵׁם קִדְשׁוֹ:

ושמת (פי' סדור כלבו) — וראה זהר ח"ב
 (פסח, א) ¹⁰ ואבורהם.

נשחת כל חי (נוכר בפסחים שם) י א
 ששמעון בן שטח יסר אותו ורמז שמו למפרע:
 שוכן עד, חי ידמה, עד הנח, ואלו פינו

הָאֵל בְּתַעֲצוּמוֹת עָזָה. הַגְדוֹל בְּכָבוֹד שְׁמָהּ. הַגְּבוּר לְנֹצֵחַ וְהַגְּדוֹרָא
בְּנוֹרָאוֹתֶיהָ. הַמְלִיךְ הַיּוֹשֵׁב עַל כָּסֵּא רָם וְנִשְׂא:
שׁוֹכֵן עַד מְרוֹם וְקָדוֹשׁ שְׁמוֹ. וְכַתוּב רַגְנוּ צַדִּיקִים בַּיהוָה לְיִשְׁרָיִם
נָאֻה תִּהְיֶה: בְּפִי יִשְׂרָאֵל תִּתְרוֹמֵם. וּבְשִׁפְתַי צַדִּיקִים
תִּתְבָּרַךְ. וּבְלִשׁוֹן חֲסִידִים תִּתְקַדֵּשׁ. וּבִקְרֹב קְדוּשִׁים תִּתְהַלָּל:
וּבְמִקְהֵלוֹת רַבּוֹת עִמָּךְ בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּרָנָה יִתְפָּאֵר שְׁמָךְ מְלֻכְנוּ
בְּכָל דּוֹר וָדוֹר שֶׁכֵּן חֹבֶת כָּל הַיְצוּרִים. לְפָנֶיךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאַלֹהֵי
אֲבוֹתֵינוּ לְהַדוֹת לְהַלָּל לְשַׁבַּח לְפָאֵר לְרוֹמֵם לְהַדִּיר לְבָרֵךְ לְעֵלָּה
וּלְקַלֵּם עַל כָּל דְּבָרֵי שִׁירוֹת וְתַשְׁבָּחוֹת דּוֹר בֶּן יוֹשֵׁי עֲבָדֶיךָ מִשִּׁיחָה:
וּבְכֵן יִשְׁתַּבַּח שְׁמָךְ לְעַד מְלֻכְנוּ הָאֵל הַמְלִיךְ הַגְּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ
בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ. כִּי לָךְ נָאֻה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאַלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
לְעוֹלָם וָעֶד שִׁיר וְשִׁבְחָה הִלָּל וְהַמְדָּה עֹז וּמִמְשָׁלָה נֹצֵחַ גְּדוֹלָה
וְגִבּוֹרָה תִּהְיֶה וְתִתְפָּאֵר קְדוּשָׁה וּמְלָכוּת. בְּרֻכּוֹת וְהוֹדָאוֹת לְשְׁמָךְ
הַגְּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ וּמְעוֹלָם עַד עוֹלָם אַתָּה אֵל: בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה
אֵל מְלִיךְ גְּדוֹל וּמְהֻלָּל בְּתַשְׁבָּחוֹת אֵל הַהוֹדָאוֹת אֲדוֹן הַנִּפְלְאוֹת
בוֹרָא כָּל הַנִּשְׁמוֹת רַבּוֹן כָּל הַמַּעֲשִׂים. הַבּוֹחֵר בְּשִׁירֵי זְמִירָה.
מְלִיךְ יָחִיד חַי הַעוֹלָמִים:

הַנּוֹהֵגִים לומר פזמונים, אין להפסיק בהם בין ברכה זו ובין ברכת הכוס, אלא מיד אחר כך יברך
על כוס ד':

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מְלִיךְ הַעוֹלָם בוֹרָא פְּרִי הַגֶּפֶן:

וְשׁוֹתָה בְּחִסְבָּה

ברכה אחרונה על הגפן:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מְלִיךְ הַעוֹלָם עַל הַגֶּפֶן וְעַל פְּרִי הַגֶּפֶן
וְעַל תְּנוּבַת הַשָּׂדֶה וְעַל אֶרֶץ תְּמָרָה טוֹבָה וְרַחֲבָה שְׂרָצִית
וְהַנְחִלָתָ לְאֲבוֹתֵינוּ לְאִכּוֹל מִפְרִיהָ וּלְשִׁבּוֹעַ מִטּוֹבָהּ רַחֵם נָא יְהוָה

כוס ד' (שו"ע רבינו סת"פ ס"ג).
אלא חיד אח"כ יברך. לכאורה אינו
אלא כפל לשון. וי"ל שמרגיש הטעם: מפני
מה אין להפסיק, כי צריך לברך חיד, שכן
היתה תפנית חכמים לגמור כו', כנ"ל,
והפזמונים אינם מהתקנה.

הַנּוֹהֵגִים לומר פזמונים. בבית הרב אין
נוהגין לאמרם.
הַנּוֹהֵגִים לומר פזמונים אין להפסיק בהם
בין כו' לפי שאינם אלא מנהג (רש"ל, ב"ח
וס"ז סת"פ. סי' האריו"ל, יעב"ץ) ותפנית
חכמים היתה לגמור הלל וברכת השיר על

אֱלֹהֵינוּ עַל יִשְׂרָאֵל עַמָּךְ וְעַל יְרוּשָׁלַּיִם עִירְךָ וְעַל צִיּוֹן מְשֻׁכָּן בְּבוּדָה
וְעַל מִזְבִּיחְךָ וְעַל הַיְכָלְךָ. וּבִנְיָה יְרוּשָׁלַּיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ בְּמַהֲרָה
בְּיָמֵינוּ וְהַעֲלֵנוּ לְתוֹכָהּ. וְשִׁמְחֵנוּ בָּהּ וּבִבְרָכָהּ בְּקִדְשָׁהּ וּבְמַהֲרָה.
(בשבת: וְרַצָּה וְהַחֲלִיצֵנוּ בְּיוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה): וְזָכְרֵנוּ לְטוֹבָהּ בְּיוֹם
חַג הַמַּצּוֹת הַזֶּה. כִּי אֵתָּה יְהוָה טוֹב וּמְטִיב לְכָל וְעוֹדָה לָךְ עַל
הָאָרֶץ וְעַל פְּרֵי הַגֶּפֶן: בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה עַל הָאָרֶץ וְעַל פְּרֵי הַגֶּפֶן:

ברכת בנייר על שאר משקין:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא נַפְשוֹת רַבּוֹת וְחֹסְרוֹן
עַל כָּל מַה שֶּׁבָּרָאתָ לְהַחְיֹת בָּהֶם נֶפֶשׁ כָּל חַי. בְּרוּךְ חַי הָעוֹלָמִים:

ואחר כך יאמר:

לִשְׁנָה הַבָּאָה בִּירוּשָׁלַיִם:

דער רבי — רבנו הזקן — האָט נישט
אריינגעשטעלט אין סידור נאָך דער הגדה די
ווערטער „חסל סידור פסח“, ווייל באַ חב"ד
ענדיגט זיך נישט דער פסח, נאָר ער ווערט
נמשך שטענדיג.
באמת — הארט כל המועדים מאירה
בכל יום, נאָר חג הפסח ווערט נמשך שטענדיג
דיג (שיחות חז"פ ה'תשי"ג מכ"ק מו"ח
אדמו"ר).

ואח"כ יאמר לשונה — רק פעם אחת
(סי' האריז"ל, יעבץ. ולא כמ"ש בס' של"ה —
נ"ב).

מנהג בית הרב: אחר אמירת לשונה
הבאה בירושלים, האדמו"ר מחזיר ושופך
היין מכוסו של אליהו להבקבוק, וכל
המסובין מנגנים בשעה זו הנגון שעל
הפסוק: אֵלֵי אַתָּה וְאוֹרֶךְ — מעשרת
הנגונים של רבינו הזקן.

...

פיענוח המראי מקומות והציונים

ביעור לשעבר ואם בירך כך לא יצא. ומה שחלקו במטבע ברכות יש מהן שתיקנו בעל ויש מהן שתיקנו בלמ"ד ר"ת ז"ל ה' נותן טעם לדבר דכל מצות דנעשות מיד שייך לברך עליהן על כגון על מקרא מגילה על הטבילה על נטילת ידים על הפרשת תרומה על אכילת מצה על אכילת מרור, אבל להניח תפילין להתעטף בציצית ולישב בסוכה יש בהן שיהיו . . . וריב"א ה' מחלק דמצוה דאפשר לעשות ע"י שליח מברך על אבל מצוה שהוא בעצמו צריך לעשותה צריך לברך בלמ"ד.

וז"ל הר"ן: אנו נוהגין לברך בקצת המצות בעל, כמילה ושחיטה ולולב וקצתן — בלמ"ד, כתפילין וציצית, וצריך טעם למה, והכי הוא תירוצא דמילתא, יש לנו שני מיני מצות, מצוה שעל כרחו יש לו לקיימה בעצמו ואי אפשר להפטר ממנה ע"י אחרים כתפילין וציצית ושיבת סוכה ודומיהם ובאלו ובדומיהם הכל מודים שצריך לברך עליהם בלמ"ד לפי ששמוש הלמד מורה שהמצוה מוטלת עליו . . . ויש מצוה אחרת שאע"פ שמוטלת עליו אפשר להפטר ממנה ע"י אחר כביעור חמץ ומילה ופדיון הבן ודומיהן, ומצות הללו כשהן נעשות על ידי אחר הכל מודים שאותו אחר מברך עליהן בעל . . . על מה נחלקו על המצות הללו המוטלות עליו חובה ואפשר לעשות ע"י אחר כשהוא בעצמו עושה אותן כיצד מברך דמר אמר לבער דכיון דחייבא עלי' רמיא ואע"פ שאפשר להפטר ממנה על ידי אחר מצי אמר לבער ואילו אמר בהני על כיון דאפשר למימר בהו לבער משמע מעיקרא . . . ומר סבר דביעור וכיוצא בו ליכא לברוכי בלמ"ד כיון שאפשר להתקיים ע"י אחר, והלכך כי מברך עלי' בעל להבא משמע ועדיף טפי מלברוכי בלמ"ד.

(8) כל חמירא דאיכא בביתא הדין ליבטל.

(9) כל חמירא דאיכא ברשותי דלא חמית' ולא ביערת' ליבטיל וליהוי כעפרא.

(10) כל חמירא דאיכא ברשותי דלא חמית' ולא ביערת' ליבטיל ולחשיב כעפרא דארעא.

(11) כל חמירא דאיכא ברשותי ולא ידענא ב' ליבטיל וליהוי כעפרא.

(12) כל חמירא דאית בהדא דירה דלא חמית' ודלא ביערת' ליבטיל וליהוי כעפרא. ואית דאמרי כל חמירא דאיכא בביתא הדין דחמית' ודלא חמית', ביערת' ודלא ביערת' ליבטיל וליהוי כעפרא. ובהלכות גדולות כת' כלשון זה . . . וכן עיקר.

(13) כל חמירא דאיכא בהדא דירה, דלא חמית' ודלא ביערת' ליבטיל וליהוי כעפרא.

(14) וחמיע"א בגי' סמא"ל עם ה' אותיות והכולל, והמבטלי הוא קו"ל יעקב שהוא בקדושה לעומתו בגי'

(1) קורין אותו שבת הגדול לפי שנעשה בו נס גדול כדאמרין במדרש כשלקחו פסחיהם באותה שבת נתקבצו בכורות אומות העולם אצל ישראל ושאלום למה היו עושין כך אמרו להן זבח פסח לה' שיהרג בכורי מצרים הלכו אצל אבותיהם ואל פרעה לבקש ממנו שישלחו ישראל ולא רצו ועשו בכורות מלחמה והרגו מהן הרבה הה"ד למכה מצרים בבכוריהם.

(2) ז"ל הטור: קורין אותו שבת הגדול והטעם לפי שנעשה בו נס גדול, שפסח מצרים מקחו בעשור . . . ולקחו להם כל אחד מה לפסחו וקשר אותו בכרעי מטתו ושאלום המצריים למה זה לכם והשיבו לשחטו לשם פסח במצות השם עלינו והיו שינייהם קהות על ששיחטין את אלהיהן ולא היו רשאים לומר להם דבר ועל שם אותו הנס קורין אותו שבת הגדול.

(3) נוהגין במדינות אלו כששבת הגדול הוא ע"פ מפטירין בו במלאכי וערבה וגו' . . . שבע"פ של שנה הרכיעית שבשמיטה ובע"פ של שנה שביעית שבשמיטה חייב כל אדם להוציא מביתו כל המעשרות שהפריש מתבואתו כל הג' שנים שעברו מהשמיטה והיו המעשרות שהפריש מונחים בביתו ובע"פ זה מחויב להביאו לבית הלו' (ואע"פ שי"א שזמן הביאור אינו בעי"ט הראשון של פסח אלא בעי"ט האחרון של פסח וכן עיקר כמ"ש ב"ד ס' של"א מכל מקום נתפשט המנהג ע"פ סברא ראשונה).

(4) בשו"ע אדמו"ר סימן ת"ל כתוב בשם הרמ"א שנוהגין במדינות אלו לאמר כשבת הגדול במנחה עבדים היינו אבל בסידור השמיט זה (כי לא ציין כמו בשאר סידורים ע"כ אומרים בשבת הגדול). גם בפע"ח ומשנת חסידים וסידור האריז"ל ליתא, וכן הגר"א ז"ל בבאורי כתב שלא לאומרו משום שבמכילתא סוף פ' בא כתוב יכול מרח' כו' אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך.

(5) ומהר"י ס' קציג כ' הטעם שמניחין שלא ישכח לבטל למחר משא"כ כשיש לו חמץ נזכר בזמן הביעור לבטל עכ"ל, ול"נ טעם המנהג שאם יבדוק ולא ימצא זמן מה יתירשל שוב ויתייאש מן הבדיקה ולא יבדוק עוד היטב לכך מניחין לו פתיחים שע"ז שימצא חמץ יתן לבו לבדוק היטב אולי ימצא עוד וק"ל.

(6) המברך אחר שעשה מברך על העש' . . . וכך הוא מברך על ביעור חמץ . . . שמשעה שגמר בלבו לבטל נעשית מצות הביעור קודם שיבדוק.

(7) וז"ל התוס': והלכתא על ביעור חמץ, יכול הוא לומר כן שאף זה הלשון משמע להבא, או שמא וקא על ביעור חמץ ויש טעם בברכות.

וז"ל הרא"ש: ולכך נוהגו לברך על ביעור חמץ לאשמעינן דגם זה להבא משמע ושלא יטעו לומר דעל

וחמיע"א ע"ה והם סוד ה"ח שהם ה' הווי"ת בגי' ק"ל עם ה' כוללים והכולל בגי' ק"ל הרי נרמז בטול החמץ כמלת וחמיע"א.

(15) חמיתיה ז"ל הארז"ל השכינה נק' כ"ה בסוד יברכו כ"ה והנה כתיב כ"ה אמר ה' כחצות הלילה כו' שלבש' גבורה מן ד"פ יב"ק שהם בגי' חתים בסוד שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך וזהו זרוע הנטוי' על מצרים. והנה כ"ה חתים בגי' חמיתיה שעי"ז ה' בטול כח פרעה ומצרים.

(16) אור הכריא' שהיא אור האבוק' כי דרך משל האציל' הוא אור מדורה גדולה כלי שיעור והודלק מהמדורה האבוקה ומן האבוק' נדלק נר והוא עולם יצירה והוא מאיר בבית האפל שהוא עולם העשי'.

(17) אבוקה . . כי"כ בשל"ה (נעתק לעיל). ונ"ל לבאר בזה מאמרם ז"ל רפ"כ דשבת ת"ר [כל] אלו שאמרו אין מדליקין בהם אבל עושים מהם מדורה בין להתחמם כנגדה [כו'] הנה הדלקת [הנר] נ"ל עפ"ש דנר הוא ביצירה ושם טוב ורע מחצה טוב ומחצה רע . . והנה עי' ארז"ל במה מדליקין, נודע שביצירה הוא שם מ"ה גי' אדם ויש אדם דקדושה ויש אדם בליעל, ויש במה מדליקין סוד אדם דקדושה ובמ"ה סוד אדם בליעל אין מדליקין, וז"ל בחכמתם דברו בתחתון ורמזו בעליון והכל אחד שידעו בחכמתם הקדושה שבאלו השמנים והפתילות יש אחיה לס"א בהם ועי"כ אסרו להדליק בהם, ויש שמא יטה ר"ל שיטה האור הקדוש שלהבת יה של שבת קודש יטה אותו לצד ס"א חיו עי' פתילות ושמנים אלו שיש לס"א נגיעה בהן. וכ"ז נגר שהוא ביצירה ששם מחצה רע, ויש אחיה לס"א אבל מנורה אור גדול שהוא באצילות שם אין רע כלל לא יגור במגור רע עי"כ עושי' מהם מנורה כו'.

(18) כללות ענין המצות . . הנה יש ענינים בעבודה ברוחניות בנפש האדם . . ובדיקת חמץ הוא לאור הנר דוקא דילפינן מציאה . . ממצאה . . ומציאה . . הוא עי' חיפוש דוקא, וחיפוש הוא בנר שנא' נר הוי' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן . . בדיקת חמץ וביעור חמץ הנה שניהם הם עי' גילוי אור . . בדיקת חמץ הוא עי' הגילוי אור דארבעה עשר . . וביעור חמץ הוא עי' הגילוי דבחי' ראשון שבארבעה עשר שהוא כמו חמשה עשר אלא שהוא ביום הארבעה עשר. והענין בזה הוא דארבעה עשר מספרו י"ד וחמשה עשר מספרו י"ה, ד"ד הוא רק מילוי החסרון בלבד, וכמו די מחסרו אשר לו שנא' בצדקה שוהו מדר' עני . . אבל מספר י"ה הוא מספר השלם, דה' הוא מדר' עשיר, דמילוי החסרון הגם שהוא המשכה, אבל המשכה אינה אלא משרש ומקור ההשתל, ועשיר הוא המשכה מעצמות אוא"ס כ"ה שלמעלה משרש ומקור ההשתל, דהנה אין עני אלא בדעת ואין עשיר אלא בדעת . . דעני בדעת הוא המשכה רק מסדר השתל' דהוא די מחסרו אבל עשיר

הוא המשכה שלמעלה מהשתל' דעי"ז הוא ביעור חמץ . . וזהו אור לארבעה עשר בודקין את החמץ, מקום שאין מכניסין בו חמץ אינו צריך בדיקה, שיש מקום שהוא ההתקשרות עצמי דנשמה באלמות שהוא נקודת הלב שאין מכניסין בו חמץ וכמילא אינו צריך בדיקה, אבל שאר המדרגות צריכים בדיקה לידע מהו חמץ ברוחני, והחמץ איסורו במשהו, דמה שהוא, שגם אם הוא איזה מציאות קלה ה"ה חמץ כמו ראו מה, והבדיקה היא אור לארבעה עשר, דארבעה עשר הם כחות הנה"א המתלבשים בכחות הנה"ב שבכללותם מספרם י"ד והבירור הוא בכח אור לארבעה עשר, אמנם זהו בדיקת החמץ לבד שהוא העבודה שעי"פ טורד כהשגה והתבוננות שעי"ז הוא שפועל הכפי' והביטול בנה"ב, אבל ביעור חמץ הוא שמתבטל לגמרי מכל וכל בבחי' אתהפכא שזהו דוקא עי' רע"ד . . שהוא עבודה שלמעלה מטורד, וזהו שבדיקת חמץ הוא בארבעה עשר בחי' ד' ה' די מחסרו, מילוי החסרון שזהו במדר' ההשתלשלות שהמילוי הוא משרשו ומקורו, והיינו דעי' גילוי המוחין בחי' יצ"מ הוא דאתכפיא סט"א, וביעור חמץ הוא מבחי' י"ה היינו מבחי' פנימי' אוא"ס שלמעלה משרש ומקור השתל', וזהו בחי' ראשון דכיום הראשון הוא בגימט' כתר והוא בחי' פנימי' הכתר, ולכן עיקרו בחמשה עשר בחי' ה' ה' . . וזהו אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לידע מהו חמץ, וחמץ איסורו במשהו שהוא בכל יראה ובכל ימצא, והבדיקה היא עי' אור הנר דנר ה' נשמת אדם, והיא העבודה דאתכפיא, ואין מספיק וצ"ל ביעור חמץ שהיא העבודה דרע"ד להיות אתהפכא חסוכא לנהורא.

(19) חמץ מו' שעות ולמעלה ביום י"ד אסור בהנאה . . ואסוריהו חכמים ב' שעות קודם דהיינו מתחילת שעה חמישית . . ומתחילת שעה ששית ולמעלה אסוריהו גם בהנאה, הגה' ובשנת העיבור שהיום ארוך אלו הארבע שעות לפי ענין היום ומותר לאכול חמץ עד שליש היום, ובשני' אדה"ז שם ס"ד: שעות הללו משערין אותן לפי ענין היום כגון בשנת העיבור שהיום ארוך נחשב כל שעה משעות הללו שעה ורביע משעות בינונית שהן כ"ד למעת לעת לפי שהיום דהיינו מנץ החמה עד שקיעת החמה הוא נחשב לעולם לייב שעות כיון שהוא ארוך כיון שהוא קצר ולפיכך אין לאכול חמץ אלא עד שליש היום דהיינו ב' שעות ומחצה קודם חצות בשנת העיבור ואין למכרו לגוי אלא עד שעה ורביע קודם חצות היום ואם לא מכרו עדיו ויש הפסד מרובה יש לו שהות למכרו עד שעה קודם חצות לפי שיש מי שאומר דב' שעות הללו שאמרו לענין חמץ דהיינו חמישית וששית משערין אותן בשעות בינוניות שהן כ"ד למעת לעת ובמקום הפסד מרובה יש לסמוך על דבריו.

(20) צריך להניח קודם הביעור עשרה פתיתי חמץ לבערם, ולכן שורפין ומבטלין מן העולם, נגד י' כתרין

מעירי, ואמרו שם בסמטא יהא אביו ורבה דאמרו תרביידי מידה ריש בפסק ריש ילא ימית יתירצו דשקיה לוי בבריו ע"כ. משמע דאפילו לרבנו מן החזה ואילך לא הו' מפשיט בי"ד דחל להיות בשבת אלא בבריו כיוצא בחתיכות דקות ומפשיט וחותר, והחימה מהרב מהררי הארי ויל שכתב דרבינו ז"ל פסק דלא כר"י כי ברוקא ולכך כתב מפשיטין את כולה, דא"כ תיקשו דאמאי לא כתב דמן החזה יאילך שקול בבריו, ואפי' נאמר דרבינו ז"ל מ"ש כאן הוא בחיל אבל כשחל להיות בשבת לעולם דאין מפשיטין אלא עד החזה, ופסק כר"י כי ברוקא ידלא כהרב מהרריק ויל, מ"מ קשה דלא פייש רבינו ז"ל כלל בי"ד שחל להיות בשבת אלא אדרבה סתם יכתב כמעשהו בחיל כר מעשהו בשבת, ואולי יש לתרץ בבריו ז"ל שלא אכרו בגמרא כן אלא מפני מאי דאחדרי הבריא לרבי ישמעאל אבל רבנו לעולם דסביר דהפשת בחיל יבשבת ישה, ולדבריו דר' ישמעאל השיבו ופסק כרבינו ולכך סתם יכתב כמעשהו בחיל כר מעשהו בשבת, ואין דעת החסידים כי כר"י פ' אלו דברים, וכ"כ כוונת רבינו ז"ל אפשר דבר הא.

(28) כאלו מן קספו לך, אע"ג דגדי איז אליתי קריבה, ריב פסתייהם הוי טלה.

(29) אלא שפסק הלכה מביא הגר עצמו וקורא וסמכו זה למה שאמר הש"י לאברהם כי אם המון גוים נתתיך אמרו לשעבר היית אב לארם עכשו אתה אב לכל העולם כילו, ומפני זה יכול כל גר לומר אשר נשבעת לאבותינו לפי שאברהם הוי אב לכל העולם לפי שהוא למדם אמינה.

(30) מציון שם, שבכ"מ בגמ' שם שזכר, הגדה" — הנה בכת"י איתא, האגדה".

(31) דבמי כו' מזכיר באגדה הפסח ר"ע לפני ר"ט שהי' רבו.

(32) ראה, לדוגמא, מהדכי לפסחים ק"ז, סע"א: [עד היכן הוא אימר ... וביה אומרים] עד חלמיש למעינינו מים, ולכך אנו חולקין האגדה ואומרים חצי' קודם הסעודה וחצי' לאחר האכילה כדי שיאמרו שבח על כל כוס וכוס, שעל הראשון אומר קידוש ועל הב' חצי האגדה ועל הג' ברכת המזון ועל הד' חצי האחר שנשאר מן האגדה.

(33) סדר סידור הקערה ליל פסח, תקח הג' מצות מצה שמורה ותניח הכהו למעלה והלוי למטה ממנו והישראל למטה ממנו, והם ג' בחי' חב"ד (ס"א ג' מוחין) דאבא עילאה, אח"כ תקח מרור וכפרס וזרוע וביצה ותניח על הג' מצות, והזרוע הרומז לחסד מצד ימין שלך והביצה בצד שמאל שלך ומרור הרומז לח"ת מברית מן הקצה אל הקצה כאמצע בין הזרוע והביצה (ס"א כי ת"ת מכריע בין חו"ג) והחרוסת בצד ימין תחת הזרוע בקו ימין יהוא כנגד נצח והכפרס הרומז להוד תניח תחת הביצה מצד שמאל בקו שמאל והחזרת תניח למטה מן המרור בקו אמצעי לעשות בו אח"כ כורך והוא נגד יסוד, והקערה בעצמה הכולל כולם נגד המלכות.

דמסאביתא.

(21) אור לארבעה עשר דחדש זה יניח עשר פתיתי חמץ בויות הבית ... יוציאם משם לבערם יהם עשר כתי' דמסאביתא.

(22) אמר אביו לישתף איניש נפשי' בהדי צבורא, היכי נימא יהי רצין מלפניך ה' אלהינו.

(23) ויהי רצון ... שתרגילנו בתורתך כיה בטור. ובספר א"ח כתב שצ"ל לשון רבים כמ"ש ס"י ק"י ס"ד. (24) ראה, לדוגמא, ערוך השולחן: ויש שאומרים כל יהיה רצון בלשון יחיד שתרגילנו בתורתך ודבקנו במצותיך ואל תביאנו וכו', ויש שאומר שטוב יותר לומר בלשון רבים שתרגילנו ודבקנו ואל תביאנו כמו בתפלת הדרר בס"י ק"י, אבל בטור הגירסא בלשון יחיד וכו' עיקר שהיה ברכת יחיד היא יתחלת הברכה בלשון יחיד המעביר שנה מעין, וכן כל ברכות השחר כמו שעשה לו כל צרכי, ולא דמי לתפלת הדרך שנתקנה בלשון רבים, ובסידורים נדפס בלשון רבים וכן ההרגל בפי העולם ... מיהו ע"כ בגמרא ורמב"ם וטור ברכה זו כולה בלשון יחיד, וצ"ע למה נדפס בסידורים בלשון רבים.

(25) כי את אשר יאהב ה' וכו', וכמי אב הרחמי חכם וצדתי המכה בני ... לסביל הכאותיו באהבה לטוב ה' כל הימים ... יעצה היעוצה לקבל באהבה היא עצת ה' כפי חו"ל לפשפש כמעשיו וימצא לו עניית הצרכיו מירוק יסורים ייראה לעין נודל אהבתו אליו המקלקלת השורה כמשל מלך גדול יגורא הרוחץ בכבודו ובעצמו צואת בני יחידיו מריב אהבתו כמ"ש אם רחץ ה' צואת בני ציון כי ברוח משפט כיו, וכמים הפנים אל פנים תתעורר האהבה בלב כל משכיל ימבין יקר מהות אהבת ה' אל התחתונים אשר היא יקרה וטובה מכל חיי העולמים כולם ... ואז נס ה' ית' הטוב ויאר פניו אליו בבחי' אהבה מגולה אשר היתה תחלה מליבשת ומסותרת בחוכמה מגולה ויתמתקו הגבורות בשרשו ויתבטלו הדיניו נסיו.

(26) לעולם כשישראל פוגמים למטה, ועושו פגם באיזה מדה חס ושלום וספירות עליונים, הנה החיצונים יונקים משם, ובו יתאחזו כולם, וזה סוד גלות מצרים, כי יניקת מצרים והטומאה שלהם הוי מצד הדעת שלהם ... אמנם כשרצה המאציל העליון לתקן הכל ולהוציא ישראל ממצרים ... הוצרך להביא גדלות גדול בזעיר אנפין ומוחין עליונים מאד מאד כדי שיתבטלו החיצונים ולא יוכלו להתדבק ולהתאחזו שם (עיי"ש בארוכה).

(27) וז"ל בסוף משנה: ומ"ש ותלין ומפשיטין את כולה, נראה שכתב זה לאפוקי מר"י בנו של ר"י כי ברוקא דאמר בתוספתא פ"ד, י"ד שחל להיות בשבת לא הוי מפשיטו אלא עד מקום החזה.

וז"ל הקטן משנה: ומפשיטין את כולה וכו', בפרק כל כתבי (דף קט"ז) ת"ר י"ד שחל להיות בשבת מפשיטין את הפסח עד החזה דבריו ר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקא וחכ"א מפשיטין את כולה, ואמרו שם מאי אהדרי לוי הבריא לר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקא הכי קאמרו לוי אם מצילין תיק הספר עם הספר לא נפשיט את הפסח

(31) יסדר אותו (המצות) ישראל סוד דעת על הקערה ועליו לוי סוד כינה ועליו כהן סוד חכמה והם ג' מוחין דאבא חביד, ועל הכהן תניח לימין זרוע בחי' חסד וכנגדו לשמאל ביצה בחי' גבורה ותחתיהו באמצע מרור בחי' תית וחרוסת העשוין מתפוחין ואגוזים וקדה וקנמון ינית תחת הזרוע בחי' נצח וכנגדו תחת ביצה כרפס בחי' הוד והחזרת שעושין עמו כורך תחת המרור בחי' יסוד וקערה עצמה בחי' מלכות הכוללת כל י"ס דאבא, והזהר שיהיו מסודרים באופן שלא תצטרך לעבור על המצות ותפגע בכפרס תחילה וכו'.

[בהערות 33-4 נעתקו גם הטעמים, כי מתייחס אליהם להלן ב.סדר הגדה קטע ד"ה "הישראל ועליו הלוי כו"ן].

(35) כשמביא לפניו הירקות עם כל דברים אלו (דהיינו המצות והמרור והחרוסת ובי' תבשילין כמ"ש לעיל סעי' כ"ד) טוב שיסדרם לפניו בקערה בענין שלא יצטרך לעבור על המצות דהיינו שהירקות יהיו סמוכין לו יותר מן המצה והמצה מן המרור וחרוסת והחרוסת מן ב' תבשילין . . . ועי' סומכים הנוהגים מטעם הידוע להם בסדר כל דברים אלו ע"ג המצה דהיינו לאחר שסדרו המצות בתוך הקערה כסדרן כהן מלמעלה ולוי תחתיו וישראל תחתיו מסדרין ע"ג הכהן הזרוע של טלה מימין והביצה משמאל והמרור למטה מעט כנגד אמצעם כעין סגול ואח"כ החרוסת מימין והכרפס משמאל והמרור של כריכה למטה מעט כנגד אמצעם כעין סגול כו'.

(36) בעי' צריך לזהר מיד אחר הטבילה לערוך השלחן . . . ויקח קערה גדולה ויניח מפה יפה על הקערה ויניח עלי' ג' מצות . . . בבואר מבה"נ צריך שיהא השלחן ערוך עם כל צרכיו כמ"ש כבר.

(37) אח"כ יעסוק בדברים הצריכים לסדר הקידוש להכניס מבעוד יום ויהי שולחנו ערוך מבעוד יום כדי לאכול מיד כשתחשך.

(38) יעכשו שולחנות שלנו שהם גדולים יותר מדאי וקשה להביאם אחר קידוש אנו רגילין לפרוס מפה ולקדש.

(39) ראה בהנעתק לעיל הע' 33.

(40) ראה בהנעתק לעיל הע' 34.

(41) ובין כל מצה יהי הפסק במפה לא כמו בשבת כי בשבת כל הי"ב ככרות מצוה אחד ורומזים לכוונה אחד משא"כ עתה הג' מצות כל אחד מצוה בפ"ע וכ"א רומז לכוונה מיוחדת לכן צריך הפסק בין כל אחד ואחד.

(42) יבזמן שחל להיות י"ד בניסן בשבת אין צריך כי אם הצלי שהוא זכר לפסח ולא המבושל שהוא זכר לחגיגה שלא היתה דוחה שבת באותו זמן.

(43) כתב מהרי"ל נוהגין ליקח כרפס שהוא נוטריקון ס' פרך, כלומר ס' ריבוא עבדו עבודת פרך, ואביו ה' מסופק אם מותר ליקח פעטרולין [פעטרושקא] מפני שהוא טוב יותר מבושל מחי וא"כ אין מברכין עליו בפה"א כמ"ש ס' ר"ה ע"כ, ואני תמה למה נהיגי

במדינתנו ליקח פעטרולין, ואפשר דס"ל שע"י הבשר הם משיבין כמ"ש, ולפי מ"ש בשם תר"י דוקא כשאין נאכלין כלל חיין מברך שהכל אבל כשנאכלין חיין אע"פ שטובים יותר מבושלים מ"מ מברך כשהן חיין בפה"א, א"כ א"ש, ומ"מ דעתי חוכך בזה למה בחרו בדבר יש בו פלוגתא ה"ל ליקח ירק אחר, ואפשר ששאר ירקות אין מצויים כ"כ בימי הפסח, אינן משום דבגמרא נזכר ירק וישאר דברים נמראו לפת והירק שלנו אין נאכל כמו שהוא חי אלא כבוש וזה אינו מצוי בפסח, ובטור וגמ' אין שגם על מרור מברך בפה"א, וצ"ל שמרור שלהם הי' ראוי לאכול חי כמו לט"ד ע"ה.

(44) ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח, בחזרת בתמכא ובחרחבינא ובעלושין ובמרור.

(45) ואם אין לו אפי' מרור יקח איזה ירק מה שירצה לפי שי"א שכל ירק מר שראוי לאכילה נקרא מרור בלשון תורה . . . ומ"מ לא יברך עליהם.

(46) מסדרין ע"ג הכהן . . . והמרור למטה מעט . . . והמרור של כריכה למטה מעט.

(47) מ"כ למען לא ישנה אדם בסדר תיקון הפסח כתיקון רבותינו יגרוס לו מסורות הללו מטעם ר' הגדול. גפן קידוש זמן נטילה ירקות אדמה טיבל ביצוע עניינא כסא ונשתנה נטילה שלימה מוציא ופרוס אכילת מצה עמה חסא מרור טבל כרך וסעד בשבוע מפטיר ונטל שלישי למזון ורביעי להלל. כד איקלע יו"ט אפיקי שבת איתקרי הכי נפן קידוש נר הבדלה זמן נטילה ירקות אדמה טובל בצע עניינא כסא וכו'.

(48) זהו יסוד סדר מ"ו מהרים ז"ל: על הגפן קידוש בזמנה, במוצאי שבת יקנה"ז סימנה, ואחר כך מעין שלש טעונה, וידיו ירחץ ויברך כתיקונה, אדמה בטבול ברכה הגונה, ובוצע שני למשמרת נתונה, וירים קערה וירון ברנה, הא לחמא עניא דאכלו אבהתנא, ומוזגין שנית כמה נשתנה, ברכת היין ולסוף אינה, נטל ובוצע על הראשונה, וכורך השני' שהיא תחתונה, וכזית מרור בחרוסת ישקענה, ומצות ומרורים כזית רעננה, לא יהי להם זכרון עם שיהי' לאחרונה.

(49) אלו החרוזים מצאתי סימן לסדר הפסח: קדש . . . הלל נרצה.

ועוד אחר, קדש ותתקדש טבול ופרוס, ודרשת רחץ ובצע וחוק מצה שמור, מרור אכול וכורך ולחם סתרך, ומוזגך על כל כוס יהללך גמור, ועוד אחר, יקדש יטהר וכרפס ותצה, ודורש ונטל ללחם ומצה, ומרור וכורך ואוכל פרוסה, ונקי יזמן יהלל בדיצה, ועוד אחר, קדוש ידי אדם וטבול בצע, יגיד בגפן יד יציאת מצה, מרור וטבול גם כריכה סעוד, מצה ידי מזון והלל יצא, ועוד אחר, קדש בכוס ראשון ובירק גנך טבל, והגדה בכוס שני אמור כרך עלי לחם ועל מצה ועל מרור וככריכה דבר הלל גמור, ואכול סעודתך ומצתך ופן תפטיר לאחר' אפיקומן שמור, וכוס שלישי על מוזגך צורך ברך וכרביעי זכור הלל גמור, לחי בציון תעשה את פסחך בעלות מקום הנעצוצ קנה ומור. סימן קטן אחר: קניך

אשר יראה בעיניו כי שלט ביצרו ופירש פרישות גמורה מחטאתו אשר חטא, ואחר זה יתכן אשר עיוות זאת לפנים כסיגופים ותעניות כאשר יוכל שאת, וה' יגמור בעדו...

וזהו הרמז קדש, כלומר פרוש, כי טרם כל ריש מילין ראשית כל פרוש, וקדש אותיות שקד, כי צריך לפרוש ולשקד בפרישות זמן רב עד שימצא עצמו פרוש מאהבת ויראת ה' כדחוי, ונמצא כי רמז גדול הוא קדש פרוש שקד בשקידה והתמדה.

ורחץ: אחר שישקד ויתמיד בפרישות כדאמרו אז ורחץ, יראה לרחוץ כתמי גלוליו אשר פגם בשרשי נשמתו למעלה ואשר בקרבו, ויקבל על עצמו סיגופים ותעניות ככל אשר יוכל שאת, וגם רמז שירחץ בדמעות עיניו על מצחו לטהר רשומי חטאתיו אשר נחקקו שם. עוד רמז ורחץ בוינו יתירה לומר שאם עבר עבירה ורשה בה לא די בסיגוף ותקון פעם אחת על כל הפעמים שעבר, אלא יעשה התקון פעם אחרת על אשר שנה בחטא. ועוד ירמזו תיבת ורחץ בוינו יתירה, דיהיה מושך עצמו ואחרים עמו ויהיה זוכה ומזכה, כי תקון גדול יתר מאד הוא מאן דמזכי לחייבא כמו שהאריכו בזה, על כן נאמר ורחץ ויין מוסיף אחרים עמו.

כרפס: הנה זה בא ללמד דעת עיקר גדול ונורא, להיות עניו ושפל בעיניו ענוה אמיתית... וזה רמז כרפס שהוא ירק רך ללמד שיחשיב עצמו כירק עשב שפל ואפל, דומן מועט הלא הוא כמש יבש חציר. ועוד כרפס קרי ביה כרפס שיהיה נבזה בעיניו נמאס כרפס וטט וזוכה לכל המעלות האמורות ויותר מהמה... ועוד יש לרמזו כי תיבת כרפס הוא אות ריש ואותיות כספ, רמז, כי עם ריש שהוא עני ורש יתן לו כסף שיעשה צדקה לעני, כי הוא תקון גדול לבעל תשובה כי הצדקה מכפרת גם על המזיד.

יחץ: ירמזו לקום בחצות לילה להתאונן על חרבו הבית ולעסוק בתורה... ואל זה רמז יחץ ליוהר בקימת חצות אשרי כל חוצי ה' אמר אליו בני אתה וכאב את בו ירצה...

מגיד: רמזו על הארץ להזהיר על עסק התורה כי היא בית חיינו, וזהו מגיד בהוה, כי בעל תשובה יגיד יחזה בתורה תדיר, ועל ידי התורה מתבטל היצהיר כמשזל והוא מכפרת כקרבנות והתורה אגוני מגנא ואצולי מצלא... ועוד אפשר לרמזו כי תיבת מגיד פירושה כמו נהר די נור נגד ונפק, ונגד לשון המשכה, והכונה להזהיר לשב שיהי ממשיך עניניו הטובים ולא יהי להם הפסק... שאם יפסיק מאד יקשה עליו לחזור ולנהוג כמנהגו. ועוד ירמזו מגיד ממשיך שיכוין להמשיך עליו קדושה מן השמים.

רחצה: יורה דעה להיות מארי דחושבנא ולילה ללילה יבא חשבון מעשה וסדר היום שעבר לאט לאט, ואם המצא ימצא שנתרשל בעבודה או איזה חטא תיכף ישוב, ויכוין לרחוץ אותו הפגם מיד עד שלא יעלה קרום ויוסיף עליו ואז יותר קשה להעביר הכתם, לזה רחצה מקור, שישתדל לרחוץ תדיר דבר קטון או גדול.

יהנה, ממך שמה. פירוש קידוש, נטילה, כרפס, יבצע, הגדרה, נטילה, המוציא, מצה, מרור, כריכה, שמורה, מזון, הלל.

(50) קדש ורחץ כרפס וכו', לרמזו כי כל איש אשר חננו ה' דעת ובי שגי לו והשיג יד שכלו כי לא טהור הוא ודברי עונות גברו מנו ויחשיב מחשבות להביט אל האלקים אשר בראו, כי טרם ההילול לסגוף עצמו תחת תענוגי רשעתו יתחיל בקל תחלה, הלא הוא:

קדש, לקדש עצמך במותר לך, ואח"כ ראוי לך שתרחץ מכל אשמת דבר, וזהו ורחץ, כמו דאת אמר רחצו הזכו בכל תמרוקי תשובה הראוים, ואחר שתרחץ מטומאתך קנה מדות קניינות טובות, ובל תרדוף אחר המותירות כי טוב ארוחת ירק בחומץ באהבת ה', וזהו כרפס, הוא שאר ירקות מצטמק ויפה לך. וה' הרמז בכרפס יותר מבשאר ירקות לרמז כי לעצמך תצמצם אך לא לדל, כי תמלא כדו ובצדקה תכוננו, וזה רמז באותיות אלו כ"ף ריש, כלומר תמלא כף בעל ריש ועוני, וגם תפייסוהו בדברים כי הנותן לרש מתברך בשש ברכות והמפייסו ב"א ברכות שהוא לסמוך לבו, וזהו פ"א סמ"ד, לומר כי אחרי מלאך כף הריש גם בפה תסמכוהו כי תפייסוהו, ושמן תאמר מה תעשה ואין ידך משגת, אין זה עיכובא כי הלא פרוס לרעב לחמך, וזהו יחץ שהוא פרוס המצה אשר לך חצי לשמור לאחר המזון וחצי לאכול כעת, והוא רמז פרוס לרעב, שמה שפורס לו הוא לשמור לעוה"ב הזכות אחר הנתינה ואחר שקדשת עצמך מטומאתך ונתת צדקה להעזר מן השמים, גם ה' מגיד רחצה, ליום שירחצו מטומאותיהם וישונו גם הם עד ה' שתהי' זוכה ומזכה, ואח"כ ע"י כן תהי' מוציא מצה, כי היצר טוב שהוא כסמון לפני היצהיר יצא בגבורתו בעזרת תשובה ומעשה הצדקה, וזהו מוציא מצה כי תהי' מוציא היצט שנקרא מצה, כמש חכמי האמת הפך החמץ שהוא היצהיר, וכן הוא, כי אין בין זה לזה אלא נקודה אחת, כי אותיות דדין כאותיות דדין אלא שבזה ה' ובוה ח', כי ה"א כרעי תלוי רמז לבעלי תשובה שנכנסים לשם כמש חז"ל שהעולם הזה גברא בהיא כאכסדרא וכו', אך המחזיק ביצהיר סותם בין ירך ההיה וגגה ונועל דלת התשובה, וזהו ה' של חמץ שבו שאור שבעיסה המחמץ ומעפש העיסה. ואחר צאת היצט בגבורתו את המרור, הוא היצהיר כי מר הוא ותשקע אותו בטיט ואח"כ תוסיף כי יהי כורך, המרור עם המצה, והוא כי היצט חכריך עם היצהיר שגם בו תעבוד את ה' כענין שנאמר בכל לבבך בשני יצריך שיהי נגור אחר היצט, ובוה יהי שלחן עורך בעוה"ז ותנחיל טוב בעוה"ב, צפון כד"א מה רב טובך אשר צפנת ליראך, ואתה ברוך תברך מאת ה', הלל של חירות היפך הלל מגיהנם שהוא של עבדות שהוא יפה דנת וכו', נרצה המעשה הוא רצוי לפני אלקים.

(51) הבעל תשובה לא ימהר יחיש לקבל סיגופים ותעניות ביום סתרותו אשר נשאו לבו לעשות תשובה, כי לא זו הדרך הנכון. רק ראשית בכורי כל, יעזוב רשע דרכו ויפרוש ממעשיו הרעים ויתנהג בה זמן רב, עד

שלחן איתות לנחש כי השלחן מגן ומועיל לנחש שלא ישכנו...
 ענין: רומז על הארץ שבסיגופי ותענויותי יעריך

ערך לחם ודמי סעודתו שה' לו לאכול בימי הצומ' ויתנו לעניים, וכמשול כי תענית אותיות תת עני ואמרו אגרא דתעניתא צדקתא. ואפשר לרמז כי בחיבת תענית חיבת עני באמצע חיבת תת לרמז שצריך לתת לעני לפני התענית ואחריו, לפני התענית כדי שיקובל תפלתו על ידי הצדקה כמ"ש אני בצדק אחזה פניך, ואחריו לו יהי בן דמי סעודתו. עוד אפשר דאף אם נגזרה עליו גזרת מות וזה רמז ת' ראשונה דתענית תיו תמות הנה בתעניתו יצדקתו תהי תיו תחי' וצדקה תציל ממות. וזהו הרמז שלחן עורך להעריך דמי סעודתו ולחלקם ביעקב הדלים ואומללים וכמשול שה' עושה דוד הע"ה כמשה ואני בעניי הכניותי.

עוד אפשר לרמז מרור כורך שלחן עורך וזכור יזכור כי בעונותינו חרב בית המקדש ושלחנו מלא ושלחן גבוה ריקם והכל על רוב פשעינו... וזה הרמז מרור כורך יתמרמר מאד כשכורך מלשון כרכי רפתא, כי אדם להכל שלחו עורך ושלחן רבו ריקם.

צפון: אזהרה שמענו לבעל תשובה, כי כל עניני תשובתו יהי צפונים ונסתרים שלא ידעם אדם... כי אין הברכה שירה אלא בסמי מן העין.

נר: רומז שישתדל שניצוצי תורתו ומצותיו הצפונים ביד סט"א יעלה גם עלה אל מקום הקדש הברכה עליונה במסילת שדה אשר ברכו ה', כי כל זה פרי התשובה והוא משמעות חיבת תשובה להשיב נדחיו עוד ישובו לעלות ולראות ויצאו מכלל ארור להתברך בשם ה', וזהו צפון ברכ.

הלל: רמז דמתנאי העבודה לקבל הכל בשמחה, וכמ"ש חייב האדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה, ואמרו בש"ס לא צריכא אלא לקבליהו בשמחה... וזהו רמז הלל, כי על כל הבא לו הן לטוב והן למוטב יקבל בשמחה... ואם כה יעשה הלל נרצה, ודאי דגם מדת הדיו מרובה ממנו, כי הוא מקבל היסורים באהבה ועל ידי זה מתמתקין הדינים הקשים והרפים והגבורות החזקות באו אל קרבנה אהבת חסד... עוד אפשר לרמז כי הלל ג' אדני שכינת עוזנו שם רמז שכל התורה והמצוה יהי כונתו לעשות עילוי לשכינה ולחברה עם דודה, וזה יהי מגמתו בכל דבריו ועניניו וכמ"ש וכל מעשיך יהיו לשם שמים.

נרצה: אפשר לרמזו דאחר שיקנה כל מעלות המדות ישתדל מאד שלא די להעביר על מדותיו, כי המעביר מרגיש בקפיצא ומעביר וגם אפשר דמצאה הקפיצא מקום לנוח כמו רגע או רגעים או שעות ואח"כ מעביר על מדותיו. אך יש מעלה גדולה יתר על כן, דאין לקפיצא מקום לנוח כלל אפי' רגע, כי כאשר יעיסוהו כבר נרצה לשעבר קודם הכעס לומר שאין חיילות כלל להקפדה וכעס כי נרצה הוא מקדם קדמתה, והוא עיקר גדול.

52) לאח"י נדפסו ספריו, וביניהם ספר לקוטי

מוציא: אזהרה שמענו שכל כונתו בתורה ומצות וסיגופים יהי, להיות מוציא לאור ניצוצות הקדושה הנטמעים בין הקליפות בכלל ופרט. ומוציא משמע לעבר עתיד יהיה, וזה כל פרי להוציא בלעם מפרהם ולחבר הקדושה כאשר היתה באמנה.

מצה: ילמד דע' שלא ידקדק באכילתו, וגם יהי בחפזו כדרך המצה שלא הספיק בצקם להחמיץ, וגם הוא לחם עוני והוא רמז ליצר הטוב, וזה עיקר גדול שלא להתענג באכילה ושת' כי אין יצה"ר מצי' אלא מתוך אכילה ושת'... ובזוהר הקדוש קראו שם למצה מיכלא, וזהו רמז בחיבת מצה שתהי' אכילתו מיכלא דאסותא לרפואת גופו וקיום הנפש כדי שלא ליתן מבוא ליצה"ר וגונדא דילה, כי הסט"א וחלקי' בכלכליה מתחילין והי' האיש אשר יסבור סברת הכרס ויגע בעשר אצבעותיו שתי ידות לכרס קופרא טבא לפומא כסא טבא לפומי' שם ינוחו הסט"א והיצה"ר כי הוא חלקם ויבן לו בית בתי הנפש באבנים המנוגעות ומי המרים... ומאחר עלות כל הדברים אשר ראו עיניך ודאי נאמר לבעל תשובה למעט באכילתו, ואף אותו המעט לא יקפיד עליו שיהי' עולה על שלחן מלכים, כי אם הלחם אשר הוא אוכל לקיום הנפש כי צדיק אוכל לשבע נפשו.

ועוד רמז בחיבת מוציא מצה תקון גדול לשב, דכלפי אשר בענו פשעי גרם פירוד חיי למדת השלום, עתה ירבה שלום בין אדם לחבירו ובין איש לאשתו, וישתדל משום אקרוכי לב ולב קרבות יחפצו, וזה שמו אשר יקראו מוציא מצה לשון מצותא מחלוקת [כמ"ש בזהר הקדוש פ' פנחס דף רנ"א ע"ב] כי הוא יוציא כלה גרש יגרש המחלוקת ישיקט ריב וידבר שלום.

מרור: יוסיף אומץ, כי אחר כל אלה הדברים אשר עשה לא יבטח כי כבר רצה האלקים את מעשיו ושמח בלבו אשר תקן מעותיו וקבץ פזוריו והשיב נדחיו, אין זאת רק במרירות יאנה על אשר הכעיס את מלך מלכי המלכים הקב"ה ויצא מרשות הגבוה כמה זמן, וזה רמז מרור לומר כי מר יגע אל לבו בזהו ויקים וחטאתי נגדי תמיד ואל יתן דומה לו מריר ליבי כחסא. ובחיים יעמיד מבקש מוט אל אלקינו כי ירבה לסלוח...

נר: יעיר און לחבר ולכרוך קדושה אחר קדושה לחבר יום לליל ולילה ליום בתורה ובמצות... וילך מחיל אל חיל מבית הכנסת לבית המדרש ומבית המדרש לבקר חילים, וכיוצא באופן כי יחבר התורה והמצוה כאדם הכורך דבר בדבר גם הוא יחבר תורה שבכתב עם תורה של בעל פה והיו לאחדים. גם יכרוך עמו אחרים מיכרך בהו ועסיק באורייתא. וזה רמז כורך לגדל ולחזק ולכרוך קדושה עם קדושה, תורה ומצוה, יום ולילה, הוא ואחרים להאיר על הארץ ולדרים וישת לו הדרים לדור דורים.

שלחן: אזהרת' מהכא לעטר השלחן בדברי תורה ועניים מרודים ולומדי תורה יביא בית והיו בסומכי שלחנו, כי זהו אחת המיוחדת שבכפרות ויהי' שלחנו מזבח כפרה... ועל ידי שמחזיק לומדי התורה מחזיק ברכיים קדושים ומקצץ רגלי הנחש כמשול. והרמז

לוי'צ אגרות, וזיל שם ע' רצט:

מצה מיכלא דמהימנותא המגיע בחכ' מוחין דאבא . . וכוסות יין המגיע בבניה, כי יין הוא בבניה, ומניחים ג' מצות, וכוסות ישנם ד', אשר קרוב מאד לומר שזה מגיע בבחי' היותר עליונות דחוי'ב, כי הרי ידוע שגאולת מצרים הוא מחוי'ב . . ומהכרח לומר שגאולת מצרים הוא מעצמות אוא'ס ממש דהיינו מעתיק . . ששם לא ה' שום פגם כלל, ואיך איד הוא מחוי'ב. ולזאת י"ל שהוא מג'ר דחכ' ודיר דבינה שלקחם עתיק לחלקו, שהבחינות הללו דחוי'ב עלו לעתיק, ולכן המצות הם ג', ג'ר דחכ' והכוסות ד' דיר דבינה, ונשארו ז' בחי' מחכ' וששה בחי' מבינה שבהם בחי' ביטול, הנה ע"י ההמשכה מהבחי' עליונות דחוי'ב שעלו לעתיק מסתלק כל ענין הביטול גם מהי"ג בחי' דחוי'ב. והיינו הט"ו סימנים דסדר ליל פסח קדש ורחץ כרפס כו' עד נרצה, שבהשנים הראשונים יש ו' החיבור, ובי"ג האחרונים אין ו' החיבור. הפירוש כך הוא. קדש ורחץ קאי על חוי'ב, כי קדושה היא בחכ' ורחיצה, טהרה, הוא בבניה כמ"ש אם רחץ כו', וקדש ורחץ הוא ציווי היינו שתקדש ותרחץ את כרפס כו' עד נרצה. והיינו קדש ורחץ הוא ההמשכה מהבחינות העליונות דחוי'ב שעלו לעתיק ששם הם בחיבור יחדו לגמרי, משא"כ בהי"ג בחי' שלא עלו והי' בהם ביטול, הרי יש בזה כמו ענין פירוד . . זהו שבהי"ג אין ו' החיבור, והציווי הוא שתקדש ותרחץ מהבחי' העליונות דחוי'ב, את שארי הי"ג בחי', ואז הכל יהי' נרצה.

(53) רחצה: ימין ביו"ד הי' דסיג, שמכים זה בזה ועולים ש', וב' אותיות השורש הנשארים בבניה דז"א, ורחץ הנשאר, נשאר בגופו דז"א. והנה לכן אמר כאן רחצה בה, שהוא נגד בינה דז"א, ולעיל אמר ורחץ שהוא נגד חכמה דז"א שהוא זכר.

שלמתא דזרעא קדישא דישאל די מהימנותא עלאה דהא דילהון היא ולא דעמין עעכו"ס. (55) ויוכל לעמוד בשעת הקידוש, ויותר טוב לישב (כל בו), ונוהגים לישב אף בשעה שאומר ויכלו רק כשמתחילין עומדין קצת לכבוד השם, כי מתחילין יום הששי ויכלו השמים ונרמז השם ברח"ת. (56) ראה, לדוגמא, אשל אברהם (להגה"צ מכוטשאטש), וז"ל: בשו"ע או"ח כתב שטוב יותר לישב בשעת הברכה דהקידוש, ורשום בשם הכל בו ע"ה, ואינו כעת לפני. ובד"מ ע"ה לא כתב רק מה שנוהגים לעמוד ביוכלו כתחלה, ובמשנת חסידים וכן בס"י הארז"ל ע"ה בדפוס כתב להדיא לעמוד עד סוף הקידוש וישיבים בעת השתי', כן ראיתי בשני דפוסים. ונראה שאין קפידא בזה, דטעמ' דהכל בו ורמ"א ע"כ הוא מצד מה שאמרו חז"ל (מגילה כא, סע"א) קשות מיושב, שע"י ישיבה יש ישוב הדעת וכוונה ביותר, ולזה מי שמבחי' בעצמו שסגנון שלו מצד רגילותו לכבוד השי"ת לעמוד בכל תפלה דמיושב ברכות קר"ש וקר"ש שמחכוין ביותר באמרו שבת השי"ת מעומד אין קפידא עליו כלל בזה. וטוב יותר לו לעמוד בכל הקידוש כשאינו יגע ועיף על רגליו, וכלי עזמא מודים בזה שראוי לעשות בזה כמ"ש בשם האר"י ע"ה.

(57) והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים, ד' גאולות יש כאן, והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי, כנגד ד' גזירות שגזר עליהן פרעה (גזירה א' של עבודת פרך, גזירה ב' להרוג הזכרים ע"י המילדות, גזירה ג' להשליך הבנים לניאור, גזירה ד' שלא לתת תבן, — פי' מהרזו לעיל פ"א, יב), וכנגדו תקנו חכמים ד' כוסות בליל הפסח, לקיים מה שנאמר כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא.

(58) טעם ארבע כוסות . . כשגלו ישראל למצרים נפלו תחת הערלה, ודע כי הערלה ההיא יש לה ארבע קליפות קשות . . וכשהגיע עת הגאולה הוצרך הקב"ה לשבר הקליפות ההם כדי להוציא את ישראל לחירות, וזהו ו' הכה כל בכור ובאלהיהם עשה ה' שפטים, ולפיכך צוה הקב"ה למול את בני' לצאת מתחת הערלה, וכשנבדלו מן הערלה מיד יצאו לחירות . . וכנגד שבירת הארבע קליפות נאמר ד' לשונות של גאולה בפרשת וארא כדי להוציא את ישראל מתחת שעבודם, ונגדם נצטוו לשמות ארבע כוסות ובהסיבה דרך חירות והבן, כי היין המשומר כענביו ה" סבת גאולתן של ישראל ממצרים מתחת הערלה בעלת ד' קליפות הנזכרות במרכבתו של יחזקאל הנביא.

(59) ויספר שר המשקים והנה גפן לפני, אלו ישראל, שנאמר גפן ממצרים תסיע, ובגפן שלשה שריגים, משה ואהרן ומרים. היא כפורחת, הפריחה גאולתן של ישראל. עלתה נצה, הנצה גאולתן של ישראל, הבשילו אשכולות' ענבים, גפן שהפריחה מיד הנצה, ענבים שהנצו מיד בשלו. וכוס פרעה ביד, מכאן קבעו חכמים ד' כוסות של לילי פסח. איר הונא בשם ר' בני' כנגד ד' גאולות שנאמרו במצרים, והוצאתי והצלת

בני' כנגד ד' גאולות שנאמרו במצרים, והוצאתי והצלת

וגאלתי ולקחתי, רבי שמואל בר נחמן אמר כנגד ארבע כוסות שנאמרו כאן, וכוס פרעה בידי וגו', ונתת כוס פרעה וגו', רבי לוי אמר כנגד ד' מלכיות. רבי יהושע בן לוי אמר כנגד ד' כוסות של תרעלה שהקב"ה משקה את עובדי כוכבים.

(60) מניין לארבעה כוסות רבי יוחנן בשם ר' ר' בנייה כנגד ארבע גאולות (ארבע לשונות של גאולה שהזכירו כפרשה כשנתבשרו על גאולת מצרים, פני משה)... רבי יהושע בן לוי אמר כנגד ארבעה כוסות של פרעה (לפי שבאותו חלום של שר המשקים נתבשר יוסף הצדיק על הגאולה כדרש חז"ל מקרא והנה גפן לפני וכו', פני משה)... רבי לוי אמר כנגד ארבעה מלכיות, ורבנן אמרי כנגד ד' כוסות של פורענות שהקב"ה עתיד להשקות את אומות העולם, וכנגדן עתיד הקב"ה להשקות את ישראל ארבעה כוסות של נחמות.

(61) זיל הזהר: הואיל וזווגא קדישא אשתכח בהאי ליליא בכל סטריין וזווגא הוא בארבע קשרין דאינון ד' דרגין ולא מתפרשי דא מן דא כד זווגא דא אשתכח ואנו בחדוותא דלהין אתערנא בגין דהא זכינא בהו דמאן דאחיד בדא זכי בכלא, וע"ז אשתני ליליא דא מכל שאר ליליון ובעינו למעבד שמא בכלא ולמחדי בהאי ליליא בגין דחדוותא הוא לעילא ותתא. ועוד אמר דארבע אליון ארבע גאולות קרינו להו, מ"ט, בגין דהאי דרגא בתראה גואל אתקרי המלאך הגואל, ולא אקרי גואל אלא על ידא דדרגא אחרא עלאה דקיימא עלה ונהיר לה, ודא לא אפיק לה נהורא אלא באליון תרין דרגין (ס"א באינון דרגין) דע"ז אשתכח דארבע אליון ארבע גאולות נהנו. ובס"י שלמה אחרי שהעתיק את ל' הזהר הנ"ל, כתב, וז"ל: והנה מתחלה ביאר רב ייבא (בוהר לפנינו) רב ייסא סבא) סבא ואמר הואיל וזוגא קדישא אשתכח, כלומר מאחר שהלך הקליפה והחומץ, המעוול כלה והלך אז הוויג אשתכח, והוא בארבע קשרי האמונה דהיינו חכמה ובינה ותרין ומלכות והם סוד האצילות כולו כי הם ד' אותיות יהוה כנודע, עוד א"ר ייבא סבא א"כ כי ד' כוסות רומזים לד' גאולות שהם מלכות יסוד נצח הוד כי מלכות נקרא המלאך הגואל ונקראת כן ע"י יסוד שהוא סוד גאולה כמ"ש רז"ל סמיכות גאולה לתפלה ואז אין השכינה בגלות, וכן כתיב אמרו צדיק כי טוב והוא יסוד דכתיב אם יגאלך טוב, והוא בהשפעת נצח והוד שעליו והכל נמשך מסוד הבינה סוד היוכל שהוא החירות, ובענין זה הוא סוד הוויג ת"ת עם מלכות דהיינו ת"ת עם זריעותיו ע"י ברית המעור שהוא יסוד ונצח והוד תרין ביעין דדוכר' כמבואר במקומות אחרים והמלכות היא האשה, הרי לפי זה ד' כוסות נגד ד' גאולות אלו שהם נצח והוד יסוד מלכו, ולפי מ"ש רב ייבא סבא בראשונה ד' כוסות הם ד' אותיות יהוה, וכן הוא בס' המוסר וז"ל כוס ראשון של קידוש כנגד יו"ד שהוא קדש שנאמר שאו ידיכם קדש, כוס ב' שאומרים עליו ההגדה וכן סיפור הניסים נגד אות ה' שמשם נמשכין הניסים והמכות, כוס שלישי של ברכת המזון כנגד אות וא"ו שנקרא שמים שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים

שמשם כח המזון, וכן אמר ואתה תשמע השמים וסלחת, כוס רביעי שאומר עליו שפוך חמתך כנגד ה' אחרונה שבשם שהיא מדת הדין, ואם אמר שלא לשחות חייב מלקות מדברנו ושותה, ודי בזה למבין מדעתו עכ"ל.

(62) לכתחלה אין לנהוג כך שיברך א' לכולם בתוך הסעודה משום שאין בית הבליעה פנוי ואין דעתם לשמוע הברכה מפי המברך, וגם לא יוכלו לענות אחריו אמן שיצאו בברכתו כי אין משיחין בסעודה שמא יקדים מנה ליושט ונמצא בא לידי סכנה, לפיכך אם אומר להם סברי מרנו כלומר תנו דעתכם לברכה לצאת ידי חובתכם כדי שיפנו בית הבליעה ויניחו אכילתם ויתנו דעתם לשמוע הברכה ויענו אמן א' מברך לכולם וכן נוהגין, ומטעם זה נתפשט המנהג בכל מקום שמברכין על היין כגון בקידוש והבדלה, אם א' מברך לכולם לצאת בברכתו אומר סברי מרנו ולא ברשות מרנו כדי שלא לחלוק בברכת היין בין אם מברכין שלא בשעת הסעודה ובין יין הבא להם בתוך הסעודה.

(63) ענין סברי מרנו רבו הטעמים יש אומרים שהטעם על שם דאמרינו בסנהדרין בפרק נגמר הדין היו מוציאו אותו לסקלו והיו משקיין אותו כוס של יין חי בקורטי לבונה כדי שתטרף דעתו עליו, פירוש ולא ירגיש בענין הסקילה... על כן אומר סברי מרנו כלומר היש בדעת מורי ורבותי שזה הכוס לחיים ולא למות לברכה ולא לקללה ולא יהי כאותו שנגמר דינו, והם עונין לחיי לחיים יהי ולא למות, עוד שמעתי טעם אחר ואחרי כמאן דאמר עץ שאכל ממנו אדם הראשון גפן ה' ולפיכך נקנסה עליו מיתה, ולכן הוא אומר סברי מרנו, היש בדעתכם שזה הכוס הוא לחיים ולא למות כאותו של אדם הראשון, והם עונין לחיי לחיים יהי ולא יהי למות, ויש אומרים טעם אחר (כנ"ל בפרש"י אדה"י)... גם יתכן לומר שהוא נוטל רשות מן היושבים אם ישתה תחלה; וכך הוא הפירוש סברי מרנו, כלומר, ברשותכם ובדעתכם רבותי שאברך בורא פרי הגפן ואשתה תחלה, והן עונין לחיי כלומר הן שתה תחלה.

(64) סברי מרנו: סברי ג' יו"ד הויות פשוטים, שהם ה"ח ה"ח הם ר"ס, וב' כוללים של ה"ח וה"ג הרי סב"ר, גם י' סברי כללות ה"ח וה"ג, שהם י' לזכר ולנוקבא. מרנו: מספר רפ"ח ניצוצי, עם בין דפנים כנודע. מרנו ג' שם, ופי' כמו שביארנו בשם של שמע ישראל.

(65) ותתן לנו ה' אלקינו את יום חג המצות הזה את יום טוב מקרא קודש הזה (ע"ל ס"י ת"צ סעיף ג').

(66) זיל חזק יעקב: ומנהגינו לומר את יום חג המצות הזה זמן חירותינו מקרא קודש זכר ליציאת מצרים.

ונפתיג (מ"ז) סת"צ סק"ב כתב: בספרד אומרים ביו"ט חג המצות את יו"ט מקרא קודש כבס"י תפ"ז, ובאשכנז א"א יו"ט מקרא קודש כלל ביו"ט, ומנהגינו שלא לומר יו"ט כלל רק מקרא קודש ביו"ט.

(67) שהחרינו ביסוד שהוא חי, וקיימנו, וכו' סוד נז"ה שהם העימידים המקיימים את האדם, והגיענו לזמן הזה היא מל' סוד הזמנים.

68) נר איהו ה', חמש גוונים נהירין בה ואינו חור
סומך ירוק ואוכס ותכלת.

69) מצה דאתפליג חצי' תחת המפה לאפיקומן
בתר סעודה וחצי' למצה קודם סעודה.

70) זיל הטור: ויקח מצה האמצעית ויבצענה
לשנים ויתן חצי' לאחד מן המסובין לשומרה לאפיקומן,
ונותין אותה תחת המפה זכר למשאותם צורות
בשמלותם.

71) אמר רב שימי בר אשי מצה לפני כא"א מרור
לפני כא"א וחרוסת לפני כא"א, ואין עוקרין את
השולחן אלא לפני מי שאומר הגדה, רב הניא אומר
כולהו נמי לפני מי שאומר הגדה, והלכתא כרב הניא.
למה עוקרין את השולחן, אמרי דבי ר' ינאי כדי שיכירו
תינוקות וישאלו.

72) ומגביה הקערה (פסחים קט"ו ע"ב תוס' ד"ה
למה עוקרין).

[וזיל התוס' שם: למה עוקרין את השולחן: דוקא
שלהן שהן קטנים, אבל שלנו שהן גדולים איכא טורח
גדול בעקירתו נהגו לסלק הקערה לצד אחד דליהוי
כעקירת שולחן].

73) זיל המית: ועל המצה פרוסה שהיתה הא
בצורת ד"ו אומרים הא לחמ"א, ופירושו הא ממש בנקוד
צירי תחת ההא, והא זאת היא סוד המילה שממנה יוצא
הזרע הראוי להוליד שכחו תלוי באות הא. ומפני שחתמה
יוסף במצרים בציווי הא לכם זרע שגור עליהם שימולו
את עצמם גרם לחמ"א שמספרו מזל"א עם הכולל שבו
תלויי הבנים שיהי' עני"א בגלות מצרים, אלא שרחמי
המקום גאלנו משם ברי"ו אותיות דשם ע"ב הידוע שהוא
מספר ה"א לחמ"א עני"א.

(בסידור האריז"ל הוא כני"ל במ"ח, ומנקד תיבת ה"א
בצירי, אבל לא כתב זה בפירוש (כבמ"ח שהוסיף: „הא
ממש בניקוד צירי תחת ההא").

74) יש שאין רוצין לומר הא לחמא משום דאין זה
אותי הלחם ממש שאכלו ישראל, ולכן מביא ראי' דכתיב
בקרא למען יראו את הלחם אשר האכלתי וגו' והרי אין
זה הלחם שאכלו שהרי אותו שאכלו כבר אכליהו אלא
דוגמ' הלחם, ה"נ דוגמת הלחם. ומיהו אין זה ראי' דהתם
לקח צנצנת מן א"כ שייך שפיר לומר זאת הלחם אשר
האכלתי דהא נשתייר מזמן ההוא, אבל הכא אנו אופין
מצות חדשות ואין שייך לומר הא לחמא וכי', לכן האומר
הא לחמא או כהא לחמא לא הפסיד.

75) פיסקא זו נתחברה בלשון תרגום . . הנה לבאר
זאת אקדים שני הקדמות, א' שאף שנכנסו ישראל
לקדושה בחג הפסח עדיין לא נתקשרו לגמרי בקדושה
עד אחר שספרו ימי הספירה שהם כאשה הסופרת ימי
ליבון ואח"כ ה' הזיווג והתקשרות דהיינו קבלת התורה
כמ"ש הזוהר . . הקדמה ב' הוא מ"ש האלהי האר"י ז"ל
כי אונקלס הגר שתירגם נשמתו מצד נוגה שהיא קליפה
המתקרבת להקדושה . . לכך התרגום קרוב ללשון
הקודש . . ומזה יובן כשנגאלו ישראל ויצאו לחירות
למטה ודוגמתו למעלה חירות מהקליפות לא ה' חירות

לגמרי, אם למטה שהרי עדיין היו יראים ממצרים כאשר
באמת רדפו אחריהם עד יום ז' של פסח, ואם החירות של
מעלה עדיין לא ה' נגמר לגמרי עד חג שבועות זמן מתן
תורתנו, נמצא בפסח אף שבחר בנו וירוממנו מכל לשון
לא ה' בעצם עד מתן תורה והיינו אז בסוד התרגום ולא
היתה גאולה רק גוי בקרב גוי מעורבים בלשונות הגוים
עד מתן תורה אז ה' התרוממות מכל לשון ממש דהיינו
נכנסו בסוד לשון קודש, וזהו מ"ש במכילתא כה תאמר
להם בלשון קודש . . ועיקר התורה בא"י ואז לשון
הקודש בעצם בארץ הקדושה ואח"כ כשחטאו וגלו
ונטרדו מלשון הקודש מ"מ לא נדחו לגמרי רק ירדו
לבבל לסוד התרגום . . וכתב הרמב"ם בנוסח ההגדה כי
בזמן בית המקדש לא היו אומרים נוסח פסקא זו של הא
לחמא כו' רק כשגלו . . אח"כ כשרצה לדבר מא"י אמר
בלשון הקודש לשנה הבאה, כי א"י הוא לשון הקודש
כדפי', ואמר בארעא דישאל בלשון תרגום כי זה נתקן
בע' שנה שהיו בכבל, ואף שחזרו לא"י לא ה' לגמרי
לשון הקודש כי לא חזר לאיתנו לתיקונו הראשון כמ"ש
רז"ל ואכבד' חסר ה' כי ה' דבר' חסרו בבית שני, אח"כ
נתוסף זה הבבא השתא עבדי לשנה הבאה בני חורין
שהוא על המקדש שלעתיד נהי' בני חורין משחוררים
לגמרי . . ואמר הדיבור כולו בלשון הקודש כי אז יהי'
עצם לשון הקודש.

76) והנה רחל בתו באה עם הצאן, הטעם באל"ף
ותרגומו אתיא, ורחל באה הטעם למעלה בבית ותרגומו
אתת. הראשון לשון עושה והשני לשון עשתה.

77) ישב ר' ברכי' ודרש, מאי האי דקא אמרינן כל
יומא העולם הבא ולא ידעינן מאי קאמר, העולם הבא
מתרגם עלמא דאתי, מלמד שקודם שנברא העולם עלה
במהשבה לברוא אור גדול להאיר, ונברא אור גדול שאין
כל ברי' יכולה לשלוט בו, צפה הקב"ה שאינו יכולין
לסובלו לקח שביעי' ושם להם במקומו והשאר גזיו
לצדיקים לעתיד לבא, אמר אם יוכו כזה השביעי'
וישמרוהו אתו להם זה לעולם אחרון. והיינו דכתיב
העולם הבא שכבר בא מקודם ששת ימי בראשית.

78) זה שקראו אותו חכמים העולם הבא לא מפני
שאינו מצוי עתה וזה העולם אובד ואח"כ יבוא אותו
עולם, אין הדבר כן, אלא הרי הוא מצוי ועומד שנאמר
אשר צפנת ליראיך פעלת וגו', ולא קראוהו עולם הבא
אלא מפני שאותו החיים באין לו לאדם אחר חיי העולם
הזה שאנו קיימים בו בגוף ונפש.

79) לאחזאה דתמן קבור בגלותא ההוא דאתמר ב"י
ואמרו ל"י מ"ה שמ"י מ"ה, ודא יו"ד ה"א וא"ו ה"א,
ושלימו דילי' כליל שמורים דהיינו ע"ב בחושבן בליל
ב"י נהיר מ"ה דאיהו שמה מפרש בגלותא דאיהו קבורה

(י' כ"ה בזהר שלפנינו, והוא מספר הבהיר ס"י נב
ובהוצאת מרגליות סט א), ובס' הבהיר שם: שביעית
יוכ"ה ברהקאנטי בראשית יד, א) שם נעתק קטע זה מספר
הבהיר, ופירושי' חלק ב' ממנו — אור הגנוז לס'
הבהיר שם.

דשכינתא, וכד ייתי ליל פורקנא דילה אנהיר לה מ"ה דאיהו שמא מפרש, בההוא זמנא בן שואל לאביו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות דכ"י משמים הכיט ה' ראה את כל בני האדם, ואם יתמהמה חכה לו.

(80) שאחרי קושיית מצה — מוסיף: שבכל הלילות אנו אוכלים שאר ירקות הלילה הזה מרור כו'.

(81) ודע כי רמזו בכאן נגד ד' עולמות אבי"ע מלמטה למעלה, ואמר, שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת, נגד עשי' שאין שם זיווג ולכן קראם לילות, ובליל פסח הוא הארה גדולה כי"כ שאפילו שם יש זיווג. . . לכן אמר הלילה הזה ב' פעמים. ואחר כך אמר שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ או מצה, חמץ הרומז בגבורה. . . או מצה מצד חסדים, והוא נגד יצירה, ששם יש זיווג מחמץ, והם ה"ג ג' מהם ממוחקות וב' בלי מחוק, וזהו חמץ: ה"ג, ה' היות, ג' קל, וח' דחמץ רמז לה"ג וג' ממוחקים כג"ל, אחר כך אמר שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות, רמז למה שאנו נהנין משורירי ירקות, שהם הוויג הנעשים ביצירה, ששם מקנן ז"א הנקרא ירוק, ומצדו נקראו הכל ירקות, אבל בלילה הזה אינו כן, כולו מרור, כי אהיה פעם אהיה וד' אותיות והכולל גימטריא מרור, וידוע כי בינה מקנא בכורסיא בכריאה, כי בה רומזין השמות אהיה. עוד אמר, שבכל הלילות אנו אוכלין בין יושבין בין מסובין, בין מצד הדין של אור פניאל, שהוא חשמל בכריאה, בין מסובין מצד הרחמים. . . אבל הלילה הזה כולנו מסובין, מצד האצילות הרמז בשם קס"א, חכמה שבכינה, שהוא אהיה, ושם חירות שבכינה, שהוא אהיה דיודין, עולם חירות.

(82) נשאל רבינו האי וכו' עד שבא ר' אבהו ותיקן שיהיו תוקעין תשרית תשרית תרת"ל לא הוי ישראל יוצאים ידי חקיעת שופר, והשיב כך ה' הדבר מימים קדמונים מנהג בכל ישראל מהם עושים תרועה. . . ומהם עושים. . . שברים, ואלו ואלו יוצאים י"ח. . . וה' הדבר נראה כחלוקה. . . וכשבא ר' אבהו ראה לתקן תקנה שהיו כל ישראל עושים מעשה א' ולא יראה ביניהם דבר שהדיוטות רואים אותו כחלוקה.

(83) מתחיל בגנות, מאי היא, אמר רבא מתחלה עובדי כוכבים היו אבותינו, רב יוסף אמר עבדים היינו לפרעה, והאידיגא עבדינו כתרומיהו.

(84) פליגי בגמרא מאי גנות, אביי אמר מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו, ורבא אמר מתחלה עבדים היינו לפרעה במצרים, רבא סבר כיון שכל ענין היום הוא יציאת מצרים איז לנו להזכיר גנות אחר כי אם אותו עבדות של מצרים, ואביי סבר כיון שבידינו להזכיר גנות ושבח של מצרים להודיע כמה שבחו של מקום כי מאשפות ירים אביו, יש לו להזכיר גנות כי אבותינו היו עובדי עכו"ם, ואין גנות [כע"ז] וגדול הוא מגנות של עבדות, ואעפ"כ קרבנו המקום לעבודתו. ואביי ורבא הלכא כרבא. . . ולפי שהלכה כרבא. . . לכך מחבר הגדה זו תבר תחלה כרבא ואח"כ כאביי.

(85) מציין שם, שבכמה כת"י ודפוסי הש"ס וכו'.

איתא רב אמר כו' ורבא אמר כו' אביי אמר כו' ורבא אמר וכו'.

(86) בגמרא דקט"ז איתא על לשון המשנה ולפי דעתו של בן אביו מלמדו, מתחיל בגנות ומסיים בשבח, מאי בגנות רב אמר מתחלה עובדי ע"ז, ושמואל אמר עבדים היינו, א"ל ר"נ לדרי עבדי כו' פתח ואמר עבדים היינו, משמע דפליגי בנוס' ההגדה, ואי אפשר לומר כן דא"כ הלכה כרב באיסורי והרי ר"נ פתח עבדים היינו, אלא ודאי לכ"ע הנוס' שלנו מקובל ה' אלא שמחולקין בפי המשנה, רב ס"ל דמאמר עבדים היינו הוא דתנו ולפי דעתו של בן אביו מלמדו, דבזה המאמר עד מתחלה מביאר ענין ארבעה בנים וחשובות לכ"א לפי השנתו. . . ואחר שגמר ענין התשובה מתחיל בגנות היינו מתחלה וכו', ושמואל ס"ל דהתשובה הוא קודם שמחולק עבדים היינו, וזהו מתחיל בגנות שהיינו שפלים ועבדים.

(87) עבדים היינו לפרעה במצרים, ר"ל במעי אמו, כשהי' ז"א בסוד קטנות המוחין שלו יונקים משם אלקים, והוא במצרים ר"ל במעי אמו במיצר מ', שהוא בינה, והי' זאת בגלות, כמו הולד שהוא במעי אמו שהוא בצער ובסוהר ובדוחק, כך ה' זיו"ן וישראל (א"מ צ"ל יעקב) היוצא בפנים של ד"א ג"כ ה' בצער ובדוחק ולא היו יכולין לצאת לא זיו"ן ולא ישראל ולא עיבור אבא ואימא, ויוציאנו ה' אלקינו משם, שהוא אור"א, ביד חזקה ובזיוע נטוי, ר"ל בהתלבשות הזרועות של א"א המורים ליד חזקה וזרוע נטוי.

(88) עבדים היינו, אנו בניי הנאחזים בפנים דאריך ששם אותיות אלה מאלקים, לפרעה האוחז בעורף אריך שהוא אחורי מצד הגרון באותיות מ' דאלקים, וזהו במצרים מצ"ר י"ם, כי קודם צאת אור"א ה' מעכב השפע היורד במצר חוט השדרה לז"א שהוא ישראל והי' מחזורי לאחוריו ואנו היינו עבדים אליו, ויוציאנו ה' אלקינו שהם אור"א שיצאו והלבישו הזרועות דא"א, וזה הוא ביד חזקה ובזיוע נטוי"ה כי על ידיהם לא ה' השפע יורד עוד דרך אחוריו שיוכל פרעה לאחוז בו אלא יורדים מלפני הגרון השלשה מוחין דאלקים שמספרם גר"ן ובאים כחב"ד דז"א ולא ה' פרעה יכול לעכבם עוד.

(89) הגה פרעה ה' יונק מעורף א"א דעשי' בשם אלקים שבחיצוניות במקום הבינה שמקומה בגרון נקרא מצרים והי' מונע יציאת מצרים אור"א וזיו"ן התפשטות זרועות, והקביה עשה שנתפשט זרועות א"א ונתלבשו באור"א להוציא זיו"ן מן הגרון ההוא בסוד קול ודיבור והוציאנו לחירות.

(90) וזהו עבדים היינו לפרעה במצרים, פי' אנו בניי דלעילא בחי' המדות דאצילות היינו עבדים לפרעה בשרשו בחינת עורף דא"א שמשם שורש יניקת פרעה הגשמי למטה כג"ל. . . ואז לא נמשך מבחי' הארת פנים דא"א בישראל כמו יאר ה' פניו אליה אלא הם המקבילין יניקה ושפע ע"י בחינת אחוריים דעורף דא"א שמשם שורש יניקת פרעה למעלה וע"כ הוא בגלות לקבל יניקה מפרעה הגשמי למטה ולא עוד אלא שהיו עבדים לפרעה כג"ל. . . וזהו ענין עבדים היינו לפרעה במצרים במצר ים

92) פקודא בתר דא לספר בשבחא דיציאת מצרים דאיהו חיובא על בר נש לאשתעי כהאי שבחא לעלמין.
93) מי שהי עבד ואשה, משמע כאן דאשה פטורה מהלל דטוכות וכן דעצרת, וטעמא משום דמצוה שהזמן גרמא היא. אע"ג דבהלל דלילי פסחים משמע בפרק ערבי פסחים דמחייבי בד' כוסות ומסתמא לא תיקנו ד' כוסות אלא כדי לומר עליהם הלל ואגדה, שאני הלל דפסח דעל הנס בא ואף הן היו באותו הנס, אבל כאן לא על הנס אמור.

94) נעתק להלן בהוספות (והובאו בו גם תוכן דברי הברכי יוסף).

95) וכן בשאר כל מצות הנוהגת בלילה זה אין חילוק בין אנשים לנשים, שאף שהנשים פטורות מכל מ"ע שהזמן גרמא בין של תורה בין של ד"ס, אעפ"כ חייבו אותם חכמים בכל הדברים שתקנו בלילה זה לפי שאף הן היו באותו נס של יציאת מצרים.

96) נדפס באזמיר, תרמ"א. והיות ואין הספר מצוי, העתקנו ס"י זה להלן בהוספות (והובאו בו גם תוכן דברי הבית דוד).

97) נעתק להלן הערה 100.

98) קראה על פה לא יצא וכו'. מנלן, אמר רבא אחאי זכירה זכירה, כתיב הכא והימים האלה נזכרים וכתוב התם כתב זאת זכרון בספר, מה להלן בספר אף כאן בספר. וממאי דהאי זכירה קריאה היא דילמא עיין בעלמא, לא סלקא דעתך (דכתיב) זכור, יכול בלב, כשהוא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמור, הא מה אני מקיים זכור כפה.

99) נעתק להלן בהוספות.

100) הנה מעולם תמהו, על מה לא תיקנו ברכה על סיפור יציאת מצרים בלילה הזה, להיותו מצות עשה והגדת לבנך. ואח"כ מצאתי, שעמדו בזה הקדמונים, היה הרי"ף והרשב"א, הרי"ף תירץ כי במה שאמר בקידוש זכר ליציאת מצרים יצא, והרשב"א תירץ משום שהוא מצוה שאין לה קצבה ידועה ובדיבור אחד סגי. ואף שאני כדאי לפלפל בדבריהם, כ"ש לחלוק עליהם, מ"מ תורה היא וכו'. ולפענ"ד נראה דבלילה זה סיפור מעליא בעינו ולא יצא בדיבור אחד, כמו שכתבו הם ז"ל, דדיבור אחד בכלל זכירה הוא, וזכירה בכל לילה ולילה נצטוונו כדברי ר' אלעזר בן עזריה ומה חידשה התורה בלילה זה יותר אלא ודאי דבלילה זה סיפור מעליא מכל מה שאירע מראש ועד סוף בעינו. דאפילו בנס אחשורוש בעינו סיפור כל מה שאירע מראש ועד סוף נכשחסר דבר אחד לא יצא, כמבואר במס' מגילה, ואם בנס זה אשר לא נצטוונו בזכירתו בכל יום ולילה, מצוין אנתנו לספר ביום שנעשה בו הנס כל המאורעות שהיו לצורך הנס, בניסא דיציאת מצרים אשר גדול ערכו בעינו השית עד שצוה לזכור אותו בכל יום ולילה, אינו דין שנספר ביום שנעשה בו הנס, וכן הלשון דוהגדת לבנך

דחבמה בבינה שהמדות בבחי' עיבור באימא כנ"ל. כידוע דשרש בני ישראל בבחי' ז"א דאצילות וכאשר בחי' המדות דאצילות המה כלולים באור אבא דאצילות כוולד בבטן כ"י אז נקרא מצר ים ואז בחי' פרעה שהוא בחי' עורף מושל על ישראל, והטעם דהנה כאשר ישראל הם בבחי' מוחין דגדלות אזי מקבלים בבחי' פכ"פ מבחי' פנימיות הרצון כמ"ש יאר הוי' פניו אליך כנ"ל באריכות, אבל כאשר ישראל המה בבחי' קטנות כנ"ל אינם מקבלים מבחי' פנים דא"א רק בבחי' אחוריים דהיינו מבחי' עורף . . . שהוא כאשר השפע נמשך דרך אגב כו' . . . וזה ויוציאנו ה' אלקינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה כו', פי' ויוציאנו כמ"ש בצאת ישראל ממצרים ממיצר מ"י דבינה שהוא בחי' מ"ם סתומה כנ"ל והוא בהיות המדות דאצ"י שרש ישראל דלתתא בבחי' עיבור והעלם כאימ' עילאה עז"מ הנ"ל . . . וצריך שיבואו לבחי' גילוי מן ההעלם הזה הנק' בחי' לידה וזהו הנק' יציאת מצרים בכלל והוא מ"ש בצאת ישראל דלעילא בבחי' לידה מן ההעלם לגילוי מבחי' בינה שנק' מצרים דחכמה כנ"ל והיינו ג"כ ויוציאנו ה' אלקינו כו'. אך באיזה כח ה' סיבה לבחי' לידה זו מן המיצר הסתמי הזה, הנה לזה אמר ויוציאנו אנתנו כנ"י דא כ"י ה' אלקינו בחי' אבא ואמא ביד חזקה וזרוע נטויה שהם בחי' כ' ורועות דא"א כנ"ל . . . ובכ"ז ייבן ענין ויוציאנו ה' אלקינו שהו אור"א שמלבישין לזרועות דא"א שנק' יד החזקה וזרוע הנטויה וז"ש ביד חזקה כו', כי הנה מפני שישאל היו בשרשם למעל' בבחי' עיבור דקטנות באימא כנ"ל אם ה' בחי' גילוי אור לאור"א רק מבחי' מזלות דא"א בבחי' דילוג הערך כנ"ל לא ה' באפשרי להיות בחי' לידה כנ"ל שהוא יציא' המדות דאצ"י מן המצר דבינה כמ"ש למעלה בפי' בצאת ישראל ממצרים כו', אך ע"י בחי' הלבשה דאור"א לזרועות דא"א שבחי' ורועות דא"א הם נמשכים בבחי' גילוי וקירוב גמור באור רב ועצ"י לבחי' אור"א אז ה' בכח להיות בחי' לידה דז"א מן המיצר דבינה כו' לפי שע"י בחי' ת"ס' גילוי אור רב הזה דיד החזקה כו' נמצא כח לליד' לצאת מבחי' הקטנות דהדבור כו', וז"ש ויוציאנו ה' כו' ביד חזקה ובזרוע נטויה שהן בחי' חו"ג דא"א דהיינו בחי' ימין מקרב' ושמאל דוחה שכשס"ה ל"ת ורמ"ח מ"ע (עיי' שו"ת בארובה).

91) וענין חכמים ונבונים ויודעים את התורה וכו', מלבד כי לישא דקרא נקט הבו לכם אנשים חכמים ונבונים ויודעים וכו', עוד נראה בעיני כי החכמה תודע או מדברים אשר נלמד מהחוש או מדברים אשר נשכילים אפי' שלא נראם . . . או הדברים אשר נקבלם ע"פ הגבוהא, כנגד הא' אמר חכמים היא חכמה קנו' וכענין שאמרו אין חכם כבעל הנסיון, ועל הב' אמר ונבונים כי היא המבין דבר מתוך דבר וזה מפעל השכל, ועל הג' אמר יודעים את התורה. ויש שגורסים זקנים וכן גריס הרמב"ם ז"ל, ונכון הוא כי זה יקנה דברים מהנסיון שיעור רב.

מורה המשכת הדיבור והסיפור, דהגד מלשון המשכה הוא, כמ"ש האלשיך בפסוק ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי, ע"ז שם בדבריו. ומה שנראה לתת טעם במה שלא תיקנו ברכה, כי ענינו הראות בכל דבר שתיקנו ברכה בגוף המצוה לא תיקנו ברכה על צוותו העשית המצות כי אינו בדיו לתקן ברכה על ברכה, דהא ברכת המזון גם כן מצוה עשה דאורייתא היא ולק תיקנו לברך אקב"ו לברך על המזון, אלא ודאי מטעם שכתבתי כיון שמברכין הש"ת בגוף המצוה, אינו בדיו לתקן ברכה על ברכה ומטעם זה לא תיקנו ג"כ כאן כיון שכבר תיקנו ברכה אגוף הגאולה, והוא ברכת אשר גאלנו, לא תיקנו עוד ברכה אחרת על זה.

(101) נעתק להלן בהוספות.

(102) ואפילו בני לבין עצמו אם אין אחרים חייב להוציא הדברים בפיו כדי שיתעורר לבו בדבר כי בדבור יתעורר הלב.

(103) ושאלת למה אין מברכין על סיפור ההגדה, הרבה דברים צוה הקב"ה לעשות זכר ליצי"מ ואין אנו מברכין עליהם וכו' אלא שצוה הקב"ה לעשות המעשה ומתוך כך אנו זוכרין יצי"מ, ולא דוקא הגדה בפה אלא אם ישאל מפרשין לו, והנה ההגדה לצד שזוכרין יציאת מצרים (ומבואר מדבריו ז"ל דליכא מצוה בסיפור יצי"מ אלא ע"פ שאלת הבן — ר"פ פערלא לרס"ג מ"ע לג).

(104) מצוה להודיע לבנים ואפילו לא שאלו שנאמר והגדת לבנך.

(105) אמירת ההגדה שהיא מ"ע מן התורה אפילו אם לא שאל אותו הבן כלום שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא וגו'.

(106) נעתק להלן בהוספות.

(107) ומה שמוני המצות לא מנאו זכירת יצי"מ בכללי המצות, נ"ל משום דבחירה כתיב למען תזכור את יום צאתך וגו', ולא כתיב בלשון ציווי זכור את יום וגו' אלא הזכירה היא גלגל הדברים הקודמים שבפסוק שם, ולכן אם כי מן התורה היא אינה נכנסת במנין המצות, ויראה לי שזהו הפרש בין ליל פסח לכל הלילות, דלכאורה כיון דגם בלילה חיובא דזכירת יצי"מ א"כ איזה הפרש יש, אבל לפי מ"ש הפרש דשם הוה חיוב עצמי והוא מ"ע גמורה ומנאיה בכל המצות, ועוד הפרשים יש ומבואר במקום אחר (חיובא דיצי"מ דיום הוא כל היום ואם נזכר בבהש"מ מזכירה וחיובא דלילה עד עה"ש עש"א שהאריך בזה).

(108) תניא אמר להם בן זומא לחכמים וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח והלא כבר נאמר הנה ימים באים נאום ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם. אמרו לו, לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה אלא שתהא שעבוד מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפל לו, כיוצא בו אתה אומר לא יקרא שמך עוד

יעקב כי אם ישראל יהי שמך, לא שיעקר יעקב ממקומו (שהרי מצינו שקראו הקב"ה יעקב אחר זאת, רש"י), אלא ישראל עיקר ויעקב טפל וכו'.

(109) ראה, לדוגמא, חוס' ירו' שם, וז"ל: ולא זכיתי, פי' הר"ב לא נצחת, גם בעורך [כתב] ד"מ כו. ובהש"ס תניא אמר להו בן זומא לחכמים (נעתק בקטע שלפניו) ... ולפי פשטי' דקרא דהנה ימים יגו' משמע כבן זומא. בזה נצחם, דאע"ג דמשנו לי' רבנו, שנויא בעלמא היא ולא סמכ' עליה, דשאני קרא דיעקב דהתם הדרי' קרא בפירוש, כנ"ל, ורא' לדברי מו המכילתא שהובא בילקוט פ' בא שלא הביא לדברי חכמים שהשיבו לא שתעקר וכו', ומה הטעם דבחר פשטי' דקרא אזלינו, ועל מ"ש בתיור'ט: ולא זכיתי כו' דאע"ג דמשנו לי' רבנו כו', כי ב.ח.ח.ס. אנושי שט"י שם, וז"ל: והרמז כי דגם כ"ז סובר דלא תעקר יצי"מ שהרי היא מצוה מה"ת ואין נביא רשאי לחדש דבר, אלא עיקר טעמי' משום דכל קאי אימי חיך ובעינו דלהו הא דמי להא, וא"א בשלמא דכל אתי ללילות הוי דומיא דמי חיך דתרווייהו בזה"ז עיקר לימות המשיח טפל, אבל לבנו לא הוי כל דאיידי בטפלה דומיא דימי חיך דמיידי בעיקר בעוה"ז, ותשובה זו נצחת ע"כ. ולפי' מ"ש כ"ז בברייתא וכי מזכירין יצי"מ לימות המשיח, אה"נ שגם הוא ידע שמזכירין בתורת טפלה ולא שאל כך אלא כדי לתפוש את החכמים בדבריהם, דכבר ידע ששיבו לו לא שתעקר יצי"מ וכו'. והנה ממילא תשובתם הוי סיעתא לדבריה, דכיון דימי חיך מיידי בעוה"ז דיצי"מ עיקר א"כ כל גמי צ"ל דמיידי בללות בזה"ז שיצי"מ עיקר דאליכ לא דמי אהדדי כנ"ל.

(110) מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין בבית ביתוס בן זונין בלוד, והיו [עסוקין בהלכות הפסח] כל הלילה עד קרית הגבר, הגביהו מלפניהם ונועדו והלכו [להן] לבית המדרש.

(111) בהא קמיפלגי, מר סבר הלכה כר"ע מחבירו ולא מרבנו, ומר סבר הלכה אפי' מרבנו, ואיבעית אימא דכ"ע הלכה כר"ע מחבירו ולא מרבנו, והכא בהא קמיפלגי מר סבר רבי טרפון רבי הוה ומ"ס חבירו הוה, (ר' טרפון ...) ה' רבו של ר' יוסי הגלילי

ושל ר"ע (תוס' ע"ז מה, א. אע"פ שמזכירין בהגדת פסח קודם ר"ט) אבל בפ' האשה כיבמות וכפ' הכותב בכתובות פד. כ מסתפק (בגמרא) אם הוא רבו או חבירו של ר"ע ופסק שם הרא"ש כר"ע כי הוא חבירו של ר"ט (והלכה כר"ע מחבירו) ... אף על פי שבספרי אמר ר"ע רבי הרשני לומר דבר א', ובס' שנות חיים פ' וזאת הברכה (ר"ח רע"ב) כתבו: בס' כה"ג מגמגם בדבר אי ר"ט רבו של ר"ע או חבירו, מצאתי מפורש בתי"כ פ' ויקרא א"ל ר"ט עקיבא כו' א"ל תרשני לומר מה שלמדנת, הרי שה' תלמיד לר"ט חזא ממה שקראו עקיבא ועוד ממ"ש תרשני.

(112) אפשר להרבות בספור י"מ יותר מזמן החיוב. תדע שהרי ר"א וראב"ע ס"ל מצות אכילת מצה עד

116) וה' כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם, ואמרתם וכן פסח הוא לה' אשר פסח על בני בני ישראל כמצרים כנגפם את מצרים ואת בתיהם הציל. 117) ראה פרש"י עה"פ (בהעלותך יא. טו): ואם ככה את עישה לי, תשש כחו של משה כנקבה כשהראו הקב"ה הפורענות שהוא עתיד להביא עליהם על זאת. 118) העולם מקשים קיצור לא לכתוב רק בעבור זה. ונראה לתרץ שרצה לתרץ תיבת לאמר דמיותר בפסוק, מאחר שאמר והגדת אף על פי שכתבתי לעיל בענין ד' בנים איך שמתורץ מכל מקום כפלים לתושי' והכל אמת. והענין מבעוד יום היינו ערב פסח ה' עסק גדול בקרבן פסח אסיפה גדולה בישראל כתות כתות והרבה עוסקים. וה' הבן תתמי ושואל לאביו מה זה, ומחמת טרדות העוסקים אין פנאי להאב להשיב לבנו על נכון, על כן אמרה תורה והגדת לבנך ביום ההוא, כלומר מבעוד יום כששאלך מה זה תגיד לו שתאמר לו הענין בלילה כשהיו מונחים לפנינו מצה ומרור ואז נה' פנוים מהעוסקים אני אומר לך כל הענינים אף מעניני קרבן פסח.

119) בעבור זה: בעבור שאקיים מצותי כגון פסח מצה ומרור הליל.

120) אמר רב אחא בר יעקב סומא פטור מלומר הגדה, כתיב הכא בעבור זה וכתביהם בנגנו זה, מה להלן פרט לסומא אף כאן פרט לסומין (מדכתיב זה משמע שיכריהו בראיית העין, רשב"ם). איני, והאמר מרימר שאלתינו לרבנן דבי רב יוסף, מאן דאמר אנדא (ההגדה) בי רב יוסף? אמרו: רב יוסף, מ"ד אנדא בי רב ששת? אמרו: רב ששת (רב יוסף ורב ששת מאורי עינים (סומין) היו, רש"י). קסברי רבנן (רב ששת ורב יוסף, רש"י) מצה בזמן הזה דרבנן, מכלל דרב אחא בר יעקב סבר מצה בזמן הזה דאורייתא, והא רב אחא בר יעקב הוא דאמר (בסופא דהאי פירקא דף קכ.). רשב"ם מצה בזמן הזה דרבנן, קסבר כל דחקון רבנן כעין דאורייתא תיקון, לרב ששת ילרב יוסף נמי הא ודאי כל דחקון רבנן כעין דאורייתא תיקון. הכי השתא, כשלמא התם מדהוה ל' למיכתב בנגנו הוא וכתביה בנגנו זה ש"מ פרט לסומין הוא דאמא, אבל הכא אי לאו בעבור זה מאי לכתוב, אלא בעבור מצה ומרור הוא דאמא.

121) מי ששכח לומר ההגדה אין לו תשלומין ביום שנאמר בעבור זה יגו' בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונח' לפניך לשם חובה דהיינו בלילה הראשון אבל מכאן ואילך אכילת מצה היא רשות.

122) והאי עמא דקוב"ה נסב לחולק' באן אתר אשכח ל' — ימצאנו בארץ מדבר ובתיהו יליל ישימין וגו' דכתיב תרח אבי אברהם וגו', ואקח את אביכם את אברהם וגו', ומהכא דבר להו לישראל בכל דרא ודרא ולא אתפרש מיניהו.

חצות. והיינו דתניא במכילתא שלהי פ' בא ר"א מנין א"א שאם היתה חבורה של חכמים או תלמידים שצריכים לעסוק בהלכות הפסח עד חצות, לכך נאמר מה העדות וכו', והוא משום דר"א לטעמי' דאכילת מצה עד חצות כדא' ברכות פרק א', מש"ה מצות ספור י"מ או הלכות הפסח עד חצות, ומכ"מ הרי במעשה שהביא המגיד עסקו גם המה כל הלילה, ואפי' ר"ע דס"ל מצות אכילת מצה כל הלילה, ומש"ה תניא בתוספתא שלהי פסחים חייב אדם לספור י"מ כל הלילה, מכ"מ אין החיוב אלא עד עמוד השחר, והרי עסקו עד שהגיע זמן ק"ש של שחרית שהוא משיראה את חבירו בד' אמות, אלא ודאי משום דר"ע לטעמי' דס"ל ברכות פ"א פעמים שאדם קורא ק"ש לאחר שיעלה עה"פ פ' קודם שיראה א"ח . . . וא"כ ה"ז מרבה ומשובח והיינו שהביא המגיד ראי' מאותו מעשה וסמך ל' הא דאראב"ע לא זכית שתאמר י"מ בלילה כו' ללמדנו ישוב על הא שסיפר י"מ יותר מחצות משום דיש חיוב זכירה מיהת.

114) ראה, לדוגמא, תוס' יו"ט שם (בהמשך להנעתק לעיל הערה 109), וז"ל: ורבי לא סידר במשנה אלא התחלת הויכוח שבין בן זומא לחכמים בבלד, אבל אין נראה לומר שראב"ע לא שמע מאמר וחכמים אומרים, דאיכ אין כאן ניצוח כיון שאין חולק, ועיין לקמן. והרמב"ם מפרשו לשון זכות שלא זכה לדעת הרמז שגרמו בכתוב לחיוב זה וכו', גם בערוך פירש לשון זכות, ומ"מ בפ"א מהלכות ק"ש פסק הרמב"ם כבן זומא. עד שדרשא בן זומא, פ' הר"ב באותו היום שנתמנה כו' וכפירש"י, וז"ל שפ' בן מדאמר בגמ' פ' תפלת השחר (כח) בו ביום שנתמנה וכו' לא היתה הלכה שהיתה תלויה בכית המדרש שלא פירשוהו. וגם מזה ראי' למ"ש לעיל דדברי חכמים נשמעו לראב"ע כיון שכל הלכות התלויות פירשם ראוי שהיו נאמרים כל חלקי הסותר.

ועל מ"ש בתווי"ט, ומ"מ בפ"א מהלכות ק"ש פסק הרמב"ם כבן זומא" כתב בחוס' אנשי שם: כוונתו פשוטה, שהקשה על הרמב"ם כיון דב"ז לא נצח לחכמים הו"ל לפסוק כחכמים. אמנם דעת הצ"ח בהיפך, דלפי' רמב"ם דב"ז לא נצח לחכמים אין ביניהם שום מחלוקת בעיקר הדיון, ורישא דקתני מזכירין יצי"מ בלילות הוא מאמר מוחלט, אלא שראב"ע רצה לעמוד על הדבר מאיזה קרא למדהו ולא זכה לזה עד שדרשה ב"ז מקרא דכל ימי חיך, 'חכמים נחלקו ע"ז דמשם אין ראי' אבל עכ"פ הדיון דין אמת. וא"כ שפיר פסק הר"מ, ומה שהביא שם מקרא דכל ימי חיך לאו משום דסובר כב"ז רק הביא הקרא לראי' שמצוה להזכיר יצי"מ דעיקר מצות סיפור יצי"מ מהך קרא נלמד.

115) ובא בן זומא ואמר, כל ימי חיך לרבות הלילות בעש', וחכמים לא רצו בזה, כי אפילו בליל פסח . . . אין מזכירין יציאת מצרים בלילות.

(123) הני קראי אית לאסתכלא בהו וכי כל ישראל לא הווי ידעי דא וכיש יהושע . . . אלא ודאי סתימא דמלה טיבו סגי עבד קביה בישראל דאתרעי בהו באבהתא ועביד לון רתיכא קדישא עילאה ליקרי ואפיק לון מגו נהרא עילאה יקירא קדישא בוצינא דכל בוציניו בגין דיתעטר בהו, ההיד כה אמר ה' בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם, הנהר, ההוא נהר דאשתמודע ואתידע. מעולם מאי קא בעי הכא, אלא לאחזאה חכמתא מעבר הנהר מעולם, אלא ההוא נהר עולם אקרי ועל דא בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם לאחזאה טיבו וקשוט דעבד קביה לישראל. ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר מאי קא מיירי, אלא אברהם לא אתדבק ב' בההוא נהר כמו יצחק דאתדבק ב' בסטרי' לאתתקפא.

(124) ההוא נהר דאשתמודע, פי' יסוד דאימא. אלא ההוא נהר עולם אקרי, נ"ב יסוד הבינה, עכ"ל. ושיעור הכתוב בעבר הנהר שהוא נקרא מעולם דהיינו יסוד הבינה שם ישבו אבותיכם שהם תגית' וע"ד בעבר הנהר ישבו אבותיכם, נ"ב שסוד העיבור ג' כלילן בג' ואז אין ניכר רק תגית' בבטן האם. כמו יצחק דאתדבק ב' בסטרי' לאתתקפא, נ"ב ודיכתי אברהם בחכמה ויצחק הנחתי דבוק בנהר בינה שהוא קו הגבורה עכ"ל. ור"ל שאברהם שהוא חסד בקו החכמה ולא בקו הבינה. ולכך אמר הוזהר אברהם לא אתדבק ב' בההוא נהר, אבל יצחק הוא דבוק בבינה שהוא קו הגבורה ולכ"א הוזהר כמו יצחק דאתדבק ב' בסטרי' לאתתקפא.

(125) ויש בזה סוד גדול וכבוד אלקים הסתר דבר, כי מה ה' צריך יהושע לומר כה אמר ה' מה שתינוק' דבית רבן יודעים זה. והנני ארמונ' לך ברמז. כתיב ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן ובמקור' שאין הנה' יוצ' נקרא' מעב' הנה' והיו החסד' סתומי' במיצר הגרון, ומעול' הוא בסוד מעול' ועד עולם, והאור ה' יוצא דרך העורף וזהו עבודת אלקים אחרים.

(126) א"ר אלעזר וכי מאז דאית לי עבדא ואפיק לי' לחירו משעבודי, אית לי' לרבנני' לשבכא גרמי' במפקנות' לחירו לעבדי, וכי קביה דאמר לאברהם כי גר יהי' וגו' אית לשבח' גרמי' כמה זמנין אשר הוצאתיך מארץ מצרים. א"ל ר' שמעון הכי הוא ודאי, אבל הכא לא משבח קביה גרמי' דאפיק לון מן גלות', אלא חמשין זמנין אדכיר באוריית' יציאת מצרים לאשתמודע' בדרג' דאפיק לון דאיהו יובל' דאתמר ב' יובל' היא שנת החמשים שנה, ואינון חמשין תרעין דבינה דאתמסרו למשה מסיני בר חד דלא אתמסר לי', ובגיד אדכיר חמשין זמנין באוריית' יציאת מצרים.

(127) נעתק להלן בהוספות.

(128) אשלוף חרבי תשיציון ידי (היינו שמתרגם תורישמו — לשון כליון).

(129) דהוה אמר פרעה רשיעא סנאה ובעל דבכא

ארדוף בתר עמא בני ישראל ונרע יתהון שריין על גיף ימא ומסדרא לקובליהון סדרא קרבא ונקטול בהון קטול רב וסגי . . . וכד תתמלי נפשי מן דם קטוליהון מן בתר כדיון אשלוף חרבי ואשיצי יתהון ביד ימיני.

(130) ובהתרת כל זה נאמר, דדרך של המגיד הוא כך, דה' קשה לו הקרא ומביא מקרא אחר ליישב הקושיא, וה' קשה לו ככאן דכתיב וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט, דמשמע שכל הגירות ה' במתי מעט, ובאמת לא היתה רק הירידה במתי מעט דהא לא מת יעקב עד שראה ששים רבוא יוצאי ירכו, וכך היתה לו לכתוב וירד מצרימה במתי מעט ויגר שם ויהי שם לגוי וגו', לזה מביא קרא (דבשכעים נפש . . . לרוב) שהוא ג"כ קשה מאד, מאי ועתה שמך דמשמע שעכשיו הושמו והא כבר בהיותם במצרים הושמו ואדרבה עכשיו נתמעטו ע"ד חלק חמשים עלו ממצרים כדכתיב וחמשים עלו בפרשת בשלח ע"ש ברש"י, וה' לו לכתוב ושך ה' וגו', וע"כ צ"ל דהנה רש"י בפי' שמות כתב וז"ל ואלה שמות אע"פ שמנאם בחייהם וכי' להודיע חיבתם שנמשלו לכוכבים שמוציאם ומכניסם במספר וכי', וא"כ במצרים לא היו אצלו ית' כולם בכחינת כוכבים להיות נמנין כל אחד ואחד במספר רק השבעים נפש שהיו צדיקים גמורים כמלך שאהב לאחדים ואגבן מתרצה לבני משפחתם שאינו מונה רק האהובים אצלו, עכשיו שקבלו התורה הושמו כולם אצלו ככוכבים להמנות בפרטות לכל אחד ואחד. וזהו שנאמר כאן ג"כ ויגר שם במתי מעט, שבכל הגירות לא ה' חשוב אצלו ית' רק למתי מעט שלא נמנו אצלו בפרטות עד אחר שיצאו וקבלו התורה נמנו כ"א ואחד בפרטות וכ"א נחשב ונמנה אצלו לגוי.

(131) ובאמרו בפרך וימררו את חייהם רמז לנו שהיו מבקשי' להגעיל לנפשם מאכלם ומשתיהם כמה שהיו צריכי' לאכול פתם מטונף כטיט כמו שאמרו בס' הוזהר. ולי אפשר לומר שמגעילי' היו מאכלם במה שבשעת אכילתם של ישראל היו מצוים להם לקנח ולנקות ביביהם. וזה רמז ברית' בני ישראל בפרך ר"ת ביי"ב, וסמך לי' וימררו את חייהם כלו' מה שה' מקיימם חיים, הוא המאכל, ה' להם מר בשביל הריח רע שקדם להם מהביב כאמור.

(132) ויתנו עלינו עבודה קשה כמשי' ויעבידו וגו', העלה המגיד שלא נפרש עבודה קשה שהיא נצרכת לכה רב מכא אנוש הרגילה, אלא מצד שאין יד העובד מסוגל לה, והיא עבודה המסוגלת לנשים והיא נמסרת לאנשים, ולהיפך. וזהו בפרך, היינו פריכת הגוף וכח הסבל קשה בעשייתה, והנה דעת המגיד כרשב"י בסוטה דמפרש גם האי קרא ויעבידו מצרים וגו' בפרך בפריכה, ולא כרי"א דמפרש האי קרא בפה רר, ורק מקרא השני את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך מויד כ"ע דמשמע

בפריכת הגוף.

(133) גזר וצוה לנוגשין שיהיו דוחקין בהן כדי שיהיו עושי הסכום שלהן, ולא יהיו ישנים בבתיהם, והוא חשב למעטן מפרי' ורבי', אמר מתוך שאינו ישינן בבתיהם אינן מולידין.

(134) כי שמו שומרים על הנשים שלא יטבלו, והשיית טלם מהם דרך הנשים, ולא הוצרכו לטבילה, וזה גרם הריבוי.

(135) ומדרש חכמים . . ועברתי בארץ מצרי' . . אני הוא ולא אחר, ופירשו, כי בעבור שהפרשה דבר משה עם ישראל הי' ראוי שיאמר ועבר הי' בארץ מצרי' והכה כל בכור, ולכך ידרשו כי ועברתי אני בעצמי לא ע"י מלאך שלוח מאתו במגפות כענין בדוד ובסנחריב, והייתי כל בכור אני ולא שרף, כלומר כי גם המכה תהי' על ידי הקב"ה לא כמלך שיעשה נקמה בשונאיו לפניו ע"י ספקלטור שלו שהם השרפים שמהם תצא אש שורפת באויביו כענין אליהו בשרי החמשים, ובכל אלפי מצרים אעשה שפטים, ולא ע"י השליח השלוח מאתו ית' לכל המעשי' הנעשי' בארץ, והוא המלאך הגדול הנקרא בעבור כן מטטרון, כי פי' המלה מורה הדרך . . וכן שמעתי כי שליח בלשון יון מטטרון, ודרשו אני הי' אני הוא ולא אחר, שהוא אחד ואין אלקים עמו למחות על ידו. וזהו ענין המדרש הזה.

(136) מעתיק את לשון הרמב"ן הנ"ל, ולאחזי ממשך: ובאור דבריו, כי אילו היתה מכת בכורות על ידי שלוחיו ומשרתיו הגדולים תהי' המכה במדת הדין מתוחה אפילו בישראל מפני שלא היו ראויים להצלה, ועל כן הי' הדין על ידי הקב"ה בעצמו וכבודו, והיא השכינה שהיא כלולה במדת הדין ובמדת רחמים כדי שינצלו ישראל. וזהו לשון החכמים ולא על ידי השליח, כלומר לבדו, אלא הקב"ה בעצמו ובכבודו.

(137) ועברתי בארץ מצרים וגר, ומורה במלת ,ועברתי' שעם היום המערכה העליונה מחייבת שלא יצאו ישראל ממצרים, ובכ"ז חנוכו' ההנהגה ההשגות, ותשדד המערכה ויצאו לחירות, ולכן דרשו חז"ל על הבחינה הראשונה, ענין ההעברה, אני ולא מלאך, לפי שהמכוון בה הוא לשדד כח המערכה כי אי אפשר לה לעמוד כ"א ברצונו הפשוט וביכולתו ית' . . ולפי שהכאת הבכורות לא היתה בדרך טבעי כענין הקדחת השורפת והמגפות המתחדשות בעולם, לכן דרשו ע"ז אני ולא שרף, והוא תואר לחוס הור הממית במחלות בסדר טבעי כפי המערכה . . .

ובמאמר עטרת זקנים אשר חברתי בבחרותי פירשתי ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך באופן אחר, והוא שעשה הקב"ה בלילה הזה שלש פליאות, האחת . . היא להדבק ההשגחה האלקית הפרטית באומה מבלי אמצעי בהיותם במצרים, עם היות טבע הארץ מונע גדול לזה וכמו שאמרו חז"ל שהיתה מצרים מלא גלולים . . ועל

הפלא הזה דרש ועברתי בארץ מצרים על בני ישראל מבלי אמצעי. והפלא השני במכת בכורות, והשלישי במשפט האלהיות . . .

ודרך המקובלים בזה באופן אחר, שהם פירשו לא ע"י מלאך על מלאך הרחמים ממלאכי עליונים המיוחסים על ממשלת המים והרחמים הוא מיכאל, ולא ע"י שרף היא ממדת הדין המיוחס לממשלת האש, וראש הכת הזאת הוא גבריאל, ושליח הוא כולל באויר ובארץ שהם אמצעים בין המים והאש, והוא שר הפנים אשר קרא אותו מטטרון ששמו כשם רבו הכולל כל המעלות והוא הממונה על התחתונים, אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו הוא נקרא כבוד הי' ושמו המפורש, כענין שאמרו זה הוא ובית דינו.

(138) והוא דצריך לכאור' מיעוט בפ"ע, פירוש דבר זה כי הפעל אשר הוא בעולם נחלק לבי' חלקים או שהפעל הוא בדרך הטבע ובמנהגו של עולם, או שהוא שלא בטבע והוא פועל נסיי. ופועל נסיי נחלק לבי' חלקים, האחד או שהוא פועל הויה וע"י אותה הויה נעשה מה שירצה . . או שהוא פועל בהפסד . . והרי לך בענין זה ג' דברים. ויצאת ישראל שלא ע"י הקב"ה אפשר לומר ע"י ג' אלו, או שהי' המלאך מוציא את ישראל ביד חזקה והי' פועל הגאולה, או שהי' מחריב ושורף את מצרים ובשביל כך יצא, או שהי' זה ע"י הטבע דהיינו על ידי מערכת שמים ודבר זה טבעי, וכנגד הראשון אמר לא על ידי מלאך, שפעל היציאה על ידי פועל הויה, ולא ע"י שרף לפעול היציאה על ידי הפסד מצרים, ולא ע"י השליח שהוא טבע מנהגו של עולם שלפעמים אומה אחת שפלה עולה, וזה נקרא שליח, שהטבע הוא שליח של הקב"ה לפעול בעולם הזה כל דבר . . .

אמנם יש בזה עוד דבר נפלא ועמוק. דע כי המלאך הזה הוא מיכאל בגימטריא מלאכ"י ככתוב הנה מלאכי ילך לפניך וכתיב כי אם מיכאל שרכם, ושרף זה הוא גבריאל, ואלו שני המלאכים מיכאל של מים וגבריאל של אש ולפיכך נקרא שרף. והנה המים והאש הם שני הפכים בפעולתן . . ייש פעולות בעולם נמשכות מן מדת המים ויש מן מדת האש, ולא תמצא כח הכולל הכל זולת השם יתברך, כי כל המלאכים זה ממונה על זה וזה ממונה על זה אבל השם יתברך הוא הכל . . נמצא כי מלאך ושרף נבדלים לגמרי מן הבורא הפועל, כי כל אחד פועל רק דבר פרטי. והענין השלישי שהוא המלאך שאינו פרטי ואמנם כחו קטן בפעולה, ולפיכך נקרא שליח, כי שלוחו כמותו בענין הכללות, אבל מפני שהוא שלוחו הוא קטן במדרגה, שהגדול שלוח את הקטן, ואצל החכמים ידוע כי השליח הזה מטטרון שמו בגימטריא שד"י . . וקראו אותו החכמים שד"י קטן . . ולפיכך אמר ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך שלא היתה היציאה בכח חלק האחד ממדת המים, ולא על ידי שרף בכח חלק השני

ההשתלשלות. שמבחי' זו נמשך ע"י השתלשלות עילה ועלול ומתלבש בבחי' מלאך או שרף כו', לא כן ההמשכה שמלמעלה מסדר ההשתלשלות אין המלאך יוכל להיות כלי ושליח לגילוי בחינה זו כו', והוא ענין אני ולא מלאך כו'.

(144) ראה בהנעתק בקטע הבא.

(145) ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך וגו' אי הכי יקרא סגאה הוא למצראי דלא דמי מאן דתפש מלכא למאן דתפש הדיוטא. ועוד אין לך אומה מזוהמת בכל טומאה כמו המצרים. . . וכי לא ה' להקב"ה מלאך או שליח לשגר לעשות נקמה במצרים. . . כ"ש המצרים שהם מזוהמים יותר מכל אומה ואמר אני ולא מלאך, אלא אמר רבי יהודה מכאן למדנו כח גבורתו של הקב"ה ומעלתו שהוא גבוה על הכל, אמר הקב"ה אומה זו של מצרים מזוהמת ומטונפת ואין ראוי לשגר מלאך ולא שרף דבר קדוש בין רשעים ארורים מטונפים אלא אני עושה מה שאין יכול לעשות מלאך ולא שרף ולא שליח, המלאך יכול לעשותו, ולפיכך לא נעשית נקמה זו ע"י מלאך ושליח בשביל קלון המצרים ולהראות גדולתו של מקום שלא רצה שיכנסו ביניהם דבר קדוש, ועל הדרך הזה נאמר אני ולא מלאך, אני יכול לעשותו ולא מלאך.

(146) אני ה' אני הוא ולא אחר הוא ענין נפלא למבין שרמו בכאן על אלהים אחרים שלא היתה ההוצאה על ידי אלהים אחרים. ואמר אני ה', כלומר הוא השם המיוחד שאליו היו מקריבין שעיר הפגיו, ולא אחר שאליו מקריבין השעיר שעלה עליו הגורל לעזאזל שנקרא אלהים אחרים, שברא הש"י זה הכח להוציא לפועל גזירת הדין ולפעול פעולות זרות, ואינם בכלל סדר מציאות העולם כמו המזיקים והשדים אשר אין פעולתם נמשכת לסדר המציאות.

(147) אני ה' אני הוא ולא אחר, הכוונה כי חש הש"י שמא יטעו לומר כמאמר חוקנים שאמר להם אותו האדון, אם הקב"ה שונא הע"ז למה אינה מבטלה? והשיבו לו, אילו לא היו עובדים אלא למה שאין העולם צריכין לו, ה"י מבטלים, אבל הם עובדים גם לשמש ולירח, וכי יאבד עולמו מפני השוטים! אמר להם יבטל השאר ויניח אלו, א"ל כדי שלא יאמרו כי אלו שהניח יש בהם ממש. ובזה יאמר אני ה' אני הוא, שלא יעלה על רוחכם בעשות שפטים באלהי מצרים והניח השאר שיש בהם ממש, לא כן הוא כ"א אני ה' ולא אחר כי אין זולתי.

(148) אני הוא ולא אחר, שלא תאמר אע"פ שהי' שם הקב"ה בעצמו מ"מ לא עשה פועל ההכאה האכזרית כ"א ע"י מלאך אכזרי הוא סטרא אחרא, לכך הודיעך במ"ש אני ה' יתירא כי דוקא הוא בעצמו עשה זאת.

(149) אך להבין מ"ש אני הוא ולא אחר, דמכיון שכבר פירש ולא ע"י מלאך ולא ע"י שרף ולא ע"י שליח, אי"כ מי הוא האחר שיצטרך לומר ע"ז עוד אני

ממדת האש, ולא על ידי השליח בכת שהוא ג"כ כללי אבל כחו בקטנות, כי אם על ידי הקב"ה בעצמו הכולל הכל (המשך הפירוש בענין "אני ה' אני הוא ולא אחר" — נעתק להלן הערה 146).

(139) שלשה ענינים הם: (א) מה שהפלה ה' בין מצרים, שהש"י מתחבר ומתלווה לבניו לבלי יאחזום כחות חיצוניים בעידן ריתחא וילקו גם הם, וזהו ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה. (ב) הכאת האנשים. (ג) הכאת אלהי מצרים. וידוע כי כל מלאך סתם האמור בתורה הוא שר הפנים מטטרון. . . והנה ה' הדעת נוטה לפי כבודו ית' כי על הענין הראשון ה' די שישלח מלאכו הגדול הנודע שהוא מלאכו סתם, והוא יספיק שלא יתדבקו כחות חיצוניים בישראל, ולא שיכנס הש"י בעצמו במקום שמלא גלולים, ועל הדבר השני ישלח שרף שהוא מסוג מלאכי הדין, והדבר השלישי לעשות משפטים באלהי מצרים שהו עביות טומאה יותר מהכל לא ישלח כח קדושה רק יפגיע בהם כח טומאה יותר גדולה, כמ"ש בספר הזהר על נגע הבית שכת הטומאה נכנס ודוחק את הראשון, וזה האחרון נקרא שליח שהוא אחד ממשלחת מלאכי רעים, ע"ד מלאך המות שקוראים אותו חז"ל שליח דברייא. ע"כ בא הכתוב להודיע כי מרוב חיבתו לישראל לא עשה כן, רק ועברתי אני ולא מלאך והכתי אני ולא שרף ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ולא השליח, כ"א הכל בידו יתברך.

(140) לא על ידי מלאך שביצירה, ולא על ידי שרף שבבריאה, ולא על ידי שליח מט"ט סוד שליח של ת"ת הו' כולל לבני' כנודע.

(141) לא ע"י מלאך מיכאל דבריהא, ולא ע"י שרף מט"ט שר הפנים דיצירה, ולא ע"י שליח דעשי', אלא ע"י הקב"ה ככבודו ובעצמו.

(142) שליח זה משה והיינו נגד ג' עולמות שליח בעשי' ומלאך ביצירה ושרף בבריאה ועיקר הגאולה לא ה' ע"י א' מאלו הג' וכלומר שלא שלח א' מהם להוציא אותם, ואפי' משה רבינו ע"ה לא שלחו ולא צוה לו לעשות מאומה כעת הגאולה, רק כל ישראל ביחד עשו מצות ה' בפסח ומצה ומרור.

(143) הנה כתיב ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך ולא שרף כו' שהם בחי' ב"ע, וכן באצ"י עצמה יש בחי' ב"ע שהמלי' נק' עשי' שבאצ"י וחג"ת ובינה הם יצירה ובריאה דאצ"י, וזהו ג"כ פ"י אני ולא מלאך, שהמלי' נק' ג"כ המלאך כו', אלא אני דוקא שהוא ע"י המשכת אור אבא מקור החכמה שהוא אצילות שבאצילות. . . לפי שארץ מצרים ה' מקום טומאה והוצרך דוקא להיות המשכה עליונה שגם חשך לא יחשיך וכחשכה כאורה, והיינו אור אבא ולא אימא כו', והיינו כי מה שנמשך ע"י מלאך או שליח עם היות שהכל ממנו ית' והמלאך הוא רק שליח וכחומר ביד היוצר הוא בידו ית', אך עכ"ז האיר והשפע הנמשך ע"י מלאך ושליח הוא ממקור סדר

ולא אחר. והענין הוא כי הנה באלול ועד יו"ה"כ מזכירין י"ג מדות הרחמים להיות שהם המשכות עלינו. . . והנה שם נאמר וימהר משה ויקוד ארצה וישתחו, כי ארץ אפים ראה אף לרשעים כו', וכדי שלא יהי' ניקה לחיצונים ג"כ זה הי' בקשת משה ונפלינו אני ועמך ביקש שלא תשרה שכינה [בארצה] . . . לפי שהוא ית' כל יכול וכחשכה כאורה כו' גם חשך כו', ומשם הי' ניקת פרעה באחורי העורף מקום גבוה כו' ולכן עבדים היינו לפרעה במצרים כו'. אך בצאתם ממצרים בעבור זה בשעה שיש מצה המשכת מוחין דאבא שמלמטה באתעדלית שהיא עשיית המצוה, הי' אור אבא נמשך לי בפנימית בבחי' ישראל ולא נמשך לחיצונים. וזהו לי ולא לו, אילו הי' שם לא הי' נגאל, ולא כאשר מתחלה שהיינו עבדים לפרעה שהי' לי ניקה מאור אבא מאחוריים כו' וזהו ולא אחר. (150) פסוק כי מלאכיו יצוה לך כי הוא מסוגל מאד . . . וסופו ד' תיבות אלה הם יוה"יך, והוא סוד י"ו פיות שיש לחברו של הקב"ה ובהם הוא מכה וזהו יוה"יך יו"ה"ך, ולכן תקנו להנצל מהם יו" בני אדם שיעלו לס"ת בשבוע, שבע בשבת שחרית שלשה במנחה ושלשה בשני ישלשה בחמישי.

(151) והד' כוסות הללו נקראים כוסות של ברכה, וכיון שאם שתה הכוס ולא אמר עליו דברי הגדה לא יצא. לכן בכדי שלא יהי' בו האף והזעם של מצרים ויהי' כוס של פורעניות לכן יכוין דעתו שאינו אומר הפורעניות על היין שבתוך הכוס, רק על מה ששופך לתוך הכלי שבור סוד האף והזעם, וכיון דעתו וכוונתו שמה שנשאר בכוס הוא יין המשמת, לכן יוסיף יין שיהי' מלא שהוא ג"כ מהעשרה דברים שנאמרו לקדושה וטוהרה היפוך הפורעניות.

(152) ז"ל שבה"ל: לא בא ר' יהודה אלא ליתן הסימן של חשבון המכות שלקו על הים, שר' יוסי הי' אומר חמשים מכות ור' אליעזר אומר מאתים ור' עקיבה אומר מאתים וחמשים, ובין כולם עולים חמש מאות, ועל זה אמר ר' יהודה הסימן דצ"ך עד"ש באח"ב שעולה חמש מאות ואחת, ובגמטרי' לא קפדינן על אחת חסר או יתר, ויש מפרשין אחת יתירה כנגד אצבע אלקים הוא שנאמר במצרים. ולכך נתן הסימן להודיע שבכולן לקו . . . ואח"כ בנימין נר"ו כי לפי שהמכות יש מהן שהיו בהתראה ויש מהן שהיו שלא בהתראה, לפיכך בא ר' יהודה ונתן סימנין הללו לחלק ולהודיע אי זה מהן היו בהתראה ואיזה מהן הי' בלא התראה, לכך הפליג תיבת דצ"ך דצ' בהתראה ו' בלא התראה, וכן עד"ש ע"ד בהתראה ש' בלא התראה, באח"ב כ"א בהתראה ח' בלא התראה ב' אחרונה בהתראה. ועוד כתב טעם אחר דצ"ך שלשתם היו ע"י אהרן . . . עד"ש ערוב דבר לא ע"י זה ולא ע"י זה, שחין ע"י שניהם, באח"ב בא"ת ע"י משה . . . ב' מכת בכורות לא ע"י זה ולא ע"י זה, נמצאת סדר המכות שלשה ע"י הקב"ה שלשה ע"י אהרן שלשה ע"י משה ואחת ע"י שלשתן, שחין קחו לכם מלא חפניכם פיה

כבשן וזרקו משה השמימה, ולפי זה הטעם עולה הסימן דצ"ך ע"י אהרן, עד"ש ערוב דבר בכורות ע"י הקב"ה, שחין היתירה ע"י כולם, אח"ב ע"י משה ארבה חשך ברד, וכיון שברד ובכורות ראש התיבה שלהם כ' אין אנו צריכין לשנות הסימן שהרי הסימן דצ"ך וסימן בא"ח עולה יפה, וכן ע"ד עולה יפה ומפני אות אחת לא נשתנה הסימן.

וז"ל האבןדרהם: לכך חלקו בלשון הזה, לפי שדצ"ך הם מכות הארץ ועד"ש מכות מקריות באח"ב מכות האויר, ושתף מכת בכורות עמהן לפי שאין לו זוג אך התשעה חלק. . . ד"א דצ"ך נעשה ע"י אהרן שהמים והארץ לא לקו ע"י משה, עד"ש ע"י משה, באח"ב ע"י הקב"ה, שארבע מכות אלו אין אדם יכול לעשותן אלא הקב"ה בכבודו. ובירושלמי אומר שכך היו כתובים במטה, וזהו (שמות ד, יז) אשר תעשה בו את האותות, ואמרינו בתנחומא (וארא ט) שהמטה של סנפרינו הי' וכתוב בו דצ"ך עד"ש באח"ב.

(153) אלו הסימנים בגי' אשרי וזהו שניבא פרעה ולא ידע מה ניבא שאמר מי הי' אשרי אשמע בקולי, ר"ל כשיבואו המכות שהם אשרי אז אשמע בקולי. והנה אשר בגי' א"ך בך פשוטה וכתוב אך טוב לישראל שהמכות הי' מכה למצרים ורפא לישראל כמ"ש בקונטרס של האר"י ז"ל.

(154) ומ"ש [ברע"ב] דצ"ך עד"ש באח"ב, שכך הי' נותן בהם רבי יהודה סימנים כמו שהוא בהגדת ליל פסח, ובשנה זו בשבת הגדול פה בקראקא לפ"ק בדרוש שדרשתי בבית הכנסת הקשיתי שאין כתיבות אלו שום משמעות, ולכן ג"ל לקרותן דצ"ך עד"ש באח"ב, ומשמעותן כאילו הקב"ה אימר שמחתך כשאדוש באבחת חרב, שעי"ן ואליף מתחלפין, וכן שתי אותיות בתיבה אחת כמו שמלה שלמה כבש כבש, ועדש על שם פסוק בחבקוק ג' י"א, באף תדוש גוים, ובאח"ב, ע"ש פסוק ביחזקאל כ"א כי אבחת חרב ופירש"י שהתינו אינה יסוד ולא באה אלא לסמיכה.

(155) ר"י הי' נותן סימנים עם שכך דרכו ומנהגו, שאמר בלחם הפנים ג"כ [מנחות צו], ולפי שאין התורה נקנית אלא כסימנים. מ"מ צריך לדעת מה נ"מ בידיעת סדרן של מכות. י"מ טעם הסימנים, דם צפרדע היו ע"י התראה תחלה, כנים בלא התראה, ערוב דבר בהתראה, שחין בלא התראה, ברד ארבה בהתראה, חושך בלא התראה, ונשארה האחרונה יחידית בהתראה וצרפה לאלו מפני שאין להם זוג. והא"בן פירש דצ"ך היו ע"י אהרן במטה, עד"ש ע"י משה שלא במטה, באח"ב ע"י משה במטה, ור"י"א פירש דנקיט להו הכי משום דאות שלישיית של הסימנים, דהיינו כנים שחין חשך, כל א' הי' משמש עם חברו, כשהיו הכנים היו עמו חשך ושחין אלא שהיו כנים עיקר המכה, וכן כולם. תדע שקשורין זה בזה, כשתכתוב זע"ז כנס שחין חשך ותקח אותיות ראשונות מהג' יהי' חשך ושניית שחין ושלישית כנס. ור"ה פירש

בסדר זה היו קורין מביאי ביכורים (לא ידעתי כונתו) ולא כסדר שכתוב בתהלים יא, לפי שכל המחלה אשר גי' הכי הוא (ר"ל עם האותיות) עם כל ה' מכות. ואני ביארתי דצ"ך עדיש באח"כ (עם הג' תיבות) עולה בגי' אלף ד', כמנין אברהם יצחק וישראל עם הכולל (וכן אמרו ז"ל [שיר פט"ז] ש' מכות היו כנגד י' נסים שנעשו לאברהם אבינו) הכיף בחשבון גדול, כי לכן נכתב הכיף פשוטה, גם אלף פלא, כתר עליון, עוד אלף למיד פ"ה גי' אל רם, בכתר, שבו ה' הנס כנוכר, וכן הוא גי' רא"ש עם האותיות ועוד עם הכולל, לפי שנעשו ככה כתר ראש האצילות. בחי' פ"ה דאבות כתב גי' רמז . . . גם לפי דבריו הכי נמא (כלפי ישראל ששמים לאיד ופיד מעבדיהם). דצ"ך שמחתך תנהוג בשתיקה, זהו עד"ש (כמו טובי) דשמע ואדיש, חלפי' בישתא מאה [סנהדרין ז'] גם מלשון עדשה כמשמעו, כעדשה זו שאין לה פה והיא מאכל אבל וכן צ"ל בלילה הזה עתה בגלות שעושין גם סימני אבולות, ואסור לנו למלא שחוק פינו כעה"ז, עד שתגיע עת גאולה שלמה אז ימלא שחוק פינו, אך עתה באח"כ באהבה וחסד תסבול עול גלות ותקיים מצות ה' כתובה עליה, זהו באח"כ, והוא ענין נאה בלי ספק.

(156) נעתק להלן בהוספות.

(157) מצאתי הרבה שנויים ב' מחלוקת ולא באו אלא לפרש.

(158) דו"ל שם: כמה מעלות טובות . . . השלם האלקי רבי עקיבא במאמרו היקר הזה. . .

(159) שכותב שם: כאן ט"ז דינו שהם אר"א שמהם באים המוחין והם ט"ז יסודות שבהם ה' פרצופין דאציל (א"א אר"א ז"ל) וככל יסוד יש חצון ואמצעי ופנימי והשפע בא מכולם, אבל בנוסחא שלו נזכרו רק י"ד דינים.

(160) ואין לך כל אומה כו' שאין אלהיה לוקה עמה

כו' . . . נראה לפרש דקאי אדלעיל דחמה לוקה סימן רע לעובדי כוכבים, לפי שהם מאמינים בשמש כמ"ש וראית את השמש וגו' אשר חלק ה' אלקיך אותם לכל העמים וגו' דהיינו לאלהות שלא מנעו מלסעות אוריהו כמפורש פ' ר"י, וע"כ אם האומה לוקה גם החמה לוקה עמה שנאמר ובכל אלהי מצרים וגו', וע"ז אמר ובזמן שישאל עושין רצונו של מקום אין להם לירא מאותות השמים שלא נתנו להם לאלהות, אבל יש להם לירא מעונותיהם אם אין עושין רצונו של מקום, והיינו עד"ה הגוים שעושין להם צוא השמים לאלהות אל תלמדו לעשות כמעשיהם כי הם יחתו שעובדים אותן ואלהיהו לוקה עמם, ואין ישראל יחתו כי ה' הוא אלקיהם.

(161) שם [במרה] שם לו חק ומשפט חק זה השבת.

(162) תנו רבנן לחם אבירים . . . לחם שנבלע במאחיים וארכעים ושמונה אברים (אינו יוצא מן המעים, רש"י), אלא מה אני מקיים ויתד תהי' לך על אזניך (ויצאת שמה חוץ) דברים שתגרי אומות העולם מוכרין אותן להם, ר"א בן פרטא אומר אף דברים שתגרי אומות

העולם מוכרין להן מן מפיגן.

(163) ז"ל הרשב"י: רבן גמליאל שאמר שלשה דברים אלו אינו רבן גמליאל הזקן שהי' בזמן הבית . . . וזה ה' בן בנו והי' אחר החרבן . . . ובזמן ר"ג זה חרב הבית . . . ובוודאי כי זה רבן גמליאל ראה הבית בבניינו ובימיו היו עושין פסח . . . אבל משנה זו נשנית אחר החרבן, על כן [אמר] פסח שהיו אוכלין אבותינו בזמן שבת המקדש קיים.

ובשמחתך כתב ע"ז: וקשה דנסחת המשנ' פ' ערבי פסחים היא פסח על שום שפסח על בתי אבותינו במצרים ותו לא ואינו נזכר שהיו אבותינו אוכלים בזמן שבת המקדש קיים, וכלשון המשנה כתב המרבי"ם פ"ז דחמץ והמגיד הוא שהרחיב הדברים וא"כ אין צורך לומר דמשנת ערבי פסחים נשנית אחר החרבן.

(164) והנה בכל דור דור וכל יום ויום חייב אדם לראות עצמו כאילו הוא יצא היום ממצרים, והיא יציאת נפש האלקית ממאסר הגוף משכא דחויא ליכלל ביחוד איר א"ס ב"ה ע"י עסק התורה והמצות בכלל, ובפרט בקבלת מלכות שמים בק"ש, שבה מקבל וממשיך עליו יחודו ית' בפירוש באמרו ה' אלקינו ה' אחד . . . והיא בחי' יציאת מצרים ולכן תקנו פ' יציאת מצרים בשעת ק"ש דווקא, אף שהיא מצוה בפני עצמה ולא ממצות ק"ש כדאינא בגמרא ופוסקים אלא מפני שהן דבר אחד ממש, וכן בסוף פ' יציאת מצרים מסיים ג"כ אני ה' אלקיכם והיינו גם כן כמש"ל.

(165) ונוהגין באשכנז כשמגיעין עד לפיכך מגבי' כל אחד כוסו ואוחזו בידו עד סיום ברכת אשר גאלנו, והכי איתא במדרש שוחר טוב כשמגיע לפיכך אוחז כוסו בידו כדי לומר שירה על היין.

(166) וכ"כ אאמור' וצוקללה' ה' מגבי' בידו את הכוס מן השלחן ואמר לפיכך והי' אוחזו בידו עד ונאמר לפניו הללוי ומעמידו, ולברכת כפה"ג ה' נוטלו על ידו ובירך כו'.

(167) קיר מזבחך, סודו מבואר בס' הזהר על הפסוק ויסב פניו אל הקיר היא ש"י עולמות לצדיק (כמספר קי"ר).

(168) קיר דא הוא אדון כל הארץ ודא שכינתא כד"א הנה ארון הברית אדון כל הארץ, קיר כד"א מקרקר קיר ושווע, קרקורא ונהימא דקיר דאיהו אדון כל אחרית בי מקדשא כד"א רחל מבכה על בני' והא אוקימנא ובגין כך יוסב חזקיהו פניו אל הקיר.

ובניצוצי אורות שם: רח"ל מבכה"ה עם האותיות והכולל בגימטריא קי"ר עם האותיות, וז"ש שעתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק ש"י עולמות בגימטריא קי"ר. א"מ הכונה דכל התורה והמצוה ליחדא השכינה שהיא קיר עם דודה כמ"ש ופועל צדק ולכן שכרו ש"י כמספר קי"ר ויש לרמזו כי רחל א"ד עם האותיות גימטריא קי"ר.

(169) תנו רבנן, דברים שבין ב"ש וב"ה בסעודה כ"ש אומרים מכרך על היום ואח"כ מכרך על היין . . .

טעם רק מאמין האמת כאמונה הטהורה, ונמשך בחי' זו בנשמה ע"י מצות אכילת מצה, והוא ע"ז שנו' לעיל ממשל השלחם מחי' את האדם והוא ע"ז מ"ש רז"ל שאין התינוק יודע לקרות אבא עד שיטעום כו'. דהנה ידיעת התינוק להיות קורא אבא שנמשך ונתחדש בו ע"י טעם טעם לחם, אין ידיעה זו אצלו בבחי' הבנה וטעם ודעת גמור, שהרי אינו יודע איך הוא אביו ולמה צריך לאהוב אותו ועכ"ז הוא קורא אביו, ונמצא זו הקריאה הוא ההתקשרות שלו באביו שלא ע"י טעם ודעת המושג אצלו כיא בבחי' הכרה בלבד, והיא בחי' קטנות מאד למטה מן הטעם ודעת, ומ"מ ההתקשרות ההוא חזק מאד עד שנפשו קשורה מאד בנפש אביו, והיינו מפני שהדעת ההוא שנתחדש בחינוק ע"י טעם לחם שרשו משרש הלחם שהוא מעולם התהו שהוא בחי' שלמעלה מהדעת המושג כנ"ל למעלה מהחכמה כו', ולכן נמשך בבחי' שלמטה מהדעת המושג כו' וע"כ ההתקשרות חזק מאד, וכמ"כ בענין אכילת מצה דמצה שנק' בזהר מיכלאל דמהימנותא שהאמונה הוא ההכרה והדעת וההתקשרות בהקב"ה, וכל ישראל מאמינים שהוא לכדו הוא כמו שהי' קודם שנברא העולם ממש כדכתיב אני הו"י לא שניתי כו' . . והמשכה זו הוא מבחי' דעת עליו, כי איס' ב"ה הוא למעלה מהחכמה כו' ולכן נמשך ומתלבש בבחי' אמונה. ולכך המצה היא מיכלאל דמהימנותא שהרי הלחם שרשו מבחי' זו כנ"ל מענין ידיעת התינוק להיות קורא אבא ע"י הלחם כו', אלא שזהו בהשכלת ענין עוה"ז שנמשך מהלחם גשמי הנמשך מארץ הגשמיות, אמנם בלחם דמזה בפסח נמשך ומתלבש הכח מבחי' ארץ עליונה שממנה יצא לחם הממשיך בחי' זו באלקות ממש שיוצא לקרות את אביו שבשמים כו' בהתקשרות חזקה עד מצינו הנפש כו' אף שאינו משיג בשכל והשגה ממש, וזהו בחי' ביטול, ומה נמשך ג"כ בחי' בטל רצונך ובחי' שפלות ונפשי כעפר לכל תהי' שזהו כח בחי' ארץ שממנה יצא לחם . . הנ"ל.

(177) הנה בברכו' ל"ט ב' הי"מ בפסח מניח פרוסה בתוך שלמה יבוצע, ויש שלשה פירושים, א' הרא"ש פסחים ק"ו א' דעל השלימה המוציא דבני' לחם משנה עם השלישית ועל הפרוסה אכילת מצה כדרכו של עני, ולפ"ז צריך שלשה מצות, ושיטה הב' בהגמ"י בשם סמ"ג דהמוציא על הפרוסה כעני, ואין לעשות מצות חבילות חבילות ואין ראוי לברך ב' ברכות על הפרוסה, מברך אכילת מצה על השלימה . . שטה הג' יראה שהוא שיטת הרי"ף ז"ל בע"פ דעל הפרוסה מברך ב' ברכות המוציא ואכילת מצה, וכ"כ הרי"ן שם וע' תוס' פסחים שם ד"ה מה, ולפ"ז מ"ש הרי"ף בפסח בצע על חזא ופרוסה ה"פ, מניח פרוסה על השלימה כדאמר בברכות ה"מ בפסח שמניח פרוסה תוך השלימה היינו מונחת על השלימה, היינו תורף, ע' ב"י, כדי שיהי' נראה דבוצע על השלימה,

וב"ה אומרים מברך על היין ואח"כ מברך על היום . . ברכת היין תדירה וברכת היום אינה תדירה, תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם, והלכה כדברי ב"ה.

(170) וכבר נתבאר בס' רמ"ב שהכבוד והעונג [איוז עונג זה שאמרו חכמים שחייב אדם לאכול בכל י"ט ב' סעודות . . ועיקר הסעודה הוא הלחם אשר הוא אוכל, לפיכך צריך להזהר שיאכל בכל סעודה פת יותר מכביצה מעט — לעיל ס"ג-ד] הן מצות מדיס ומפורשין ע"י הנביאים.

(171) טה"ז, וצ"ל: הטי"ז. וז"ל: כשם שמצוה לכבד שבת ולענגה, כך כל ימים טובים שנאמר לקדוש ה' מכוון, וכל ימים טובים נאמר בהן מקרא קדש, וכבר בארנו הכינוי והענין בהלכות שבת.

(172) אבל הענג והשמחה ביו"ט במאכל ומשתה הוא מן התורה, כמו שית' בס' תקכ"ט.

(173) נראה לרבינו יהודה דחייב אדם לאכול פת ביו"ט משום שמחה, משום חלקהו חציו לאכילה ועיקר אכילה הוא לחם.

(174) דחייב לאכול פת ביו"ט משום שמחה כו' (ל' הרא"ש). והא דאמרין אין שמחה אלא בבשר, כלומר דבבשר הוי שמחה, אבל ודאי דפת בעי בהדי' כדמסיק דעיקר אכילה הוא לחם, ובהכי לא קשיא דבר"פ דלעיל (דף ל"ה סוף ע"ב), וכן בפרק הרווא (דף פ"ז ע"א) [ס' ט"ן] לחד שניא אין הפת משמח, אלא כדאמרן דעיקר שמחה בבשר אבל עם הפת.

(175) ז"ל בנח"ב קפ"ג ב' בפסח נפקו ישראל מנהמא דאתקרי חמץ השתא [בחג השבועות] דזכו ישראל לנהמא עילאה יתיר — לא יאות הוה לאתבטל חמץ ולא אתחזיא כלל ואמאי קרבנא דא [שתי הלחם] חמץ הוה . . אלא [משל למה הדבר דומה] למלכא דהוה ל"י בר' יחידאי וחלש, יומא חד הוה תאיב למיכל, אמרי ייכול ברי' דמלכא אסוותא (ס"א מיכלאל דאסוותא) דא ועד דייכול ל"י לא ישתבח מיכלאל ומוזנא אחרא כביתא, עבדו הכי, כיון דאכל ההוא אסוותא אמר מכאן ולהלאה ייכול כל מה דאיהו תאיב ולא יכיל לנוקא ל"י, כך כד נפקו ישראל ממצרים לא הוו ידעי עקרא ורזא דמהימנותא, אמר קב"ה יטעמון ישראל אסוותא ועד דייכלון אסוותא דא לא אתחזי להון מיכלאל אחרא, כיון דאכלו מצה דאיהו אסוותא למיעל ולמנדע ברזא דמהימנותא, אמר קב"ה מכאן ולהלאה אתחזי לון חמץ וייכלון ל"י דהא לא יכיל לנוקא לון.

וז"ל בנח"ב מא' א: פקודא דא לאכול מצה בפסח כנין דאיהו דוכרנא לדרי דרין על רזא דמהימנותא, והא אוקמה דישאל נפקו בההוא זמנא מרזא דטעון אחרן ועאלו ברזא דמהימנותא.

(176) נק' המצה בזהר מיכלאל דמהימנותא שהאמונה הוא ג"כ בחי' ביטול שמבטל שכלו ואינו מבקש

אבר מ"מ ב' ברכות קאי על הפרוסה להריף זיל, ולריף והגמ"י א"צ כ"א שתי מצות חדא שלימה וא' פרוסה ולדידן שלש מצות ב' שלימות לחם משנה ופרוסה באמצע מספיקא אי המוציא עלי' או אכילת מצה ויעשה כמיש באות א', בשעת המוציא יאחז שלשתן בידו ואח"כ ישבט השלישית תחתונה מידו ויברך אכילת מצה על שתיהן פרוסה ועליונה מספק.

(178) זיל תרינינו: מכאן אתה למד שהמברך אחר שעשה מברך על העשי'... יכר הוא מברך על ביעור חמין בין שבדק לעצמו בין שבדק לאחרים. שמעשה שגמר בלבו לבטל נעשית מצות הביעור קודם שיבדוק כו'. והשיג עליי המאמר, וז"ל: ויין כך וכך קשיא לי על אכילת מצה ועל אכילת מרור כו'. וע"ז כותב החת"ם סו"ת: יאני אמר הנני משיב על ראשון ראשון אחת לאחת למצוא חשבון... ומעתה מה שכתב כאן לפי כללו המקובל לו וז"ל עשה המצוה לו ולאחרים כאחד אם ה' מצוה שאינה חובה מברך על העשי' עכ"ל... ומה יתבאר מצה ומרור שעיקר מצוה מן המובחר לאכול הפסח על מצות ומרורים, כדכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו. ונאכל על השוכע ובחבורה כדכתיב איש לפי אכלו תכוסו על השה, וכ"כ ר"מ ז"ל פ"ח דה' קרבן פסח. וכבר כתבתי מלשונו של המוציא אחרים מברך בעל ואע"פ שגם הוא מוציא עצמו לכר הם התקינו כן לגלוי טעמא ופרסומי מילתא שמצותה בריבים עד שתהי' הברכה במברך עיקרה להוציא אחרים.

(179) והנה לפי צ"ל דגבי מצה כ' הפוסקים שלא ליתן מלח בפסח בפסח כמיש בטושע סי' תנ"ה. ולכאורה אינו מובן לפמשנית למעלה שורש ענין המלח מדוע יהי' שבמצה לא יהי' מלח וכמיש בגמרא פ"ח דשבת דע"ט ע"א מצה כמשמעו דלא מליח כו'. ובטו"כ סי' תנ"ה כתב לפי כי המלח הוא שורש הדיון כו', ואין זה מספיק דאדרבה הוא מיתוק הדינים כנ"ל. אך הענין מבואר בת"ז תקון ס"ט דק"ח ע"א לחם עוני בלא מלחא כו' בגין דאיהו מצה פרוסה כו' עד דתהא שלימה לא צריך לקרבא עליה מלח... וע"כ בענין חיוב אכילת מצה שהוא תחלת העבודה צ"ל לחם עוני דוקא שהוא בחי' אמונה ואתכפ"א בלי שום טעם ודעת. וע"כ אין ליתן בה מלח. שהמלח הוא נותן טעם להיות בחי' טעם ודעת שהוא גילוי פנימיות התורה כו', וראשית העבודה צ"ל בבחי' לחם עוני דוקא.

(180) ור"א בן צדיק אומר חרוסת מצוה לדעתו שחייב אדם לברך אקב"ו על אכילת חרוסת, ואינה הלכה. (181) זיל תרינינו: החרושת מצוה מד"ס וזכר לטיט וכו'. וע"ז כתב הלוח"ם: כאן פסק כו' אליעזר ב"ר צדוק (פסחים) וכדכתב הרב המגיד, ובפירוש המשנה כתב בהפך ואמר שם דלדברי ר"א בר צדוק צריך לומר אשר קדשנו במצותיו וציונו על אכילת חרוסת ואין הלכה

כמותו, ונראה שחזר כאן ממה שכתב. (182) א"ל רבה בר רב חנין לאב"י אימא מרור חד יחד מינא הוא מהנך ירקות כו', רש"י, מרורים כתיב. יאימא תרי, דמיא דמצה מה מצה מינוי הרבה אה מרור מינוי הרבה.

(183) ז"ל על מצות ומרורים יאכלוהו, אין לך דבר חוץ מגופו [של ק"פ] מעכבו אלא מצות ומרורים בלבד יכר ישמעאל דר' ישמעאל אמר כלל ופרט הכל בכלל יכיל והו' כל הדברים מעכבין אותו ת"ל על מצות ומרורים יאכלוהו אין לך דבר חוץ מגופו מעכבו אלא מצות ומרורים בלבד.

(184) ר"ג ה"י אומר כל שלא אמר ג' דברים אלו בפסח לא יצא י"ח, פסח מצה ומרורים.

(185) אם כרד אדם כזית מצה וכזית מרור ולעסן יחד יאכלו בזמן הזה לא יצא י"ח, שהמרור שהוא מד"ס מבטל את טעם המצה שהיא מן התורה. אבל בזמן שביט המקדש קיים שהמרור הוא ג"כ מן התורה, יצא ידי חובת מצה וי"ח מרור, לפי שמצות של תורה אינן מבטלות זו את זו ששקולין הן כאחת שכולן קיום מצותיו של הקב"ה הן ולא עוד אלא שלפי דעת הלל הזקן אין אדם יוצא י"ח מן התורה אלא כורר כזית פסח וכזית מרור וכזית מצה ואכלו ביחד, לקיים מה שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו.

(סעיף יז) ואף בזמן הזה שמרור אינו אלא מדברי סופרים ומצה הוא מן התורה, ואם כרכו ביחד ואכלו אינו יוצא י"ח אף לפי דעת הלל, וא"כ חייב הוא לאכול כזית מצה בלבדה בלא מרור כדי לצאת י"ח מצה מן התורה, מ"מ אינו יוצא י"ח מרור לפי דעת הלל אלא נטל עוד כזית מצה וכורכו עם כזית מרור ואכלו ביחד, שהרי מרור בזמן הזה תקנוהו חכמים וזכר למקדש שהי' אז חייבו מן התורה, ובזמן שביט המקדש קיים אינו יוצא ידי חובת מרור מן התורה לפי דעת הלל אלא כורכו עם המצה, לפיכך גם עכשיו צריך לכורכו עם מצה.

(סעיף יח) ולפי שחולקין עליו חבריו על הלל ואומרים שא"צ לכורכם כלל, לא מן התורה בזמן שביט המקדש קיים ולא מד"ס בזמן הזה, ולפי דבריהם אם אוכל בתחלה כזית מצה בלבדה ואח"כ אוכל כזית מרור בכריכה עם כזית מצה לא יצא ידי חובת מרור לפי שכזית מצה שבכריכה היא רשות ואין בה שום מצוה לפי דבריהם, והרי הוא מבטל את טעם המרור שבכריכה כשלועסו יחד, אבל לפי דעת הלל שהמצה שבכריכה היא חובה מד"ס אינה מבטלת את טעם המרור שהוא ג"כ חובה מד"ס והן זה כזה ואינן מבטלין זה את זה, וכיון שלא נפסקה הלכה לא כהלל ולא כחבריו לפיכך, לצאת ידי שניהם צריך אדם שיאכל כזית מצה בלבד בלא מרור ויברך על אכילת מצה, שבכזית זה הוא יוצא י"ח מן התורה אף לפי דעת הלל, ואח"כ צריך שיאכל כזית מרור

בלבד בלא מצה ויכרך על אכילת מרור, שבכוות זה הוא יוצא ירח מרור לפי דברי חבריו, ואח"כ יכרוך כוית מצה וכוית מרור ויאכלו ביחד זכר למקדש כהלל, ולא יכרך על כריכה זו לא ברכת המצה ולא ברכת המרור שמא הלכה כחבריו ואין בכריכה זו שום מצוה.

(186) זיל הרמב"ם: ואחר כך כורך מצה ומרור כאחת ומטבל בחרוסת ומכרך . . ואוכלו. ואם אכל מצה בפני עצמה ומרור בפני עצמו מכרך על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו. ועי' כתב הלח"ח: קשה כיון דהיא חשש לדהלל ודחכמים, איך כתב בזמן שביהמ"ק קיים רצה עושה זה ואם רצה עושה זה, ה"ל לומר דליעבד לתרווייהו מספיקא כמו בזמן הזה, והתימא הוה הוא גדיל יותר על דברי ה"ה ז"ל שכתב ובגמרא חששו לדברי הלל וכו'. ולזה כתב רבינו וכו', דא"כ ה"ל לומר דיעשה שניהם כדפרישת. עוד יש להקשות על דברי רבינו ז"ל דכיון דהוא רוצה לצאת מידי ספיקא דהלל הא הלל משמע בגמ' (דף קט"ו) דה"ל כורך הפסח והמצה והמרור יחד . . וא"כ הך וכורך מצה ומרור ה"ל לכותבו אחר אכילת חתניגה, והל"ל שם וכורך פסח מצה ומרור וכורך וכו'. ונ"ל שזהו מה שהשיגו הראב"ד ז"ל באומרו ומ"מ לא דייק זה הסדר, כלומר הוא רצה לצאת ידי הלל ולא דייק, שה"ל לומר זה וכורך יחד עם הפסח אחר אכילת הזבח וכמו שזכרת. והיה ז"ל כתב שלא נתבאר טעם הראב"ד. ול"נ שטעמו הוא זה.

(187) הא דלא מיתא קרא דפ' בא ואכלו את הבשר גי' ימצית על מרורים יאכלוהו, דמשם לא מיכח אלא על פסח ומרור ביחד, אבל מצה לא שמעינן מינה, ומקרא זה משמע שפיר על שלשתו וגלי לן בפ"ש וה"ה לראשון. עיי' לעיל צ"ו ובתוס' שם. וטעם שיניי הלשונית נ"ל דבפ"ר אח' מי שאינו עושה פסח מ"מ חייב במצה כמו בזה"ל לרבא בסוף מביילתין . . להכי כתיב ואכלו את הבשר וגו' ומצות, יפ"י דיאכלו הבשר וגם יאכלו מצות, דואכלו שב על תרווייהו . . אבל מרור אינו חיובה אלא לפסח, וכדחזינו דבזה"ל אינו אלא מדרבנן . . לכן כתיב על מרורים יאכלוהו פירוש לפסח, אבל מרור בפ"ע אין בו חיובה כלל. אולם בפ"ש דגם מצה בפ"ע אין מצוה כלל רק שחייבם ר"ל דמצה ומרור באים בגלל פסח. על כן כתוב שם על מצות ומרורים יאכלוהו וזה למדתי מדברי רמב"ן פ' בא.

(188) זיל הגמ': אמרו עליו על הלל שה"ל כורכן בבית אחת ואוכלן שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו. וברע"ב שם: יאכלוהו: כל אחד בפני עצמו מדלא כתיב יאכלי (איתו —) ואנא ידענא דאפסח קאי דכתיב לעיל ואכלי את הבשר, (ובהגהות מהרב"ש רנשבורג שם:) תלמיד לימר על מצות ומרורים יאכלוהו. נמחקו תיבות על מצות ומרורים ונ"ב [מצות על מרורים] כצ"ל להרשב"ם בדי"ה יאכלוהו והבן ודו"ק.

(189) גי'ה [גלילת ידו הקדושה] ואת כל אשר בה ראיתי ירחימי ובאתי בקצרה לאמר עם הספר אודת איסור בישול מצה שנחפרה. באמת כי גם שאינו איסור גמיר יבירי דדינא מ"מ המחמיר תע"כ. ואינו מן המתמיהו לאמר כי היא חומרא בלא טעם אלא טעמא רבא איכא במלתא ליוזר מחשש איסור דאורייתא לפ"ד סמ"ק וירי' הוכחו ב"י ס"י תס"א וכן פסק הפר"ח שם (ס"ב) בקמח שנקלה דחיישינו שמא לא בשול שפיר. והנה ענינו ראוי בהרבה מצות שיש עליהם מעט קמח אחר אפי"ה י"ה בא מחמת שהיתה עיסה קשה ולא נילושה יפה יפה. ומ"ש בט"ז (סוף) ס"י תנ"ט דבדיעבד שרי היינו המצית לחידיהו אבל לשום במרק מסתפק המ"א סס"י תס"ג אפי' בדיעבד. ואף דמסיק להחמיר משום הפסקת המצה כיון הקמח והאיר יהבא לא שייך היט בקמח שע"ג המצה. היינו לפ"ד רש"י והרמב"ם שם במ"א אבל לפ"ד הפר"ח שפסק בסמ"ק וירי' בקמח שע"ג המצה נמי איכא למוחש אפי' בדיעבד, ואף שהפר"ח ס"ל לחלק בין קמח הרבה למעט שע"פ העוגה וחולק על הרשד"ם דלא ס"ל חילוק זה, פשיטא שהמחמיר בהרשד"ם תע"כ דהא גם המ"א לא ס"ל חילוק זה דלא נסתפק אלא בדיעבד אבל לכתחלה מודה דאסור אפילו בקמח מעט שבמצה ליתו במרק לפ"ד סמ"ק וירי', ומ"ש המ"א סס"י תנ"ט ועוד דהא נקלה כו'. היא לפ"ד רש"י והרמב"ם, יאף שבין להמ"א ובין להפר"ח יש להקל, מ"מ כיון שהקולות הן מ"ב טעמים חלוקים אינו מצטרפין בדאורייתא כמ"ש הש"ר ס"י רמ"ב יכ"ש בפסח, ואף דהמ"א והפר"ח מיידי בקמח ממש שמעריכים בידים מ"מ כיון שענינו ראוי מצות הרבה שמצוי בהם קמח מעט נראה לעיון אחר האפי"ה א"א להכחיש החוש, ומה שלא הזכירו זה הפוסקים היינו משים שזה אינו מצוי כלל אלא בעיסה קשה שלא נילושה יפה ובדירות הראשונים היו שיהיו הרבה בלישה וגלגול עד שה"ל נילוש יפה עד שמקורב זה עשרים שנה או יותר נתפשטה והירות זו בישראל קדושים למהר מאד מאד בלישה ואין לשון יפה ולכן נמצא קמח מעט במצות של עיסה קשה כנראה בחוש למדקדקים באמת. והנה משהו קמח בעיון שע"פ המצה למעלה שמתחמץ במרק כשמפריים את המצה לתוך המרק כנהוג בשבת יש בזה חשש איסור דאורייתא כי אין כאן תערובות כלל, אבל במצה טחונה שעושים ממנה עגולים יש לדון בזה דין תערובות ותלוי באשלי רכרבי מחלוקת הפוסקים ביו"ד ס"י ק"ד גבי תערובת יבש בלח ע"ש בפר"ח. ומגודל טרדתו לא אוכל להאריך בזה. ומ"מ אין למחות בהמון עם המקילים כיון שיש להם על מה שיסמכו והעיקר ע"ד רש"י והרמב"ם. אבל לפמ"ש האריז"ל להחמיר כל החומרות בפסח פשיטא שיש להחמיר בהרשד"ם שבפר"ח, ומ"מ ב"ט האחרון המקל משום שמחת י"ט לא הפסיד, ובמי פירות פשיטא דאין

להחמיר כלל כל הפסח.

(191) יש אנשי מעשה שמחמירין על עצמם ואין אוכלים שום מצה שרייה או מבושלת במים שחוששין שמא נשאר בה מעט קמח שלא נילוש ויתחמץ עכשיו ע"י השרי או הבישול כדלקמן סי' תס"ג שכתב המג"א דלא מהני בזה מה שנקלה באור דהמצה מפסקת בין האור ובין הקמח. ואמנם לעיל סי' תנ"ט סי"ק י"ז משמע דלא ברירה ליה שהרי שם כתב שהקמח נקלה באור ומכל מקום גם שם כתב לענין אם הוסיף קמח ישמור המצות שלא יתנם תוך דבר לח, ועיי' שם שכתב בשם מהרי"ו דמשמע דס"ל שאין העיסה נאפה יפה מפני הפסקת הקמח ועיי' לקמן סי' ת"ס, ולפי זה אם היינו חוששין שמא הקמח לא נילוש יפה היה החשש במצה עצמה. אך לפי מ"ש לקמן סי' י"א בשם המג"א וחק יעקב דבזרעונים בדריעבד שרי, אם כן פשיטא דקמח לזרעונים דמי. ועכ"פ נראה דאף המחמיר מהאי טעמא איצ' להחמיר שלא לטבל מצה אפרי' במים או במשקה אם נותן מיד לתוך מים דפשיטא דאין בזה שיעור להחמיר כלל וכן מובאר מדברי מג"א לקמן סי' תס"ז ע"ש, ומכ"ש לטבל בתוך יין שהוא מי פירות. עיי' לקמן סי' תס"ב לענין יין צמוקים ועיי' שם לענין מי דבש שמסתפק המג"א אם דינו כמי פירות.

(191) ז"ל: ואח"כ כירך מצה ומרור כאתה... ואיכלו. ואחר כך נמשך בסעודה ואוכל כל מה שהוא רוצה לאכול ושותה כל מה שהוא רוצה לשתות ובאחרונה אוכל מבשר הפסח אפילו כזית ואינו טועם אחריו כלל, ובזמן הזה אוכל כזית מצה ואינו טועם אחריה כלום.

(192) בסור שם כתב: ולאחר גמר כל הסעודה אוכלין ממצה השמורה תחת המפה באחרונה זכר לפסח הנאכל על השובע... וי"א שצריך לכרכו במרור ולטבלו בחרוסת ולאכול אחריו כזית מצה לבדה. וא"א הרא"ש ז"ל כתב שא"צ אלא כזית אחד לבדו. ועיי' כתב הרי"ף: ומ"ש וי"א שצריך לכרכו במרור וכו', כן נראה מ"ש הרא"ש (נעתק להלן ב"דרישה")... ומשי"ה כתב רבינו ד"א שצריך לכרכו במרור ולטבלו בחרוסת היינו זכר למקדש כהלל ולאכול אחריו כזית מצה לבדה היינו זכר למקדש כרבנן דאע"ג דכבר אכלו ביחד מ"מ מאחר דאחי מרור דרבנן ומבטל למצות חובה דאורייתא צריך לחזור ולאכול מצה לבדה, אבל מרור לבדו אין צריך דכיון דאינו אלא מדרבנן וכבר אכלו עם המצה שוב לא מחמירין עליה טפי, כך הבין רבינו מדברי הרא"ש לפי פרש"ם, ומנהגינו ליקח חלק הגדול לאפיקומן כאשר נתבאר למעלה בסימן תע"ג ואוכלין ממנו כשעור ב' וז"ל: וא' זכר לפסח כאשר כתב הרא"ש וא' זכר למצה הנאכלת עם הפסח כאשר פרש"ם ואין כורכין אותו במרור וחרוסת ודלא כמה שהבין הרא"ש מפירושו וה"ט

דמצה דוקא שהיא דאורייתא אוכלין באחרונה לשם חובה זכר לאכילת מצה הנאכלת עם הפסח אבל מרור וחרוסת שהוא דרבנן אין חובו לאכול באחרונה כל עיקר אף לדעת פרש"ם.

(193) ז"ל הנהגתו שם: עיי' בפ"י רש"י ורשב"ם בע"פ סוף דף ק"ט ובפסקי הרא"ש ריש דף קל"ט דמחילקים המה במ"ש רב יהודה אמר שמואל שם בגמרא אין מפטירין אחר מצה אפיקומן, דפירש"י ורשב"ם דמצה שאנו אוכלין סוף הסעודה היא זכר למצה הנאכלת עם הפסח בכריכה ואנו אוכלין אותם ע"ש חובה... ואחר אותה מצה של חובה דאוכלין באחרונה קאמר אין מפטירין ממנה לאכול דבר אחר שלא לשכת טעמה. עכ"ל רש"י ורשב"ם. וכתב עליו הרא"ש ז"ל, ולפי זה היה נראה דצריך לאכול עמה מרור וחרוסת כיון שהוא זכר למצה הנאכלת עם הפסח בכריכה וא"כ צריך לעשות כמו בזמן המקדש שהיו אוכלין הכל ביחד הלל וסיעתו, ואף לרבנן מצוה לאכול ביחד כלומר זה אחר זה בסמוך. אמנם תמהני למה עושין כריכה בתחלה יספיק בכריכה אחרונה זכר למקדש. הילכך נ"ל דאותה מצה אינה לשום חובה אלא אוכלין אותה זכר לפסח שהיה נאכל על השובע באחרונה ולפי שהוא זכר לפסח יש לו ליתן לה דין פסח שלא לאכול אחריה וא"צ לאכול עמה מרור וחרוסת. עכ"ל הרא"ש.

והנה רבינו התחיל כדעת הרא"ש וכתב אוכלין ממצה השמורה זכר לפסח ולא יברך אחריו, ר"ל מן הדיון הוא שאין לברך אחריו כיון שאינה לשם חובה אלא זכר לפסח, ואח"כ דעת רש"י ורשב"ם בשם י"א, וה"ט משום דהרא"ש כתב נ"ל דעושין ג"כ כריכה לאוכלו במרור וחרוסת לרבנן ולהלל לכל אחד כדאית ליה, ורש"י ורשב"ם לא כתבו זה בהדיא לכו כתב דעתם בל"י י"א, ומסיק דעת הרא"ש משום שדחה דבריהם. אלא שק"ל על מ"ש רבינו בדעת י"א שיאכל כזית מצה אחריו לבדו שזהו לא נזכר בדברי רש"י ורשב"ם וגם בדברי הרא"ש שיהיה מוכרח לומר שס"ל הכי, ואדרבה לפי הסברא נלע"ד לפי דעת רש"י ורשב"ם דכזית מצה באה במקום מצה הנאכלת עם הפסח במרור וחרוסת להלל ולרבנן לכל חד כדאית ליה אינו רשאי לאכול אחריו שום דבר כמו שלא היו אוכלין אחר הפסח להלל שום דבר אף שאכלו עם הפסח ובמצה ג"כ מרור ולרבנן אכל מרור אחר הפסח, שדוחק לומר שמי"ש על מצות ומרורים יאכלוהו שר"ל מתחלה יאכל פסח עם מצה ומרור ולבסוף יאכל פסח לבדו או מצה לבדו בלא מרור, שזהו לא נזכר, ואף שנאמר בערב תאכלו מצות, הא קאמר שם בגמרא דף ק"ב ע"א דקאהדר רחמנא בעקבו חובה אף בזמן הזה דליכא פסח בהדה ע"ש, ואי משום שאמרו אין מפטירין אחר מצה, לק"מ לפי פירושה דמצינו למימר במקום מצה שנאכל עם הפסח קמירי ואז היה נאכל ג"כ

(199) [כנציל ס"ס תפ"א]. וז"ל הב"י: כתב אי"א ז"ל יראה מדברי רב יוסף טוב עלם שאסור לשתות אחר ד' כוסות וכו' עד סוף הסימו הכל בפסקי הראש פרק ע"פ, וגם הגמ"י כתבו בפ"ו שרבינו יחיאל היה מחיר לשתות יין, והעולם נהגו כדברי הר"ף, ומ"מ לד"ה מותר לשתות מים, ומיהו שאר משקין נראה דלמאן דאסר לשתות יין ה"נ אסר בהו, והמדרכי כתב שה"ר שמואל מאוירא היה כחמיר על עצמו ולא היה שותה אפי' מים וכ"כ הגהות מיימוני פ"ו ולא נהגו כן.

וז"ל הרמ"א [בהגהתו למ"ש בשו"ע]: אחר ארבע כוסות אינו רשאי לשתות יין אלא מים; וכל המשקים דינו כיוי.

[והר"ח שם כתב: כתב ב"י... כדברי הר"ף, ולדידי' שאר משקים נמי אסור, ובמהר"י כתב, ודוקא מים כמו שהם ולא מים שנתמדו, כגון עפ"ל טראניק דההוא י"ב, וכן נהגו ויגרע מיו, ע"כ, וכ"כ בדרכי משה שם].

(200) כנראה צ"ל ס' כ"ף, וז"ל שם: ומצה בעי הסיבה בכזית ראשון וכזית של אפיקומן.

(201) ואימתי צריכין הסיבה בשעת אכילת כזית מצה ובשתיית ארבעה כוסות האלו.

(202) ובאחרונה אוכל מבשר הפסח אפילו כזית... וכזמן הזה אוכל כזית מצה.

(203) ומצאתי כתוב שצריך לעשות הסיבה בכזית אכילה הראשונה כשמבדיל על אכילת מצה וגם באכילת אפיקומן דתרווייהו לשם מצה טובל.

(204) ז"ל אדה"ז בשו"ת: האפיקומן צריך לאכלו בהסבה (ובמ"מ שם: ראש' טוש"ע [סתע"ז] סעיף א'), וי"א (ובמ"מ שם: משמעות רמב"ם שם [פ"ח ה"ט]) שא"צ.

(205) וכך היו ישראל נוהגין למול עד שנחלקו לשתי ממלכות, ומלכות אפרים מנעו מהם את המילה, ועמד אליהו ז"ל וקנא קנאה גדולה ונשבע על השמים שלא להוריד טל ומטר על הארץ ושמעה איובל ויבקשה להריג אותו... עמד אליהו וברח מארץ ישראל ונמלט שנאמר ויקם ויאכל וישתה, נגלה עליו הקב"ה ואמר לו מה לך פה אליהו אמר לו קנא קנאתי, אפר הי הקב"ד לעולם אתה מקנא קנאת בשיטים על גלוי עריית שנאמר פנחס בן אלעזר וכאן אתה מקנא, חיד' שאין ישראל עושין ברית מילה עד שאתה רואה בעיניך, מכאן התקינו חכמים שהיו עושין מושב כבוד למלאך הברית שנאמר ימלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא וגו'.

(206) אחרי הפסוק שפך גי' מוסיף: תהי טירתם נשמה באהליהם אל יהי יושב, יהיו כמוז לפני רוח ומלאך ה' דוחה, יהי דרכם חושך וחלקלקות ומלאך ה' רודפם, תן להם כפעלם וכרוע מעלליהם כמעשה ידיהם תן להם השב גמולם להם, האשימם אלקים יפלו ממועצותיהם כרוע פשעיהם הדיחמו כי מרו בך, תן להם,

מרור וחרוסת עמהן לכל מר כדאית ליה וכמ"ש וצ"ע. (191) ת"ר פסח ומצה ומרור בראשון (לילה הראשון, רש"י) חובה מכאן ואילך רשות, ר' שמעון אומר באנשים חובה ובנשים רשות, אהייא קאי אילימא אפסח, פסח כל שבעה מי איכא, ואלא אמצה ומרור אימא סיפא, ר"ש אומר באנשים חובה ובנשים רשות, לית ליה לרבי שמעון דא דאמר רבי אלעזר נשים חייבות באכילת מצה דבר הורה שנאמר לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות כל שישנו בבל תאכל חמץ ושני בקום אכול מצה והני נשים הואיל וישנו בבל תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה, אלא אימא פסח מצה ומרור בראשון חובה מכאן ואילך רשות ר' שמעון אומר פסח באנשים חובה בנשים רשות.

(195) מושב דכתב רחמנא גבי מצה ומרור (בכל מושבותיכם תאכלו מצות, רש"י) למה לי, איצטריך, סד"א הואיל וכתוב על מצות ומרורים יאכלוהו, בזמן דאיכא פסח אין בזמן דליכא פסח לא, קמ"ל.

(196) החזרת והמצה והפסח לילי ירט [הראשון חובה ושאר הימים] רשות, ר"ש אומר לאנשים חובה לנשים רשות (אפסח קאי... ובמצה מודה ר"ש בנשים חייבות כו', מנחת בכורים)... החזרת והמצה והפסח אין מעכבין זה את זה.

(197) אכילת מרור אינה מצוה כו', והנה בפסחים ד' צ"א ע"ב מבואר דמ"מ נשים אף למ"ד פסח בראשון רשות חייבות במרור, וא"כ לפ"ז לדידך גם עכשו נשים במרור מה"ת, ועיין קדושין ד' ל"ז ע"ב דאמר שם מושב דכתב רחמנא גבי מצה ומרור ליל ע"ש בתוס', וצ"ל דנ"מ ב"ז זמן ביהמ"ק בחוץ לארץ בין בזה"ז, ועיין תוס' פסחים דף כ"ח ע"ב וכ"מ, ועיין משיכ רבינו ז"ל בספר המצות וכתוספתא כאן סוף פ"ב ותוס' ובח"מ דף נ"ו ע"ב יפסחים דף צ' ע"א דקרא ל' מכשירי פסח ע"ש.

(198) [אחר אפיקומן אין לאכול שום דבר] עמ"א [וז"ל: וה"ה דאסור לשתות, ע' בטור ס' תפ"א יבב"י]. והח"י א' כתב שזה דעת הר"ף ז"ל... עכ"ל, ולא מצאתי מבואר כרי"ף דאסור לשתות אחר אפיקומן, ומ"ש בתר הכי לית רשות למשתה, היינו בתר ד' כוסות, והר"ן ז"ל בפירוש כן, דמשום מצה הא כבר שתה ב' כוסות אחרים, יעויין שם, ואמנם שהב"י בכאן הראה מקום לתפ"א אם אסור לשתות אחר כזית מצה באחרונה, ועס"י תע"ט בט"ז ב', והוא מירושלמי בין ג' לד' לא ישתה שלא ישתכר ולא יאמר הלל ותיפוק ליה דאסור משום אפיקומן, ש"מ דשרי, ועא"ר אות א' הקשה ממ"ש הט"ז אות ג' דאם אכל אפיקומן בביתו אסור לשתות בא"ץ, משמע דאסור, ותי' דה"ק דהוה כשני מקומות יע"ש, ואמנם למ"ש הא"ר יין מפיג טעם מצה הא שאר משקים שרי, איש בירושלמי שלא ישתכר ולא יאמר הלל, אף שאר משקים המשכרים אסור, ואי"ה שם יבואר.

מה תתן -- תן להם רחם משכל ושדים צומקים תרדוק...

(207) אמור מעתה ד' מחלוקת בדבר, י"א אחר (הלל) יהללך וחותמין מהולל בתשבות ואחר נשמת ושתבת וחותם שנית מהילל בתשבות, וזה דעת הרשב"ם ז"ל ברא"ש שם, ורבינו חיים כהן והרא"ש סוברים אחר הלל יהללך עד אתה אל ואין מסיימין, ואח"כ נשמת ושתבת עד מעתה ועד עולם, ויסיים בא"י מלך מהולל בתשבות שהוא ג"כ סיום ברכת הלל, וכ"ה דעת הטור והרא"ש כמ"ש הב"ח בת"פ ותפ"א ותפ"י. אבל עד מעולם ועד עולם אתה אל ואומר נשמת ושתבת ויסיים הבוחר בשירי זמרה כמו בישתב, ומ"ש הטור וחותם מלך מהולל בתשבות, דנוסחת הטור לעיל בסיומו נ"ד בישתבת בא"י מלך מהולל בתשבות אל ההודאות כו' הבוחר בשירי זמרה וריש הברכה נקט יע"ש. וי"א שיאמר אחר הלל נשמת ושתבת עד מעתה ועד עולם ויתחיל יהללך ויסיים מהולל בתשבות והו' ברכת הלל, וכ"כ הב"י בתפ"ו בשם הר"י מאיר ו' ערמאה ז"ל והיטיבו דבריו בענין הב"י ז"ל והיינו דאומר ברכת הלל ג"כ וכאמור וזה דעתו כאן... ומעתה יש לנהוג או כהמחבר כאן וזה דעת הט"ז בתפ"א או כדעת הרא"ש והטור ואליבא דהב"ח וכמ"ש המ"א דהיינו שיאמר יהללך עד מעולם ועד עולם אתה אל ואח"כ נשמת ושתבת וחותם מלך מהילל בתשבות, ובקצת סידורי דפוס זאלקווא נרשם כדעת המחבר ויפה עשו, ובקצת סידורי דפוס אמשטרדם נרשם יהללך עד מעולם ועד עולם אתה אל ואח"כ נשמת ושתבת וחותם הבוחר בשירי זמרה חי העולמים עפ"י דעת הח"י כאן בפירו' הט"ז בטור והוא דרך חדש וכפי הנראה או כהמחבר שגם הט"ז פוסק כן או כמ"א והב"ח וכאמור.

(208) ולמה נקרא שמו הלל הגדול, א"ר יוחנן מפני שהקב"ה יושב כרומו של עולם ומחלק מזונות לכל ברי', א"ר יהושע בן לוי הני עשרים וששה הודו כנגד מ', כנגד כ"ו דורות שברא הקב"ה בעולמו ולא נתן להם תורה וזו אותם בחסדו.

ובאבוד"ה: והטעם כי לא היתה בכני אדם תורה שיזון אותם, כדתנא אם אין תורה אין קמח ואעפ"כ זו אותם בחסדו. ואע"פ שהתורה ישראל לבדם קבלה, כל העולם הוא עומד בשביל ישראל שקבלו התורה, כמו שדרשו רז"ל ביום הששי הוסיף ה'א בששי לרמוז לנו שאמר הקב"ה למעשה בראשית כולכם תלויים עד יום הששי הוא ששה בסיון המוכן למתן תורה. אם ישראל מקבלין אותה מוטב ואם לאו אחזיר אתכם לתורה ובוהו. (209) ז"ל תולעת יעקב, יש בו ששה ועשרים פסוקים של הודאה לשם הגדול העולה [כ"ו]. ולזה נקרא הלל הגדול בדברי רז"ל כי גדול ה' ומהולל מאד. והנה

הוא רמז לשבת העליון ולפיכך אומרים אותו בשבת, והזכיר בשבת הזה חידוש העולם ויצאת מצרים שהוא עדות על חידוש העולם, והשבת מורה על הכל, ואח"כ מזכיר ירושת הארץ, אחר כך אומר שבשפלנו זכר לנו אולי הוא רמז על הגאולה השנית, ומה שאמר ויפרקנו מצרינו יהי רומז על הגאולה העתיד, ועל הזמן ההוא אמר נתן לחם לכל בשר והוא הדעת את ה' הוא הכתוב כי אז אהפוך אל עמים שפה ברור' לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם א', ומ"ש אח"כ הודו לאל השמים הוא רמז לעולם הבא שאחר התחי' שאז יתעל' הכל אל נרתקו ויגשג' ה' לבדו והוא העולם שכלו שבת ומנוחה לחי העולמים, והוא שאמר הודו לאל השמים ר"ל לאל הרוימות והעליון, ולפי שהשבת ירמוז לעולם ההוא לפיכך אומרים השבת הזה בשבת עכ"ל.

וז"ל קונטרס הראי' ז"ל (הובא להלן בלקוטי טעמים ומנהגים, מפע"ח), ויש בו כ"ו פסוקים כנגד שם ההוי"ה ויכין בהם מהודו עד ויוצא ישראל ביד של שם ההוי"ה, ומפסוק ויוצא ישראל עד למולך באות ה' של השם, ומפסוק למולך עד נחלה לישראל באות ו' של השם, ומפסוק נחלה עד הודו לאל השמים ה' אחרונה שבשם עכ"ל.

וז"ל מהרמ"ק, הודו המזמור נקרא הלל הגדול, וסודו טמון מאוד פסוקיו הם כ"ו כנגד שם ההוי"ה וכולם חותמין כחסד, והיינו סוד שם יהו"ה שבכתר העליון המתיחד עם הכל המלבין כל הספירות והם מקורות ותיקונים כנגד כל השם, לכך הם כ"ו פסוקים כ"ו תיקונים שבשם הנזכרה כ"ו עכ"ל. והאריך בביאור כ"ו תיקונים בכ"ו פסוקים אלה. כל פסוק מסיים בתוכו חסד ועולה כמנין יהו"ה יהו"ה.

(210) נשמת כל חי היא חברייה אתערו ב' מליו דקשוט, אבל אית לן לאדכרא האי נשמתא דפרחא מההוא חי העולמים ובגין דאיהי דילי' דמני' נפקן כל ברכאן ושריון ב' והוא אשקי ומברך לתתא האי נשמתא דנפקא מני' אית לה רשו לברכא להאי אתר, ועל דא פרחין נשמתין מההוא חי במעלי שבתא, אינון נשמתין דאינון פרחאן, ממש מברכין להאי אתר דאק' שם מתתא, וההוא אתר דנפקי מני' מברך ל' לעילא והאי שם מקבלא ברכאן מתתא ומעילא ואתכלילת מכל סטריין, ביומי דחול איהי מקבלא ברכאן משאר נשמתין דקא מאינון נשמתין עלאין דקא מברכאן לה בארבעין וחמש תיבין כחושבן מ"ה (מנשמת כל חי עד והאחרונים [ומצאתי כתוב בשם הרב החסיד מהר"א גאלאנטי ז"ל תלמיד הרמ"ק שהשאר עד ואלו פינו יסדוהו אח"כ משום מעשה שהי', נצוצי אורחין]) (ס"א וברזא דחמשין תיבין כחושבן מ"י) כמה דאוקימנא ברזא מ"ה וברזא מ"י, דא עלמא עלאה ודא עלמא תתאה. נשמת כל חי (ס"א עד

תשלומא (ס"א ההוא שלימא עלאה), וכל שבחא דא וכל
מליו אליו כלהו שייפין ידיעון בחושבנא לתשלומא דשבת
ולאשתלמא מנייהו כדקא חזי. זכאה עמא דידעי לסדרא
שבחא דמריהון כדקא יאות.
(211) מפני האריכות נעתק להלן בהוספות.

האחרונים) מ"ה, ומן ואילו פיגו מלא שירה עד ומלפנים
סלקא תושבחתא אחרא חמשין תיבין, ואע"ג דלא קיימא
תמן מלא בחושבנא סלקא חושבנא רזא מ"י ומתמן
ולהלאה סלקא תושבחתא אחרא לחשבון (מ"ה) מאה
תיבין תשלומין דכלא וחד רתיכא על מה דשריא דאיהו

הוספות

שבח פסח

בענין חיוב נשים בסיפור ההגדה

— שייד להערה 94

לענין סיפור ההגדה וכן בדיון, דודאי סיפור ההגדה לא גרע ממצות ד' כוסות דאמרינן בפ' ער"פ דף ק"ח דנשים חייבות בד' כוסות שאף הן היו באותו הנס, ואין לומר דשאני ד' כוסות דחייבם מדרבנן ומשום הכי הם אמרו והם אמרו שגם הנשים חייבות, משא"כ בסיפור הגדה שהיא מדאורייתא דליתא, דאטו משום דהוי דאורייתא יגרע מאלו הוי דרבנן, הלא הסברא נותנת להפך מקי"ז דאם אפילו במצות עשה דרבנן שהוי חייבו לנשים היכא דגם הם היו באותו הנס כמו בד' כוסות הנ"ל, וכן במגילה כמו שאמרו בריש מגילה דף ד' ובחנוכה בפ"ב דשבת דף כ"ג ע"ש, כשי"כ במצות עשה דאורייתא שהוי דחמירא טפי דהיכא שאף הם היו באותו הנס, דיש לאמר דחייבות מדרבנן מיהא וכן מוכרח מדברי התוס' דמגילה הנ"ל וכמו שכתבתי לעיל.

והן אמת דלכאורה קשה ע"ז ממה שאמרו בסוכה דף כ"ח דנשים פטורות מסוכה, ויליף לי מקרא דכל האזרח להוציא את הנשים, ופריך דתיפוק לה דהויא מי"ע שהויג דנשים פטורות, ומשני סדיא נילף מטי"ו דחג המצות ע"ש. ומה תקשה לכאורה לתירוצ' הר"י הנ"ל דאיך סלקא דעתיה לומר דמשום דמ"ע שהויג נשים פטורות, והלא התם נמי איכא טעמא דגם הם היו באותו הנס דעניי הכבוד, וא"כ שפיר אצטרך קרא למילף דאפילו הכי נשים פטורות, וגם מזה תקשה אף לתירוצ' הראשון של התוס' הנ"ל, דהא מדקתני סתמא דנשים פטורות משמע דפטורות אפילו מדרבנן ואמאי הכא נמי נימא דחייבות מדרבנן מיהא מטעם דאף הן היו באותו הנס באופן דמזה תקשה לכל הב' תירוצים של התוס' דמגילה הנ"ל וק"ל. ולענין דהדברים מגיעים למ"ש מהר"ם מרוטנינבערג בתשובה סי' תע"ג דכתב שם דלא שייד טעמא שאף הן היו באותו הנס אלא על נס שהיו בסכנה ונמלטו דומיא דמגילה וד' כוסות ונר חנוכה ע"כ, וא"כ לא קשה מידי ממצות סוכה דשניא ההיא דלא היו העניי כבוד המלט מן הסכנה אלא לתועלת והגנה בעלמא שלא יכם שרב ושמש כמו שאמרו ז"ל, ומש"ה קאמר השי"ס בסוכה דלא אצטרך קרא למפטרניהו אלא כי היכי דלא נילף ט"ו ט"ו מחג המצות, וממילא לקי"מ לתירוצ' ר"י

הדבר פשוט אצלי שאף הנשים חייבות בסיפור ההגדה וההלל אף שהוא מ"ע שהויג, וזה משום שאף שאין לנו למוד לחייבן בהגדה כמו שיש לימוד לחייבן באכילת מצה מפסוק לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות, כל שישנו בבל תאכל חמץ ישנו בקום מקום לומר שלענין ההגדה חזרנו לכללנו שמצות עשה שהויג נשים פטורות, עכ"ז אי"א לומר כן שהרי כתבו התוס' בריש מגילה דף ד' ד"ה שאף הן היו באותו הנס וז"ל יש מקשים למה לי היקשא דכל שישנו בבל תאכל חמץ תיפוק לו משום שאף הן היו באותו הנס, וי"ל דמשום האי טעמא לא חייבי אלא מדרבנן אי לאו היקשא, ור"י איש ירושלים תירץ דסדיא למיפטרנה מגז"ש דט"ו ט"ו דחג הסוכות כדפריך בפ' א"ע (ודע דמלת כדפריך הוא ט"ס וצ"ל כדפרישית בפ' א"ע דשם פירשו התוס' כן ע"ש בדף מ"ג).

והנה לתירוצ' ר"י הדבר פשוט, שחייבות הנשים בסיפור ההגדה מדאורייתא כמו האנשים, כיון שאף הן היו באותו הנס (דא"ל דאע"ג דלר"י בעלמא חייבות הנשים במ"ע שהויג היכא דאף הן היו באותו הנס, עכ"ז הכא אין מקום לחייבם בסיפור ההגדה מטעם זה, משום דמכח דט"ו ט"ו דחה"ס איכא למילף דפטורות כמו בסוכה דפטורות כמ"ש בסוכה דף כ"ח, דליתא דכיון דילפינן מקרא דחייבות באכילת מצה, אם כן עכצ"ל דהך ג"ש לא אתא לפיטורא ודודאי כי היכא דחייבות באכילת מצה ה"נ חייבות בסיפור הגדה, דמאי שנא האי מהאי דמאחר דאף הם היו באותו הנס א"א לחלק ביניהם, וא"כ שבקי לקרא דאיהו דחיק ומוקים אנפשי' דמני"ל דהג"ש לא אתא ללמד פיטור מסוכה לפסח אלא אדרבה אתא ללמוד חיוב אכילה בסוכה בליל ראשון, כי היכא דחייב במצה בליל א' ש"פ כמ"ש בסוכה דף כ"ז ע"ש ודוק (היטב). ואף לתירוצ' הראשון נראה דמדרבנן מיהא חייבות, דהרי כתבו דאי לאו היקשא לא הוו מחייבי מטעם דאף הן היו באותו הנס אלא מדרבנן, אלמא מדרבנן מיהא פשיטא להו דאף הנשים היו חייבות באכילת מצה מטעם זה, וא"כ אף אנן בדידן נימא הכי

בד' כוסות, ומסתמא לא תקנו ד' כוסות אלא כדי לאמר עליהם הגדה והלל. שאני הלל דפסח דעל הנס בא ואף הן היו וכו' אבל כאן לא על הנס אמור ע"כ. ולענין דדבריהם אזלי בשיטת התוס' דפסחים הנ"ל ומשום הכי לא חייבו הנשים בהגדה אלא מטעם הד' כוסות, הרי דעכ"פ גם לפי דעת התוס' חייבות הנשים מדרבנן בהגדה ובהלל דליל פסח אגב ד' כוסות ודו"ק. וראיתי להרב המובהק בעל ברכי יוסף נר"ו בסימן תע"ג ס"ק ט"ו שהביא דברי הרב בית דוד ס"י רנ"ו דכתב שם דנשים פטורות מסיפור ההגדה דליל פסח, ופירש מ"ש רמ"א שם בהגדה ס"ו דר"י מלונדרא עשה ההגדה בלשון לעז כדי שיבינו הנשים והקטנים, דלאו משום דנשים חייבות בסיפור ההגדה עשה זה, אלא משום חיובא דידן דאנו חייבים לספר להנשים וכו' ע"כ, והרב ברכי יוסף נר"ו אמר שהביא רא"י לדבריו מדברי התוס' דפסחים דף ק"ח הנ"ל חזר והקשה עליו דהיכי פסק כן בפשיטות כאילו הוי מילתא פסיקתא, והרי הדבר תלוי במחלוקת. דהא לפי מ"ש התוס' במגילה דף ד' הנ"ל, אי לתירוצ הראשון חייבות מדרבנן ואי לתירוצ הר"י חייבות מדאורייתא, והביא עוד דברי הר"ב החנוך פ' בא דכתב גם הוא דאף הנשים חייבות בסיפור הגדה מדאורייתא באופן דעל כל פנים הנשים חייבות בהגדה, למר דאורייתא ולמר דרבנן, ודכן משמע מדברי הטור והש"ע ס"ס תע"ב דכתבו סתם דנשים חייבות בד' כוסות ובכל המצות הנהוגות בזה הלילה דמשמע גם ההגדה, ודלא כדעת הר"ב בית דוד, עכת"ד דפח"ח. והנאני שכוונתי לדעתו בקצת דברים. אלא שהניח לי הקטן מקום להתגדר בו בכירור העניינים כאשר יראה המעיין, ועדיין ה"י לי להאריך בזה אך אין זה מקומו ושעתו וא"ה אשנה פרק זה במקום אחר.

הנ"ל וממילא גם לתירוצ הראשון לק"מ, באופן דעכ"פ לכ"ע מרבנן מיהא אף הנשים חייבות בסיפור יציאת מצרים וכנ"ל.

ואיברא דמדברי התוס' דפ' ער"פ דף ק"ח ע"כ אין נראה כן, דכתבו שם כד"ה היו באותו הנס וז"ל והא דאמרנן דפטורות מסוכה אע"ג דאף הן היו באותו הנס כי בסוכות הושבת, התם בעשה דאורייתא, אבל בד' כוסות דרבנן תיקנו גם לנשים כיון שהיו באותו הנס ע"כ פ"י דבריהם דמהש"ס דסוכה דף כ"ח הנ"ל מוכח דלא אצטרך קרא דהאזרח למעט נשים אלא כי היכי דלא נלקף ט"ו מחג המצות כנ"ל. וקשה דתיפוק ל"י דאצטרך קרא משום דאף הן היו באותו הנס ואהא תירצו דהתם במ"ע דאורייתא, דלגבי זה לא מהני טעמא דאף הן היו באותו הנס, משא"כ במילי דרבנן דמהני האי טעמא. הרי דלא ס"ל החילוק של מהר"ם הנ"ל, וא"כ הדק"ל אמאי לא אמרינן דנשים חייבות בסוכה מדרבנן מטעם דאף הן היו באותו הנס, אלא צ"ל דס"ל להתוס' דבמ"ע דאורייתא לא מהני כלל הטעם דאף הן היו באותו הנס אפילו לחייבן מדרבנן, ולא מהני האי טעמא אלא דוקא לענין לחייבן במילי דהוה מדרבנן, וא"כ לפ"ו נראה דלפי דעת התוס' דפסחים הנ"ל כי היכא דאמרנן במצות סוכה דהוי מ"ע דאורייתא דלא מחייבנן הנשים אפילו מדרבנן ה"נ נמא לענין סיפור הגדה.

אלא שאף לפי דעת זה עכצ"ל דאף הנשים חייבות בסיפור ההגדה מדרבנן מט"א, וזה משום דמאחר דחייבות בד' כוסות עכצ"ל דחייבות ג"כ בסיפור הגדה, וכמו שכתבו התוס' בהדיא בפ"ג דסוכה דף ל"ח בד"ה מי שה' ענד וכו', משמע מכאן דאשה פטורה מהלל דסוכות וכן דעצרת דטעמא משום דמ"ע שהו"ג נשים פטורות, ואע"ג דבהלל דלילי פסחים משמע בפ' ער"פ דמחייבי

מגיד דבריו

בענין חיוב נשים באמירת ההגדה בליל פסח

— שייך להערה 96 —

להגיד לנשים לכך צ"ל בלשון שיבינו הן שאל"כ אין כאן אגדה והודעה ולכך כתב שצ"ל בלשון שיבינו וכו', עכ"ד. והיה מוה"ד חידא זיע"א בס' ברכי י"ל עמד ע"ז אלו, ורב תנא פליג עלי' וס"ל דנשים חייבות בקריאת האגדה מדאורייתא, והכריח הדבר מדברי התוס' והרי"א ז"ל בס' החינוך דס"ל דנשים חייבות, יע"ש. ועיין עוד להרב הנ"ל בס' מחב"ר ובק"א שם דלכל הדברות ולכל האמירות ש"ר המסכים דחייבות כמו שיע"ש. ואנכי הצעיר חירגא דיומא ראיתי עוד לתמוה על

נ"ב. אם נשים חייבות באמירת האגדה בליל פסח כמו האנשים א"ל, עיין לה"ה ב"ד ז"ל בא"ח הל' פסח ס"י רנ"ו שנשא ונתן בענין זה והסכים דאין חייבות מטעם דהויא מ"ע שהו"ג דהנשים פטורות ואין כח ביד חז"ל לחייבן מטעם שאף הן היו באותו הנס, שמשמע זה הוצרכו לפרש כמ"ש מור"ם ז"ל שם בס"י תע"ג ויאמרו האגדה בלשון שמכנינים הנשים והט"ו וכו' אין הטעם מפני שהנשים חייבות בקריאת האגדה אלא משום חיובא דידן דחל עלינו חובת והגדת לבנך שהגדולים חייבים

מבעיא הנשים אלא גם האנשים דהוו בני חיובא מצד עצמם עכ"ז יוצאין י"ח בשמיעת המגילה בלה"ק הגם דטפס כחלב לבם שאינם מבינים מה שהם שומעין כמ"ש מרן ז"ל בש"ע א"ח ס"י תר"ץ ס"ח וז"ל, הלועז ששמע את המגילה הכתובה בלה"ק ובכתבי הקדש אעפ"י שאינו יודע מה הם אומרים יצא י"ח וכו', ע"כ, וכן פסקו כל הפוס' ז"ל ע"ע, וזו אינה צריכה לפנינו דמילתא דפשיטא היא דה"ה לנשים החייבות במ"ע שיוצאות בשמיעתה מפי הקורא בלה"ק הגם שאין בהן דעת ולא תבונה להבין ולהשכיל אפי' פשטי המלות. וא"כ לנו לדעת מה נשתנה קריאת האגדה שצריכות הנשים להבין קריאתה כדי שיצאו י"ח מאחר דשניהם שוו בשיעוריהו וחד טעמא אית להו שאף הן היו באותו הנס, וכעת לא ידעתי...

ומאחר שכן איך הרב ז"ל השמיענו כזאת מלתא חדתא גבי אגדה שלא יצא י"ח אם לא הבין אותה, דלע"ד אחרי נירק נראה שלא כן הדבר, והרא"י שהביא מספירת העומר שאם אינו מבין בלה"ק לא יצא י"ח, נר' לע"ד שיש לדחות ולומר דשאני התם בספירה דהקרא קפיד וספרתם לכם וקאמר בש"ס וכ"פ כל הפוס' ויע"א שיהא ספירה לכל אחד ואחד ואין האדם יוצא י"ח בספירת חבריו, ומשי"ה הם אמרו שאם אינו מבין מה שמונה ספירת תפארת מאי אהני לו דהו"ל כמי שלא מנה כלל, משא"כ הכא גבי סיפור יצ"מ. ומ"ש הכלבו שלמוד אותה בלשון שמבינים הנשים והקטנים היינו כדי שהוא עצמו יקיים קרא כדכתיב והגדת לבנך ביום ההוא, וחד טעמא אית להו.

ובעיקרא דהאי דינא אי נשים חייבות באמירת האגדה, עיין להרב בית יצחק ז"ל בהל' חומ"ץ פ"ז ה"ה שהביא לדברי הרא"ה ז"ל בס' החינוך שכתב דנשים חייבות, והרב ז"ל הביא סיעתא בס' הרא"ה מדברי הש"ס דפסחים דקט"ז ע"ב, אמר מרימר שאלתינהו לרבנן דבי ר"י מאן אמר אגדתא כי ר"י אמרו ר"י, מאן אמר אגדתא כי ר"י אמרו ר"י, ומן הסתם ודאי נראה שכל עיקר שאלתם אינו אלא בעד נשותיהם מי הוציא אותן י"ח ומוכרח הדבר שהן חייבות מדאורייתא, ע"ש.

ולפי הנר' משמע שהיא רא"י שאין עלי' תשוב' ומוכח שפיר מדברי הש"ס שגם הנשים חייבות באמירת האגדה. וזה קצ"ת בעיני לפי מיעוט ידיעתי, ע"ד מי שגדול ה"ה חיד"א ז"ל בס' ברכ"י ס"י תע"ג שעמד ע"ד הב"ד ז"ל דקאי להפך וס"ל דפטורות, והרב ז"ל הוכיח במישור להפך כמו שיראה הרואה, ולא זכר שיר' לדברי הש"ס הללו דמשם באר"ה הכי כדברי הרב בית יצחק הנז', וזו היא שק' בעיני דשם באותו ס"י אות ט"ז על דברי רבינו ירוחם שכתב דסומא פטור מלומר אגדה אתא ואייית כיד' לדברי הש"ס הנז', ומאחר דהתם קאי איך לא הביאם להוכיח במישור דלא כהרב"ד ז"ל.

ואחר עבור זמן הגיע לידי בדרך שאלה ס' הנחמד שבת פסח על האגדה, ושם ראיתי בסדר קדש ורחץ כתי' מגיד אות ג' שנשא ונתן בהך מילתא אי נשים חייבות

דברי מי שגדול הרב"ד ז"ל, דדבריו סתרא"י ניהו, דאיהו גופי' בס' לחם הפנים חי' על האגדה ד"א בפסקת הא לחמא עניא הכי' לדברי מור"ם ז"ל הללו ויאמרו האגדה בלשון שמבינים וכו', וכתב ז"ל, ומ"ש כדי שיבינו הנשים והטף נראה דאין שניהם מטעם אחד אלא הנשים הוא מטעם שהן חייבות במצות האגדה לפי שאף הן היו באותו הנס ולכן צ"ל בל' שמבינות כדי שיצאו י"ח בשמיעה, והטף מטעם שאנו חייבים להגיד להם וכו', עכ"ל. והרואה יראה כמה קשים דבריו אחרי המח"ר וסתרי אהדי מ"ש בס' ב"ד, דהכא קא פסיק ותני דחייבות בקריאת האגדה מטעם דאף הן היו באותו הנס, ובס' ב"ד דחי לה דלא אלים כ"כ הך טעמא לחייבן כ"א בזאת במצוה דרבנן כמו ד' כוסות וכיוצא אך בזאת במצוה דאורייתא דכלל מסור בדינו מ"ע שהו"ג נשים פטורות אין כח ביד חז"ל לחייבם מהם טעמא, והאריך להוכיח במישור סברא הללו כמו שיראה הרואה. מבואר דדברי הרב ז"ל פלגין בהדיהו מהכא להתם וכמ"ש, אם לא שנאמר דס' לחם הפנים חיברו הרב ז"ל אחר חיבור הגורא ס' ב"ד וחזר בו מסברתו הראשונה. ואפשר דהן כל יקר ראתה עינא דשפיר חזי כל הראיות שהביא ה"ה חיד"א ז"ל דמשם באר"ה דגם הנשים חייבות והדר ב' ממשתו הראשונה ולא הוצרך להזכיר את עצמו מ"ש בס' ב"ד ז"ל.

ואח"ז יצא לאור ס' מעוד לכל חי לעט"ר מוה"ר אור החיים נר"ו, ושם ראיתי בס' כ' אות כ' בהך מלתא דנשים לענין מצות אמירת אגדה, וכתב ז"ל, ועיין נמי בס' חקת הפסח מ"ש על הרב"ד ז"ל יע"ש, ולא ראה שבספרו לחם הפנים חזר בו מסברתו הראשונה שכן ראוי להיות חוזר כיע"ש, עכ"ל.

ועכ"פ לדברי ה"ה חיד"א ז"ל ה"ז נמצא סיעתא גדולה לדבריו דהרב"ד ז"ל דהוא ניהו מארי דשמעתתא דהוה ס"ל דנשים חייבות, איהו גופי' דהר"ב ב' משמעתתי ומטי למודים דגם הנשים חייבות, ופוק חזי כמה רב גוברי' ורב חילי' גברא דמארי' סיעי' ועליו נאמר מקרא שכתוב ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו שהלכה כמותו ככ"מ ודוק.

ובבחיית עסקו בדברי הרב לחם הפנים ז"ל הללו עם בני נחשה הי"ה, ה' ברחמי יזכני לראותו ת"ח כשר ויר"ש לעשות נח"ר לפניו ית"ש כע"ל, הרגיש בדברי הרב ז"ל שכתב שהטעם שצריך לקרות האגדה בלשון שמבינים הנשים ה"מ כדי שיצאו י"ח בשמיעה מכיון שהם חייבות דהלא בכל התורה כולה קי"ל שומע כקורא וסתמא דמילתא משמע שהגם שלא ידע מאי קאמר ואינו מבין הדברים, ומאי שנא קריאת האגדה שצריך שיבינו הנשים כדי שיצאו י"ח, זה תויד הי"ו יל"א.

ואנכי הצעיר ראיתי להגדיל הקו יותר ממה שענינו ראינו במקרא מגילה שגם הנשים חייבות בקריאתה מהך טעמא גופה לפי שאף הן היו באותו הנס ולא חזינא כי האי סימנא שהצריכו חז"ל להבינם קריאת המגילה כדי שיצאו י"ח וכל שקרא אותה בלה"ק יוצאין י"ח, ולא

שהוכיח הרב בית יצחק, וכמדובר. ועיי' להר' למודי ה' לימוד קצ'א ד"ץ ע"א שעמד ע"ד הרב"ד ז"ל האמורים, ע"ש, ועיי' להרב אשדות הפסגה ז"ל בסדר הפסח ד"ח ע"ב.

באמירת האגדה, והוכיח במישור שחייבות אחד מ"ד דאורי' ולמ"ד דרבנן, והביא לדברי ה"ה ברכ"י ע"ש. וגם עליו יפול התימא אחהמ"ר איך לא זכר שיר וגדול כמוהו לדברי הש"ס הללו דמשם באר"ה שחייבות הנשים, וכמו

מנחת חינוך

מצוה כא, סיפור יציאת מצרים

— שייך להערות 101, 106 —

בעצמו שוה לשאר הלילות. אך כיון דעיקר מצוה המחודשת לספר לאחר איך למה הביא הר"מ פסוק זה דזכור, תפ"ל דחייב כמו בכל הלילות מפסוק למען תזכור כמו שדרשו בש"ס מפסוק זה ומביאו הוא בעצמו בה' ק"ש כמ"ש ע"ש, ואפ"ל דזכירות יצי"מ בלילות כיון דלא דרשינן אלא מריבויא דכל איך ל"ה אלא מדרשא חל שבועה עליו אם נשבע שלא יזכור או שיזכור, אבל בליל ט"ו הוא עשה מפורשת במנין תרי"ג, איך אין חל שבועה אלא ככולל ובשאר לילות כיון דהוי מריבויא דכל הוי כמו ח"ש וחל שבועה ערי"מ פ"ה מה' שבועה' ותוסי' סוגיא דכולל והובא כ"פ בחז"י, אך באמת לפ"ו זכירת יצי"מ ביום הוי עשה, ול"מ לר"מ והרהמ"ח ויומני המצות שימנו למ"ע זכירת יצי"מ בשום פעם, ע' ה' ק"ש כלל יצי"מ במ"ע דק"ש רק ליל ט"ו מנאו למצוה בפ"ע, וצ"ע למה כיון דילפינן מקרא למה לא נמנה למצוה ככל המצות. ומצאתי בפמ"ג בפתיחה הכוללת ה' ק"ש כ' ככל מ"ש, וגם בצל"ח ברכות הקשה זה למה לא מנו מוני המצות זכירת יצי"מ בכל יום למ"ע בפ"ע, וכ' דנפק' מפסוק למען תזכור ולא נא' בלשון ציוי זכור אלא קאי אדלעיל לאכול פסח ומצה שעיי' תזכור אף דממילא שמעינן דמצוה לזכור מ"מ אין נמנה למצוה בפ"ע ע"ש. ולכאורה ק' למה לא נפקי להו לרבנן מפסוק זה בפרשה דכתיב זכור את היום והוא בדרך ציוי, וצ"ל דקים להו דפסוק זה מיידי מליל ט"ו כמבואר כאן בר"מ ומכילתא ואין המכילתא ת"י...

עכ"פ במצוה דאנו ב' דבליל ט"ו הוא מ"ע מה"ת לכ"א מישאל להזכיר וגם להגיד לבניו או לאחר אם יש עמו וגם אפשר להדר קצת באריכות נסים ונפלאות, ועפ"מ ה"פ.

והנה להר"מ דפוסק דאכילת מצה כל הלילה ודאי מצוה זו כל הלילה דקרינן בזמן שיש מצה ומרור מונחים היינו בזמן שמצויים על מצה ומרור דז"פ דמצה ומרור אינו מעקב הסיפור ולא מצינו זה דמצוה זו יהי' תלוי' במצה ומרור, אך דהתורה קבעה זמן ליל ט"ו דמצויים על מצה, איך כל הלילה מחויב במצוה זו, אבל לשיטת הפוסקים שפסקו כראב"י וכתבא דאכל מצה אחר חצות לא י"ח, איך מצוה ג"כ עד חצות דהוי בזמן שיש מצה אבל אחר חצות הוי כמו כל השנה וכל הפסח דאין עליו

ז"ל החינוך: לספר בענין יציאת מצרים בליל ט"ו בניסן, כ"א כפי צחות לשונו, ולהלל ולשבח לשי' על כל הנסים שעשה לנו שם שנאמר והגדת לבנך, יכבר פי' חכמים דמצות הגדה זו היא בליל ט"ו בניסן בשעת אכילת מצה, ומה שנאמר הכתוב לבנך לאו דוקא בנו אלא אפילו עם כל בר'...

ובמנחת חינוך: לספר וכו' וכו', מצוה זו ערי"מ פ"ו

מהחוי"מ ומביא מפסוק זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים וכו', ומנין שבליל ט"ו שנאמר והגדת לבנך בעבור זה וכו'. ובאמת שני הפסוקים משלימים דין המצוה דאי מפסוק זכור ה"א כמו דכל יום מזכירין י"מ בפ"ע ואינו מודיע לבנו ה"נ בליל ט"ו, ואי מפסוק והגדת ה"א דוקא אם יש לו בן או אחר עמו לספר אבל אם הוא ביחיד אינו מצוה, ע"כ הביא הפסוק דזכור דגם בפ"ע מצוה להזכיר, והרהמ"ח כלל כל הדינים בפסוק זה והגדת לחוד ואין ג"מ כ"כ לא ראיתי להאריך בזה.

והנה לכאורה צ"ע על הר"מ דמונה המצוה לספר בליל ט"ו, מאי מעליותא דליל זה מכל הלילות, הא מצוה להזכיר יצי"מ בכל יום ובכל לילה, ע' ברכות י"ב, מזכירין יצי"מ בלילות, אף דלכאורה חכמים פליגי מ"מ רה"פ והר"מ מכללם פ"א מה' ק"ש ה"ג פסקו כב"ו דמצוה להזכיר יצי"מ ביום ובלילה שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך ע"ש, וי"מ ביום ובלילה הוא מדאורייתא ע' ברכות כ"א ס' אמר אמת ויציב חוזר וקורא, ד"מ דאורייתא אף למאן דסובר ק"ש דרבנן. איך מאי נתוסף בליל ט"ו, ועפ"מ ה' ק"ש האריך בענינים אלו. וגם א"ל דתמיד די בהרהור דכתיב תזכור עיין במגילה, וכאן דכתיב והגדת צריך הגדה בפה, זה אינו, ע' שו"ת שאג"א ה' יצי"מ האריך לברר שאינו י"ח בהרהור, ולומר דבכל יום די בהזכרת יצי"מ לחוד בלא סיפור וכאן צריך סיפור הנסים ונפלאות שעשה עמנו השי"ת. כנראה מהר"מ והרהמ"ח כאן ומס' פסחים ע"ש. דאפשר דגם בליל פסח יוצא בהזכרה לחוד, ועפ"מ ס' תע"ג דבהזכרת יצי"מ בקידוש יצא וערי"ג שכו' דכל שלא אמר ג' דברים אלו בפסח לא י"ח היינו מן המובחר כראוי, וראי' מסוכה אבל יצא י"ח מה"ת, ולפמ"ש אפ"ל דתמיד המצוה להזכיר בפ"ע ולא להגיד לבנו וכאן המצוה לספר לבנו אבל אם אין עמו אחר המצוה להזכיר

סתם שלא יזכור יצי'מ בלילה זו כיון דחל על החיוב שיש בזו הלילה כמו בכל הלילות, אי'כ חל גם כן על החיוב הפרטי מכת כולל אך דלא משכח רוחא כלל לחול כיון דאם יזכור קצת יוצא [ואם] לא יזכור כלל ליש כולל, עיו'ד ושבויעות גבי תניא עיפא, אך לראב"י חל בכולל לאחר חצות דחיל עליו דאז אינו מצוה רק ככל הלילות, אך אם נשבע רק עד חצות לא חל, ואם כלל עוד לילה אחת או כלל גם אחר חצות לכאורה חל דהוי כולל ואי'מ להאריך ולעורר באתי, ע' אהע"ז גבי נשבע שלא לחלוץ ושלא לייבם וי'ד ורי'מ.

חיוב מ"ע זו, וע' בראשונים החמירו לומר הלל קודם חצות, ואפי' להתוס' מגילה כ"א שכתבו דאין להחמיר בהלל כיון דהוא דרבנן היינו בסיפור יצי'מ רק ההלל בודאי הוא דרבנן, אבל וי'פ לראב"י אחר חצות כיון דאין ניהג מצות מצה ה'נ א"ח במצוה זו רק אם לא הזכיר כלל חיוב עליו להזכיר כמו בשאר לילות אבל לא מחמת מ"ע זו וי'פ, וגם אם איחר לא קיים המצוה לראב"י וי'פ. ולפמ"ש דתמיד חל שבועה על יצי'מ בלילה כיון דלא מפורש רק ממדרש ער"מ וי'ד סי' רל"ז רל"ט, ועל לילה זו לא חל השבועה אם נשבע שלא יספר ביצי'מ בלילה זו כמו נשבע שלא יאכל מצה, ולכאורה אפשר אם נשבע

פרדס שער יג (שער השערים) פ"א

בענין נ' פעמים שהוזכרה יצי'מ בתורה

— שי"ך להערה 127 —

טו את כספך לא תתן כו' אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארצ'מ, בהר.
טז כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד, שם.
יז כי לי בני ישראל עבדי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארצ'מ כו', שם.
יח אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארצ'מ להיות להם עבדי, בחקותי.
יט ותבנו לפניי לאמר למה זה יצאנו ממצרים, בהעלותך.
כ ושמעו מצרים כי העלית בכחך את העם הזה מקרבנו, שלח.
כא אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים כו', שם.
כב וישלח מלאך ויוציאו ממצרים, חקת.
כג ולמה העליתנו ממצרים, שם.
כד אל מוציאם ממצרים כו', בלק כג.
כה אל מוציאם ממצרים כו', בלק כד.
כו אלה מסעי בני ישראל אשר יצאו מארץ מצרים, שם.
כז ממחרת הפסח יצאו בניי וגו'.
כח ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים, ואתחנן.
כט ויוציאך בפניו בכחו הגדול ממצרים, שם.
ל אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, שם.
לא השמר לך פז תשכח את ה' אשר הוציאך מארץ מצרים כו', שם.
לב ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאונו ה' ממצרי' כו', שם.

וכאשר באנו למנות פסוקי התור' בענין יציאת מצרי' מצאנום יותר על נ' חשבון אחד עשר. ואלו הן החמשים שערים ואחד עשר היתרים:
א וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים דפ' בשלח.
ב למען יראו את הלחם אשר האכלתי אתכם במדבר בהוציא אתכם מארץ מצרים, שם.
ג כי הוציא ה' את ישראל ממצרים בפסוק וישמע יתרו.
ד אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרי', שם.
ה את חג המצות תשמור וגו' כי בו יצאת ממצרי', משפטים.
ו וידעו כי אני ה' אלקיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים וגו', תצוה.
ז לך רד כי שחת עמך אשר העלית מארץ מצרים, תשא.
ח למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים וגו', שם.
ט לך עלה מזה אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים, שם.
י את חג המצות תשמור וגו' כי בחודש האביב יצאת ממצרים, שם.
יא כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים, שמיני.
יב מאזני צדק וגו' אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארצ'מ, קדושים.
יג המוציא אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלקים כו', אמור.
יד למען ידעו דורותיכם וגו' בהוציא אותם מארץ מצרים, שם.

פיענוח המראי מקומות והציונים

פא

פעמים יציאת מצרים, אבל מצאנום יותר מחמשים, והם אלו אשר נזכיר עתה, והם אחד עשר היתרים:
א בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים, יתרו.
ב בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים, במדבר.
ג במדבר סיני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים וגו', בהעלותך.
ד הנה עם יצא ממצרים הנה כסה את עין הארץ, בלק.
ה הנה העם היוצא ממצרים, שם.
ו ויעל אהרן הכהן וגו' בשנת הארבעים לצאת בני ישראל וגו', מסעי.
ז אלה העדות וגו' אשר דבר משה אל בני ישראל בצאת ממצרים, ואתחנן.
ח בעבר הירדן וגו' וכני ישראל בצאתם ממצרים, שם.
ט למנו היום אשר יצאת מארץ מצרי' עד בואכם עד המקום הזה, עקב.
יזכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים, תצא.
יא ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלקי אבותם אשר כרת עמם בהוציא אותם מארץ מצרים, נצבים.
יב וראינו מפרש אחד שהעתיק הפסוקים האלה וחלקם כמו שהעתקנו למעלה, ותרץ אל י"א היתרים וז"ל, נראה כי הנו"ן פעמים הן העיקר אל היסוד מוסד לזכור יציאת מצרים בעבור הנס הגדול, אבל הנשאים אין עיקר הכונה בהם אלא לזכור המאורע שאירע באותו הזמן ביום פלוני מיציאת או בשנה פלונית מיציאת מצרים או לזכור העם שיצא ממצרים, שאין הכוונה בהם לזכור את הנס, אבל בהחמשים הכונה בהם ועקרם לזכור הנס. וזהו וידעתם וגו', למען ידעו דורותיכם וגומר, וזכור תזכור וכן כולם.

לג ויתן ה' אותות ומופתים וגו' ואתנו הוציא משם, שם.
לד כי מאהבת ה' וגו' הוציא ה' אתכם ביד חזקה ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים, שם.
לה זכור תזכור וגו' המסות הגדולות וגו' אשר הוציאך ה' אלקיך, עקב.
לו ורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך המוציאך מארץ מצרים כו', שם.
לז ויאמר ה' אלי קום רד מהר מזה כי שחת עמך אשר הוצאת ממצרים, שם.
לח אל תשחת עמך ונחלתך אשר פדית בגדלך אשר הוצאת ממצרי' כו', שם.
לט פן ואמרו הארץ אשר הוצאתנו משם מבלי יכולת ה' כו', שם.
מ והם עמך ונחלתך אשר הוצאת כבחק הגדול.
מא והנביא הוא וגו' המוציא אתכם מארץ מצרים והפודך כו', ראה.
מב וסקלתו כאבנים ומת וגו' המוציאך מארץ מצרים כו', שם.
מג וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' אלקיך וגו', שם.
מד כי כחדש האביב הוציאך ה' אלקיך ממצרים לילה, שם.
מה לא תאכל עליו חמץ וגו' כי בחפזו יצאת מארץ מצרים, שם.
מו למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים, שם.
מז כבוא השמש מועד צאתך ממצרים, שם.
מח וזכרת כי עבד היית במצרים, שם.
מט ויוציאו ה' ממצרים ביד חזקה, תבא.
נ וזכרתי להם ברית ראשונים אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים דפרשת בחקותי.
נא אלו הם חמשים שערי בינה הנרמזים בתורה בני

סידור תפלה למשה להרמ"ק

פירוט החמשים מכות, ר' ור"נ מכות

— שייך להערה 156 —

המשחית ששמו אף עשה את שלו, ולפי זה לר' עקיבא חמש כתות של מלאכי חבלה היו וכל אחד הכה בכל כחו מכה משונה מחברו, ולר' אליעזר מלאך אחד ה' ומכה אותם על כל מכה ארבע מכות, ונבא אל פרטם:
דס: הואיל יר' אליעזר אינו מחשיב אפו למכה פרטית נטפל אותה במכה זו לאחרונה. עברה בתחלה משהי המצרי שואב מים לשתות ה' נהפך בפיו לדם, וכשהיו המצרי והישראלי שותים כאחד בכלי אחד ה' גם המצרי שותה מים, והמכה היתה שלא ה' המצרי יכול לשתות אלא בשעה שהישראלי צמא וירצה לשתות עמו. ועם כשהי המצרי צמא הרכה ולא ה' מוצא ישראלי

אלו עשר מכות שהביא הקב"ה על המצרים במצרים. ואילו הן. פירוש אלו הם עשר מכות אבות לכל המכות שהביא הקב"ה על המצרי' במצרי' ולכל א' יש לה תולדות, כמו שהוכיחו ר' אליעזר ור' עקיבא, זה א' שהי' לה שלש תולדות וזה אומר ארבע, הצד השווה שבהם שכל מה הי' לה תולדה ותולדותי' כיוצא בה. ואפשר שר' אליעזר לא החשיב אפו למכה פרטית, אולי סביר' לי' שמידו של האף באו כל המכות אל המצריים, כלומר שממנו נשתמש הוא יתברך להענישם כפשטי' דקרא ישלח בם חרון אפו. ור' עקיבא סבר כי כשם שמשלחת מלאכי רעי' היא מכה פרטית הבאה מידם כך המלאך

בגופם כדכתיב ובכה ובעמך יעלו הצפרדעים. ואמרו חכמים שהיתה קשה להם מהכל, וע"ז חילה פרעה למשה שיתפלל אל ה' להסיר ממנו שנאמר ויסר הצפרדעים ממני ומעמי משלחת מיד שהיו הצפרדעים מסרסרים אותם, שכן אמר אסף וישלח בהם ערוב ויאכלם וצפרדע ותשחיתם, ופרש"י ותשחיתם שומטים ביציהם...

כנים: היא המכה השלישית, אפ"ו כל עפר הארץ בגובה אמה היו כנים, נמצאו בהליכתם דורסים אותם כדורס ענבים בגת, עברה שהיו הכנים באדם ובבהמה ועוקצים אותם כמחטים. ובמדרש ארבעה עשר מיני כנים הביא עליהם הקב"ה, קטנה שבהם כביצת תרנגולת גדולה שבהם כביצת אווז, והיו י"ד מינים להודיעם שאינה מכה קלה כמו שאמרו החרטומים אצבע אלקים היא, אלא י"ד ה' עשתה להם זאת. עוד מדכתיב כל עפר הארץ ה' כנים, הודיע לנו כי היו הכנים שורצים מגופם ממש כי האדם מחובר מאש רוח מים ועפר, זעם שהיו מתחככים והחיכוך הביא להם כמו שחין כל כך היו משרטים בשרם, וצרה שה' מחליש ראותם כמו שאמרו ערבוביא דרישא מעוורא, ערבובי דבושי מעלה שחין, משלחת מיד שהיו הכנים נכנסים בקדרות ובקערות ובכל מאכלם ונמאסים ומקיאם בני מעיהם.

ערוב: היא המכה רביעית, אפ"ו הדובי והאריות היו משחיתים והורגים מהם, עברה אמר ר' יאשי' למה נקרא שמו ערוב שהערוב עליהם את המאורות, ולא ה' חשך כמו מכת החשך אלא רבוי העופות החשך האויר מעין מה שעשה הארבה, אי נמי כל כך היו מבוהלים במרוצתם לנוס מפני פחד החיות, שהיו נופלים כמי שהולך ודרכו חשך וחלקלקות, ועם שנסגרו בכתייהם מפני פחד החיות רעות לא הועיל להם כי הקבי"ה הביא עליהם נשרים ועורבים ומיני עופות רבים ונכנסים דרך החלונות והאכסדראות והורגים בהם, וצרה כשנסתלק הערוב ולא נשאר מהם עד אחד, אפי' אותו שהרגו ועבדו עורותיהן חיו והלכו להם כדי שלא יהנו מהמכות, משלחת מיד החיות כשהלכו להם השחיתו הארץ ברגליהן ועשו בה חריצין ונעיצים וחפירות בדרכים ובבתים עד שהיו טורחים להלך, ובשדות קלקלו הניר' ומחרישות, שנא' תשחת הארץ מפני הערוב.

דבר: היא היא המכה חמישית, החמש מכות שבה היו שהמית חמש מיני בהמות, סוסים חמורים גמלים בקר וצאן, ואפשר שמתו זה אחר זה, ולפיכך לחמש מכות יחשבו, ולזה כתיב במכה הזאת הנה יד ה' הויה, דקשה מאחר שכל העשרה מכות אינם אלא אצבע אחד אך מכה זו כתיב בה יד, אלא לפי שהכה חמש מיניו אלו לחמש מכות יחשבו, וכן כתב בספר תולדות יצחק.

שחין: היא המכה ששית, אפ"ו שלא ה' שום אדם ובהמה כמצרים שלא לקה בשחין, שנאמר וה' לאבק על כל ארץ מצרים באדם ובבהמה, והואיל וכל א' ה' כואב בשלו לא יכול לחבש ולשים רט"ו על מכות חברו, עברה דרך השחין הוא להיות כמו חטטין שבנתק לבד, וזה ה' גם כן בו אבעבועות, וזעם כי נגד הטבע ה' השחין הזה,

שירצה לשתות ה' כופהו לשתות כי כן הורגלו להשתרר עליהם, וע"כ זעמו ית' חרה בהם ועשה שעם היותם שותים יחד ה' המצרי שותה דם והישראלי מים והוצרכו לקנותה בדמי', וכן אמרו במדרש תחלה היו ממלאים הספלים ביחד בלומר שני ספלים המצרי והישראלי ונמצא לישראלי מים בספל ולמצרי דם, ומוכרה ה' המצרי לשתות עם הישראלי, וחוזרים והיו ממלאים מים וה' המצרי אומר לישראל נשתה אני ואתה ביחד מדקאמר חוזרין והיו ממלאין משמע שהיו חוזרים ללימודם שכששותים יחד היו שניהם שותים מים, ועל כן ה' המצרי אומר לישראל נשתה אני ואתה יחד כאשר היינו עושים עד עתה, אך עם כי שניהם נותנים פיהם בספל ה' הישראלי שותה מים והמצרי דם, וכן אמר רבי אבין כל המים שהיו המצרים שותין היו לוקחין אותם בדמים וכן העשירו ישראל, צרה היתה מה שכתוב והדגה אשר ביאור מתה כי רוב המצרים מחייתם היתה בדגים הן למאכלם והן לסחורה, כמו שאומר הכתוב ואנו הדייגים ואכלו כל משליכי ביאור חכה וגו', ובושו עובדי פשתים שריקות ואורגים חורין, הנה כי מלאכתם היתה לאחוז ולציד דגים, וכן למאכלם כתיב וזכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם, כי מרוב הדג שה' נמצא שם לא ה' נחשב לכלום והכל אוכלים ממנה בחנם, ובמכה הזאת מת וניטל מהם מחייתם, משלחת מלאכי רע"ט היא מה שכתוב ובאש היאור והיא היתה מכה רעה, ובפרט לאותם שהיו מתענגים בכשמים ומיני רקחים כדרכו של בעלי זימה שהמצרים היו שטופים בה, ועכשיו ה' סרחון העולה מן היאור גובר על המרקחים ומצערם הרבה, ולרבי עקיבא שמחשיב אפ"ו למכה פרטית היא מה שכתוב וה' דם בכל ארץ מצרים ובעצים ובאבנים, לא אמר עץ ואבן אלא בעצם ובאבנים להודיע שהדם ה' בכל המקומות שהיו יושבים, וזה לפי שכל דבר הוא מחובר מארבע יסודות אש רוח מים עפר, וחלק המים אשר בכל מקום שהיו יושבים נהפך לדם, ובוה בגדיהם מטנפים ובפרט השרים שהיו לבושים בגדי שש לבנים כמ"ש ביוסף, וילבש אותו בגדי שש, היו נמאסים.

צפרדע: היא המכה שניה, אפ"ו הוא שלא ה' להם מקום להלך שנאמר וירא פרעה כי היתה הרוחה, ואילו לא ה' מתפלל משה שימותי לא היתה להם אותה הרוחה, וה' מיצר להם הרבה כי הרי בראות פרעה כי הרחיב ה' לו הכביד לבו אשר נתרבך ועלה ברצונו לעשות מה שצוהו השי"ת, עברה שהיו מקרקרים ולא היו יכולים לישן ולדבר זה עם זה, והיינו דכתיב ועלו ובאו בביתך ובחדר משכבך ועל מטתך, זעם כשהיו לשים הקמח היו באם הצפרדעים ויורדים לתוך העיסה ואוכלים ממנה והם היו ממחרים להחם התנור כדי לאפות הפת, והצפרדעים נכנסים בתוך התנור ומצננים אותו שנאמר ובתנוריד ובמשארותיך, ומדכתיב תחלה כתנוריד ואח"כ במשארותיך מלמד שצרה היתה להם מלבד צינון התנורים, והוא רדתם במשארותם לאכול עיסתם, צרה שהיו נכנסים חיים בתוך מעיהם ומקרקרים

מתים בסבתם. משלחת מיר לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים, אפילו המלוחים והמבושלים שהיו להם קודם בא המכה הלכו להם.

חשך: היא המכה התשיעית. 19א לא ראו איש את אחיו שלשת ימים אבל יושב יכול לעמוד עומד יכול לישב. עברה לא קמו איש מתחתיו שלשת ימים אחרים. ועם היו רעבים גם צמאים ולא היו יכולים לאכול ולשתות. צרה שלא אבדו חושיהם אלא בדעתם היו. משלחת מיר שומעים הישראלים הולכים ומחפשים בבתיהם ויראים שמא יגנבו מהם כל ממנום.

מכת בכורות: היא המכה העשירית. . . ונבא אל פרט החמש מכות הכלולות בה. אפן שהרגו הבכורות באבותיהם, כמו שאמרו במדרש שהלכו אצל אבותיהם ואמרו להם שלחו את העברים הללו ואם לאו הרי הם מתים, והם משיבים אותם ואומרים אפילו הם מתים כלם אין אנו משלחם, הלכו אצל פרעה ואמרו לו כן ואמרו קפחו רגליהם של אלו, מיד חגרו הבכורות חרבים על ירכם והרגו באבותיהם ששים רבוא, שנאמר למכה מצרים בכוריהם. עברה מיתת הבכורות. ועם פרעה קם בחצות לילה וחגר חרבו והרג שריו ועבדיו שיעצוהו לבלתי שלח את העם. . . צרה שגם האשה המעוברת מככור מת הבכור וגם אמה, והכי איתא במדרש רבה ועבר ה' לנגוף את מצרים אין נגוף אלא נפילת אשה עוברת שנאמר וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה, ובית שאין שם בכור ה' מת הגדול שבבית. משלחת מיר שאותם שלא היו רוצים שיצאו ישראל גם הם מתו, והכי איתא במדרש משל למלך שעשה שמחה לבנו וכי מדרש רבה פרשה יח עד הכשרים שבמצרים באו ועשו פסח עם ישראל ועלו עמהם שנאמר וגם ערב רב עלה אתם, וכל מי שרצה שלא יגאלו מת עם הבכורים שנאמר ותחי צעקה גדולה במצרים. ואפשר שאותם שמתו היו משאר אומות שהרי המצרים כלם לא היו רוצים שיצאו, והם מעין אותם שיצאו, שלא היו מצריים אלא משאר אומות, ועל כן סמכם זה לזה.

אלו הם החמשים מכות שלקו המצריים במצרים, והגם כי אפשר שלמכות אחרות כגון ר' אליעזר יר' עקיבא כשאמרו זה ארבעים זה חמשים, האמת יורה דרכו שמה שכתבנו לקו בהם המצריים וכלו הן מכות רעות, רחמנא ליצלו מהן ומכיוצא בהן. ואחרי שזיכנו השי"ת למצוא מספר החמשים נבקש ממנו עזר למצוא דרך לפרט מספר החמשים ומאתים שלקו על הים, ויסיר העוררן מעני ארניו, ולשון אלם תרון:

בא ר' יוסי להודיע לנו, שהחרטומים הודו שכל מה שעשה משה ה' מאתו ית' ולא ע"י כשוף כמו שהיו חושבים עד ההיא שעתא, ומה שאמרו אצבע אלקים היא, לא אמרוהו על מכת הכנים בלבד אלא כיוונו לומר שהפרענות הבא עליהם הוא אצבע אלקים, והם לא ידעו אלא מה שעתידין ללקות במצרים, ועל כן שפיר מצי למדרש מה שדרש שעל הים לקו חמשים מכות, וממנו למדו ר' אליעזר יר' עקיבא לומר שכשם שאבות המכות

והוא כי דרך האבעבועות הבאים מפני הגרב והילפת הוא שהאבעבוע נראה בעור הבשר, וכשמסירים הליחה נראית הבשר החי כי הליחה אינה אלא רע מעופש שבין עור לבשר, וכאן אחרי שהיו מתחככים בצפורניהם על השחין היבש ומסירים הקליפה עליונה היו מוצאים תחתיו אבעבוע בלא ליחה, וזהו שאמר הכתוב שחין פורח אבעבועות. וכן אמרו בפרק מרובה אמר ר' יהושע בן לוי שחין שהביא הקביה על המצריים לח מבפנים ויבש מבחוץ שנאמר ויהי שחין פורח אבעבועות. וצרה לא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה, והבושה שנתביישו מפניו צרה גדולה היתה להם, והיינו דכתיב ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה, וכי לפני משה לא היו יכולים לעמוד אבל לפני פרעה יכולים לעמוד אלא יותר צער היו מצטערים שהי' משה רואם ממה שהיו מפני השחין. משלחת מיר כי מה ששאר המכות משמשות שבעה ימים או שלש שבועות לדברי האומר מכה זו לא סרה מהם עד יום מותם, והיינו דכתיב גבי שחין אשר לא תוכל להרפא, וכן אמרו בפרקי ר' אליעזר.

ברד: היא המכה שביעית. 19א קולות וברקים שהיו מפשטים עקמימות הלב והי' מיצר להם, שכן פרעה אמר למשה העתירו אל ה' ורב מהיות קולות ואשלח אתכם, הנה כי מפחדו אשר פחד נתפשט עקמימות לבו. עברה מטר כבד שכל טפה היתה שיעור מקוה ארבעים סעה, והראי' כי מה שנשאר ברפיון דכתיב ומטר לא נתן ארצה הן הן היו אבני אלגביש שירדו בימי יהושע שנקשרו מכת רוח סערה, ושערום חכמים שהיו משא ארבעים סאה, כמפורש בדבריהם ז"ל. ועם בתחלה ה' מטר שנאמר וימטר ה', ומכת הרוח נעשה ברד שנאמר רוח סערה עושה דברו. וצרה ואש מתלקחת בתוך הברד והי' הברד משבר האילנות והאש שורף לחות' ומיבש, וזהו שאמרו רבותינו ז"ל והחטה והכוסמת לא נכו כי איילות הנה פלאי פלאות נעשה להם. כי לכאורה אינו ניכר הפלא כי אפשר שלהיותם רכים עמדו בפני קשה, אך הפלא ה' בהיות האש מעורב בברד ומיבש האילנות בדיון ה' שיבש החטה והכוסמת אלא פלא נעשה בהם, וכיוצא בזה כתב בעל ספר תולדות יצחק. משלחת מיר אמרו במדרש כיון שבא הברד נעשו ככותל בפני הצאן הוי ויסגר לברד בעירים ולא היו יכולים להלוד, והי' המצרי אומר איי לו לאותי איש מה עושה נוטלה ושחטה להאכיל את בני ממונה, כיון ששחטה ה' נוטל אותה על כתפו והי' העוף יורד וחוטפה מעל כתפו שנאמר ומקניהם לרשפים שנאמר ובני רשף יגביהו עוף.

ארבה: היא המכה השמינית. 19א שכסה את עין הארץ, ופירשו בו שהי' כל כך ברבוי עד שהמקום הי' צר מלהכילם באופן שלא היו יכולים לראות את הארץ. עברי' שלא היו גם כן יכולים לראות האויר וזהו עין הארץ והיו נכשלים בהילוכם. ועם אכל כל עשב הארץ וכל פרי העץ. צרה אחר שלא הי' הארבה מוצא מה לאכול הי' אוכל את בשר מצרים, ולז"א פרעה העתירו לה' אלקיהם ויסר מעלי רק את המות הזה מכלל שהיו

שלקו במצרים היו עשרה ותולדותיהם ארבעים ד' תולדות לכל אב כמו שהוכחנו, כך אבות המכות שלקו על הים היו חמשים, וכל א' מהן כלולה מחמש... ינבוא אל פרט החמשים אבות המכות שלקו המצרים:

א כתוב ויחזק ה' את לב פרעה וירדוף אחרי בני ישראל, ורש"י כתב לפי שה' לבו חלוק עליו אם לרדוף אם שלא לרדוף על כן ויחזק ה' את לבו לרדוף. ויש לשאול ומה ראה שלא לרדוף, אחרי שהסית את עמו ואמר להם מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו, לכו אחי ואני לא אתנהג עמכם כדרך שאר המלכים לשלוח עבדיהם אל פני המלחמה, אלא אני בתחלה ארדוף אשיג גם אחלק שלל שוה בשוה, ואסר את רכבו בידו, ואחרי כל הטורח ה' חזר בו אלולא שהחזיק הקב"ה את לבו לרדוף, אלא מלמד שנתקיים בו ארור אתה בצאתך, כי הנה למחר הרדיפה אמרו חכמים שקשרו במרכבות סוסים נקבות לפני סוסים זכרים והיו הזכרים מבקשים להשיג הנקבות והנקבות מבקשות לנוס, וכלן היו רצים בכל כחו, המה לא הרחיקו מן העיר שמפני חזק המרוצה נשברו מהמרכבות אלו היו נגופים במרכבות ואלו בחבריהם, לאלו היו נופלים כליהם מעליהם וה' זה להם לסימן רע כי בעלי ניחוש היו כנודע. ועל כן חלק לבם עתה יאשמו, ועלה בלב כלם לחזור לאחור. ועל כן ויחזק ה' את לב פרעה וירדוף אחרי בני ישראל, בראותו בני ישראל יוצאים ביד רמה, וה' אצלו כדי בזיון וקצף, ומשראו המצרים את מלכם הולך לפנייהם בחרו גם הם לרדוף אחריהם. זו היתה המכה הראשונה ואין ספק שכלולה היתה יותר מחמש, כי לא ה' שום אחד מהם שלא הגיע לו כמה בלבולים וטלטולים ונזקים במרוצת המרכבות שלא כדרכם. ולפי שלא מצינו מדרשים יודיעו לנו המאורעות שאירעו להם, לא יכולתי לפרט כל התולדות אלא במקצת המתיישבות אל השכל, ולא עלינו המלאכה לגמור עד ה' יתן חכמה.

ב וישיגו אותם חונים על הים כל סוס רכב פרעה וחילו על פי החירות לפני בעל צפון, מסרה בעל צפון, ב' חסר ובעניו הראשון וישובו לפני פי החירות לפני בעל צפון, והשני זה של וישיגו מגיד כי גם האליל הזה נפל שכב, ועל כן חסר והוא שהוא רמז לעץ חיים לבעלי הטוד, והוא נשאר חסר החיות ובג' שכב, וכבר ידענו שהש"ת רצה שישבו ויחנו לפני להטעות המצריים שיאמרו כמה קשה יראתה שבכל אלקיהם עשה שפטים ולא ה' בו יכולת להכניע זה, ובכסחוננו היו רודפים אחרי ישראל, כי אמרו סגר היראה הזאת המדבר עליהם, וכשהגיעו שם וראו אותה והנה שכב נפל נשבר בכמה שברים כשאר האלוקות, נפלו פניהם ולא ה' להם כח לזוז ממקומם ועמדו שם מתאבלים עליו. וכראית פרעה היותו חסר סיוע אלוף זה הוצרך להקריב למלחמה שרו עוזא, ועל כן סמך ופרעה הקריב דמדלא אמר קרב דרשו רז"ל שהקריב שרו לפני הש"ת לסדר טענותיו נגד ישראל, ועמד ואמר רבש"ע הללו עצי' והללו עצי' וכ'

וישאו בני ישראל את עיניהם והנה מצרים נוסע אחריהם נוסעים אינו אומר אלא נוסע, הוא השר שראו היותו נוסע ורודף אחריהם, כי המצרים עמדו במקומם כשעה חדא תמהים מן המראה ונתרשלו ידיהם, דאי לא תימא הכי כיון שהשיגו אותם חונים על הים למה לא היו הורגים אותם, אלא מלמד שלא רצה הקב"ה שיסעו ישראל ממקומם עד שהיו המצרים סמוכים אליהם וכמעט נוגעים אלו באלו... כיון שהשיגו המצרים נבהלו בראות יראתם שהיו בוטחים בה שנשברה, ויעמדו שם שלא ידעו מה לעשות ואז נסעו בני ישראל, ואחרי שראו המצרים עוזא שריהם הולך לפנייהם ורודף את ישראל נתחזקו ויסעו ממקומם וירדפו.

ג ויסע מלאך האלקים ההולך לפני מחנה ישראל וכי' ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה, חשך למצרים ואור לישראל, החשך הזה ה' מעין החשך של מצרים שלא ראו איש את אחיו, וכן אמרו שכל המכות שמשו שבועה ימים והחשך לא שמש במצרים אלא ששה ימים, שלשה מהם לא ראו איש את אחיו ושלשה לא קמו איש מתחתיו, ויום השביעי הוא זה שעל הים, ובו לא היו רואים זה את זה אבל היו רואים את ישראל כי הן היושב בחשך רואה היושב באור, והיו זורקים להם חצים ואבני בלסטראות והענו מקבלם, היינו כשהיו מגיעים לענן היו מתחלשים ונופלים, ואפשר שעל כי לא היו רואים זה את זה היו הורגים זה את זה, שמא תאמר שמפני החשך לא נסעו ממקומם ת"ל ולא קרב זה אל זה כל הלילה נוסעים היו אבל לא קרבו יחד, וטבע המציאות הואיל ולא היו רואים הדרך שדורכים בה היו נכשלים איש באחיו באופן שותהי עקבה גדולה במחנה מצרים, אם מפני הנהרגים והמוכים ואם מפני כשלונו איש באחיו, ולרז"ל ולא קרב זה אל זה כל הלילה, המלאים לא קרבו לומר שירה. ואפשר עוד לומר זה אל זה כמה דאת אמר זה אלי ואנוהו, ומלאך הוא המלאך הגואל, כי מה שבכל לילה קרבים ומתיחדים בלילה ההוא לא נקרבו, ועל כן לא אמרו מלאכי השרת שירה והבו.

ד ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה, הרוח הזה בבלבם ושעממם עד שלא היו יודעים אנה הולכים וכאלו היו סומים, ויולך ארבעה במסורת ויולך ה' את הים, וחד ויולך אותם שומרונה גבי אלישע כשהכה לעבדי מלך ארם בסנורים, לומר שגם מצרים הוכו בסנורים, וכן כתב החזקוני לא הרגישו עד שנכנסו בים אחרי ישראל, ומדמדי להו לעבדי מלך ארם משמע שהעוררו הזה לא בא להם מפני החשך שאמרנו כי התם הולכים היו באור היום, ואם כן אף כאן משהאיר היום רואים היו זה את זה אבל היו משובשים מחמת הרוח עזה הנזכר, הרי כאן מכה כוללת כמה מכות עוררו, תמהון לבב ולא תצליח את דרכך ואחרים.

ה וירדפו מצרים, כתב בעל ספר שפתי כהן שהיו רצים בכל כחם להשיג את ישראל ולא היו יכולים, ומצטערים הרבה בראותם בני ישראל הולכים לאט והם רצים ואינם יכולים להשיגם,

אחדות אשני בודאי כי כן ראה באצטגנינות שלו, והשיגם חזונים על הים.

כל סוס פרעה, מלת כל מרבה שמלכד מה שאמרנו נראה עוד לכל אחד מהם שצפו מים על ראשו ישגם הוא נטבע. וזה כי דרך הסיסים לשיט על פני המים יכשהם שטים מגביהים ראשיהם חזיו' למים, ואם הריכב עליו מתחזק על סוסיו ולא יפחד. בצאת הסוס מן המים גם הוא יצא עמו, וכל הריאה ראש הסוס חזיו' למים לא תאבד תקותו, אך כאשר יראה היותו כליו נטבע אז אבד שוכרו, ועל כן אבדו כזו הכתוב שכל סוס פרעה אפילו ראשו בא אל תוך הים, וכמו כן רכבו ופרשיו, וכשראו היותו דרך טבע נטבעו התחילו לצעוק לפרעה ואומרים הצילנו כי באו מים עד נפש, הצילנו כמו שהבטחנו, ואז התחיל הוא וחרטומיו לעשות כשמים כאשר ה' כתוב בספריהם, וזה רכבו בדת' סוס פרעה רכבו ופרשיו שהיו ספריו, וכל זה לא שוה להם כי יד' ה' היתה להומם ולאבדם, ובראותם שלא ה' מועיל להם היו מקללים כלכם ואלקיהם ותילשים שערותיהם ואוכלים בשר זרועותיהם, ורמז זה מלכד שהוא מהדברים הכתובים בתוכחות הנה מלית פרעה רכבו ופרשיו הם בגי' איש בשר זרועיו יאכלו עם האותיות, צא וחשוב כמה לקו במכר זו יכיש בביא להם בפתע פתאום לא נשאר להם תמות הכשפים.

ויהי באשמירת הביקר נפקחו עיניהם וראו והנה כלם היו ביבשה בתוך הים, וזה כי הקב"ה רמז לים וחזר ליבשע לפנייהם, ורמז זה וישקף ה' אל מחנה מצרים מחנה מצרים כגימטריא חזיר הים ליבשע, ולפיכך כתיב אח"כ ויאמר ה' אל משה נטה ידך על הים וישובו המים על מצרים מדקאמר וישובו מכלל שכבר הלכו עליהם פעם אחרת, ואז המצרים שמחו כי שתוקו, אך לא נמשכה שמחתם כי וישקף ה' לרעה אל מחנה מצרים בעמוד אש, מכילתא. ה' העמוד יורד ועושה אותו כטיט יעמיד האש מרתיתו, יטלפות סוסיהם משתמטות, ומבחר שלישי טבעו על ים סוף היינו סמור לשפתו מקום שאין שם טיט אלא חיל כדכתיב אשר שמתי חול גבול לים ודרך טבע אי אפשר לטבע שם, וכן כתוב בתנחומא, עוד נטבעו כלליתם בטיט, וכן אמרו רז"ל לפי שיומררו את חייהם בחומר לפיכך דרכת בים סוסיד חומר, אך לא מתו שם אלא הקב"ה נתן להם כח אחר שנצטערו שם הרבה ייצאו לשם, הרי כן חמשה מכות, טיט וחם שטלפות סוסיהם נישרות, מבחר שלישי טבעו במקום שאין טיט, רגלים הולכים ביבשה וישקף ה' גם עליהם לרעה.

ב' בעמוד אש וענו, הענו ה' כל כך עב וכבד שחשבו מרגע אל רגע שירד עליהם וישאבו, וכן יארע להולכי דרכים שכאשר בפתע יחשך עליהם אור היום מפני עב הענו הם מפחדים פו יבולעו, והענו ההוא לא ה' לו ערר ואין ספק שמצירה אליו היו קולות וברקים ורוח ים חזק מאד, וכמה מקרים רעים יארעו לנמצא בדרך בעת כזה, ואנכי עד שפעם אחד אירע לי דוגמתו.

ויהי את מחנה מצרים, הממו, ערבבו, נטל סגניות

וחפצים היו לחתור להם הדרך ולהמצא לפנייהם, ולא יכלו כי המים היו להם לחומה מימינם ומשמאלם, ולפיכך כתיב ויבאו אחריהם, כי מי לא ידע בכל אלה אלא בא יהודיע שעל ברחם ונגד רצונם היו הולכים אחריהם, ועוד צער אחר ה' להם להיותם רואים כספם ויהבם אתם וכל אחד ה' מכיר את שלו, ולא היו יכולים להציל את שלהם מתחת ידיהם, ורמז זה כל סוס פרעה ראשי תיבות כספ כלימר ויבאו אחריהם בשביל הכספים שנשטו מהם, עוד היו נכשלים כמריצתם וניפלים על פניהם, כי הנה לישראל נעשה הים כדרך סלילה, שנאמר ויוליכם בתהומות כמדבר, וזה כי הים הוא גביה מארץ שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ, וגם הוא עמיק במצילה, ולפי זה החלק הגבוה גבה ונעשה כאהל שנאמר נקבת במטיו ראש פרזיו, וכן ראשי תיבות וישם את הים לחיבה הוא אהל, והיו מים שלא נקפאו, ותחתית הים עד שוה אל הדרך נקרה ונקפא כמו שנאמר קפאו תהומות בלב ים, נמצא שלישראל היו להם מים מן הצדדיו ועל גביהו, ותחתיהו רצפה של גליד כדרך סלילה, וכשעברו ישראל נשבר הגליד לחתיכות, ובלכת המצרים עליהם היו נוגפים כאבני הגליד ומשתברים, הרי כאן מכה כוללת כמה מכות, הרים ולא היו יכולים להגיע, לא היו יכולים לחתור להם הדרך, רואים ממונם כנוכח נכשלים כמריצתם, ניפלים ומשתברים.

סוס פרעה ופרשיו אל תוך הים, על כרחיו צריכו אנן לימר שלא היו בתוך המים שהרי כתיב אחרי ויט משה את ידו על הים וישב וכי' מכלל דעד הוה שעתא לא חזר, איכ רוצה לומר שה' נראה להם כאלו היו נטבעים בים, על הדרך שנאמר בעה"ז, וזה כי בתחילה יודעים היו שהולכים ביבשה כדרך שהולכים ישראל, ואח"כ ה' נראה לכל א' ששבו המים וכסו כל המחנה חזיו' כסנו היינו שהוא לבדו נשאר ביבשה וכל השאר נטבעים, והיינו דכתיב ויבאו אחריהם כל סוס פרעה רכבו ופרשיו אל תוך הים כי אל תוך הים היא מיותר לדריש שהוא מחובר אל מה שכתוב לפניו בלבד או לפני פניו, וכל סוס פרעה נטפל אל הקודם שאומר ויבאו אחריהם כלימר אחריהם של ישראל וכמיהם, נמצאת אוכר כי לפרעה ה' נראה שהוא לבדו בא אחרי ישראל ביבשה, וישרכבו ופרשיו היו בתוך הים, וכן לרכבו נראה להם שפרשיו היו בתוך הים והם נצולים, ולזה באו הטעמים מפסיקים בכל פרט ופרט, במלת פרעה יש זקף קטן כאילו הוא דבוק למלת אחריהם כנוכח והשאר היו בתוך הים כנוכח, ובמלת רכבו יש הטרחא שגם הוא טעם מפסיק וכאלו יתחבר למלת פרעה להיותו כיוצא בו, וכן פרשיו כנוכח, וכלם מצטערים ודוים, פרעה על שלא נחש במאורעות שאירעו לו מצאתו ממצרים, וה' אומר אנה אולך חרפתי והנה כל הרכב ופרשים מתו בשבילי מעין מה שאמר הב"ה לסנחריב ולפיכך כשניצל מן הים שהוא לבדו נשאר לא נתן אל לבו לשוב מצרי' מפני הבישה, וילך נזניה ומלך שם, וחילו ורכבו מצטערים היו ששמעו אל פרעה לרדוף אחרי בני ישראל ואמר להם

עמם, והוצרך להנהיגו בכבוד בעל כרחו, יען יראה השפטים אשר יעשה לשרם של מצרים, וישא קל וחומר על עצמו לעתיד, שגם עליו יעבור כוס כענין שכתוב כימי צאתך ממצרים אראנו נפלאות, והי' זה צער מתחולל למצרי כי שמו בטחונם בו כי אין מלכות נוצחת אלא מכה שרו של עשו הוא סימ הרשע זה ונתקיים בהם מה שכתוב ושברתי את גאון עוזם ותם לריק כחכם, ודברים כאלו.

^{יח} לקו בשחין רע, על הברכים ועל השוקים. מלבד השחין הנקרא שחין מצרים שלא נתפאו עד יום מותם ואפשר שאותו יום נרפאו וזה מוכרח, שאילו לא כן משהוסי אופן מרכבותיהם כאמור להיות משתברים בגופיהם בלכתם במרכבות ה' להם לירד ולילך ברגלים, אילו היו יכולים אלא להיותם מוכים בשחין זה על הברכים ועל השוקים מכה רגלם עד קדקדם מוכרחים היו לעמוד במקומם, ולפי שהליו המרכבה ה' מצד אחד גבוה ומצד אחר נמוך היו מוכרחים לאחוז בידיהם אל צדדי המרכבה ולא היו יכולים להתחבק ומצטערים יותר, הרי כאן חמש מכות, השחין כשחין בארבע מקומות כמו שכתובות נמנע לארבע, כאב החיכוך, כי כן מצינו באיב שהוצרך ליקח לו חרס להתגרד היא מכה בפני עצמה.

^{יח} הרגלים הוכו בטחורים, כי כן דרך הולכי דרכים בימות החמה נא להם כמין גרב יבש בין הירכים ומצטערים הרבה, והם הוכו בזה ולא בלבד בין הירכים אלא עד פי הטבעת ונעשה טחורים, ועל כן נסמכה בתוכחות אל שחין מצרים ובגרב ובחרס, ואין ספק כי בצקה רגל שהוא דבר טבעי אל הולכי דרכים, ותלך המכה הליו וגדל עד כי גדל לשיעור מגפה, וכן אמרו במכילתא, ויהם את מחנה מצרים אין הממה אלא מגפה שנאמר והמם מהומה גדולה עד השמדם הרי כאן גרב בין הירכים, טחורים בפי טבעת ויש מהם נפתחים ויש מהם סתומים, יש מבפנים ויש מבחוץ וכלם לקו, בצקה רגלם, מכת המגפה.

^{יח} כתיב ישלח ה' כך את המארה ואת המהומה ואת המגרעת, ופרש"י מארה חסרון בשר כמו צרעת ממארת היא, מלמד שהמכות הללו הוכבדו עד שאילו היו בכתייהם ויכולים לחבשם ה' האומן מחתך בשר המת שבהו. עוד כתב מהומה זו שגיש קולות בהלות ואלו היו להם מלבד קולות הרעמים, מגרעת הוא שכתוב ויגער בים סוף, כי הגערה ההיא הפחידם עד שנשארו דוממים כאלמים.

^{יח} ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל. מדלא כתיב ויאמרו אפשר כי שרם הנקרא בשם מצרים הוא ה' האומר כן אנוסה מפני ישראל סבא כי ה' נלחם להם עם אותם שבאו בעזרתו. במצרים בשביל מצרים כלומר בשבילי ולא כתב הכתוב נלחם להם בשבילי להניח להם מקום לשאר הדרשות שנדרשו בו, ובמכילתא, היו הרשעים אומרים מפני ישראל דוים וסחופים אלו יש לנו לברות, הנה כי מצטערים היו בכפלים מהיותם מוצרכים

שלהם ולא היו יודעים מה הם עושים. פי' בתחלה היו הולכים בדרך המחנות שריהם בראשם סגניהם באמצע, וכלם על הסדר כפשט הכתוב ושלישים על כלו, עכשיו המנו ויערבנו שהיו הולכים בערבוביא, ונטל הכבוד מהראשים והסגנים וכלם לא היו יודעים מה הם עושים אם לשוב אם לרדוף בלי סדר, הרי כאן חמש מכות, המנו, ערבנו, נטל סגניות שלהם, בורחים ונכשלים.

^{יח} המהומה הזאת גרם להם מורך לבב, ומצורף אל הרוח קר וחזק שנשב באותה הלילה צנו דמם עד שבא להם השחפת הבא אל החולים קודם הקדחת, וידוע כי השחפת לקצת בני אדם מעורר הקיא וכאב האצטומא והבטן, ויעידו מרעיד מהקור עצמותיו מתפרקין ובכלו לקו, וזה נרמז במלת את מחנה מצרים שבכל מקום הוא מרבה.

^{יח} ויסר את אופן מרכבותיו. רבי יהודה אומר מחמת אש של מעלה נשרפו הגלגלי של מטה, והיו מוטות מרכבות רצים ונכנסות על כרחן כים שהיו טעונות כלי כסף וזהב, אבנים טובות ומרגליות שאין להן כל סוס וסוס שלא היו טעון עשרת רבוא כדי שיתלו ישראל את הביזה, ר' נחמ"י אומר מכל רעם של מעלה נתנו צנורות מלמטה שנאמר קול רעמך בגלגל האירו ברקים תבל, והיו מוטות מרכבות רצות מעצמן ונכנסות בים בעל כרחן לשעבר היו הפרדות מושכות המרכבות, ועכשיו המרכבות רצות ומושכות את הפרדות. הרי כאן שלש מכות, שבירת המרכבות, הליכתן בעל כרחן ואיבוד ממנום שהיו נושאות עמם, ולי' מדלאל כתיב וישרוף אלא ויסר משמע שהסיר צורת האופן שדרכו להיות עגול שעל כן נקרא אופן לפי שכל אפיא שוין, היינו מכל פן ופן הוא א' קרי ב' א' פן עכשיו הסיר צורתו ועשאו מרובע או משולש, וזה מכה האש של מעלה שהיכולת בכחו להקפיא המים ולחתוך העצים כאילו הם של מתכת, ועל כן וינהגו בכבודות, כמו שהקשה להנהיג דבר שאינו עגול. עוד כתב בעל ספר תולדות יצחק מדכתיב ויסר את אופן ולא אופני משמע שלא הסיר אלא אופן אחד, ובזה היו משתברים יותר בלכתם. עוד כתב אופן בגימטריא סמאל הרשע שבא לעזור את רה"ב שרו של מצרים והסירו מממשלתו.

^{יח} וינהגו בכבודות. מדלא כתיב וינהגו מלמד שוינהגו חזר אל המנהיג עליון שנהג המחנה מצרים בכבודות ראש דהיינו שמחמת חמימות האש וטלטול הדרך בא להם הקדחת וראשם כבד עליהם, והואיל וכתוב בתוכחות דלקת וחרחור שהם מיני קדחות משונות שדלקת היא קדחת חמה יותר מקדחת סתם ושמה מוכיח עליה, וחרחור הוא אולי מחובר משני מינים ואין לו תרופה כי מה שמועיל לזה מויק לזה ושמו מוכיח עליו חרחור מלשון מחרחר ריב, וידוע כי מי שיש לו קדחת אחת מרגיש בעצמו כמה מיני כאבים וכל שכן בהיות לו כמה מיני קדחות שונות כנזכר.

^{יח} עוד וינהגו בכבודות חזר אל סימ הרשע הנזכר, כי כרשע שהסירו מממשלתו לא ה' רוצה להלך עוד

פוגעים במים שבאים נגדם, וה' מניח להם דרכים פתוחים לנו שישבו להנצל בהן, ובלכתם בה המים מסבבים ובאים נגדם.

כד וינער ה' את מצרים. מכילתא. כמעט את הקדירה תחתונים למעלה ועליונים למטה להרבות צערם. עוד שם וינער נתן להם כח נערות כדי לקבל הפורנות, ולא במכה זו בלבד אלא בכל המכות כדי שלא ימותו בהם. דבר אחר מסרם ביד מלאכים נערים ואכזרים שנאמר ומלאך אכזרי אשלח בם ואומר תמות בנוער נפשם, ובספר מנחה כלולה כתוב לפי שהיו בהם יודעים לשוט, ניער אותם והפכם רגליהם למעלה וראשם למטה כדי שלא יוכלו לשוט. ואני כתבתי שלקח מקצת מהם וינער קצתם, הא כיצד פרעה לקח שש מאות רכב בחור ריזי מהם ללחום עם הריזי כחות של הים הגדול היוצאים מפסוקי יסע ויבא ויס שהם ריזי אותיות ושפ"ד ללחום עם השם שמספרו שפיה, מה עשה הוא ית' ראשונה הרג שרו של מצרים כדכתיב סוס וירוכבו רמה בים לשון יחיד. בתחלה רמה אותו והעלה למעלה מעלה ואח"כ ירה אותו בים עד התהום, הנה שמריי נשארו רטיז וכולם יחד טבעו בים סוף, והיינו דכתיב מרכבות פרעה וחילו ירה בים, נשארו השפ"ד קרי ב' שפוד כלומר חברים יחד ועשאם כמין שפוד וינער בהם את הריזי הנזכר בתוך הים, הוא שכתוב וסכסכתי מצרים במצרים, מצרים עם האותיות בגימטריא שפ"ד כלומר בלבד וערבב הריזי עם השפ"ד ובכן נאבדו כולם.

כה וינער ה' את מצרים לתוך הים. אמרינו במדרש שהיו המצרים עושים כשפים ועולים מן הים ויוצאים ליבשה והקביה נערם לתוך הים. עוד כתב בעל ספר כלי חמדה כי היו המצרים מתדבקים בישראל ואומרים אם ינצלו הם כן אנו נצולים, וה' הקביה מנערם כמו שמנערים את הטלית מן האבר שבו ובוה נופלים אל תוך הים, ואפשר שהדיבור שהיו מדבקים בהם לא ה' בפועל אלא ע"י כשות, עוד הפשירם ונמסעו והיו למים, וכזה נתערבו מים במים, והיינו דכתיב אח"כ וישובו המים ויכסו וגו' כל חיל פרעה לא נאמר אלא לכל חיל פרעה כלומר הרכב והפרשים שהיו מים כסו לכל חיל פרעה, כי כשם שהיו ראשים עליהם בחייהם כך גבהו עליהם במותם, וחזרו אח"כ לבריאותם מעין מה שעושים לטיטוס שחיק טמא שבכל יום ויום יוצרים אותו מחדש ושורפין אותו ונעשה אפר.

כו וישובו המים ויכסו שמעתי שהטופרים כותבים אותו בריש דפא לרמוז שאותם המים עצמם שנשתמשו מהם להמית בניהם של ישראל הם מי גילוס אותם המים עצמם חזרו עליהם להענישם לקיים מה שאמרו כי בדבר אשר זדו עליהם בקדירה שבשלו בה נתבשלו. ובמדרש רבה וישב המים אינו אומר אלא וישובו מכאן שכל מימות שבעולם חזרו על המצריים. ועיקר מוצאם הם ארבעה נהרות פישון הוא גילוס, גיחון, חדקל, פרת. ומי הים שהיו בתוכו, הרי כאן חמש מימות וכל אחת משונה מחברתה, אלו בחמימות, ואלו בקרירות, אלו בשטח, ואלו

לברוח מפני ישראל, לפי שנראה להם שאינו לפי כבודם. עוד אמרו למה יש לנו לברוח מפניהם כאילו חטאנו להם, פרעה הוא שחטא שצוה לשעבדם, והואיל ואנו לוקים ומוכרחים לנוס מפניהם הלאי הוספנו על שעבודם. עוד אנוסה מפני ישראל מלמד שבראותם פני איש אחד מישראל היו מתפחדים מהם כמפני אר"י מדה כנגד מדה, כשם שהם היו מראים עצמם לישראל כדובים ואריות כנזכר למעלה, עכשיו נהפוך הוא הם היו מתיראין מישראל, ונתקיים בהם ורדו בכם שונאיהם ונתסם ואין רודף אתכם, וצער היותם נסים מפני ישראל דוויים וסחופים וצער שנראה שה' על לא חמס בכפם, וצער שלא היו יכולים לברוח, וצער הגר אשר בקרבך יעלה עליך וכו'.

יט כי ה' נלחם, היא היתה קשה להם, כי אמרו אילו ה' שרם של ישראל שר אחד משרי מעלה מעין שרנו, ה' לנו קצת בטחון אולי ינצח שלנו לשלהם, כי רבים עוזריו כאשר אמרנו, וכל שכן להיות אז ישראל נדונים מהבית דין של מעלה אם להנצל או ליאבד, והביד הם הם השבעים שרים של האומות, וכלם היו כנגד ישראל בטענותיהם, עכשיו בראותם כי ה' נלחם להם במצרים כמה תכלי מטו להו.

כ נלחם להם, להם לאותם שבאו ללחום בארץ מצרים כי הוא ית' בסיועם. וזה כי כשראו האומות אשר סביבות מצרים היות המצרים נרדפים מהמערכות נאספו ובאו לבזו את העיר, ונתקיים עלי' ישא ה' עליך גוי מרחוק, ונקרא רחוק עם היותו קרוב לפי שה' עד עתה רחוק מדעת זה, ואלו פרי בהמתו, דגן תירוש ויצהר, שגר אלפיו ועשתרות צאנו.

כא נלחם להם במצרים. מכילתא. מלמד שהוכו אותם במצרים כמו אלו שעל הים, והגבי הקביה ארץ מצרים עד שהיו רואין אלו את אלו, וה' כל אחד כואב ומצטער על שלו ועל של חברו, הבנים על האבות והאבות על הבנים, הנשים על בעליהם והבעלים על נשיהן וכל בכל הקרובים.

כב הנשים מעוברות היו מפילות מצער ראותן בעליהן נטבעים ומוכים בכל מיני מכות, ונתקיים בהם ארור פרי בטנך, וגם בניך ובנותיך נחונים לעם אחר ועניך ראות וכלות אליהם. והם חמשה מכות, האשה עצמה כואבת, מחבלי לידה, וגדולים הם כשהם קודם זמנן, ומפלת, ובניה' ובנותיה' הולכי' בשבי ועניה' כלות אליהם ואין להם מושיע.

כג ומצרים נסים לקראתו. מכילתא. כל מקום שהיו נסים המים באים נגדם, פ"י אל תחשוב שהיו משוגעים ומבוהלים ובמקום שה' להם לברוח חוץ מהים היו נסים ורצים לתוכו, אלא בדעת צלולה היו, כי כן העמידם הוא ית' למען ירגישו יותר בכאב המכות, ונסים היו חוץ מן היום כראוי, אבל המים היו מסבבים ובאים כנגדם, ואפשר כי לא פעם א' בלבד ה' להם כך כלומר מצד א' בלבד, אלא מכל צד וצד שהיו פונים היו פוגעים במים, נסים לצד מזרח המים באים כנגדם חוזרים לאחריהם

בעבירות ואילו במליחה, וכל אחת גורמת צער מובדל מחברו, ובכלל לקו.

כז ויכסו את הרכב ואת הפרשים צרור המור כתב, עד עתה היו הסוסים צפים על פני המים ועתה שבו המים ויכסו, עוד מדכתיב לכל חיל פרעה והיה יכול לומר וכל חיל פרעה מלמד שהרכב והפרשי תגבורת המים הפכו על כל חיל פרעה מעין מה שאמרנו כשהיו המים, והיינו דכתיב ונתתי פגריכם על פגרי גלולכם הם הרגלים, את ואת לרכות שני דברים אחרים שכסו כל חיל פרעה.

כח לא נשאר בהם עד אחד מהם לא נאמר אלא בהם מלמד שלא נשאר בהם אבר א' שלא לקה, ומדקאמר עד א' והיה יכול לומר לא נשאר בהם א' בא לומר שלקות האיברים לא היה אל הראשיים תחלה באופן שישארו מעולפי' ובלתי מרגישים כאב המכות אלא לקו בכל א' וא' עד הגיע המכה אל האבר המיוחד שבו תלוי חיות האדם, וחכמי' דרשו שנשאר בהם א' הוא היה פרעה שנשאר למען יראה כחיו ית' אי נמי לפי שזכה שהשי"ת שלח לו שלוחו הוא מרעה' ומטעם זה נשאר מכל בכורי מצרים במכת בכורות.

כט וכני ישראל הלכו ביבשה, דבר זה נכתב פעם אחרת ויבאו בני ישראל בתור הים ביבשה וטעם כפל אמירתו הוא לומר שעם היות המצרי' נטבעו' בים ימתהפכו ומתגלגלי' מכת המים עכ"ז היו רואים ישראל הולכים ביבשה כי הוא ית' נתן להם הכח הזה למען יצטערו יותר ויראו חבת ישראל אצלו ית' ויבושו ממה שעשו להם, ובכלל הדברים שהיו מורים בישראל היה שישאל היו אוכלים ושותים וכן אמרו במכילתא היו ישראל אוכלים ושותים ושמחים והוציא להם הקב"ה מים מתוקים מתוך מלחים שנא' ויוצא נזיל' מסלע ואין נזיל' אלא מים חיים שנא' מעין גני' באר מים חיים, ואמר שמה מים מבור נזיל' מתוך באר, ושיחין תכלי מטו למאן דשמע קל חבריה אכיל והוא לא אכיל.

ל והמים להם חימה להם למצרים כמוזכר למעלה לעכב להם הדרך, עוד אל תקרא חימה אלא חימה כי כל המימית היו לוחמי' עמהם וזה אומרו מימינ' ומשמאל' כלומר אפי' המיימיני' שדרכם להפך בזכות עכשו היו כלם כחומה נגדם.

לא ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים, כשומט העובר ממעי הפרה, פירוש שמצטערת הפרה לפי שהולד עדיין הוא דבוק במעיה וכן ישראל עדיין היו דבוקי' במצרים, שמתעם זה לא היו רוצי' לשלחם והוא דיוק הכתוב שאומר לבא לקחת לו גוי מקרב גוי, וכן משמע ממה שאמר ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים, כי די שיאמר ויושע את ישראל אלא מגיד שהיו עדיין ביד המצר' וברשותם, והושיעם ונטלם בעל כרחם מידם, כאן היו כמה מכות הוצאת הולד קודם זמנו כי עדיין לא נשלמו הארבע מאות שנה מגזרת וענו אותם, וצער הנמשך ממנו באומנם מה זאת עשינו וכו' ושהיה בעל כרחם לא כאשה שיש לה כאב גדול מולד שמת

במעיה ולהקל מעליה הצער שומטי' איתו ממעיה ברצונה, אלא הילד הוא חי ונוטלין אותו ממנה.

לב וירא ישראל את מצרים מת, מלמד שכל א' מישראל היה מכיר נוגשו והיה שולף מנעלו ומכהו על פניו, ויש מי שמכה אותו במקלות ויש באבני', ויש מי שהיה משי' חצץ בפיו, ויש תולש ממנו שערו הכל כפי רצונם, עוד שם, וירא ישראל את מצרים מת, מה היו עושי' ה' כל א' וא' מישראל נוטל את כלבו והולך ונותן רגלו על צוארו של מצרי והיה אומר לכלבו אכול מן היד הזה שנתעברה בי, אכיל מן הזרועות הללו שלא חסו עלי, תדע לך שהוא כן שנא' למען תמחץ רגלך בדם לשון כלביד מאויבי' מנהו.

לג וירא ישראל את מצרים מת מיתות משונות, מיתות חמורות זו מזו, מכילתא דבר אחר את מצרים מת, מת ולא מת כענין שנא' ויהי בצאת נפשה כי מתה האמור ברחל שלא מתה לגמרי שהרי קראה שם בנה בן אוני, כך המצר' היו מתים ולא מתים כדי שיהיו מצטערי' הרבה ויראו' ככבוד ישראל ולא יאמרו כשם שהם אבודים כן ישראל, באופן שהיה להם צער המיתה כגוסס והיו כדעתם להבחין ולראות בכבודו של ישראל וכמה דינו עוכרין על האדם כשעה שהוא ובכלל לקו.

לד וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים, גם אחרי שפלטם הים, כי הנה הם היו מת' ולא מת' כמו שאמרנו ונתקיי' בהם ארור אתה בצאתך היינו בצאתך מן הים, כי לקו במה שכתוב בתוכחות יולד ה' את מלכך אל גוי אשר לא ידעת, כל' שראו פרעה ניצול ומצטערי' מזה להיות נראה להם שראוי ליאבד הוא יותר מהם, כי משכם בדברי' לרדוף אחרי ישראל ואמר להם ארדוף אשיג אחלק שלל, וכן נתקיי' בהם הכתוב והיית לשמה למשל ולשנינה בכל העמים והיית לזעזע לכל ממלכות הארץ כמו שנא' שמעו עמים ירגזון חיל אחז יושבי' פלשת.

לה נתקיים בהם הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה, הם הערב רב שלא מצרי' היו, וראו אותם שעלו במעלה, והם יורדי' מטה מטה, וכן נתקיים הוא יולד קרי ביה יולד מלשון לוי'ה שליו אותם אל הקבר, וכן הוא יהיה לראש וכו' וגם אשה תארס ואיש אחר ישכבנה, כי כמעט כל המצרי' הלכו אחרי ישראל ורבים היו שנשאו נשים ולא כנסום עדיין ומתו ולא נשאים, ויותר מזה היו רואים בעיניהם שאיש אחר ישכבנה.

לו בית תבנה ולא תשכ בו, מצינו ליהושע בן נון כשקלל את אשר יבנה ירחו שאמר בבכורו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה, ולפי דעתי למד הקלה הזאת ממה שראה שאירע למצרים בבנות בתיה, ועכשו בהיות' טבועים ולא יכלו לישב בהם נזכרי' מהבני' שמתו להם כבר ונדמה להם כאילו כלם מתו אז. מעין מ'ש יעקב כששלח בנימין עם אחיו עלי היו כלנה דומה עלי שכלו מתו עכשו.

לז כרם תטע ולא תחללנו, פרי אדמתך וכל יגיעך יאכל עם אשר לא ידעת, והיית רק עשוק ורצוץ כל

פצעים וחבורות והיו נוגפי' בהם ומצטער' הרבה כאילו הם מתים. אי נמי ירדו במצולות כמו אבן כמשמעו שירדו לתהום במרוצה, אי נמי נעשה גופם קשה כאבן. אי נמי כנישתא דאבנא אי נמי כחזות' דאבנא, ואפשר דכלהו הוו כהו.

מן ימינך ה' תרעץ אויב, תרעץ פ' מלשון שכירה שהיו נופלי' על הגליד ופעם היו נשכרי' בראשם, ופעם ברגליהם ופעם שוקיהם, ופעם ירכיהם, ועדיין היו קשורים האיברים יחד, אח"כ היו נהרסי' כמ"ש וברוב גאונך וכו'.

מן וברוב גאונך תהרוס קמך, הריסה נאמר על דבר העומד על תלו ונפרק כדכתיב המה יבנו ואני אהרוס, כך הם נהרסו מדי נפלם ונתפרקו אבריהם זה מזה בכמה פעמ' נמצאו מוכים במכה אחת כמה מכות. מן משנתפרקו איבריהם היו קשקש צפ' על פני המים ובשרם נקלפת מעל עצמותם, והיינו דכתיב תשלח חרונוך יאכלמו קשקש, והש"ת נתן בהם חיות להרגיש במכות. ובמכילתא אמרו יאכלמו קשקש כל העצ' כשהו דולקי' אין קולו נשמע אבל הקש כשהוא דולק והולך נשמע קולו, כך ה' קולו של מצרים הולך ונשמע מפני הפורענות, כל העצ' כשהו דולקין יש בהו ממש אבל הקש כשהוא דולק אין בו ממש כך המצרי כשהו דולקין לא היה בהם ממש מפני הפורענות, אח"כ להיות המים מלוחים נמחה בשרם לגמרי ונעשה קצין הרסנא וזהו שאמר תהרוס קמך מלשון כסא דהרסנא, אח"כ נמחו למים כמו שכתבנו למעלה, ואולם יקשה בסדר הכתובים מ"ש תחלה שנערצו ונהרסו ואח"כ אי אמר אויב ארדוף אשיג שאם כבר מתו איך יוכלו לרדוף, אך האמת הוא שחזר הקב"ה ויצר איתם מחדש כמו שכתבנו והם חשבו שלא מיד ה' היתה זאת ובטחו על עצמם ואמרו מעתה אלקי ישראל לא יכול לנו ועל כן ארדוף אשיג בודאי.

מן וברוב אפך נערמו מים, הוא ראייה למה שאמרנו שאחרי שהיה גופן למים חזר הוא ית' וצברם יחד כערימה זו, והקפא אותם מחדש ונעשו חזק' וקיימי, וכן במכילתא עשאו ערימות, ולפי שהמצרי' חשבו שכשפיהם הועיל להם, מה עשה הקב"ה נתן ערימות למים והיו לוחמים עמהם בכל מיני מלחמות ופורענות וזהו שאמר נערמו מים מלשון ערמה, וזה היה כנגד מה שאמרו הבה נתחכמה לו כך אמרו במכילתא.

מן נצבו כמו נד נזיל' היתה נפשם של מצרים צרורה בהם ולא היתה יכולה לצאת, והיו מעולפי' מריח הים שנ' ירתח כסיר מצולה וגו', וישראל נעשה להם מיני בשמי' שנא' ים ישי' כמרקחה, ונאמר עורי צפון ובואי תימן הפיחי גני יזלו בשמיו. קפאו תהומות בלב ים, עשאו כמין קופה בלב ים היאך לבו של אדם נתון משני חלקי' ולמעלה, כך קפה עלי' הים משני חלקי' ולמעלה, הים אין לו לב ונתן לו לב עד כאן במכילתא ובתנחומא קפאו עשאו כמין כיפה בלב ים היכן לבוש האדם נתון משני חלקי' כך קפא עליהם הים משני חלקים, ואפשר לפרש ההפרש שבין קופה לכיפה, למאן דאמר כמין

הימים, והיית משגע ממראה עיניך אשר תראה, כלם נתקיימו בהם כי עד אותה שעה סבורי' היו להנצל לפי שהש"ת נתן בהם חזק' לסבול המכות כסבירים שטבעם היה מסייעם להיותם חזקים ובריאים, אי נמי חזקם שכמרים יהיה הוא המושיעם, אי נמי הכשפים שעשו יהיו מועילי' להם, שהם היו שהחזירו להם חיותם עכשו שמרגישי' היותם מתים נשתגעו ממראה עיניהם ואבד שברם ובטל סכויים. עד עתה סדרנו המכות על סדר הפסוקי ועל כן לא באו על סדר הווייתם, מכאן ואילך נזכיר אותן הרמוזי' בשירת הים.

לח סוס ורוכבו רמה בים, מדקאמר סוס ורוכבו ולא סוסי' ורוכביהם אמרו שעל שרם נאמר, ואפשר ג"כ שעל פרעה נאמר כי הוא הבטיחם להציל אותם, ועכשו ראוהו ראשון לטובע' ונתרשלו ידיו' ואם כתבנו שראוהו שניצל, כבר אמרנו ג"כ שמתו וחזרו וחיו וחזרו למות כמה פעמי', וכשחיו נשתנה ראותם מדבר לדבר, עוד רמה בים הוא מלשון למה רמיתני, כי הקב"ה רמה אותם כמה שהראה לסוסי' מרכבתו היות גלי הים ססיות נקבות כמו שאמרו במדרש, עוד וירם מלשון וירם תולעי' ויבאש, היינו לומר שבשרם המוכה שחיו ויבשאר המכות הצמיח תולעי' ויבאש, עם היותם בתוך מים מלוחי' המעמיד' את הבשר שלא תסריח, והמ' מלוחים היו מכאיבי' להם המכות בלי ספק.

לח סוס ורוכבו מלמד שהיו קשורי' זה בזה ולא היו יכולי' להתפרד וכמדומה להם שאם היו יכולי' לירד היו נצולי' בהיותם שטי' על פני המים, או בכשופיהם, עוד בתנחומא רמה בים מלמד שהיו עולי' למרום היינו שהגלי' מגביהי' אותם ואחר כך נופלי' על פני המים וזה פעמים רבות.

ח מרכבות פרעה וחילו ירה בים, מלמד שהיו יורדי' בתוך הים עד התהום, דבר אחר מלשון יורה כחץ שהיו נורקי' משפת הים לאמצעיתו פעמי' רבות וכל פעם בצער משינה.

חא נתקיים בהם והיתה נבלתך מאכל לעוף השמים, הם הדגי' שהיו בולעי' אותם ומדקאמר לכל עוף מלמד שדג אחד גדול מהראשון בולעו ונמצא הדג ראשון מת בתוך השני, והמצרי מצטער בתוכו כאילו הוא בגיהנ' כמו שמצינו ביונה שאמר מבטן שאול שואתי, והיה לפי שמת הדג שבלעו כמו שאמרו חכמי', וכמה יסורין ממני' שוני' סובל בההיא שעתא, וקראם עוף לפי שיש להם ספירי', ושמי' יהי' נוטריקון שם מים וכמ"ש במעשה בראשית.

חב תהומות יכסיומו מכילתא מלמד שחפה עליהם את הרקיע והקדיר עליהם הכוכבי', נפקא ליה מדקאמר תהומות ולא תהום, דמשמע שני תהומות העליון והתחתון שנא' תהום אל תהום קורא לקול צנוור, ואם התהום עליון כסה אותם גם הכוכבי' קדור עליהם ואין רחוק שהיו ג"כ מים וברד יורדי' עליהם.

מן ירדו במצולות כמו אבן, לפי שאמרו וראיתם על האבנים לפיכך נעשה להם המים כאבנים והם היו מלאים

שאר המתכות שהן חסרין, כך גופם של המצרים נתוסף מעין מי שצבה ירכו שאינו יכול להרימה, וכן נעשו כגוון העופרת.

ו נטית ימינך תבלעמו ארץ. מגיד שהי' הים זורקם ליבשה והיבשה לים, וכן כמה פעמים עד שאמרה היבשה ימה בשעה שלא קבלתי אלא דמו של הבל שהוא יחידי נאמר לי ארור אתה מן האדמה עתה איך אוכל לקבל דמן של אוכלסין אלו, עד שנשבע לה הקב"ה שאינה מעמידה בדיו עליהם שנאמר נטית ימינך ונאמר נשבע ה' ימינו, ואין ספק שהיו עדיין חיים במקצת, שכבר כתבנו שהי' כל אחד מכיר נוגשו ומכה אותו במנעלו על פניו, ולפי זה ירדו חיים שאולה, ואולי רמה ותולעה אוכלים אותם חיים, או אפשר שעושים תשובה, מעין מה שכתבנו בענין קרח עיין במקומו.

הנה לפנינו חמשים מכות ראשיות, המושכות כל אחת מהן עמהן ארבעה או חמשה, ובכלם לקו המצרים על הים, ואם לא יישר כעיני הקורא את פרטם יחדש גם הוא חלקו וישתמש מהדרך ששמתי לפניו ומיני ומיני' תתקלם עילאה.

קופה הוא לרמוז הפורענות של המצריים שנעשה הים כמין קופה לקבלם שלא היה רוצה לפולטם כמו שאמרו במדרש. ולמאז דמאר שהיו כמין כיפה הוא להציל את ישראל כמו שכתבנו שנעשו המים להם כאהל על ראשם. וט אמר אויב ארדוף אשיג, אחלק שלל בפניהם קודם שאהרוג אותם כדי לצערם, ואח"כ תמלאמו נפשי בהריגתם, אריק חרבי תורישמו ידי מלמד שכל א' וא' מהמצרי' היה שונא כל כך ישראל שהיה אומר מי יתן ואמלא מהם נפשי ויהיו כלם בקרבי ובבטני שהייתי מריק חרבי והורג את עצמי כדי להרוג את כלם, על דרך מה שאמר שמשון תמות נפשי עם פלשת' ונהפוך היה כי חרבו יתברך הרגם, ובמכילתא משל לליסט"י שהיה עומד ומנאץ אחר פלטי' של מלך אימר אם אמצא בן המלך אני תופסו והורגו וצולעו וממיתו מיתה משונה, כך פרעה עמד ונאץ ואמר ארדוף אשיג אחלק שלל, ורוח הקדש מלעגת עליו ואומרת נשפת ברוחך כסמו ים חזר הים וכסה אותם ונאבדו לגמרי, ואין ספק כי רבו מכאוביהם בהריג שעתא שכן כתוב צללו כעופרת במים אדירים, דהיינו שנעשה גופם כעופרת הזה שהוא מתרבה במשקלו בעמדו תחת העפר, ועל כן נקרא עופרת לא כו

אבודרהם

ביאור תפלת „נשמח כל חי כו“

— שיין להערה 211 —

כמרחבי הרקיע מלשון ויוציאו למרחב, ובדברי רז"ל הרקיע היה מרחיב עצמו והולך, ועינינו מאירות ע"ש האירה עיני. כשמש וכירח ע"ש שמש ירח עמד זבולה שהם מתפשטים על העולם. וידינו פרושות כנשרי שמים על שם וכפיו פרושות השמים, וגם הנשרים הולכים בכל העולם. ורגלינו קלות כאילות ע"ש ועשאל קל ברגליו, שהאילות הן קלות לרוץ. אין אנו מספיקין על שם אם יספיק עפר שומרו, ורז"ל נשתמשו בזה הלשון הרבה. להודות לך ה' אלהינו ולברך את שמך מלכנו ע"ש הודו לו ברכו שמו. על אחת מאלף אלפי אלפים ורוב ריבי רבבות פעמים על שם שובה ה' רבבות אלפי ישראל, ורוב הוא מלשון ורצוי לרוב אחיו. ריבי כמו רבני ודגשות הבית לחסרונו הכפל. והמון העם קורין רובי בשורק וטעות הוא. הטובות שעשית עמנו ועם אבותינו כדאמרין במכילתין אלהי אבי וארוממנהו אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם לא על הנסים שעשית עמי אמר לפניך שבח וזמרה אלא אף על הנסים שעשית עם אבותינו. והולך ומפרש הטובות שעשה עמנו, מלפנים ממצרים גאלתנו ה' אלהינו ע"ש ויגאלם מיד צר. מבית עבדים פדיתנו. ע"ש ויפדך מבית עבדים. ברעב זנתנו ע"ש ולחם משמים נתת להם לרעבם. וכתוב נפש

נשמח כל חי תברך את שמך יי' אלהינו ע"ש כל הנשמה תהלל יה. כל חי על שם לא המתים יהללוהו. תברך את שמך ע"ש ברכי נפשי את ה'. ורוח כל בשר על שם ורוח כל בשר איש. תפאר על שם אשר כן אתפאר. ותרוםם על שם ויתרוםם ויתגדל על כל אל. וכרך מלכנו על שם זכרתי כלילה שמך ה'. תמיד ע"ש ואברכה שמך לעולם ועד. ואומר בתהלה תברך. מן העולם ועד העולם אתה אל, על שם מעולם ועד עולם אתה אל, ואומר כמדרש תלים מן עלמא דלא הוינן ביה עד עלמא דאנן ביה. ומבלעדיך אין לנו מלך גואל ומושיע ע"ש ואין עוד אלקים מבלעדי, וע"ש ומושיע אין בלתי וכתוב ה' מלכנו הוא יושיענו. מודה על שם פדית אותי ה'. ומציל ע"ש ויצילם ה'. ועונה על שם ענני ה' ענני. ומרחם על שם ובחסד עולם רחמתיך. בכל עת צרה וצוק ע"ש ותצילם ברחמך רבות עתים. אין לנו עוזר ע"ש ויעזרם ה'. ותומך אלא אתה על שם סמכני כחסדך ואחיה. ולך אנחנו מודים שנאמר הודו לה'.

ואלו פינו מלא שירה כים על שם ויתן בפי שיר חדש. ומלא שירה כים על שם והים איננו מלא. ולשונונו רנה ע"ש ותרונו לשון אלם. כהמון גליו ע"ש משבית שאון ימים שאון גליהם. ושפתותינו שבח ע"ש שפתי ישבחונך

והקרבנים ע"ש וכל קרבי את שם קדשו. והכליות ע"ש יסרוני כליותי. יזמרו לשמך ע"ש יזמרו לשמו. כדבר שנאמר כל עצמותי וגו' וענין ואביון ברו' בתחלה. שועת עניים אתה תשמע ע"ש וישמע אלהים את נאקתם וכתוב ושוועתי האזינה. צעקת הדל תקשיב ותושיע ע"ש ויצעקו אל ה' בצר להם ומצוקותיהם יושיעם וכתוב ויקשב ה' וישמע. וכתוב רננו צדיקים בה' וגו'.

כפי ישרים תתרוםם וכדברי צדיקים תתברך ובלשון חסידים תתקדש ובקרב קדושים תתהלל. תמצא בראשי תיבות יצחק רבקה. ישרים צדיקים חסידים קדושים, יצחק. תתרוםם תתברך תתקדש תתהלל, רבקה. וי"א כי החכם שחבר זה היה שמו יצחק ושם אשתו רבקה ועשהו לכבוד יצחק אבינו ורבקה אמנו כדי להזכיר לנו זכותם.

במקהלות על שם במקהלות ברכו אלהים. רבבות עמך בית ישראל על שם שובה ה' רבבות אלפי ישראל. שכן חובת כל היצורים לפניך ה' אלהינו לשון חכמים הוא ככל מקום חובה עלינו, כלומר שחובה על כל הנבראים להודות ולהלל ולשבח על שירות ותשבחות דוד המלך. ואמר היצורים על שם עם זו יצרחי לי תהלתי יספרו. כלומר כיון שיצרתם חובה עליהם שיהללוהו. ומזכיר כאן שבע עיני שבח כנגד ז' רקיעים. והם להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר ולקלס. על כל שירות ותשבחות דוד בן ישי על שם בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך, וכתוב קרן משיחו.

רעב מלא טוב. ובשבע כלכלתנו שנתת לנו ריוח בשנת השבע. כדאמר ר' יוחנן נהירנא כדהו ארבע סאין בסלע והו נפיש נפוחי כפן בטבריא מדלית איסרי. והמון העם קורין ובשובע כלכלתנו והחכם רבי אברהם בן עזרא ז"ל כתב כי האומר ובשובע תועה הוא כי שובע הוא שם הפועל אבל שבע הוא שם כמו רעב. מחרב הצלתנו על שם ויצילני מחרב פרעה. מדבר מלטתנו ע"ש ישלח דברו וירפאם וימלט משחיתותם. מחלאים רעים ורבים שאמרת בתורה להביא בתוכחותיך והוא על שם וחלאים רעים ונאמנים. דליתנו ע"ש ארוממך ה' כי דליתני. עד הנה עזרונו רחמיד ע"ש עד הנה עזרונו ה'. ולא עזבנו חסדיך ע"ש וברחמיד הרבים לא עשיתם כלה ולא עזבתם. על כן איברים שפלגת בנו מלשון כי בימיו נפלגה הארץ כלומר שחלקת בנו אבר אבר לכל צד. ורח ונשמה שנפחת באפינו שנא' ויפת באפיו נשמת חיים וכתוב כל אשר נשמת רוח חיים באפיו. ולשון אשר שמת בפינו שלא יוכל הפה לדבר בלא הלשון שהפה מדבר והלשון מחתך הדבור. הן הם יודו ויברכו וכו'. ותמצא כי הן הם עולה למנין מאה לרמוז שמכרכין אותו במאה כרכות בכל יום. כי כל פה לך יודה על שם ופי יגיד תהלתך. וכל לשון לך תשבוע על שם ולשוני תהגה צדקך. וכל עין לך תצפה ע"ש עיני בגוים תצפנה וכתוב בקר אערוך לך ואצפה. כל ברך לך תכרע על שם כי לי תכרע כל ברך. וכל קומה לפניך תשתחוה. השתחוויה היא מלא קומתו בפשוט ידים ורגלים. והלבבות יראוך ע"ש לבי יחיל בקרבי.

הוספות

הוספה

מנהגי שבת הגדול וערב חה"פ וחה"פ

שבת הגדול שחל להיות בערב פסח - ורק אז - מפטירין וערכה לפי שבאותה פרשה כתוב הביאו המעשר אל בית האוצר, וערב פסח (של שנה רביעית ושביעית לשמיטה) הוא זמן ביעור מעשרות.

בשבת הגדול אחר מנחה אומרים עכרים היינו עד לכפר על כל עונותינו, לפי שאז היתה התחלת הגאולה ונסים (שו"ע ס"ס ת"ל) וכן נוהגים.

בבית רבינו נוהגים שלא לעשות את הרב למורשה, אלא למכור לו את החמץ ובערב קבלן.

בדיקת חמץ

בדיקת חמץ אחר תפלת ערבית.

מנהג בית הרב. מניחים במקומות שונים בבית עשרה פתיתי חמץ קשה, כל אחד מהם כרוך בפיסת נייר.

בודקים לאור נר של שעוה (שו"ע סת"ג) וע"י נוצת עוף. הבודק מניח החמץ שמוצא בשק קטן של נייר. בגמר הבדיקה מניח שק זה הנוצה ושירי הנר - אם ישנם - בקערורית כף-עץ, מעטף הכל בנייר (אבל לא יד הכף, שנשאר בלתי מעוטף), ומהדק ע"י חוט שכורכו סביב הנייר כמה פעמים וקושרו.

* * *

התחל מבקר ע"פ עד אחרי כורך של סדר השני אין אוכלים מכל המינים - הנכנסים בחרוסת ומרוד. - לאחר זמן מצאתי: יש נוהגים שלא לאכול חזרת קודם הפסח וכן הי' נוהג הרשב"א.

* * *

מנהגי . . חג הפסח: רובם נעתיק מהגש"פ עם לקוטי מנהגים וטעמים (נרפס לעיל). עיי"ש בארוכה.

שבת הגדול, וערכה . . עבדים היינו: לעיל ע' א.

בבית רבינו . . ובערב קבלן: היום יום [י"ד ניסן] ע' מה.

בדיקת חמץ: לעיל ע' א. (היום יום [י"ד ניסן] ע' מה).

וי"ל בזה כמה טעמים. והמחזור בעיני דלשיסתי ג"כ יש (י"ל ז) כאן. כי מנהגנו להאריך ביותר בבדק"ח - ולא העתקתי ג"ז בהי"י כי לא שמעתי בזה שיעור מסוים. וראה בשר"ח מע' חו"מ סקט"ז שהביא ממגן האלף להל' פסח ס' טו"ב ששקו"ט בדברי ארה"ז בהנ"ל בקו"א לאו"ח סת"א (אג"ק ח"ב ע' שדמ).

מתקנת כ"ק אדמו"ר שליט"א, להשתדל, ובפרט רב, שו"ב כו' וכל עוסקי בצ"צ לשלוח לחגה"פ למכירהם - עכ"פ להסדרים - מצות עגולות אפירות-יד, ודוקא - מצות שמורה, וכן במקומות שמסדרים סדרים כלליים (כמו במלוניס וכדומה) יסדרו זה המסדרים.

אפיית השמורה ע"פ

באפיית השמורה ערב פסח אחר חצות ה' כ"ק אדמו"ר (מהורש"ב) נ"ע נוכח, ואומר ג"כ הלל, והי' מפסיק - גם באמצע פרק - להורות בהנוגע להלישה, אפי' וכה"ג.

כ"ק אדמו"ר שליט"א נוהג לחלק מצה שמורה ערב חז"פ אחרי מנחה כשהוא לכוש בכגד משי של שבת ויו"ט ובחגירת אבנט.

* * *

שבת שחל ביו"ט או בחוה"מ אומרים בקבלת שבת: גם בשמחה ובצהלה.
יו"ט או חוה"מ שחל בשבת אומרים קודם הסעודה: שלום עליכם, אשת חיל, מזמור לדוד, דא היא סעודתא - בלחש.

פעם נכנס כ"ק הר' חיים אברהם (בן רבינו הזקן) אל אדמו"ר האמצעי בחג הפסח לאמר גוט יום טוב. וספר אז - הרח"א - שרבינו הזקן אמר: פסח דארף איינער דעם אנדערען ניט מכבד זיין באכילה ושתי', אבער נעמען אליין מעג מען.

ליל ב' דחהמ"צ קשעהמ"ט כמו בכל יו"ט.

סדר הגדה

מנהג בית הרב, בקבלה מדור דור, להתחיל סדר הראשון תיכף אחר תפלת ערבית ושלא להאריך בו, כדי לאכול האפיקומן קודם חצות לילה. לא כן הסדר השני, אשר עורכים אותו בשעה מאוחרת כלילה והאדמו"ר מאריך בביאור ההגדה ובעניני תורה והתעוררות לעבודה.

מתקנת כ"ק אד"ש: משיחת שבת מברכים ניסן חשי"ד (נמצאת בשלימותה בלקו"ש ח"א ע' 243).

באפיית השמורה: היום יום [ני"ד ניסן] ע' מה.

כ"ק . . אבנט: כך נהג גם כ"ק אדמו"ר (מהור"י"צ) נ"ע (כשנים האחרונות לחייו בעלמא רין).

שבת . . בלחש: היום יום (תשי"ז) [ני"ט ניסן] ע' מו.

פעם נכנס כ"ק: היום יום [כ' ניסן] ע' מז.

ליל ב' דחהמ"צ: היום יום [טז ניסן] ע' מה.

מנהג בית הרב: הקדמה ללקו"ד לקוט כג. היום יום [ט"ו ניסן] ע' מה.

קערה

בבית הרב מסדרין המצות על מפה ולא על קערה, מלבד האדמו"ר המסדר המצות על טס של כסף.

נוהגים לקחת מצות כפופות - בית קבול, שזהו ענין כלי האמיתי ונוהגין להפסיק במפה בין מצה למצה.

הזרוע. נוהגים לקחת חלק מצואר עוף. כן מדקדקין שלא לאכול הזרוע אח"כ - כל זה הרחקה שלא יהא כל דמיון לקרבן פסח, ומטעם זה הנה כ"ק מו"ח אדמו"ר מסיר כמעט כל הבשר מעל עצמות ה"זרוע".

הביצה. מבושלת עד שתתקשה.

גם כשחל ע"פ כשכת לוקחים הביצה זכר לחגיגה, אף שלא קרבה חגיגה אז. חרוטת. מכמה שנים מנהגינו לא לקחת קידה וקנמון מחשש תערובת חמץ, רק תפוחים אגסים ואגוזים.

הכרפס. נוהגין ליקח בצל (או תפוח אדמה).

חרור. חזרת, נוהגין ליקח חזרת (סאלאט) ותמכא (חריין) שניהם - הן למרור והן לכורך.

אין לובשין קיטל להסדר, וכן אין מקפידין לאיזה רוח יהי מקום מושבו.

נוהגין לקדש מעומד הן בפסח והן בשווי"ט.

קידוש, מנהג בית הרב: מוזגין הכוס, לוקחו בימינו, מוסרו לשמאלו, מעמידו, דרך הורדה מלמעלה למטה, על כף ידו הימנית כשהיא כפופה קצת כעין בית קבול, ד' אצבעותיו מוגבהות והגודל מושכב מן הצד. ומקדש מעומד, והכוס מוגבה למעלה משלשה טפחים מעל גבי השלחן.

ומועדי גם בחול אומרים ומועדי בוא"ר וכמו שאומרים ושבתי בוא"ר.

הבדלה, מנהג בית הרב: בהבדלת מוצש"ק שחל ביו"ט אין מקרבין הנרות ואין מאחדין השלהבת שלהם, וכן אין מביטים בצפרנים. ורק, בעת ברכת בורא מאורי האש, מסתכל בנרות כמו שהם כ"א בפ"ע.

קערה: לעיל ע' ו. ואולי רק על שולחן האדמו"ר יש לעשות כן, אבל בכ"מ צ"ל קערה כיון שהיא (ככתהאריז"ל) "בחי" מלכות הכוללת כו" - ראה במדב"ר (פי"ג, יד): קערה כנגד הים. מאוי"א מעי קערה (רשימת כ"ק אדמו"ר שליט"א).

הזרוע: ויש להמתיק מה שהוראה זו שלא נדמהו לק"פ היא דוקא ע"י העדר אכילה - כי שונה פסח מכל הקרבנות כמה שהאכילה בו היא עיקר ולא רק פרט משאר הפרטים כמו בשאר הקרבנות, וכמרוז"ל פסחים עו, ב: שלא בא מתחלתו אלא לאכילה. ובפרש"י שם כשנצטווה עיקר יסח לאכילה נצטווה ולכן כשמדקדקין שלא לאוכלו הרי שוללין ענין העיקרי שבק"פ (אג"ק ח"ב ע' קל).

בפסח שותה הכוס, כולו, (ב"ח סתע"ב) ובבת אחת (מ"א שם). - מנהג בית הרב. וכן בשאר ג' כוסות.

כרפס. נוהגין לאכלו שלא בהסיכה. ולאחר כרפס לא ראיתי מחזירין הנשאר מהכרפס על הקערה (ובמילא מכאן ולהלן אין על הקערה אלא ה' דברים).

יחץ. פורסין המצה כשהיא בתוך המפה, מכוסה.

כ"ק אדמו"ר (מהורש"ב) נ"ע - (ומובן אשר כן עשה גם בנו כ"ק מו"ח אדמו"ר) ה"י שובר את האפיקומן לחמש חתיכות - פעם נודמן שנשבר לשש חתיכות - והניח אחת הצדה.

אפיקומן. אין נוהגין בחטיפת האפיקומן בבית הרב.

מגיד, בבית הרב אין מגביהין הקערה ורק מגלין מקצת המצות.

הא לחמא, הא - בצירי.

לשנה הבאה כו' הבאה, כ"ק אדמו"ר (מהורש"ב) נ"ע - אמר הראשון - מלעיל, השני - מלרע.

מה נשתנה. מנהגנו אשר השואל מקדים לאמירתו מה נשתנה: טאטע איך וועל בא דיר פרעגן פיר קשיות.

- וגם אם אין לו אב אומר כן - וממשיך:

מה נשתנה כו' הלילות. וואס איז אנדערש די נאכט פון פסח פון אלע נעכט פון א גאנץ יאר. די ערשטע קשיא איז שבכל הלילות אין אנו כו' - אנו. האלף קמרוצה. - שתי פעמים, אלע נעכט פון א גאנץ יאר כו' צוויי מאל איין מאל כרפס אין זאלץ וואסער דעם צווייטען מאל מרור אין חרוסת, די צווייטע קשיא איז שבכל הלילות וכו'.

לאחר אמירת מה נשתנה כנ"ל ע"י הקטן שבמסובים - נהג כ"ק מו"ח אדמו"ר לחזור ולאמור - בלחש - מה נשתנה כו' (עם הקדמה הנ"ל) והעתקה.

צריך להגביה הכוס כו' (והיא שעמדה). מנהג בית הרב: מכסין את הפת ורק אח"כ מגביהין את הכוס, מתאים למה שאומר בסיום פסקא זו: יעמיד הכוס ויגלה הפת. וכן בפסקא לפיכך - מקדים כסוי הפת להגבהת הכוס.

לשנה . . מלרע: ראה גם אג"ק ח"א ע' קצה.

וגם אם . . אב: מ"ש . . שקודם "מה נשתנה" מנהג בית הרב לומר גם מי שאין לו אב "טאטע איך וועל בא דיר כו'" - לא שמעתי בזה לא טעם ולא מקור.

ומה שנ"ל, שהוא מפני שמכבדו בחייו מכבדו במוותו, וכנפסק הדין בשו"ע יו"ד סר"מ (וראה ג"כ ח"א ס"פ בחוקותי ובמקומות שציין בנצוצי זהר שם). (אג"ק ח"ב ע' רמ. וראה עוד ביאור בזה - שיחת י"א ניסן תשמ"ג.

דצ"ך עד"ש באח"ב. באמירת חיבות אלו ישפוך ג' שפיות, ורק אח"כ מוסיף יין בכוס.

נוטל הפרוסה בידו ויאמר: מצה זו כו' מרור זה כו' מנהג בית הרב לאחוז המצות, השני' והשלישית (ע"י המפה שעליהם) ולהניח ידו על המרור והכוור - עד על שום השני.

יכסה את הפת כו' בסי' תורה אור (דף קפ"ח ע"ב) העתיק הגהת הצ"צ על זה: ויאחזנו בידו עד שיחתום גאל ישראל כו'.

מנהג בית הרב להגבי' הכוס ואוחזו עד שמסיים ונאמר לפניו הללו', ומעמידו על השלחן וחוזר ומגבי' לברכת אשר גאלנו.

ממנהגי בית הרב, שאין נוהגין בהפסק שיחה בין ברכת - ואכילת - מצה ואכילת כורך - לאכילת האפיקומן, הגם שבשעת ברכת אכילת מצה מכוונים לפטור ג"כ האפיקומן.

ואח"כ יבצע כזית מכ"א - כיון שאכילת מצה צ"ל בכזית, וי"א שזהו ממצה הא' וי"א שזהו ממצה הב'.

ואינו טובל במלח. וכן הוא מנהג בית הרב.

ויאכלם ביחד, דהיינו שיכניסם לפיו בב"א. והטעם שלא יהא הפסק בין הברכה דאכילת מצה לאכילת כזית השייך לה שהוא ממצה הא' או ממצה הב' (טושו"ע).

מרור, ויטבול בחרוסת, ויטבול - ואח"כ - ויברך, כדי לחנוף הברכה לעשיית המצוה. ועדיף שלא לשקוע כולו (בחרוסת), כדי שלא יבטל טעם המרירות.

ויברך על אכילת מרור - מנהגנו שצריך לכוון לפטור בברכה זו גם מרור שבכורך.

כורך, ויטבול בחרוסת - רק החזרת ולא המצה, והמדקדקין בזהירות ממצה שרירי, אין טובלין ורק נותנין מעט חרוסת יבשה על החזרת ומנעירין אותה אח"כ ממנה, וכ"ה מנהג בית הרב.

שלחן עורך. מנהגנו: אוכלין שלא בהסיכה, מתחילין - בשני הלילות - באכילת הביצה (שעל הקערה) וטובלה במי המלח.

ואח"כ יבצע . . ואינו טובל במלח: לעיל ע' לה. (וצ"ע שהרי כתב השל"ה שע"פ כתבי הארז"ל יטבול במלח. ולהעיר מלקו"ת ביאור לד"ה ולא חשבית ס"ח - הערת כ"ק אדמו"ר שליט"א - שם).

מרור, ויטבול בחרוסת . . ויברך: לעיל שם. (צ"ע מפני מה לא העתיק אדה"ז זה בסידורו, שצריך לכוון לפטור בברכה זו גם מרור שבכורך כנ"ל הגם כי כך כתב בשו"ע שלו - תע"ה סעי' יח - הערת כ"ק אדמו"ר שליט"א - שם).

נוהרין ביותר ממצה שרירי. ולכן המצות שעל השלחן מכוסות, שמא תפול עליהם טפת מים, וכן שלא יפול מפירורי השמורה במים או כמרק. קודם ששופכין מים, או משקין שמים מעורבים בהם, לכוס או לקערה, בודקין שלא יהיו בכלי פירורי מצה.

כ"ק אדמו"ר (מהורש"ב) ג"ע לא הי' אוכל מצה שמורה ביחד עם דגים או בשר מצד חשש שרירי, רק עם יין.

למים אמצעים ואחרונים אין להעביר ידיו על שפתיו, (וכן כל ז' ימי הפסח, משא"כ אחש"פ שמהדרין לשרות).

צפון. בשו"ע (תע"ז ס"ג) כתב: ולכתחילה טוב לאכול שני זתים, אחד זכר פסח ואחד זכר למצה הנאכלת עם הפסח. וכ"ה מנהג בית הרב.

י"ל שאם קשה עליו לאכול שני זתים שאז אוכל רק כזית א', עליו להתנות שהוא זכר ע"פ הרעה שהלכה כמותה.

ויזהר שלא ישתה אחר האפיקומן. - מדסתם דבריו (אדה"ז בסידור) משמע: (א) שמכל שתי יזהר, ואפילו מים. (ב) שגם כלילה השני צריך ליזהר וכן נוהגין.

אין מדקדקין בבית הרב לגמור גם את ההלל קודם חצות (כמו האפיקומן בסדר הראשון).

ברך, אוחזין הכוס על כף היד, מוגבה והאצבעות זקופות, עד סוף בונה ברחמי ירושלים אמן, ואז מעמידו על השלחן, וחוזר ונוטלו לברכת בפה"ג.

ברצה דברהמ"ז אומרים "בעל הישועות" - בית דגושה ו"בעל הנחמות" - בית רפוי.

בר"ח וביו"ט ביעלה ויבוא: המברך מגבי' מעט קולו באמירת זכרנו כו', בו (בית דגושה) לטובה וכו', בו (בית רפוי) לברכה כו' לחיים טובים - וכל המסובין עונין אמן אחרי: לטובה, לברכה, לחיים טובים.

הנוסח: מלך חנון ורחום אתה.

אוהזין הכוס וכו': לעיל ע' לח. שצריך להגביה הכוס - כ"ה בטושו"ע או"ח סי' קפג ס"ד. שו"ע אדה"ז שם ס"ח. ושם: טפח. ומנהגו - הובא בליקוטי מנהגים שבהגדה - שיהי' גבוה מן השלחן ג' טפחים. ואולי הוא לכתחילה ולהידור. ועפ"ז מתיישב בפשיטות, מש"כ בזה"ב (קפט, ב) שצ"ל גבוה זרת (שפי' גם כאן ג' טפחים - וכמש"כ בספר אור החמה, ודלא כמש"כ בעיטור סופרים), אם שככ"מ, וגם בזהר גופא (ח"ב רמה, א רעג, ב), איתא שמסלקו טפח. - ומה שמיישב באוה"ח דוחק, כמובן. - ובפרט שהכוס דרו"ל גבוה לערך ג' אצבעות (פסחים קט, א) ולא טפח. ואכ"מ. (הערת כ"ק אדמו"ר שליט"א - קובץ מכתבים תהלים, ע' רי. וראה גם אג"ק חכ"ג ע' תלה, ובהערה שם).

ברצה דברהמ"ז: היום יום [ה' גיסן] ע' מב.

אין עונין אמן אחר יחסרנו.

כא"א אומר אבי מורי בעה"ב הזה ואת א"מ בעה"ב הזה, אף אורח או מי שאין לו א"א.

כמה מהחסידיים נוהגין לומר בסדר דהרחמן: הרחמן הוא יברך את אדונו מורנו ורבנו.

כוסו של אלי'. מזיגת כוס זה אחר ברהמ"ז (חץ מזמנים ידועים). כ"ק מו"ח אדמו"ר ה' מדקדק למזוג בעצמו כוס זה, ומדור לדור דקדקו האדמו"רים בזה.

ופותחין הדלת, מנהג בית הרב: (כשחל בחול לוקחים מנורת נרות דולקים והולכים לפתוח כל הדלתות שבין החדר שבו עורכים הסדר ורה"ר (או החצר), ואומרים שפוך - השלוחים אומרים אותו אצל הדלת. קרה ואדמו"ר בעצמו בלית א' מבני ביתו, הלך לפתוח הדלת ואז גם הוא אמר שפוך חמתך גו' אצל הדלת - בחזרת השלוחים מתחילין לא לנו.

אמירת שפוך חמתך בישיבה, וא"צ לעמוד.

הודו לד' גו', גדול הבית (או הש"ץ בהלל - בשאר ימות השנה) מקריא הודו גו' וכל המסובין עונין אחריו הודו גו' יאמר גו'. הגדול (אומר ביחד עם המסובין הודו גו' ואח"כ) מקריא: יאמר גו' ועונין אחריו: הודו גו' יאמרו גו'. וכן ביאמרו השני. אנא ה' (ד' פעמים).

אין עונין... יחסרנו: אם יש לענות אמן בברכת המזון אחר, אל יחסרנו, הנה שאלתי פעם את כ"ק מו"ח אדמו"ר, וענה שהוא אינו עונה, ולא עוד אלא שאחד ממקורביו כ"ק אדמו"ר (מהרש"ב) ה' עונה בפניו - אמן, אחר אל יחסרנו - בקול רם, ואדמו"ר חייך ולא אמר מאומה. ואולי שסומכים על סוף הברכה, ונאמר אמן, אף שגם בזה לא ראיתי שהשומעים ידייקו לענות אז אמן (אג"ק ח"ו ע' רכח).

כא"א אומר אבי מורי... ואת א"מ: להעיר מתוכן מכתב כ"ק אדמו"ר (מהור"צ) נ"ע מח"י סבת חרפ"ב (אג"ק ח"א ע' רג), המועתק בזה:

... בחשוכה על שאלתו אם מי שאין לו אב ואם צריך לומר הרחמן הוא יברך את אבי כו'. כל אחד ואחד צריך לומר כנדפס בסידור, והטעם הוא לפי שנוסח הרחמן הוא מכוון לעשר ספירות כזה, הרחמן הוא ימלוך - מלכות, הרחמן הוא יתברך בשמים ובארץ - יסוד, הרחמן הוא ישתבח כו' ויתהדר בנו - הוד, הרחמן הוא יפרנסנו - נצח, הרחמן הוא ישבור עול גלות - גבורה, הרחמן הוא ישלח לנו ברכה - חפארת, הרחמן הוא ישלח לנו את אליהו - חסד, (גם אופן השני, כי שכירת הגלות הוא מצד בחי' החסד ע"ד ימינך תרעץ אויב, והגאולה מצד ספירת הגבורה) הרחמן הוא יברך את אבי, אמי, אב ואם - חכמה ובינה, ממרום ילמדו עליו ועלינו זכות - כתר... (הובא מכתב זה גם בס' פסקי הסידור בתחלתו).

כמה מהחסידיים... הרחמן: הערת כ"ק אדמו"ר שליט"א קונטרס צט ע' קז (סה"מ קונט' ח"ג ע' כג). וראה גם אג"ק חט"ו ע' קפו.

כוסו של אליהו: לאחרונה - נהגו כן (למזוג לפני ברכת המזון) בכל פעם (סה"ש תשמ"ט ח"א ע' 301 בשוה"ג).

מהודו ועד ויוצא ישראל יכוון ביו"ד של שם הוי' ומפסוק ויוצא ישראל עד למוליד בה"א כו'.

בבית הרב אין נוהגין לומר פזמונים (המובאים בשאר סידורים והגדות ש"פ). מנהג בית הרב: אחר אמירת לשנה הבאה בירושלים, האדמו"ר מחזיר ושופך היין מכוסו של אליהו להבקבוק, וכל המסובין מנגנים בשעה זו הנגון של הפסוק: א-לי אתה ואודך - מעשרת הנגונים של רבינו הזקן. אין אומרים חסל סידור פסח.

שביעי ואחרון של פסח

שמחת שביעי של פסח ואחש"פ גדולה משאר ימי הפסח. בליובאוויטש הי' נעורים בליל שביעי של פסח - גם בליל שבועות והושענא רבה. וצריכים להתעסק בלימוד כל הלילה. בעת קריאת השירה - עומדים. בסעודת ליל אחש"פ נוהגין לאכול שריו', וכן בסעודת יום אחש"פ. במים אחרונים שוכ מעבירין המים על השפתים. ביום אחש"פ: מהדרין לקדש, אח"כ מתפללין תפלת המנחה ואח"כ סעודת יו"ט. הבעש"ט הי' אוכל ג' סעודות באחש"פ. סעודת אחרון של פסח [השלישית] היתה נקראת - אצל הבעש"ט - משיח'ס סעודה.

שמחת . . הפסח: ראה ספר השיחות קיץ ה'ש"ת ע' 71. לקו"ש כרך ב' ע' 545. כרך ד' ע' 1298.

בליובאוויטש . . שש"פ: היום יום [כא ניסן] ע' מה. בעת קריאת השירה: כנ"ל.

בסעודת . . שריו': כך נהג כ"ק אדמו"ר (מהורוי"צ) נ"ע (בכדי לעשות היכר בין ז' ימים הראשונים ויום השמיני. ע"ד שאין מברכים לישב בסוכה בשמ"ע אף שמנהגנו לאכול אז - כל היום - בסוכה). (וראה בארוכה לקו"ש חלק כ"ב ע' 30 ואילך. ביום אחש"פ . . סעודת אחש"פ: היום יום [כב ניסן] ע' מז. משיח'ס סעודה: להעיר אשר בהפטרות אחש"פ (ישע"י סי' י) מדובר ע"ד משיח. - ראה לקו"ש שם.

בשנת תרס"ו אכל כ"ק אדמו"ר (מהורש"ב) נ"ע סעודת אחש"פ ביחד עם התלמידים, רצויה לתת לכל תלמיד ד' כוסות, ואמר אז: דאס איז סעודת משיח. מובן, שההוראה היתה לא רק עבור שנה ההיא, כי אם, עבור כל השנים (היום יום [כב ניסן] ע' מז. לקו"ש כרך ד' ע' 1299 (לקמן ע' תקס ואילך). ח"ז ע' 272 ואילך עיי"ש בארוכה). ע"ד החילוק בין סעודת משיח לסעודת דוד מלכא משיחא בכל מוצאי שבת - ראה בארוכה סה"ש תשמ"ח ח"ב ע' 384 ואילך.

הוספות

יש להזהר מאכילת מצה ל' יום לפני הפסח.
 ע"פ נוסח אדמו"ר בשטר מכירת חמץ מוכרים גם כלים חמוצים, ואעפ"כ אי"צ טבילה אחר הפסח.
 מנהג חסידים שלא למכור לגוי ח"ו משקה או שיריים וכו' שקבל מהרבי, ולכן אוכלים ושותים אותם קודם חג הפסח.
 אין מוסרים המפתח בעת מכירת חמץ.
 פשוט שצריך לסדר מכירת חמץ בעיר שאפשר שכמה מאלה שימכרו יטלו מהחמץ בתוך הפסח.
 זמן בדיקת חמץ כשמתפללים ערבית ביחידות, ראיתי מנהג כ"ק מו"ח אדמו"ר שה' בודק בין מנחה למערב ומתפלל ערבית לאחר הבדיקה.
 לפי המצב עתה, שאין היכולת והאפשריות לשנות (ולבנות) לפי הדרוש להקרכת ק"פ וכו' - אין מקום שלא להיות בער"פ או ב"ד אייר קרוב לירות"ו.
 כ"ק מו"ח אדמו"ר התענה בערב פסח ואף עשה סיום בעצמו וגם הי' שומע סיום מאחר.
 כשערב פסח חל בשבת, ולא התענה ביום ה' שלפניו, יום דתענית בכורים, אין צריך להתענות ביום ו'.
 כשערב פסח חל בשבת, ותענית הבכורות נדחה ליום ה', יש מקום לומר שקטן שהגדיל ביום י"ד ניסן, יתחייב להתענות ביום ה' (י"ב ניסן) בתור הכשר לחיובו שיחול עליו בתור גדול (ביום י"ד).

יש להזהר: אג"ק ח"ח ע' שיט.

ע"פ נוסח: לקו"ש ח"ח ע' 364 ואילך. וש"נ.

מנהג חסידים: אג"ק ח"ח ע' פח. לקו"ש ח"ח ע' 134 ואילך.

אין מוסרים: אג"ק ח"ח ע' מג. וראה גם שו"ת צ"צ חאו"ח סי' מר וסי' מה ס"ג.

פשוט: אג"ק ח"ח ע' רמו. ועיי"ש בארוכה התועלת בזה, ונוסח שטר מכירת חמץ.

זמן בדיקת: לקו"ש ח"ח ע' 434.

ביחידות: ראה מג"א סת"ב סק"ה. שו"ע אדה"ז שם ס"ו.

לפי המצב: לקו"ש ח"ח ע' 216 ואילך.

כ"ק מו"ח אדמו"ר: סה"ש תשנ"ב ח"ב ע' 490 הערה 140.

כשערב... ביום ו': לקו"ש ח"ח ע' 66.

ותענית בכורים: רמ"א או"ח סת"ע ס"ב. שו"ע אדה"ז שם ס"ו. ואינו בעש"ק לפי שמשום כבוד השבת אין קובעין לכתחילה תענית בע"ש (ראה מג"א שם סק"א. שם סרמ"ט סק"ז) וש"ע אדה"ז שם ס"ב. סתרפ"ו סק"ג.

כשערב... י"ד: לקו"ש ח"ח ע' 68. עיי"ש בארוכה.

ביום ה': ולפ"ז אכ"ז להתענות במקומו.

פשוט דמותר לצאת ידי חובת מצה במצה שעברה עלי' י"ב חודש או יותר.
 אין לתת לילדים קטנים לאכול מצה שנאפתה ע"י מכונה.
 כדאי ביותר להכין עבור התינוקות "הגדות" חדשות משלהם וכמובן שהגדות
 אלו צריכות להיות עם ציורים ובצורה נאה כדי להמשיך את לבם.
 כ"ק מו"ח אדמו"ר סיפר בנוגע להנהגת אביו כ"ק אדמו"ר (מהורש"ב) נ"ע
 שבליל הסדר אף אחד לא הי' מוסב בשלחן הסדר חוץ מן המוזמנים וכן נהג כ"ק
 מו"ח אדמו"ר.
 כ"ק מו"ח אדמו"ר הי' אומר ההגדה בקול רם.
 אנו נוהגין לסדר הקערה בלילה וקודם קידוש.
 כ"ק אדמו"ר מהור"צ נהג ליקח האפיקומן של בני ביתו אליו ומצניעם ביחד
 עם שלו.
 קודם הטבילה בחרוסת יש לרכך את החרוסת ביין. כ"ק מו"ח אדמו"ר הי'
 נוהג לתת מעט חרוסת בתוך הצלחת שבתחתית הכוס שבה נמצא היין שנשפך
 מהר' כוסות.
 ע"פ הוראת כ"ק מו"ח אדמו"ר - אומרים "ולקחת סולת" גם בשבת חוה"מ
 פסח.

פשוט דמותר: אג"ק ח"א ע' כג וראה שם ע' מ
 שעברה עלי' כו' (א) דרואים כמוחש שראוי לאכילת אדם ולא נשחית כלל. (ב) מנהג ישראל
 (שתורה היא) הובא ג"כ בסידורו של רבינו הזקן - שמערכין במצה בערב פסח לכל שבתות השנה
 עד פסח הבעל"ט, שאפילו בשבת הגדול נותר בעירוב זה.
 אין לתת: ראה שיחת י"ג ניסן תשי"א.
 כדאי ביותר: ראה שיחת פורים תשמ"ז. סה"ש תשמ"ח ח"א ע' 343.
 כ"ק... סיפר כו': משיחת ליל ב' דחה"פ תשכ"ט.
 כ"ק... רם: ראה שיחת ליל ב' דחג הפסח תשי"ב. תשט"ו. תשט"ז.
 ההגדה... רם: ראה לקו"ש חכ"ב ע' 179 הערה 40. וש"נ.
 אנו נוהגין: הגש"פ ע' ה.
 כ"ק אדמו"ר: רשימות כ"ק אדמו"ר חו' ה' ע' 9 ושם ע' 21: באר נטילתו האפיקומן של כ"ב
 והצניעו עם שלו, "שמעתי שהוא כמו תכוסו על השה, שיעשו קרבן פסח ביחד.
 קודם הטבילה: ראה שיחת ש"פ אחרי תשמ"ז.
 ע"פ הוראת: ראה שיחת ש"פ אחרי תשמ"ז.

מילואים לליקוטי טעמים ומנהגים

שבת הגדול (ע' א)

בענין השם שבת הגדול, יעוין בתורה שלמה כרך יא ובמילואים שם — שציין לכמה ספרים המדיינים בזה.

(ממכתב י"ט סיון תשט"ו)

— לקו"ש חי"ו ע' 449)

קוראין את ההלל (ע' ד)

...מעיר, על מה שכתבתי בלקוטי ההגדה "קוראין את ההלל — הלויים", שאין זה פשוט כ"כ, כי לדעת רש"י (פסחים סד, א. סוכה נד, ב) ישראל קראו את ההלל. — והנה מה שכתבתי הוא ל' סדר ק"פ של היעב"ץ, ואני לא הוספתי מדילי, אלא ציון המקור לתוספתא.

ובגוף הדבר — כבר פסק הרמב"ם (הל' ק"פ פ"א ה"א) שהלויים קוראין את ההלל, ולע"ע, לא מצאתי פוסק חולק בפירוש על דעה זו (וגם בדעת רש"י ראה לקמן). וידוע אשר רש"י מפרש הוא ולא פוסק ובפירושו רגיל לפרש יותר קרוב לפשוטו אע"ג דלית הלכתא הכי (ביד מלאכי כללי רש"י המקורים. ועוד).

עוד זאת: מה שהביא דעת רש"י, כנראה נגרר בזה אחרי ל' התוס' בסוכה שם בשטחיותו, ודעת המנ"ח מצוה שצד. אבל א"ת שרש"י בא לומר ולחדש בפ"י שהישראלים ג"כ קראו את ההלל, כמה קושיות בדבר: א) למה לא פ"י ב"תקעו" מי היו התוקעין. ב) הול"ל "אכתות קאי" ותיבת "כל" מיותרת. ג) והוא העיקר: דעה זו היא היפך מ"ש בתוספתא, וכמ"ש בתוספות סוכה שם. וגם את"ל שכיון שאין כאן יין גם ישראל מותר בשירה זו, ועדמ"ש במנ"ח שם, עדיין צ"ע מה הכריחו לרש"י לחלוק על התוספתא ואיפוא המקור לזה.

והנה מחוייבים לתרץ דברי הראשונים, גם אם נראה לנו שהם בסתירה למרז"ל מפורש. אבל, כד"א כשברור שזהו דעת הראשון, משא"כ כשספק בדבר, ואדרבה.

ובנדו"ד כיון שהסתירה על דיעה זו מהתוספתא ברורה נלפענ"ד שמעולם לא נתכוון רש"י לדעה זו. וכונת רש"י היא פשוטה — דהנה במשנה (פסחים שם) מבאר כל סדר ק"פ עד גמירא של כת הראשונה, ומסיים "כמעשה הראשונה כך מעשה הב' והשלישית קראו את ההלל אם גמרו כו". ובשטחיות הלימוד משמע דאינו מדבר אלא בכת ב' וג', דאם גם כת א' קראה את ההלל, הו"ל לשנות זה בסדר כת א' במקומו. ולכן מפרש רש"י "אכל הכתות קאי". והוא מכוון למה שנוגע ברש"י לפרש בסוכה שם ד"כל כת קוראה", דאין נפ"מ בסוגיא שם אם הלויים קוראים או גם הישראלים, כמובן — (ומה שלא שנה "קוראין את ההלל" בסדר כת א', י"ל משום דנפישין מילי, דפליג ר"י) — ורש"י אינו מדבר אלא בזמן אמירת ההלל, שהוא גם בזמן הקרבת כת הא', ובוה מדברת המשנה ג"כ. אבל לא ג"א לפרש מי הוא הקורא, כמו שלא פירש מי הוא התוקע, כי גם המנ"ח אינה עוסקת בזה.

ועי"ז סרו כל הדיוקים הנ"ל ועוד.

וגם בתוס' סוכה (נד, סע"א), י"ל שלא בא אלא לבאר ל' רש"י, שלא נטעה לומר דכל אנשי הכת קראו, ולא הביא זה התוס' בל' של קושיא ופירכא. ודלא כפ"י המנ"ח בדברי הרע"ב...

(ממכתב צום השביעי יתפד לששון, תש"ח)

מוכח „שאינן זה עבודה של קרבן אלא דין מיוחד, וישראל הם שאומרים כמו בלולב“. וכנראה ראיתו בשתיים: א) שכיון שאינן זה עבודה אינו שייך ללויים. ב) כמו שבלולב אמרו גם ישראלים, כן צ"ל גם בפסח.

וי"ל א) כיון דזה דין בקרבן הרי שייך כאן דין לוי — (ולהעיר מהטעם שפרש"י — זה, ב ד"ה אפשר — דכיון דדבר מצוה הוא טעון הלל. וכנראה כונתו שנוסף על שמחה שבדבר יש כאן מצוה, והמצוה היא הקרבת קרבן. ועצ"ע). ב) מי הם האומרים. י"ל דלצדדין קתני: בלולב כא"א אומר, ובפסח — הלויים. וזה מתאים לענין המצוה, אשר נטילת הלולב שהיא מצוה שבגופו וכא"א נוטל, ולכן על כא"א לומר את ההלל, משא"כ בשחיטת הפסח דאינו שוחט אלא אחד (קדושין מא, ב) בשליחות, לכן גם אמירת ההלל היא ע"י הלויים שהם נתונים נתונים מבני"י. (ועצ"ק במ"ש בס' מעשה נסים להרא"מ מימון סימן א' הובא בפ"י סהמ"צ להרס"ג להרב פערלא מ"ע נ"ט.) — ופשוט שאין רצוני לקשר זה לפלוגתא אם כהני שלוחי דרחמנא וכי' —

הערה דרך אגב: אליב"ד דמ"ד הנ"ל דאפשר ישראל שוחטין כו' — הרי מי שלא נזדמן לו לולב עד לאחר התפלה צ"ל הלל עוה"פ!

שו"ת צפנת פענח ח"ב וס' חוקת הפסח אין תח"י.

ולהעיר מתיאור סדר ק"פ המובא בסדה"ד (שנת ב"א תתקל"ה) שכותב שהכהנים אמרו את ההלל. וכנוסח סיפור זה שבס"י יעבץ שגם בעל הקרבן אמרו. והס' שבט יודא, שממנו העתיקו הנ"ל, אין תח"י להשוות.

(ממכתב ז' מרחשון תשי"ח)

בענין אמירת הלל בשחיטת הפסח ... הנני להדגיש עוה"פ במה שכבר כתבתי במכתבי הקודם, אולי בלי הדגשה הנחוצה, והוא: בענין זה מצאנו מפורש בתוספתא על אחר, וכ"ה בתוס' ורמב"ם, שהלויים הם האומרים את ההלל. והנה רוצים לחדש פלוגתא ודעה דרש"י חולק על כהנ"ל וס"ל דכל ישראל אמרו את ההלל. וע"ז כתבתי דהיסוד לומר דרש"י פליג מצאתי לע"ע רק לשון רש"י בפסחים וסוכה ולשון התוס' בסוכה, והיסוד אינו מכריח ומספיק כלל וכלל לחדש מחלוקת ודעה מזורה. ולא עוד אלא שבלשון רש"י זה גופא ניחא יותר לומר שאין זה כוונת רש"י, וכמ"ש כבר.

והנה כותב במכתבו שברש"י פסחים נכון לומר שלא נתכוון רש"י לפרש שגם הישראלים אמרו את ההלל, אבל בפרש"י סוכה קשה לומר כן. והגע עצמך: לפ"ז הרי בפסחים, ששם הוא מקום דין זה, לא נחית רש"י לבאר את הנ"ל, ובסוכה, ששם הובאה המשנה רק להודיענו מספר התקיעות שתקעו בעת שחיטת הפסח ולזה נחוץ לדעת רק זה ששלש כתות אמרו את ההלל ג"פ, יפרש רש"י הדין אם הישראלים אומרים אותו! — וכבר כתבתי שגם ל' התוס' בסוכה יש לתרץ, ואף את"ל שהוא תירוץ בדוחק, הנה דוחק הרבה יותר לומר שרש"י ברמז (ובפירושו שלא במקומו, בסוכה, כפי דברי כת"ר) חולק על דעת התוספתא המפורשת על אתר, ובלי הוראת מקור.

עוד כותב שיש „תלמוד ערוך שכמעט מפורש שישראל אמרו“, — אבל הרי על כרחו יתרץ מאמר זה אליב"ד תוס' ורמב"ם וא"כ ה"ה לרש"י.

בגוף ראיתו דממרז"ל (פסחים צה, ב וק"ז, א): אפשר ישראל שוחטין את פסחיהן ונוטלין את לולביהן וא"א הלל,

יסדר כו' ישראל ועליו כו' (ע'ו)

... מ"ש הנ"ל אשר מפורש איתא בכתבי האריז"ל כי המצות הן מוחין דאבא ולא כלים, אין לזה הבנה, ולא הוצרך להביא ממרחק לחמו כי הרי בדא"ח דנשיאנו הק' הועתק זה ובהרחב הביאור: בלקו"ת, בסידור, בדרך מצותיך כו' וכו'. ואעפ"כ הרי אמר כ"ק מו"ח אדמו"ר בשם כ"ק אביו אדמו"ר מוהרש"ב, אשר המצות רומזים לכלים, ועכצ"ל שאין בזה כל סתירה.

ובאמת אין הבנה לקושיתו של הנ"ל: א) במוחין דאבא עצמן הרי ישנם אורות וכלים. ב) המצות, כמו כל עניני התורה והמצות, רומזים לכמה ענינים כב"א. והרי ידוע שהמצות הם מוחין דאבא, ובכ"ז הם כנגד האבות היינו כנגד חג"ת, וכיחד עם זה הרי הם במלכות לחם עוני כו' וכו' כמובא בכתבי האריז"ל, ואפילו בזהר ובתקו"ז.

וה"ה למ"ש שאין מקור בהאריז"ל לומר שמה שמניחים על המצות - רומזים לאורות - הוא ג"כ כנ"ל: א) בהענינים הנרמזים בשש הדברים שמניחים על המצות ישנם הן אורות והן כלים. ב) גם בששת דברים אלו נרמזים כמה ענינים, וכנ"ל. ואין הזמן פנוי עתה לחפש בכתבי האריז"ל מקום הנ"ל, אבל יעוין במא"א, קה"י וכו' בערכם.

אבל א) ברור שאי אפשר שתמצא שם סתירה - כיון שהנ"ל נאמר מפי כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב. ב) קרוב לוודאי שיש למצוא מקור בכתבי האריז"ל ואפשר גם בתקונים להנ"ל. ומה שהרב הנ"ל מסיים במכתבו שבאם יצאו דברים אלו מפי אדמו"ר הזקן היו חשובים ומקובלים עליו כמו מפי האריז"ל הנה כדאי הוא אדמו"ר מוהרש"ב - ממלא מקום רבנו הזקן וכו' - לסמוך עליו בכגון דא וברברתא מדא.

אנוס ע"פ מרז"ל ללמד זכות על כאר"א מבני ישראל, אפשר שלא כתב להנ"ל שהנ"ל הם דברי כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב ולכן כתב מה שכתב.

כן מ"ש אשר ישנם מקובלים כשמגי' עים לאיזה דבור מהחברים שבפע"ח מדלגים, הנה פשיטא שלא כן קבלתנו, והרי מובא ענינים מהחברים וכו' בדא"ח, ומהם בלקו"ת וכו'. נוסף על המובא בדא"ח בכ"מ - קבלת הרמ"ק וקבלת הר"י סרוג וכו', דלא ככמה ממקובלים הספרדים. ויש לבאר הענין אשר האחרונים לא רצו להכנס במקום הספק, משא"כ הבעש"ט הה"מ ורבנו הזקן ומ"מ - שהיתה להם בזה קבלה איש מפי איש - והבעש"ט מאחי' השילוני (שהי' ממקבליו - אלי' הנביא) - ידעו באיזה ענינים יש לסמוך. וכידוע ג"כ שמפני זה סמכו עמ"ש בעמק המלך (וראה לקו"ת שה"ש כו, א: ובע"ח לא הזכיר כלל. ובמקומות שנשמנו במפתחות לתו"א מחלוקת המקובלים וכיו"ב). ...

(ממכתב ט"ו סיון, תשט"ו)

הזרוע כו' הביצה (ע'ו)

... מקשה במכתבו, במה שכתבתי בלקוטי הגדה ... דמוכח במשנה ובירור שלמי דגם בזמן ביה"ק היו לוקחים ב' תבשילין וכותב ע"ז "דאין שום משמעות במשנה ובירושלמי, א"א שתהי' משמעות כזאת, פשוט דנתקנו אחר החורבן".

והנה: א) ק"ק לי שיחשבני לטועה כ"כ, שאכתוב - ובדפוס - דמוכח במקום ש"א"א שתהי' גם משמעות, ופשוט" להיפך, ובפרט כשצינתי גם המקור לדברי.

ב) לא הייתי מאמין שיכתוב כנ"ל מבלי שיראה מקודם, עכ"פ בהעברה בעלמא, כמשנה ובירושלמי על אחר.

וזהל המשנה בבבלי במקומו (פסחים קיד, א): הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין... ובמקדש היו מביאין לפניו גופו של פסח.

וזהל הירושלמי במקומו (פסחים פ"א סוף ה"ג): ובגבולין צריכין ב' תבשילין אחד זכר כו'...
יממכתב צום השביעי יהפך לששון. (תש"ח)

ואם יש להביא איזה רא"י מהברייתא לזמן אמירת המשנה הז', אדרבא, שנאמרה המשנה — וכן הברייתא — בזה"ב, מדקאמר ובגבולין — ולא הוסיף: ובזמן הזה בכ"מ. ורא"י גמורה איננה, כי זמה"ז אתי במכש"כ מגבולין בזה"ב ולא הוצרך לפרטו. ופשוט.

ובגוף הדבר: (א) פשוט שמחוץ לירושלים לא היו מביאים גופו של פסח. וא"כ מה שכתב במשנה במקדש היו מביאין כו' אינו מדבר אלא בירושלים ובזה"ב. (ב) פשוט שאחר החורבן בכ"מ ובזה"ב מחוץ לירושלים היו מביאין ב' תבשילין וכמ"ש בפ"י בירושלמי ולא נמצא חולק ע"ז בבבלי.

אלא שאני רצוני לומר שהמשנה השנויה בסתם מבארת דין כל הזמנים וכל המקומות וכל האישים, ומ"ש במשנה שמביאים ב' תבשילין הוא דין בכל הזמנים וכל המקומות לבד מהמבואר בסיפא ובמקדש היו מביאין כו'. וכת"ר אומר: לא, המשנה מדברת בדין ירושלים בזה"ב ובדין כ"מ בזה"ב, ומדלגת על דין חוץ לירושלים בא"י ובכל חו"ל (ששם ה' רוב האומה) בזה"ב, אף שדינם שווה לזמה"ז!

ואבוא עתה לקשיותיו על פירושי: (א) כלום יתכן שהמשנה תדבר על היוצא מן הכלל ועל הטפל (חולים, וחולין) ואח"כ תאמר ובמקדש כו'.

ואיני מבין, כי לפי פירושי, אדרבא, רישא דמתני' מדברת בכל הזמנים ובכל המקומות ובכל האישים מלבד טהורים בריאים שנמצאו בירושלים בזה"ב ונמנו על הפסח (איכרא דעדיין צע"ק אם הנמצאים בירושלים וא"א שיביאו לפניהם גופו של פסח צ"ל זכר. אבל מפשטות הלשון משמע דמביאין לפניו אחת משתי אלו: ב' תבשילין או ק"פ).

מקפיד עלי על שחשדתי שלא עיין במשנה ובירוש', אבל מה אעשה וזהל במכתבו הראשון: „פשוט שניתקנו אחר החורבן... ובירוש' אין שום משמעות שגם בזה"ב לקחו ב' תבשילין וא"א שתהי' משמעות כזאת". ובמכ' השני גם הוא עצמו כותב: משם (הירוש') משמע שבוזה"ב... הביאו ב' תבשילין. — ולא עוד אלא שגם במכ' השני, לא ידעתי מה אדון בכגון זה. כי לאחר דשקו"ט במכ' במה שבירוש' הביאו הברייתא תני ובגבולין צריכין ב' תבשילין, מסיק „ונראה שזהו שהוסיפו כפירוש על המשנה, שהמשנה עוסקת רק בזמה"ז, ולכן אמרו תני שגם בגבולין כו'".

בה בשעה שהברייתא בירוש' מובנת בפשיטות למעיין במשנה שם, כי בגירסת הירוש' במשנה לא הוזכר שם המנהג שצריך להביא ב' תבשילין, ולכן מודיעה הברייתא עד"ז. ולכן אין מקום לברייתא זו בבבלי. ולכן א"א לומר שכונת הברייתא היא לומר שגם בגבולין ולא רק בזמה"ז היו מביאין ב' תבשילין. דעדיין לא שמענו למנהג ב' תבשילין כל עיקר.

— וראה בתוד"ה תירום בכורות כב, ב ועוד מחלוקת בין ש"ס בבלי וירושלמי בגירסות המשנה —

— ולכאורה, הרי גם את"ל שהמשנה נאמרה בזה"ב (אף שאין נלפענ"ד ל"ק, כי רוב האומה ה" נמצא בחו"ל. ראה שקלים ספ"ג —

(ב) "איפה מצינו שירושלים בלבד תקרא מקדש".

הוא בשקלים פ"א מ"ג: כט"ו בו שולחנות (ופירש"י — מגילה כט, ב — שולחנות. בעלי מטבעות) כו' בכ"ה ישבו במקדש. וראה בירושלמי פסחים ספ"ה דשיבה שבמשנה פי' ישיבה ממש ולא עכבה. וא"כ א"א שתהי' במקדש ממש, אלא בהר הבית ובירושלים. ולבבלי (סוטה מ, ב) גם בעז"נ שהיא חוץ לשאר הר הבית" (רש"י שם). והא דכלים (א, ח) הוא רק גזירה דרבנן. וה"ה בעניננו. (ולא נעלם ממני משי"פ הרע"ב ועוד בשקלים שם. ועכצ"ל שמפרשים דגם הר הבית — מחנה לוי' — בכלל מקדש לפירש"י! או שיפרשו יושבין — על השלחנות ולא על השלחנין ודלא כפרש"י. ואין אני אחראי לתווכ' כל דברי המפרשים לדעה אחת). וכן הוא גם בפיה"מ ר"ה רפ"ד "מקדש תקרא ירושלים כולה". וכוונתו כפשוטו, דירושלים נקראת מקדש, ולא שד"ן ירושלים הוא כדינו של ביהמ"ק. — ולהעיר ג"כ מתפא"י רפ"ד דר"ה.

ומה שכת"ר ר"ל בפשיטות דשייכת לכאן פלוגתת רש"י ורמב"ם בר"ה רפ"ד בפ"י מקדש — הנה זה מכבר ה"י נלפענ"ד, מפני הקושיות שהביאו המפרשים על ב' הדיעות, דעד כאן לא נחלקו אלא במקום שלא ביארה המשנה עצמה את דבריה. ולכן המשנות דמע"ש פ"ג מ"ד, עירובין ספ"י וכו' אין שייכות בפלוגתא זו. ועי"ז סרו עוד כמה קושיות. וה"ה למשנותינו, דהתנא עצמו מבאר דבריו: במקדש היו מביאין כו', ר"ל במקדש, דאפשר, היו מביאין גופו

של פסח. בכ"ה ישבו במקדש, במקום דאפשר לישב, ובמילא מבואר פי' תיבת במקדש.

— מ"ש במכתבו ד"הפסחים אכלו רק בכל העיר ולא במקדש, צ"ע אם יש איסור באכילת פסחים במקדש. ומ"ש יצאו וצלו את פסחיהם, הוא משום רוב העם שאכלו הפסח בבתייהו. אבל גם במקדש מותר לאכול, כיון דקרבו הוא ולא חולין. ורק בהיכל צריך קרא מיוחד, דהיכל אינו מקום אכילה כלל, לולא הכתוב דבקה"ק תאכלנו, דאין אדם אוכל במקום רבו — זבחים סג, א. וצ"ע אם האוכל בעזרה היו מביאין לפניו גופו של פסח בלבד או גם חזרת כו' ויש סברות לומר דאתינן לפלוגתת רש"י ותוס' (מנחות כא, ב ועוד), או דלכ"ע מביאין, או דלכ"ע אין מביאין. — ואז א"ש מפני מה לגירסת הירושלמי במשנתנו לא קאמר ובמקדש היו מביאין אף גופו של פסח — ואכמ"ל...

(ממכתב ח' מרחשון תש"ח)

קדש (ע' ח)

כוס של ברכה טעון הגבהה טפח מן השלחן: טוש"ע או"ח סקפ"ג ס"ד. — ומנהגנו — הובא בלקוטי מנהגים שבהגדה (קה"ת. ברוקלין, נ.י.) — שיהי' גבוה מן השולחן ג' טפחים. ואולי הוא לכתחילה ולהידור. ועפ"ז מתיישב בפשיטות, משי"כ בזח"ב (קפט, ב) שצ"ל גבוה זרת (שפי' גם כאן ג' טפחים — וכמש"כ בספר אור החמה, ודלא כמש"כ בעיטור ספרים), אם שבכ"מ, וגם בזהר גופא, (ח"ג רמה, א. רעג, ב), איתא שמסלקו טפח. — ומה שמיישב באוה"ח דוחק, כמובן. — ובפרט שהכוס דרז"ל

(י) כי ברשימת כ"ק אדמו"ר (מהור"צ) נ"ע מיום א' אלול, תרנ"ט. המו"ל.

בהשגחה תמידית מד' אלקינו מראשית שנה עד אחרית שנה, תמידית ומיוחדת שזה תלוי באם אין הולכים בקרי כ"א בחקתי תלכו. ולכן כשאומר ומחליט לשנה הבאה בארעא דישראל — בידו להעשות כך על אחר וגם שעה אחת קודם משא"כ להעשות בני חורין היינו להשתחרר משעבודים, הרי, כמו בדיו הנגלה צריך לשטר שיחרור או לענינים מעין זה, וברוחניות ה"ז כמה שנאמר שרק הקב"ה שוחטו ליצה"ר שאז נעשים בני חורין, וכדו"ל אל תקרי חרות אלא חירות.

. . .

במש"כ לעיל בפ"י „הבאה“ — להעיר מזהר ח"א רסה, א. רמב"ם ה' תשובה ספ"ח.

(ממכתב י"ט סיון תשס"ו)

— לקורש ח"ד ע' 449)

מוציא מצה (ע' לג)

...מה שצ"ג לפענ"ד בטעם הב' דאבודרהם — הוא לא שלא יצא (שע"ז) העיר מבדיקת חמץ דיוצא בשהחינו שלאח"ז. ועדיפא הוליל מברכת המצות בסוכה (אוי"ח סו"ס תרל"ט), אלא — שצריך לכוון. וזה הרי לא שייך בבדק"ח וסוכה — דאין מקום לכוונה על מאי דהוי כבר (וגם א"א לברך על הטפל).

במש"כ בענין שהחינו דמשלוח מנות — בס' יעב"ץ כ' דיכוון בברכת זמן גם על משי"מ כו' ומי שאין לו מגילה ג"כ יברך זמן.

(ממכתב י"א ניסן, תש"ז)

ברך אחת כר מרור (ע' לה)

מה שרוצה לפרש לחילוק הלשונות ברמב"ם, שלפעמים כתב מרורים ל' רבים ולפעמים מרור ל' יחיד, אשר

גבוה לערך ג' אצבעות (פסחים קט, א) ולא טפח. ואכ"מ.

ענין טפח — ראה לקו"ת דברים (ס, ג). כרשימות הצ"צ תהלים לט, ו.

(מרשימת אייר, ה'תשי"ג)

לזמן הזה (ע' י)

...במה שמעיר בענין „לזמן“ שכתבתי שכן הוא בסידור שלי"ה, ובדפוס שלו מצא נקוד בפת"ח. הנה כוונתי היתה להוצאה הראשונה, כי אח"כ ה' תלוי בהמדפיסים, ששינו כמה ענינים בהתפלות עצמם, ונקרא סידור שלי"ה רק ע"ש הפירוש, וכפרט בענין שלא ידעו שיש כאן דיוק.

(ממכתב כ"ז ניסן תשי"ג)

— לקורש חכ"ב ע' 291)

במ"ש בנוסח ברכת שהחינו שהובא בהגדה הוצאת קה"ת לאמר לזמן, הנה זוהי הוראת נשיאנו, וכמדומה מקורה מרבינו הזקן בעל התניא והשו"ע.

(ממכתב י"ג ניסן תשי"ד)

— לקורש ח"ד ע' 223)

לשנה הבאה כר (ע' יב)

במה שצ"ק אדמו"ר (מוהרש"ב) נ"ע ה"י אומר השתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל, הבאה, מלעיל, היינו לשון עבר. ושואל איך יפרשו זה. הנה אף שלא שמעתי בפירוש, נראה לי לומר שפירושו כפשוטו, שזה תקופה שכבר התחילה, בשנת פסח זה עצמה, ולשנה הבאה מלרע — בני חורין, היינו בעתיד. ולהוסיף גם בהבנת הדברים ובפרט ברוחניותם. כי לשנה הבאה בארעא דישראל תלוי רק בהאדם עצמו, שבחירה חפשית לו ובפרט ברוחניות הדברים, אשר ארץ ישראל הוא שנמצא

כוסו של אליהו (ע' מב)

מה שהעיר אשר הכתוב דהלימוד
ביום השמיני הוא לאחר מ'ת, קשור זה
בהסוגיא אם מצות מילה רק נשנית
בסיני. — הנה לא כן הוא לדעתי, ולכן
ציינתי דווקא לתוספת ולא להסוגיא
דשבת, כי הענין דנשנה בסיני הוא במה
שנאמר קודם מ'ת, ובמצות מילה
בהענינים הנלמדים מפ' לך, משא"כ
וביום השמיני — שהוא בפרשה
שנאמרה לאחר מ'ת.

מה שהביא פירוש היפה תואר שנמולו
ביום דערב פסח ולא בלילה, וגדולה
מזה נמצא בריב"א (פ' בא), שנמולו
מבעשור לחדש. — הנה אין לפרש כזה
בשמו"ר שציינתי שם, כי שם כתוב
בפירוש שרק לאחר שהריחו ריח עלי
הפסח שצלה משה נמולו. ובהגל י"ל
שזהו מדרשות חלוקות, או שכתות כתות
היו. וקושייתו איך נמנו על הפסח ואכלו
אותו וכו', ורוצה לדמות זה לגר
שנתגייר כו' — לא נראה לי הדמיון,
כיון שבמצרים נצטוו בפסח כולם
להקריב קרבן פסח. ומה שאכלו בפסחו
של משה י"ל שמנה את כלם מהיט על
פסחו הוא, והרי זכין לאדם בכגון דא,
ובפרט בפסח מצרים שכמה ענינים
מיוחדים בו, וקשור בהגאולה והצלה
ממכת בכורות, וכהלשון ופסח ד', שבוה
כולם שווים.

. . .

במש"כ בהוספה — ונוצר לעיל —
שמלו בלילה מפני שלא נאמרה עדיין פ'
כי תזריע מצאתיו עתה בהרש"ש
לשהש"ר א, יב.

(ממכתב י"ט סיון תשט"ו
— לקורש ח"ז ע' 450)

(*) בענין זה - ראה לקורש ח"ז ע' 125 ואילך.

מרורים הוא בזמן שבית המקדש הי'
קיים ומרור ל' יחיד לאחר החורבן. —
הנה כדי לשלול פירוש זה — שהי'
הקס"ד שלי, ציינתי להרמב"ם הל' חמץ
ומצה פ"ח הלכה ד' שכתב מרור ל'
יחיד, ובסדר הגדה שלו שבמקום א' כתב
מרורים — שהם בסתירה לפירוש הנ"ל.
(ממכתב י"ט סיון תשט"ו
— לקורש ח"ז ע' 450)

צפון (ע' לו)

מה שרוצה לפרש בדברי התוספתא
וכו' — יעיין בצפנת פענח המצויין ג"כ
בהוספה.

(ממכתב י"ט סיון תשט"ו
— לקורש ח"ז ע' 450)

ויזהר שלא ישחה אחר אפיקומן (ע' לו)

במ"ש בהגדה עם לקוטי מנהגים
וטעמים — שמקום הדינים הוא בשו"ע
ולא בסידור — ומקשה שכמה דינים
כתב אדה"ז בסידור: הנה הרי סיימתי
שם „ורק הנהגות הסדר קמ"ל" — כן
בהלכות שבסידור שני סוגים ישנם: א)
קונטרסים שלמים שחיבר אדה"ז
להכניסם בסידור כחטיבה בפני עצמה.
והם פס"ד בקיצור נמרץ בענינים
הרגילים ושווים לכל נפש וצ"ל מצויים
גם תח"י זה שאין השו"ע באותו שעה על
שולחנו. ונק' בשם סדר (כמ"ש בשעה"כ
פ"א ס"ד), או הלכות. וי"ל שגם הל'
ברכות כהנים בכלל זה. ב) הנהגות (ולא
דינים) בודדות השייכות לאמירת תפלה
או ברכה פרטית. (עיין בשעה"כ שכל
הל' ק"ש צ"ל נדפסים בראש הס' ביחד).
והנה בהגדה לא כתב אדה"ז קונטרס,
כ"א הביא בס' הנהגות הנחוצות לדעת
בשעת מעשה, וע"ז מיוסד מה שכתבתי
בלקוטי.

(ממכתב ט"ז אייר תשי"ח)

הוספות

דלא חמיתי (ע' ב)

מ"ש דבבבלי רגיל הבטוי חזי ובירוש'
חמי כ"כ בערכי מדרש לבקר ובערוך
השלם סוף ע' חס ג'. וראה שם כמה
דוגמאות. אבל לפענ"ד יותר מחילוק זה
יש כאן, כי חזי הוא ל"מ: מחזה אחזה.
ולהעיר ג"כ מ"ש בלקו"ת פ' מטות ד"ה
עיני כל פ"א.

(ממכתב כ"ח תמוז תש"ח)

— לקו"ש חכ"ז ע' 323

סדר הגדה (ע' ה)

דהגדה הוא ע"ש והגדת לבנך — ציינתי
בהגדה עם הלקוטים שכ"כ באבוד' ועוד.
ואת"ל דהגדה ש"פ פירושו מדרש ש"פ
א"כ אין בכלל זה אלא חלק הגדתנו
מעבדים היינו עד ונאמר לפניו הללו'.
ולכאורה לא כן משמע בש"ס וראשונים.

(ממכתב כ"ח תמוז תש"ח)

— לקו"ש חכ"ז ע' 323

זרוע (ע' ו)

מה שכתבתי שנמנעים מלאכול הזרוע —
הבאתי בזה, כמו בשאר המנהגים, מנהג
בית הרב היינו כ"ק מו"ח אדמו"ר
(שליט"א). והוא גם פירש לי הטעם שהוא
כדי שלא יהא כל דמיון לק"פ (וצריכין
להרחקה שלזכרו הוא בא).

יש להמתיק מה שהוראה זו שלא נדמהו
לק"פ היא דוקא ע"י העדר אכילה — כי
שונה פסח מכל הקרבנות במה שהאכילה
בו היא עיקר ולא רק פרט משאר הפרטים
כמו בשאר הקרבנות, וכמרז"ל פסחים עו,
ב: שלא בא מתחילתו אלא לאכילה.
ובפירש"י שם: כשנצטווה עיקר פסח

לאכילה נצטווה. ולכן כשמדקדקין שלא
לאוכלו הרי שוללין ענין העיקרי שבק"פ
(מה שאין זה בהוראה ע"י שיאכלוהו
לאחר זמנו שכתב במכ').

בברכת לאלתר לתשובה לאלתר
לגאולה.

(ממכתב י"ג אייר תש"ו)

— לקו"ש חכ"ז ע' 321

סימני סדר (ע' ו)

שסימני הסדר הם בחרוזים. וכנראה
שכזה מסייע לגירסתנו רחצה. ולכאורה
אדרכה זהו סיוע לגירסת רחץ, כי אז גם
ברך ונרצה נחרוזים:

קדש ורחץ	מרור כורך
כרפס יחץ	שולחן עורך
מגיד רחץ	צפון ברך
מוציא מצה	הלל נרצה.

(ממכתב כ"ח תמוז תש"ח)

— לקו"ש חכ"ז ע' 323

בשבת באהבה מקרא קודש (ע' ט)

במענה על מכתבו מה שכתבתי בהגדה
הטעם שבשבת אומרים באהבה מקרא
קדש, כי מקרא קדש דשבת באהבה קבלו
עליהם — הנה ציינתי שם המקור שכ"כ
הלבוש וכו'.

ומה שהעיר שא"כ יתחלף פ"י התיבות
מקרא קדש בחול מבשבת, הנה אין כאן
חילוף אלא הוספה, שכשחל בשבת קאי
מקרא קדש הן על „חג פלוני" הן על „יום
השבת הזה" משא"כ בחול. אלא שתיבת
באהבה לצדדין קתני דלא קאי אלא
אשבת. ואין כאן תימה כי עד"ז הוא גם
לקמן שאומר: באהבה וברצון וקאי רק

אשבת ולא איר"ט, ואח"כ: בשמחה ובששון
וקאי איר"ט ולא אשבת.

ומה שהקשה דשבת נק' קדש ולא מקרא
קדש וכמ"ש בלקו"ת ד"ה להבין מ"ש
בהגדה - הנה מקרא מפורש הוא דגם
שבת נק' מק"ק, וכמ"ש (ויקרא כג, ג)
וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש.
וכמ"ש רבנו הזקן בשולחן (חאו"ח ר"ס
רמ"ב) שהשבת הוא בכלל מקראי קדש.

איכרא דבנתינה לגר מביא בשם חדא"ג
מהרש"א והגר"א דמפרשים וביום השביעי
שבפסוק זה ביוהכ"פ (וששת ימים שקודם
לו בשאר יו"ט ור"ה) - אבל מלבד שהוא
היפך פשט הפסוק ופי' אדה"ז כנ"ל, הרי
מוכח מכמה דרו"ל שביום השבת הכתוב
מדבר (ראה תור"כ במקומו - הובא באדרת
אלי' עה"ת להגר"א: קדושין לו, א תוד"ה
והרי: חולין קא, ב).

והנה שלא יקשה אלקו"ת הנ"ל ממקרא
זה, אפשר ה' לתרץ דשם כונתו בעיקר
הוא דיר"ט לא אקרי קדש, משא"כ בשבת
הרי בכלל מאתים (שנקרא קדש) מנה (-
מקרא קדש). אבל בזו"ג (צה, א. הובא
בסידור שער המועדים) אי אפ"ל כן, כי
כתב: בגיני כך שבת כו' ואקרי קדש ולא
מקרא קדש.

ואולי אפ"ל דהנה מקרא קדש כמה פי'
בו: קבוץ להקרבת קרבנות מוסף, איסור
עשיית מלאכה, כסות נקי' ואכו"ש, דזמין
קדש. ומ"ש בזהר ולא מקרא קדש אין
כונתו שבכתוב לא נק' מק"ק, אלא שמפרש
הדבר שלענין זמין קדש אין השבת נקרא
מק"ק. - ועד"ז נמצא במ"מ בשרוע אדה"ז
שם לענין חה"מ. ועדיין צ"ע.

(ממכתב יג אייר תש"ו)
- לקו"ש חכ"ז ע' 321

בשולי מכתבו שואל במה שהעתיקתי פי'
הלבוש בזה שביר"ט א"א „באהבה מקרא

קודש" כי קבלת מצות יו"ט ה' רק ע"י
שכפה עליהם הר - דא"כ א) איך אומרים
ותתן לנו ה"א באהבה כו' גם ביר"ט.

והחילוק לפענ"ד פשוט, כי באהבה
הראשון נמשך למעלה, לתיבת ותתן,
שאתה ה"א נתת באהבה. ובאהבה השני
נמשך למטה, שהמקרא קדש קוראים אותו
בנ"י באהבה שלהם.

ב) איך מתאים מרו"ל כפה עליהם כו'
מכאן מודעה רבה לאורייתא (שבת פח, א)
עם העני' נעשה ונשמע (ומלכותו ברצון
קבלו עליהם - מדבר בשעת קרי"ס ולא
בקבלת עול תומ"צ).

וביאר פנימיות הפשט בזה הוא:
האפשרויות שלא לקבל התוהמ"צ ישנה רק
כ"ז שאינו מכיר בהכרה גמורה בשכל
וברגש ובמוחש שהם רק הם תכלית הטוב
והעדרם תכלית הרע, וכל מה שמתקרב
להכרה זו מתמעטת האפשרויות שלא יקבל
את התוהמ"צ. והנה במעמד ה"ס עברו רק
נ' יום מיצי"מ, שהיתה ערות הארץ במדות
מושחתות וכו' כידוע ועדיין לא ה' שהות
שיבואו בנ"י להכרה כזו שהוא מן הקצה
אל הקצה לגבי מצבם הקודם. אלא
שמלמעלה „כפו עליהם" הכרה זו ע"י
שהופיע עליהם אור הכרת האמת עד כדי
כך שראו במוחש שהתוהמ"צ הם תכלית
הטוב (גם בגשמיות) ובאם לאו אין חייהם
חיים (גם בגשמיות). ולכן אמרו בכל לב
ונפש נעשה ונשמע. אבל כיון שלא באו
להכרה זו מעצמם ובהדרגה, כ"א בדרך
מתנה והברקה מלמעלה, הרי אחרי מעמד
ה"ס לא נשאר מכ"ז אלא רושם בעולם.
ולכן מכאן ואילך יש מודעה לאורייתא,
כי באותו המצב שבו עליהם לקיים
התוהמ"צ בפו"מ, עבודה גדולה וקשה
היא.

בקצרה: במעמד ה"ס היו כל בנ"י בדרך
מתנה מלמעלה קרוב או ממש כנביא בעת

אין שואלין על ד' כוסות (ע' יד)

... וח"ח כפולות אם אפשר להמציא לי גם דפרקים הקודמים של הערות כב' על ההגדה... ולהעיר בחפזי במ"ש בהערותיו שם שלכן אין שואלין על הד' כוסות כי עדיין לא שתו אותם משא"כ שאר הקושיות וע"פ מ"ש במרדכי סוף פסחים שבזמן שביהמ"ק הי' קיים אוכלין הסעודה קודם הסדר (וכ"כ בהגדה הנ"ל (ע' לו) שאין כן דעת הרמב"ם) ולפענ"ד אאפ"ל כן כי גם הפסח מצה מצוה ומרור אכלו רק אחר שאילת הקושיות דמטבילין וצ"ל...

(ממכתב כ"ח תמוז תש"ח)

— לקו"ש חכ"ז ע' 322

ד' בנים (ע' יח)

... פסוקי החכם ותם הם' בל' יחיד אבל אותו המדבר ברשע בל' רבים.

אולי אפ"ל הטעם כי הסוג דרשע כולל מינים חלוקים בידיעותיהם: חכם, תם ואפילו מי שאינו יודע לשאול, אשר הצד השווה שבהם היא הרשעות. וכמילא נוסח שאלתם ג"כ שווה: מה העבודה הזאת לכם.

— וראינו במוחש, כי הטוענים בחוזק ביותר מה העבודה הזאת לכם, הם דווקא אלו שגם לשאול אינם יודעים. —

(אלא שלכאורה א"כ הי' „אחד רשע" צ"ל בא לבסוף. וי"ל).

הרב חדקוב שי' העירני שיל"פ טעמו של חילוק הנ"ל, כי רשעים כשמדברים או שואלים ה"ז בכלכול הסדר ובערבוביא (וע"פ פרש"י דברים א, כב) וכ"א נפרד ומחולק גם עם חברו (וע"פ פרש"י בראשית מו, כז).

(ממכתב כ"ח תמוז תש"ח)

— לקו"ש חכ"ז ע' 323

הנבואה (ראה זח"ב צד, א. מר"נ ח"ב פל"ב ואברבנאל שם. עבוה"ק ח"ד פכ"ט. עקרים מ"ג פי"א. ועוד ואכ"מ), שרואה מראות אלקים, ומובן שאמרו בחפז לב ורצון נעשה ונשמע. אבל כסור הנבואה, אין לתבוע שיוציאו לפועל כל מה שקיבלו ע"ע בטת הנבואה.

וראה תורה אור מג"א ד"ה חייב אינש (דרוש השני) פ"ד.

(ממכתב כ"ח תמוז תש"ח)

— לקו"ש חכ"ז ע' 323, חכ"ז ע' 424

לזמן הזה (ע' י)

... במ"ש אודות אמירת לזמן בחיריק, הנה כן נוהגים כל אנ"ש, וכמדומה ברור שכן שמעתי אומר כ"ק מו"ח אדמו"ר זצוקלה"ה נבג"מ ז"ע, ושאלתי היתה אם ידוע לכהדר"ג איזה מקור או מסורה בזה. ומה שמקשים מכללי הדקדוק וכותבם ג"כ במכתבו, הנה בד"א שצריך להיות בפת"ח כשמקצר הה"א הידיעה, אבל אם תיכת זמן היא מלכתחילה בלא ה"א הידיעה הרי הלמ"ד יכול להיות בחיריק גם ע"פ דקדוק, אלא שבכ"ז הנני מחפש מקור על זה אף שלע"ע לא מצאתיו...

(ממכתב ה' סיון, תשי"ד)

מה נשתנה (ע' יג)

... מ"ש בקובץ שקודם „מה נשתנה" מנהג בית הרב לומר גם מי שאין לו אב „טאטע איך וויל בא דיר כו" — לא שמעתי בזה לא טעם ולא מקור.

ומה שנ"ל, שהוא מפני מכבדו בחייו מכבדו במותו, וכנפסק הדין בשו"ע יו"ד סר"מ (וראה ג"כ זח"ג ס"פ בחוקותי ובמקומות שצ"ן בנצוצי זהר שם).

(ממכתב שלהי תש"ז)

— לקו"ש חכ"ז ע' 322